

مرکز تحقیقات رایانگی

اصفهان

گامی

عمران
علیهما صلوات

www. **Ghaemiyeh** .com
www. **Ghaemiyeh** .org
www. **Ghaemiyeh** .net
www. **Ghaemiyeh** .ir

مخزن العرفان ۵

در تفسیر قرآن

بیت

بانو مجتهده امین

یک بانوی اصفهانی

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

مخزن العرفان در تفسیر قرآن

نویسنده:

نصرت بیگم امین

ناشر چاپی:

گلبهار

ناشر دیجیتال:

مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

فهرست

۵	فهرست
۱۶	مخزن العرفان در تفسیر قرآن - جلد ۵
۱۶	مشخصات کتاب
۱۶	[جلد پنجم]
۱۶	اشاره
۱۶	سوره الانعام
۱۷	اشاره
۱۷	[سوره الأنعام (۶): آیات ۱ تا ۶]
۱۷	اشاره
۱۷	[ترجمه]
۱۸	(توضیح آیات)
۱۹	[سوره الأنعام (۶): آیات ۷ تا ۱۶]
۲۰	اشاره
۲۰	[ترجمه]
۲۱	(توضیح آیات)
۲۳	[سوره الأنعام (۶): آیات ۱۷ تا ۲۶]
۲۳	اشاره
۲۳	[ترجمه]
۲۴	(توضیح آیات)
۲۷	[سوره الأنعام (۶): آیات ۲۷ تا ۳۴]
۲۷	اشاره
۲۷	[ترجمه]
۲۸	(توضیح آیات)

- ۳۱ [سوره الأنعام (۶): آیات ۳۵ تا ۴۵]
- ۳۱ اشاره
- ۳۱ [ترجمه آیات]
- ۳۲ (توضیح آیات)
- ۳۶ [سوره الأنعام (۶): آیات ۴۶ تا ۵۲]
- ۳۶ اشاره
- ۳۶ [ترجمه]
- ۳۶ (توضیح آیات)
- ۴۰ [سوره الأنعام (۶): آیات ۵۳ تا ۵۹]
- ۴۰ اشاره
- ۴۰ [ترجمه]
- ۴۱ (توضیح آیات)
- ۴۳ [سوره الأنعام (۶): آیات ۶۰ تا ۶۹]
- ۴۳ اشاره
- ۴۳ [ترجمه]
- ۴۴ (توضیح آیات)
- ۴۶ [سوره الأنعام (۶): آیات ۷۰ تا ۷۴]
- ۴۶ اشاره
- ۴۶ [ترجمه]
- ۴۷ (توضیح آیات)
- ۴۹ [سوره الأنعام (۶): آیات ۷۵ تا ۸۳]
- ۴۹ اشاره
- ۴۹ [ترجمه]
- ۵۰ (توضیح آیات)

۵۳	[سوره الأنعام (۶): آیات ۸۴ تا ۹۱]
۵۴	اشاره
۵۴	[ترجمه]
۵۵	(توضیح آیات)
۵۷	[سوره الأنعام (۶): آیات ۹۲ تا ۹۶]
۵۷	اشاره
۵۷	[ترجمه]
۵۸	(توضیح آیات)
۶۲	[سوره الأنعام (۶): آیات ۹۷ تا ۱۰۵]
۶۲	اشاره
۶۲	[ترجمه]
۶۳	(توضیح آیات)
۶۸	[سوره الأنعام (۶): آیات ۱۰۶ تا ۱۱۵]
۶۸	اشاره
۶۸	[ترجمه]
۶۹	(توضیح آیات)
۷۲	[سوره الأنعام (۶): آیات ۱۱۶ تا ۱۲۴]
۷۲	اشاره
۷۳	[ترجمه]
۷۴	(توضیح آیات)
۷۷	[سوره الأنعام (۶): آیات ۱۲۵ تا ۱۳۲]
۷۷	اشاره
۷۷	[ترجمه]
۷۸	(توضیح آیات)

۸۱	[سوره الأنعام (۶): آیات ۱۳۳ تا ۱۴۰]
۸۱	اشاره
۸۲	[ترجمه]
۸۲	(توضیح آیات)
۸۴	[سوره الأنعام (۶): آیات ۱۴۱ تا ۱۴۵]
۸۴	اشاره
۸۵	[ترجمه]
۸۵	(توضیح آیات)
۸۸	[سوره الأنعام (۶): آیات ۱۴۶ تا ۱۵۱]
۸۸	اشاره
۸۸	[ترجمه]
۸۹	(توضیح آیات)
۹۱	[سوره الأنعام (۶): آیات ۱۵۲ تا ۱۵۷]
۹۱	اشاره
۹۲	[ترجمه]
۹۲	(توضیح آیات)
۹۲	اشاره
۹۳	[سخنان مفسرین در توجیه: آلا بالتی هی احسن]
۹۵	[سوره الأنعام (۶): آیات ۱۵۸ تا ۱۶۵]
۹۵	اشاره
۹۵	(توضیح آیات)
۹۵	اشاره
۹۶	[در توجیه (أو یأتی ربُّک) از مفسرین سه قول نقل شده]
۹۸	سورة الاعراف

- ۹۸ اشاره
- ۹۸ [سوره الأعراف (۷): آیات ۱ تا ۹]
- ۹۸ اشاره
- ۹۹ [ترجمه]
- ۹۹ (توضیح آیات)
- ۹۹ اشاره
- ۹۹ سخنان مفسرین در توجیه (المص)
- ۱۰۲ [سوره الأعراف (۷): آیات ۱۰ تا ۱۸]
- ۱۰۳ اشاره
- ۱۰۳ [ترجمه]
- ۱۰۳ (توضیح آیات)
- ۱۰۶ [سوره الأعراف (۷): آیات ۱۹ تا ۲۷]
- ۱۰۶ اشاره
- ۱۰۷ [ترجمه]
- ۱۰۷ (توضیح آیات)
- ۱۱۱ [سوره الأعراف (۷): آیات ۲۸ تا ۳۶]
- ۱۱۱ اشاره
- ۱۱۱ [ترجمه]
- ۱۱۲ (توضیح آیات)
- ۱۱۲ اشاره
- ۱۱۳ [سخنان مفسرین در توجیه آیه]
- ۱۱۵ [سوره الأعراف (۷): آیات ۳۷ تا ۴۳]
- ۱۱۵ اشاره
- ۱۱۶ [ترجمه]

- ۱۱۷ (توضیح آیات)
- ۱۱۹ [سوره الأعراف (۷): آیات ۴۴ تا ۵۱]
- ۱۱۹ اشاره
- ۱۱۹ [ترجمه]
- ۱۲۰ (توضیح آیات)
- ۱۲۰ اشاره
- ۱۲۲ [اعتراض]
- ۱۲۳ [پاسخ]
- ۱۲۴ [سوره الأعراف (۷): آیات ۵۲ تا ۵۸]
- ۱۲۵ اشاره
- ۱۲۵ [ترجمه]
- ۱۲۶ (توضیح آیات)
- ۱۲۹ [سوره الأعراف (۷): آیات ۵۹ تا ۶۹]
- ۱۲۹ اشاره
- ۱۲۹ [ترجمه]
- ۱۳۰ (توضیح آیات)
- ۱۳۲ [سوره الأعراف (۷): آیات ۷۰ تا ۷۹]
- ۱۳۲ اشاره
- ۱۳۲ [ترجمه]
- ۱۳۳ (توضیح آیات)
- ۱۳۵ [سوره الأعراف (۷): آیات ۸۰ تا ۸۷]
- ۱۳۵ اشاره
- ۱۳۶ [ترجمه]
- ۱۳۶ (توضیح آیات)

- ۱۳۸ [سوره الأعراف (۷): آیات ۸۸ تا ۹۵]
- ۱۳۸ اشاره
- ۱۳۹ [ترجمه]
- ۱۳۹ (توضیح آیات)
- ۱۴۱ [سوره الأعراف (۷): آیات ۹۶ تا ۱۰۸]
- ۱۴۱ اشاره
- ۱۴۲ [ترجمه]
- ۱۴۲ (توضیح آیات)
- ۱۴۵ [سوره الأعراف (۷): آیات ۱۰۹ تا ۱۲۶]
- ۱۴۵ اشاره
- ۱۴۵ [ترجمه]
- ۱۴۶ (توضیح آیات)
- ۱۴۹ [سوره الأعراف (۷): آیات ۱۲۷ تا ۱۳۶]
- ۱۴۹ اشاره
- ۱۴۹ [ترجمه]
- ۱۵۰ (توضیح آیات)
- ۱۵۲ [سوره الأعراف (۷): آیات ۱۳۷ تا ۱۴۳]
- ۱۵۲ اشاره
- ۱۵۳ [ترجمه]
- ۱۵۳ (توضیح آیات)
- ۱۵۳ اشاره
- ۱۵۶ [داستان میقات رفتن موسی ع]
- ۱۶۱ [سوره الأعراف (۷): آیات ۱۴۴ تا ۱۴۹]
- ۱۶۱ اشاره

- ۱۶۱ [ترجمه]
- ۱۶۲ (توضیح آیات)
- ۱۶۴ [سوره الأعراف (۷): آیات ۱۵۰ تا ۱۵۵]
- ۱۶۴ اشاره
- ۱۶۵ [ترجمه]
- ۱۶۵ (توضیح آیات)
- ۱۶۷ [سوره الأعراف (۷): آیات ۱۵۶ تا ۱۶۰]
- ۱۶۷ اشاره
- ۱۶۷ [ترجمه]
- ۱۶۸ (توضیح آیات)
- ۱۷۰ [سوره الأعراف (۷): آیات ۱۶۱ تا ۱۶۸]
- ۱۷۰ اشاره
- ۱۷۱ [ترجمه]
- ۱۷۱ (توضیح آیات)
- ۱۷۱ اشاره
- ۱۷۲ [تأویل عرفانی]
- ۱۷۴ [سوره الأعراف (۷): آیات ۱۶۹ تا ۱۷۶]
- ۱۷۴ اشاره
- ۱۷۵ [ترجمه]
- ۱۷۵ (توضیح آیات)
- ۱۷۶ اشاره
- ۱۸۰ [داستان بلعام بن باعورا]
- ۱۸۱ [سوره الأعراف (۷): آیات ۱۷۷ تا ۱۸۷]
- ۱۸۱ اشاره

- ۱۸۱ [ترجمه]
- ۱۸۲ (توضیح آیات)
- ۱۸۴ [سوره الأعراف (۷): آیات ۱۸۸ تا ۱۹۵]
- ۱۸۴ اشاره
- ۱۸۴ [ترجمه]
- ۱۸۵ (توضیح آیات)
- ۱۸۸ [سوره الأعراف (۷): آیات ۱۹۶ تا ۲۰۶]
- ۱۸۸ اشاره
- ۱۸۸ [ترجمه]
- ۱۸۹ (توضیح آیات)
- ۱۹۲ سورة الانفال
- ۱۹۲ اشاره
- ۱۹۲ [سوره الأنفال (۸): آیات ۱ تا ۸]
- ۱۹۲ اشاره
- ۱۹۲ [ترجمه]
- ۱۹۳ (توضیح آیات)
- ۱۹۳ اشاره
- ۱۹۴ [سخنان مفسرین در توجیه انفال]
- ۱۹۷ [سوره الأنفال (۸): آیات ۹ تا ۱۷]
- ۱۹۷ اشاره
- ۱۹۸ [ترجمه]
- ۱۹۹ (توضیح آیات)
- ۲۰۱ [سوره الأنفال (۸): آیات ۱۸ تا ۲۷]
- ۲۰۱ اشاره

- ۲۰۱ [ترجمه]
- ۲۰۲ (توضیح آیات)
- ۲۰۲ اشاره
- ۲۰۴ [سخنان مفسرین در توجیه آیه]
- ۲۰۶ [سوره الأنفال (۸): آیات ۲۸ تا ۳۶]
- ۲۰۶ اشاره
- ۲۰۶ [ترجمه]
- ۲۰۷ (توضیح آیات)
- ۲۱۰ [سوره الأنفال (۸): آیات ۳۷ تا ۴۴]
- ۲۱۰ اشاره
- ۲۱۱ [ترجمه]
- ۲۱۲ (توضیح آیات)
- ۲۱۵ [سوره الأنفال (۸): آیات ۴۵ تا ۵۴]
- ۲۱۵ اشاره
- ۲۱۵ [ترجمه]
- ۲۱۶ (توضیح آیات)
- ۲۱۹ [سوره الأنفال (۸): آیات ۵۵ تا ۶۶]
- ۲۱۹ اشاره
- ۲۲۰ [ترجمه]
- ۲۲۰ (توضیح آیات)
- ۲۲۳ [سوره الأنفال (۸): آیات ۶۷ تا ۷۵]
- ۲۲۳ اشاره
- ۲۲۳ [ترجمه]
- ۲۲۴ (توضیح آیات)

درباره مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان ۲۲۶

مخزن العرفان در تفسیر قرآن - جلد ۵

مشخصات کتاب

سرشناسه: امین، نصرت بیگم، ۱۲۶۵ - ۱۳۶۲ .

عنوان و نام پدیدآور: مخزن العرفان در تفسیر قرآن / بانو مجتهده امین معروف به بانوی ایرانی.

مشخصات نشر: اصفهان: گلبهار، ۱۳۸۹.

مشخصات ظاهری: ۱۵ ج.

شابک: دوره ۹۶۴-۹۷۸-۵۶۹۱-۸۴-۲؛ ج. ۱. ۹۶۴-۹۷۸-۵۶۹۱-۸۵-۹؛ ج. ۲. ۹۶۴-۹۷۸-۵۶۹۱-۸۶-۶؛ ج. ۳. ۹۶۴-۹۷۸-۵۶۹۱-۸۷-۳؛ ج. ۴. ۹۶۴-۹۷۸-۵۶۹۱-۸۸-۰؛ ج. ۵. ۹۶۴-۹۷۸-۵۶۹۱-۸۹-۷؛ ج. ۶. ۹۶۴-۹۷۸-۵۶۹۱-۹۰-۳؛ ج. ۷. ۹۶۴-۹۷۸-۵۶۹۱-۹۱-۰؛ ج. ۸. ۹۶۴-۹۷۸-۵۶۹۱-۹۲-۷؛ ج. ۹. ۹۶۴-۹۷۸-۵۶۹۱-۹۳-۴؛ ج. ۱۰. ۹۶۴-۹۷۸-۵۶۹۱-۹۴-۱؛ ج. ۱۱. ۹۶۴-۹۷۸-۵۶۹۱-۹۵-۸؛ ج. ۱۲. ۹۶۴-۹۷۸-۵۶۹۱-۹۶-۵؛ ج. ۱۳. ۹۶۴-۹۷۸-۵۶۹۱-۹۷-۲؛ ج. ۱۴. ۹۶۴-۹۷۸-۵۶۹۱-۹۸-۹؛ ج. ۱۵. ۹۶۴-۹۷۸-۵۶۹۱-۹۹-۶:

یادداشت: کتاب حاضر قبلاً تحت عنوان "تفسیر مخزن العرفان در علوم قرآن" توسط نهضت زنان مسلمان در سال ۱۳۶۱ منتشر شده است.

مندرجات: ج. ۱. الفاتحه، جزء اول بقره. - ج. ۲. سوره بقره. - ج. ۳. از اول سوره آل عمران تا آخر. - ج. ۴. از اول سوره النساء جزء پنجم الی آخر. - ج. ۵. الانعام - الاعراف - الانفال. - ج. ۶. از اول سوره التوبه الی آخر سوره یوسف. - ج. ۷. سوره الرعد الی آخر سوره الاسرار. - ج. ۸. از سوره کهف الی سوره حج. - ج. ۹. از سوره المومنون تا آخر سوره القصص. - ج. ۱۰. سوره العنکبوت الی الفاطر. - ج. ۱۱. سوره مبارکه یس تا آخر سوره شوری. - ج. ۱۲. سوره الزخرف تسع و ثمانون آیه و هی مکیه. - ج. ۱۳. سوره الرحمن. - ج. ۱۴. سوره الملک الی آخر سوره النازعات. - ج. ۱۵. سور عبس الی آخر سوره الناس.

عنوان دیگر: تفسیر مخزن العرفان در علوم قرآن.

موضوع: تفاسیر شیعه -- قرن ۱۴

رده بندی کنگره: BP۹۸/الف۸۴ت۷ ۱۳۸۹

رده بندی دیویی: ۲۹۷/۱۷۹

شماره کتابشناسی ملی: ۲۲۴۱۸۱۲

[جلد پنجم]

اشاره

مخزن العرفان در علوم قرآن از سوره الانعام تا آخر سوره الانفال بقلم:

کمتزین خادمهئی از خدام آل رسول صلی الله علیه و آله و سلم و کوچکترین ذرهئی از ذراری بتول [ع] و امه من اماء الله تعالی

صفحه: ۲

سوره الانعام

اشاره

مکیه غیر ست آیات و هی مائه و خمس و ستون آیه

[سوره الأنعام (۶): آیات ۱ تا ۶]

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَجَعَلَ الظُّلُمَاتِ وَالنُّورَ ثُمَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ (۱) هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ طِينٍ ثُمَّ قَضَى أَجَلًا وَأَجَلٌ مُسَمًّى عِنْدَهُ ثُمَّ أَنْتُمْ تَمْتَرُونَ (۲) وَهُوَ اللَّهُ فِي السَّمَاوَاتِ وَفِي الْأَرْضِ يَعْلَمُ سِرَّكُمْ وَجَهْرَكُمْ وَيَعْلَمُ مَا تَكْسِبُونَ (۳) وَمَا تَأْتِيهِمْ مِنْ آيَةٍ مِنْ آيَاتِ رَبِّهِمْ إِلَّا كَانُوا عَنْهَا مُعْرِضِينَ (۴) فَقَدْ كَذَّبُوا بِالْحَقِّ لَمَّا جَاءَهُمْ فَسَوْفَ يَأْتِيهِمْ أَنْبَاءُ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ (۵) أَلَمْ يَرَوْا كَمْ أَهْلَكْنَا مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ قَرْنٍ مَكَّانُهُمْ فِي الْأَرْضِ مَا لَمْ نُمَكِّنْ لَهُمْ وَأَرْسَلْنَا السَّمَاءَ عَلَيْهِمْ مِدْرَارًا وَجَعَلْنَا الْأَنْهَارَ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمْ فَأَهْلَكْنَا هُمْ بِذُنُوبِهِمْ وَأَنْشَأْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ قَرْنًا آخَرِينَ (۶)

صفحه : ۳

سوره انعام در مکه نازل گردیده و مشتمل بر یکصد و شصت و شش آیه است

[ترجمه]

بنام ایزد هستی بخش صاحب رحمت عام و خاص

حمد و ستایش خدای را است که آسمانها و زمین را آفریده و ظلمت و نور را مقرر گردانیده پس آنهاییکه کافر شدند از او عدول میکنند بعبادت غیر او یا اینکه با پروردگار خود بتها را برابر میکنند [۱]

(هُوَ الَّذِي الْخ) خدا آن کسی است که شما را از گل آفرید پس مدتی را مقرر نمود که چون بسر آید مرگ برسد، و آن مدت نام برده شده نزد او است (یعنی قیامت) پس شما در مبعوث شدن قیامت شک میآورید [۲]

و او در آسمانها و زمین معبود بحق است آنچه را مخفی میدارید و آنچه را ظاهر میکنید همه را میداند و میدانند آنچه را که عمل و کسب میکنند [۳]

و بر کافرین آیتی از آیات پروردگارشان نمیآید مگر اینکه از آن روی گردانند [۴]

همانا بحقیقت هنگامی که حق (یعنی قرآن) بایشان آمد آنرا تکذیب کردند پس زود باشد که بر اینها بیاید خبرهای آنچه بودند بآن استهزاء میکردند [۵]

آیا اینکه کافرین ندیدند (یعنی ندانستند) که ما چه بسیار از کسانی از قرنهای پیشین و گروه گذشته گان هلاک گردانیدیم با اینکه آنها را در زمین با مکت و بسیاری نعمت جای داده بودیم بآنچه شما را بآن تمکن نداده‌ایم و بارانهای پی در پی برای آنها فرستاده بودیم و برای آنها جویهایی قرار داده بودیم که از زیر درختان آنها میرفت پس آنها را بگناهانشان هلاک کردیم و پس از هلاک آنها گروه دیگر را آفریدیم [۶]

(توضیح آیات)

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَجَعَلَ الظُّلُمَاتِ وَالنُّورَ از مقاتل نقل میکنند که گفته یهودیها برسول صلی الله علیه و آله و سلم ایراد گرفتند و گفتند (من ربک) پروردگار تو کیست اینکه بود که خدای تعالی اینکه سوره را نازل گردانید و خود را بحمد و ستایش معرفی فرمود.

چنانچه در جای دیگر مبرهن گردیده کلمه (حمد) برای آن حقیقتی وضع گردیده که متصف بتمام صفات جمال و کمال و عظمت و کبریائی باشد مقابل کلمه (سبحان) که دلالت دارد بر تنزیه و مبرا بودن از هر نقص و عیبی که در ممکنات است و در اینکه مبارک سوره که مفسرین گفته‌اند در مکه نازل شده مگر چند آیه که گفته شد در مدینه نازل گردیده و مشتمل بر معارف است مگر مقدار کمی که راجع بفروع است.

و سوره را افتتاح فرموده اول بذکر (الحمد) که مشتمل بر صفات حقیقه خداوندی است، پس از آن در مقام آثار و آفرینش آسمانها و زمین برآمده و خود را باینها معرفی فرموده.

یعنی حمد و ثنای جمیل مخصوص بآنکسی است که جامع تمامی صفات کمال و منزّه و مبرا از تمام نقائص امکانی است و او آنکسی است که بقدرت کامله خود آسمانها و زمین را از عدم بوجود آورده و در آن تاریکی و روشنائی قرار داده و شاید مقصود از ظلمت طریق شیطانی و مقصود از نور طریق رحمانی است زیرا که راه شیطانی و نفس پرستی راه ظلمت و تاریکی است که رونده بسوی آن بالاخره در چاه گمراهی و سرگردانی فرو خواهد رفت و راه حقّانی راه و روش روشنی است که رونده را بمراد میرساند و وی را کامیاب میگرداند.

و چون گفته‌اند نور یا بوضع اولی یا بوضع ثانوی چیزی را گویند که بخود ظاهر و ظاهر کننده غیر باشد (ظاهر بذاته و مظهر لغیره)

و بهمین لحاظ است که خدای تعالی خود را بنور ستوده و معرفی فرموده آنجا که گفته (اللَّهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ) و چون خود حقیقت نور است جاعل و پدید آورنده نور است و بنور فیض وجود او آسمانها و زمین و همه موجودات را از ظلمت عدم بنور وجود ظاهر گردانیده.

و چون موجودات ارضی و سماوی علی الدوام در معرض کون و فسادند وجود هر شیئی پیچیده شده بعدم او است اینکه است که ظلمت که عبارت از عدم وجود باشد با وجود همراه است هر موجودی در پی او عدمی است شاید باین لحاظ باشد که در آیه ظلمت را بر نور مقدم انداخته (وَ جَعَلَ الظُّلُمَاتِ وَالنُّورَ) و بقولی ظلمت و نور شب و روز است، و بقولی جهل و علم یا معصیت و طاعت یا جهنّم و بهشت، و از بحر الحقائق نقل شده که گفته آسمان دل و زمین نفس حیوانی و صفات سبعی شیطانی است و ظلمات نفوس را از صفات بهیمی پدید گردانیده و نور قلوب را از اوصاف ملکی روحانی و اخلاق ملکی ربّانی ظاهر گردانیده ثُمَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ شاید آیه اعتراض بمشركین باشد که اینها از روی جهل و بیخردی از آفریننده نور و ظلمت اعراض نموده و رو ببتهایی آورند و آنرا منشأ اثر میدانند و شاید مقصود از (كَفَرُوا) مجوس باشند که مبدء عالم را نور و ظلمت میدانند و از نور تعبیر میکنند بیزدان و آنرا مبدء خیرات میانند و ظلمت را اهرمن خوانند و آنرا فاعل و مبدء شرور معرفی میکنند نظر به اینکه که یزدان نور محض است و شرّ از او صادر نمیگردد و اهرمن شرّ محض است و مبدء خیر نمیشود و چون مجوس چنین گفتند آیه برای ردّ سخن سخیف آنها خاطر نشان میکند که مبدء و آفریننده ظلمتها و نور یکی است و او خدائی است که آفریننده آسمانها و

زمین است و (بِرَبِّهِمْ يَعِدُلُون) احتمال اخیر را تأیید مینماید زیرا که عدل بمعنی تعادل قرار دادن چیزی با چیزی است و مشرکین بتها را معادل و هم ترازوی خدا نمیدانستند بلکه بگمان فاسد خودشان آنها را شفعا خود

صفحه : ۶

قرار میدادند لکن ثنویه نور و ظلمت را بنام یزدان و اهریمن معادل هم میدانستند هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ طِينٍ ثُمَّ قَضَىٰ أَجَلًا وَأَجَلًا مُّسِيئًا عِنْدَهُ تُعَذِّبُهُمْ أَنْتُمْ تَمْتَرُونَ ذات احدیت در مقام معرفی خود برآمده که پس از آفرینش آسمانها و زمین و تاریکیهای عدم ممکنات و روشن گردانیدن آنها را بنور، وجود شما بنی آدم را یا پدر شما آدم را از گل آفریدم و در عالم قضاء و دفتر آفرینش برای حیات دنیوی شما مدت قرار دادم و آن نزد حق تعالی مدتی است معین و شما با اینکه خلقت و آفریده شدن خودتان که پس از عدم بوجود آمده‌اید باز شک میکنید وَ هُوَ اللَّهُ فِي السَّمَاوَاتِ وَ فِي الْأَرْضِ يَعْلَمُ سِرَّكُمْ وَ جَهْرَكُمْ وَ يَعْلَمُ مَا تَكْسِبُونَ، وَ مَا تَأْتِيهِمْ مِنْ آيَةٍ مِنْ آيَاتِ رَبِّهِمْ إِلَّا كَانُوا عَنْهَا مُعْرِضِينَ آیه اشاره بوحدهت و شمول قدرت و نفوذ فیض الهی است که در آسمانها و زمین بغیر او خدائی و مدبری نیست و علم ازلی او بهمه اشیاء احاطه دارد آنچه را مخفی دارید و آنچه را ظاهر گردانید بهمه آنها آگاهست و میدانند آنچه میکنید از خیر و شرّ و اینکه کافرین و مشرکین چنینند که آیتی از آیات پروردگارشان نیامد مگر اینکه از آن اعراض کنند.

در فتوحات گفته (سرکم) اشاره بنسبت باطنی انسان است و (جهرکم) بنسبت ظاهری وی.

از بحر الحقایق است که گفته مقصود از (سرّ) سرّ خلافت انسان است که در او بودیعت گذارده شده، و (جهر) صفات حیوانی و احوال نفسانی است و حقیقت اینکه است که انسان را صورتی است جسمانی و معنی است روحانی، بجسم او از عالم خلق است و بروح از عالم امر. [کاشفی] فَقَدْ كَذَّبُوا بِالْحَقِّ لَمَّا جَاءَهُمْ فَسَوْفَ يَأْتِيهِمْ أَنْبَاءُ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ آیه در مقام تهدید و سرزنش کافرین و مشرکین برسولش خاطر نشان میکند که اینها چنینند وقتی که آیات حقانی قرآن آمد و اینان تکذیب کردند

صفحه : ۷

تکذیب و اعراض آنها ایجاب عذاب مینماید و بزودی می‌یابند جزای آنچه را که بآن استهزاء مینمودند. أَلَمْ يَرَوْا كَمْ أَهْلَكْنَا مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ قَرْنٍ مَكَّنَّاهُمْ فِي الْأَرْضِ مَا لَمْ نُمَكِّنْ لَهُمْ وَأَرْسَلْنَا السَّمَاءَ عَلَيْهِمْ مِدْرَارًا الْخِمْزَ (أَلَمْ) استفهام و مقصود تقریر و ملامت بر کافرین است، و (لم) حرف جزم است بدلاله سقوط نون جمع.

و مشرکین مکه را یادآوری مینماید که آیا اینها جماعت پیشینیان را ندیدند یعنی نداستند و خبر آنان باینها نرسیده که چند از آنهائیکه در زمین تمکن داشتند با آن دستگاه عالی و آن قوت و نیرومندی مثل قوم عاد و ثمود و دیگران از آنهائیکه نعمت بر آنان بسیار بود آسمان بر آنها میبارید پی در پی و نهرها از زیر درختهای آنها جریان داشت و با اینکه همه مال و مکت و قوت و نیرومندی در اثر مخالفت ما آنها را هلاک گردانیدیم و مال و مکت آنها مانع از عذابشان نگردید و پس از آنها جماعت دیگری را آفریدیم، اشاره به اینکه که هرگاه شما مخالفت نمودید مثل پیشینیان هلاک میگردید و جماعت دیگری را بجای شما مینشانیم و چنین کاری بر ما آسان است.

صفحه : ۸

اشاره

وَلَوْ نَزَّلْنَا عَلَيْكَ كِتَابًا فِي قِرطاسٍ فَلَمَسُوهُ بِأَيْدِيهِمْ لَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنَّ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُّبِينٌ (۷) وَقَالُوا لَوْ لَا أَنْزَلَ عَلَيْهِ مَلَكٌ وَلَوْ أَنْزَلْنَا مَلَكَ لَقُضِيَ الْأَمْرُ ثُمَّ لَا يُنظَرُونَ (۸) وَلَوْ جَعَلْنَاهُ مَلَكًا لَجَعَلْنَاهُ رَجُلًا وَلَلَبَسْنَا عَلَيْهِمْ مَا يَلْبَسُونَ (۹) وَلَقَدْ اسْتَهْزَى بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِكَ فَحَاقَ بِالَّذِينَ سَخِرُوا مِنْهُمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ (۱۰) قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ ثُمَّ انظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكذِّبِينَ (۱۱) قُلْ لِمَنْ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ قُلْ لِلَّهِ كَتَبَ عَلَى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ لِيَجْمَعَنَّكُمْ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ لَا رَيْبَ فِيهِ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ (۱۲) وَلَهُ مَا سَكَنَ فِي اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ (۱۳) قُلْ أَعْبُدُوا اللَّهَ أَلَا تَتَّخِذُ وَلِيًّا فَاطِرَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ يُطْعِمُهُ وَلَا يُطْعَمُ قُلْ إِنَّي أُمِرْتُ أَنْ أَكُونَ أَوَّلَ مَنْ أَسْلَمَ وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِكِينَ (۱۴) قُلْ إِنَّي أَخَافُ أَنْ عَصَيْتَ رَبِّي عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ (۱۵) مَنْ يُصِرْ عَنْهُ يَوْمَئِذٍ فَقَدْ رَحِمَهُ وَذَلِكَ الْفَوْزُ الْمُبِينُ (۱۶)

صفحه ۹ :

[ترجمه]

و اگر ما بر تو کتابی بفرستیم در کاغذی که بدستهای خودشان آنرا لمس کنند باز کافرین گویند نیست اینکه مگر سحری آشکارا [۷]

و گفتند چرا بر او فرشته‌ئی نازل نگردید و اگر ما فرشته‌ئی بفرستیم همانا بر هلاکت آنها حکم کرده شود و پس از نزول فرشته مهلت داده نشوند [۸]

و اگر فرشته‌ئی را برسالت بفرستیم باید او را (بصورت) مردی قرار دهیم و باو بپوشانیم آنچه مردمان میپوشند [۹] و رسولانی که پیش از تو بودند استهزاء گردیده شدند پس بانهائیکه سخریه میکردند احاطه کرد آنچه را که بآن استهزاء میکردند [۱۰]

ای محمد صلی الله علیه و آله و سلم باین کافرین بگو در زمین سیر کنید و ببینید سرانجام تکذیب کنندگان چگونه بود [۱۱] ای رسول بگو از کیست آنچه در آسمانها و زمین است بگو آنها مخصوص بخدا است، خدا بر خودش رحمت نوشته البته در قیامت شما را با هم جمع میکند و هیچ شکی در وقوع آن نیست و آنسانی که نفسهایشان زیان کردند پس آنها ایمان نمیآوردند [۱۲] و برای خدا است آنچه در شب و روز آرامش دارد و او شنوا و دانا است [۱۳]

ای محمّد [ص] باینها بگو آیا غیر از خدا دوستی فرا گیرم (یعنی معبودی) او است پدید آورنده آسمانها و زمین او است که بخلق طعام میدهد و خود از طعام بی‌نیاز است بگو من مأمور گردیده‌ام که اول کسی بوده باشم که اسلام آورده و از مشرکین نبوده باشم [۱۴]

ای پیامبر [ص] بگو من بحقیقت میترسم از روز بزرگ (یعنی قیامت) از اینکه نافرمانی کنم پروردگار خودم را [۱۵] هر کس در آن روز بزرگ (قیامت) عذاب از او برداشته شود همانا خدا بر او رحم کرده و اینکه صرف (گردیدن) عذاب یا (افاضه) رحمت رستگاری هویدا است [۱۶]

صفحه ۱۰ :

(توضیح آیات)

وَلَوْ نَزَّلْنَا عَلَيْكَ كِتَابًا فِي قِرطاسٍ فَلَمَسُوهُ بِأَيْدِيهِمْ لَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنَّ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُّبِينٌ آیه در مقام بیان استکبار و تفرعن کفار برآمده و برسولش خبر میدهد که اینان چنان حس-انسانیت را از دست داده‌اند که هر طور آیتی و معجزه‌ئی برای آنها بیاوری از تو قبول نخواهند نمود حتی اینکه هرگاه کتابیکه در کاغذی نوشته بر تو نازل گردانیم و بدستهای خودشان آن کتاب را بگیرند و لمس نمایند میگویند نیست اینکه مگر سحری آشکارا، پس چون اینها چنینند نباید بگفته پوچ آنها که میگویند (وَلَنْ نُؤْمِنَ لِرُؤْيَاكَ حَتَّىٰ نُنزَلَ عَلَيْنَا كِتَابًا نَقْرُؤُهُ) سوره اسری آیه ۹۵، اعتناء نمود.

وَقَالُوا لَوْ لَا أَنْزَلَ عَلَيْهِ مَلَكٌ وَ لَوْ أَنْزَلْنَا مَلَكًا لَقُضِيَ الْأَمْرُ ثُمَّ لَا يُنظَرُونَ و نیز از جمله گفتار کیک کفار که در اینجا یادآوری مینماید اینکه است که میگفتند چرا بر محمد صلی الله علیه و آله و سلم ملک نازل نمیگردد با اینکه فرموده بود که آیات بتوسط ملک وحی بر من فرود میآید نظیر آیه (إِنَّهُ لَقَوْلُ رَسُولٍ كَرِيمٍ، ذِي قُوَّةٍ عِنْدَ ذِي الْعَرْشِ مَكِينٍ، مُطَاعٌ ثُمَّ أَمِينٍ) سوره کورت آیه ۱۹ تا ۲۱، با اینحال میگفتند چرا ملک بر او نازل نمیگردد، شاید مقصودشان اینکه بوده که چرا ملک حامل وحی را ما نمی بینیم تا بر یقین ما افزوده گردد، یا چرا بر ما ملک حامل وحی برسالت فرود نمیآید، در پاسخ آنها است (وَلَوْ أَنْزَلْنَا مَلَكًا لَقُضِيَ الْأَمْرُ ثُمَّ لَا يُنظَرُونَ) یعنی اگر ما فرشته‌ئی بفرستیم همانا بهلاکت آنها حکم کرده شود و مهلت داده نشوند و آنوقت امر گذشته یعنی موقع هلاکت آنها رسیده و ملک برای قبض روح آنها آید، قوله تعالی (يَوْمَ يَرُونَ الْمَلَائِكَةَ لَا بُشْرَىٰ يَوْمَئِذٍ لِلْمُجْرِمِينَ وَيَقُولُونَ حِجْرًا مَحْجُورًا) سوره فرقان آیه ۲۲.

صفحه : ۱۱

وَلَوْ جَعَلْنَاهُ مَلَكًا لَجَعَلْنَاهُ رَجُلًا وَ لَلْبَسْنَا عَلَيْهِمْ مَا يَلْبَسُونَ در مفردات گفته (اصل اللبس ستر الشیئی و يقال ذلك في المعانی يقال لبست عليه امر، قال (وَلَلْبَسْنَا عَلَيْهِمْ مَا يَلْبَسُونَ- و قال وَ لَا- تَلْبَسُوا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ) [پایان] اینکه آیه شریفه پاسخ دوم است از ایراد رکیک آنها که اگر ما ملائکه را رسول قرار میدادیم بحکم سنخیت که هر نوعی با هم نوع خود بایستی تماس بگیرد ملائکه بایستی ملبس گردند لباس آدمی یعنی بصورت و هیكل آدمی تا بتوانید او را بچشم ببینید و با او تماس بگیرید و رسالت او را بفهمید و سخنان او را بگوش بشنویید، یا اینکه باز میگفتند (ما هذا إِلَّا بَشْرٌ مِثْلُكُمْ) و امر را بر خودشان و ضعفاء مشتبه میگردانیدند.

آری بهمین جهت بود که چنانچه از خود رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم حدیث میکنند فرموده من جبرئیل ملک وحی را بصورت دحیه کلبی که گویا جوانمرد زیبایی بوده هنگام وحی میدیدم که آیات را بر من قرائت مینمود.

وَلَقَدْ اسْتَهْزَيْتُمْ بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِكُمْ فَحَاقَ بِالَّذِينَ سَخِرُوا مِنْهُمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ گویا برای تسلی خاطر رسولش که از جفای کفار و استهزاء و سخریه آنان دل تنگ میگردید باو خاطر نشان میکند که اگر اینکه جهال جفاهای بسیار و نسبتهای ناروا و استهزاء و غیر آن بتو وارد میگردانند مردمان پیشینان نیز چنین بودند که هر رسولی که بر آنان مبعوث میگردید او را مسخره و استهزاء میکردند بالاخره جزاء استهزاء بآنها داده شد و عذاب آنان را فرا گرفت.

فَلْيَسِّرُوا فِي الْأَرْضِ ثُمَّ أَنْظَرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكذِّبِينَ خطاب برسولش نموده که باین مردمان لجوج متکبر که پیمبری تو را انکار میکنند بگو در زمین گردش کنی و چگونگی حال و علامت عذاب گذشته گان را ببینی که در اثر تکذیب پیمبران و ایداء بآنها چگونه عذاب و سخط خداوندی آنان را فرا گرفته، ظاهرا آثار خرابی شهرستان عاد و ثمود

صفحه : ۱۲

و غیر آنها در آن زمان باقی مانده بوده چنانچه تا حال هم در داستانها نوشته شده و ضبط گردیده.

قُلْ لِمَنْ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ قُلْ لِلَّهِ كَتَبَ عَلَى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ ۚ گویا برای اثبات معاد مقدمه سؤالاتی که در کمون آن جواب نهفته مطرح مینماید و آن اینکه است که شاید خطاب برسولش نموده که مسلمیات آنها را مثل اعتراف آنها به اینکه که خدای تعالی مالک آسمانها و زمین است و دیگر همه را از قبل رحمت آفریده بگیر و بر آنها حجت قرار بده زیرا وقتی که از آنان سؤال نمودی چه کس آسمانها و زمین را آفریده خواهند گفت خدا بگو خدائی که برای آسایش و وجود شما عالم را مسخر گردانیده او آنکسی است که فضل و رحمت و افاضه بخلق و ایصال نفع بمستحقین در قضاء حتمی بر خود در حقیقه رحمانیتش ثابت و متمرکز گردانیده وقتی اینها قبول کردند بگو آنخدائی را که شما بوجود او معترفید بدانید که شما را بیهوده و برای حیات چهار روزه دنیوی نیافریده بلکه مقصد بالاتری در نظر گرفته، بگو:

لَيَجْمَعَنَّكُمْ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ لَا رَيْبَ فِيهِ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ بَلَام (لَيَجْمَعَنَّكُمْ) که متضمن قسم است و نون تأکید و کلمه (لَا رَيْبَ فِيهِ) کلام را مؤکد گردانیده که آنخدائیکه آسمانها و زمین را آفریده و رحمت ایصال بمستحق در حقیقت ذات او ثابت است البته شما را معدوم نمیگرداند بلکه پس از مرگ در محل مناسب بخودتان شما را باقی میدارد تا روزی، روز رستاخیز که در آنروز تمام شماها را با هم جمع میگرداند و هر کسی را بکیفر عمل خود میرساند و آن روز حتما آمدنی است و شک و ریبی در آن نیست و کسانی که زیان کردند و سرمایه عمر دنیویشان را بیهوده بیاد دادند ایمان نمیآورند. آری ایمانست که منشأ و مبدء تمام فیوضات و منبع تمام کمالات و سر چشمه احسانات است اگر ایمان در قلب آدمی نفوذ نمود وی را بکارهای نیکو وامیدارد و او را از اعمال بد دور میگرداند.

صفحه : ۱۳

وَلَهُ مَا سَكَنَ فِي اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ شب و روز که از طلوع و غروب خورشید ظهور و بروز مینماید بزرگتر آیتی از آیات الهی است و چون نظام عالم طبیعت بسته گی بنور دارد و تمام موجودات زمینی از پرتو منظومه شمسی که بقدرت الهی برای نظام عالم مسخر گردیده اند نور افشانی میکنند و تمام موجودات تحت احاطه و قیومیت اویند اینکه است که در آخر آیه فرموده (وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ) بسمع حقانی ناله مستمندان را میشوند و باحاطه علمی همه چیزها را میداند و بهر کسی بقدر احتیاجاتش حاجاتش را برمیآورد.

قُلْ أَعْيَرَ اللَّهُ اتِّخَذُ وَلِيًّا فَاطِرِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ يُطْعَمُ وَلَا يُطْعَمُ قُلْ إِنِّي أُمِرْتُ أَنْ أَكُونَ أَوَّلَ مَنْ أَسْلَمَ وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِكِينَ چون در اوائل پیدایش افراد بشر مثل زمان نوح [ع] بت پرستی بین مردم شایع بود و با اینکه حضرت نوح [ع] بنص قرآن مجید نهصد و پنجاه سال مردم را بیگانه پرستی دعوت مینمود از وی نپذیرفتند مگر چند نفری، و شاید یکی از اسباب بت پرستی آنها اینکه بوده که میدیدند در امور زندگانشان احتیاجات بسیاری دارند از قبیل غذاء و لباس و مسکن و ازدواج و چیزهای دیگر و همان طوری که وسائل در دسترس آنها گذارده شده موانع بسیاری در پی او پدیدار است، و نیز شاید بفطرت توحیدشان میفهمیدند که مدبری در کار هست که در مورد بیچارگی رو باو میآورند و امید باو دارند.

شاید بت پرستی از همین جا سر چشمه گرفته چون راهی برای شناسائی مبدء حقیقی نمی یافتند بگمان فاسدشان بعضی بتها را بشکل ستارگان که آنها را مدبر عالم میدانستند یا چیزهای دیگری را منشأ اثر مینداشتند پرستش میکردند اینکه است که در اینکه آیات و آیات بسیاری مردم را ارشاد میکند که آنکسی را که شما منشأ اثر میدانید آن آفریننده و پدید آورنده آسمانها و زمین است و آن خدای یکتا است و برسولش خطاب نموده که باینها بگو شما بیراهه

صفحه : ۱۴

میروید چگونه شما غیر او را ولی و دوست خود میدانید در صورتی که او آسمانها و زمین را آفریده و او است که بشما طعام میدهد و خودش بی نیاز است و باینها خاطر نشان نماید که من مأمور گردیده‌ام که اول کسی باشم از کسانی که تسلیم امر حق تعالی گردیده باشم و از مشرکین نبوده باشم.

قُلْ إِنِّي أَخَافُ إِنْ عَصَيْتُ رَبِّي عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ، مَنْ يُصِرْفَ عَنْهُ يَوْمَئِذٍ فَقَدْ رَحِمَهُ وَ ذَلِكَ الْفَوْزُ الْمُبِينُ، خطاب دیگر برسولش نموده که باینها بگو و آنها را یادآوری نما که من که رسول و مورد نظر لطف پروردگارم میترسم که اگر پروردگار خود را عصیان کنم مبتلا کردم بعذاب بزرگ روز قیامت.

چون مشرکین در مقام اینکه بودند که حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم را بهر قیمتی تمام میشود در کیش خود در آورند و برای انجام آن حیلها بکار میبردند شاید مقصود حضرتش چنین بوده که شما اینکه طمع را از من ببرید که ممکن باشد بدلخواه شما سخن گویم یا تابع شما گردم.

(مَنْ يُصِرْفَ عَنْهُ) تا آخر شاید نظر برفع توهم است که کسی گمان نکند که اینکه حکم یعنی عصیان عذاب عظیم را فقط برای شخص رسول ایجاب میکند نه برای همه کس در اینکه آیه خاطر نشان میکند که هر کس پیروی گناه نگرید و عصیان نمود در روز عظیم قیامت مورد ترخم الهی واقع میگردد و اختصاص بشخصی دون شخص دیگر ندارد.

صفحه : ۱۵

[سوره الأنعام (۶): آیات ۱۷ تا ۲۶]

اشاره

وَ إِنْ يَمَسُّكِ اللَّهُ بِضُرٍّ فَلَا كَاشِفَ لَهُ إِلَّا هُوَ وَ إِنْ يَمَسُّكِ بِخَيْرٍ فَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (۱۷) وَ هُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِ وَ هُوَ الْحَكِيمُ الْخَبِيرُ (۱۸) قُلْ أَيُّ شَيْءٍ أَكْبَرُ شَهَادَةً قُلِ اللَّهُ شَهِيدٌ بَيْنِي وَ بَيْنَكُمْ وَ أَوْحَىٰ إِلَيَّ هَذَا الْقُرْآنَ لِأُنذِرَكُمْ بِهِ وَ مَنْ بَلَغَ أَلَيْسَ لَكُمْ لَتَشْهَدُونَ أَنَّ مَعَ اللَّهِ إِلَهٌ آخَرٌ قُلْ لَا أَشْهَدُ قُلْ إِنَّمَا هُوَ إِلَهُهُ وَاحِدٌ وَ إِنِّي بَرِيءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ (۱۹) الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمُ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنفُسَهُمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ (۲۰) وَ مَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَوْ كَذَّبَ بِآيَاتِهِ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ (۲۱) وَ يَوْمَ نَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا ثُمَّ نَقُولُ لِلَّذِينَ أَشْرَكُوا آيِنَ شِرْكَائِكُمْ الَّذِينَ كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ (۲۲) ثُمَّ لَمْ تَكُنْ فَتَنَّهُمْ إِلَّا أَنْ قَالُوا وَ اللَّهُ رَبُّنَا مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ (۲۳) انظُرْ كَيْفَ كَذَبُوا عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ وَ ضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ (۲۴) وَ مِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُ إِلَيْكَ وَ جَعَلْنَا عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً أَنْ يَفْقَهُوهُ وَ فِي آذَانِهِمْ وَقْرًا وَ إِنْ يَرَوْا كَلِمًا آيَةً لَا يُؤْمِنُوا بِهَا حَتَّىٰ إِذَا جَاءُوكَ يُجَادِلُونَكَ يَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ هَذَا إِلَّا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ (۲۵) وَ هُمْ يَنْهَوْنَ عَنْهُ وَ يَأْتُونَ عَنْهُ وَ إِنْ يُهْلِكُونَ إِلَّا أَنفُسَهُمْ وَ مَا يَشْعُرُونَ (۲۶)

صفحه : ۱۶

[ترجمه]

(ای رسول) اگر خدا بتو سختی برساند احدی نتواند آن را از تو بردارد مگر او و اگر بتو خیری و نفعی برساند پس او بر هر چیزی

توانا است [۱۷]

و او اله قاهر و غالب فوق بندگان خود است و او حکیم و درستکار و بینا است [۱۸]

ای محمّد صلی الله علیه و آله و سلّم بگو چه گواهی است که بزرگ‌تر باشد از گواهی خدا بگو خدا بین من و شما گواهد است و اینکه قرآن بمن وحی گردیده شده تا اینکه شما را باو بترسانم آیا شما گواهی می‌دهید که با خدای یکتا خدایان دیگر هست، بگو من گواهی نمی‌دهم بگفتار شما بگو جز اینکه نیست که او خدائی است واحد و همانا من بیزار می‌باشم از آنچه شما شرک می‌آوردید [۱۹]

آن کسانی که بآنها کتاب عطاء نمودیم می‌شناسند پیغمبر را همان طوری که پسرهای خود را می‌شناسند آن کسانی که بنفسه‌های خود زیان بردند پس آنها ایمان نمی‌آورند [۲۰]

و کی است ظالم‌تر از کسیکه بخدا دروغ ببندد و افتراء بزند یا آیات او را تکذیب نماید بحقیقت ستمکاران رستگار نخواهند گردید [۲۱]

یاد کن روز که تمام ستمکاران را محشور میگردانیم پس بآن کسانی که شرک آوردند میگوئیم آنهائیکه گمان میکردید (شریک) حقند کجایند [۲۲]

پس از آن برای آنان راه عذری نبود مگر اینکه میگویند قسم بخدا که پروردگار ما است ما از شرک آوردندگان نبودیم [۲۳]

بین چگونه بر نفس خودشان دروغ بستند و از آنان گم شد آنچه را که افتراء میزدند [۲۴]

و بعضی از آنها بسخن تو گوش فرا دارند ولی پرده بر دل‌های آنها قرار دادیم که فهم آنرا نتوانند کرد و بر گوش‌های آنان سنگینی قرار دادیم و اگر ببینند هر معجزه‌ئی را که از تو می‌طلبند ایمان نخواهند آورد تا وقتی که نزد تو بیایند با تو مجادله میکنند و آنهائیکه کافر شدند میگویند نیست اینکه آیات مگر افسانه‌های پیشینیان [۲۵]

و ایشان یعنی کفار باز میدارند مردم را از ایمان آوردن برسول صلی الله علیه و آله و سلّم و خودشان هم دور میشوند که حرف او را نشنوند و هلاک نمیکنند مگر خودشان را و نمیدانند [۲۶]

صفحه : ۱۷

(توضیح آیات)

وَإِنْ يَمَسُّكُمُ اللَّهُ بِضُرٍّ فَلَا كَاشِفَ لَهُ إِلَّا هُوَ وَإِنْ يَمَسُّكُمُ بِهِ ضُرٌّ فَلَا كَاشِفَ لَهُ إِلَّا هُوَ وَإِنْ يَمَسُّكُمُ بِهِ ضُرٌّ فَلَا كَاشِفَ لَهُ إِلَّا هُوَ وَإِنْ يَمَسُّكُمُ بِهِ ضُرٌّ فَلَا كَاشِفَ لَهُ إِلَّا هُوَ وَإِنْ يَمَسُّكُمُ بِهِ ضُرٌّ فَلَا كَاشِفَ لَهُ إِلَّا هُوَ وَإِنْ يَمَسُّكُمُ بِهِ ضُرٌّ فَلَا كَاشِفَ لَهُ إِلَّا هُوَ وَإِنْ يَمَسُّكُمُ بِهِ ضُرٌّ فَلَا كَاشِفَ لَهُ إِلَّا هُوَ

و آفرینش یگانه و یکتا است در دفع سختی‌ها نیز یگانه و یکتا است اگر عالمیان و جن و انس متفق گردند که دردی یا فقری بکسی برسانند نمیتوانند و نیز اگر بخواهند نفعی عاید غیر کنند و خدا نخواسته باشد قدرت ندارند، درد و دوا و نعمت و محنت از یک منبع تراوش می‌نماید

(اگر تیغ عالم بجنبد ز جای

نبرد رگی تا نخواهد خدای) او است قادر توانا که نفع و ضرر هر چیزی بدست قدرت او است.

وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِ وَهُوَ الْحَكِيمُ الْخَبِيرُ او قاهر و مستولی و فوق بندگان است، علم و قدرت و عزت و سلطنت او همه را فرا گرفته، موجودی یافت نمیگردد که از تحت قاهریت او خارج باشد و معنی قهر غلبه و اخذ از فوق است مثل اینکه گفته میشود (اخذت‌هم قهرا) گرفتیم او را بشدت گرفتیم بدون رضای او.

منسوب بخواجه عبد الله انصاری است که در کشف الاسرار در تفسیر (وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِ) گفته: شکننده کام‌های بنده گانست

و بذات و صفات زبر همه رهیگانست، درویشان را دولت دل و زندگانی جانست، نادر یافته و نادیده عیانست، یک نفس با حق با دو گیتی ارزان است، یک دیدار از او بصد هزار جان رایگان است، یک طرفه العین انس با او خوشتر از جانست، او که گشته اینکه کار است در میان آتش نازانست، و او که از اینکه کار بی خبر است در حبس بشریت زندان است، الهی دیدار تو نزدیک است، لکن کار تابان نزدیکی بس باریک است الهی هر کس بر چیزی و من ندانم که بر چه ام بیم همه آن است که کی پدید آید که من که ام الهی چون او که بر یاد است بتو شاد است چرا بفریاد است، آنرا

صفحه : ۱۸

که چون تو نگار باشد در بر، چون بانک قیامت آید چه خبر.

[پایان] قُلْ أَيْ شَيْءٍ أَكْبَرُ شَهَادَةً قُلْ اللَّهُ شَهِيدٌ بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ در مجمع البیان از کلبی نقل کرده که در شأن نزول آیه گفته اهل مکه نزد رسول صلی الله علیه و آله و سلم آمدند و گفتند آیا خدا رسولی غیر از تو نیافت ما احدی را نمی بینیم که تصدیق تو را کرده باشد و در آنچه میگوئی تو را تصدیق کند و ما از یهود و نصاری از پیغمبری تو سؤال کردیم آنها گمان کردند که در کتابشان از پیغمبری تو ذکری نیست پس بما بنمایان کسی را که شهادت دهد که تو رسول خدائی چنانچه گمان میکنی اینکه بود که خدای تعالی اینکه آیه را نازل گردانید [پایان] که ای محمد [ص] بگو گواهی کیست که از گواهی خدا بالاتر باشد و بگو خدا میان من و شما شاهد است که من در دعوی نبوت صادقم و شما در تکذیب من کاذبید.

وَأُوحِيَ إِلَيَّ هَذَا الْقُرْآنَ لِأُنذِرَكُمْ بِهِ وَمَنْ بَلَغَ و باینها بگو گواه من همین قرآن است که شما را بآن بترسانم و نیز غیر از شما از عرب و عجم هر کسی که اینکه قرآن باو رسید او را بترسانم.

(من) عطف است به (کم) در (لأُنذِرَكُمْ) یعنی اینکه قرآن بمن وحی گردیده که شما را و هر کسی که اینکه قرآن باو برسد بترسانم، از حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم روایت میکنند که فرموده ای مردم اینکه قرآن را از من برسانید و لو آیهئی از آن باشد هر کس آیهئی از کتاب الله را برساند امر خدا را رسانیده عمل بکنند یا نکنند.

از انس بن مالک نقل شده که چون اینکه آیه نازل گردید حضرت بکسری و قیصر و نجاشی و بهر جباری بود نوشت و آنها را بسوی خدا خواند برای اینکه بآنها رسیده باشد و بترسند از نافرمانی.

صفحه : ۱۹

أَإِنَّكُمْ لَتَشْهَدُونَ أَنَّ مَعَ اللَّهِ آلِهَةً أُخْرَى قُلْ لَا أَشْهَدُ قُلْ إِنَّمَا هُوَ إِلَهٌ وَاحِدٌ وَإِنِّي بَرِيءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ پس از اینکه همه دلائل توحید که علی الدوام در نظر شما جلوه گر است شما توانید گواهی دهید که برای خدا شریکی است بگو من گواهی نمیدهم به اینکه که شما گواهی میدهید ای محمد صلی الله علیه و آله و سلم باینها بگو جز اینکه نیست که پروردگار و اله عالم یکی است و من از آنچه شما شریک قرار میدهید بیزارم.

الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمُ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنفُسَهُمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ از اول سوره تا اینجا در مقام اثبات الهیت و وحدت وجود و یگانگی ذات متعال خود او است، و از اینکه آیه بعد آغاز حکایت اهل کتاب مینماید، از آیات بالا چنین استفاده شده و در تفاسیر آمده که مشرکین علی رغم رسول [ص] میگفتند ما از یهودیها و نصاری از حال تو سؤال نموده ایم که در کتاب آنها چیزی در باره تو آمده و آنان انکار نمودند، در اینکه آیه بیان مینماید و اشاره به اینکه که مشرکین دروغ میگویند آنهائیکه کتاب بآنها عطاء کرده ایم او را میشناسند همان طوری که پسرهایشان را میشناسند.

و در جای دیگر فرموده (الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْأُمِّيَّ الَّذِي يَجِدُونَهُ مَكْتُوبًا عِنْدَهُمْ فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ) از تفسیر قمی است که

عمر بن الخطاب بعد الله سلام گفت آیا محمد [ص] را در کتب خود میشناسید، گفت آری بخدا سوگند او را بهمان صفاتی که خداوند در کتاب آسمانی ما برای ما توصیف نموده وقتی در بین شمايش دیدیم شناختیم همان طوری که یکی از ما بچه خود را وقتی با بچه‌ها بیند میشناسد، و آن خدائی که من (ابن سلام) همیشه بذات او سوگند میخورم همانا معرفت من بمحمد بیشتر است از معرفت من بفرزندانش و مشرکین یا اهل کتاب بنفس خود خسران و زیان نمودند که با اینکه طور دانش انکار نموده و ایمان نمی‌آورند.

صفحه : ۲۰

وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَوْ كَذَّبَ بِآيَاتِهِ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ کیست ستمکارتر یعنی کافرتر از آنکسی که بخدا دروغ ببندد و آنان کسانی میباشند که در باره آنها فرموده (وَإِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً قَالُوا وَجَدْنَا عَلَيْهَا آبَاءَنَا وَاللَّهُ أَمَرْنَا بِهَا) یعنی وقتی عمل بدی میکردند میگفتند پدران خود را بر همین عمل یافتیم و خدا ما را باین عمل امر کرده، و نیز آنهائیکه آیات خدا را تکذیب کردند و گفتند اینها (أساطیر الأولین) است یعنی افسانه‌ها و داستانهای پیشینیان است یا معجزات پیمبران را حمل بسحر نمودند و تمام اینها ستمکارانند و بدرستی که ستمکاران رستگار نمیشوند.

وَيَوْمَ نَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا ثُمَّ نَقُولُ لِلَّذِينَ أَشْرَكُوا آيِنَ شُرَكَائِكُمْ الَّذِينَ كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ (یوم) در اینجا ظرف است و متعلق بعامل مقدر و در معنی (اذکر) یعنی یاد کن مقصود از (یوم) روز قیامت است که خدای تعالی خبر میدهد که همه بدانند در آنروز همه افراد بشر از مؤمن و کافر و صالح و طالح و عابد و عاصی و عالم و جاهل و متقی و فاجر و غنی و فقیر، شاه و گدا و نیز تمام پیمبران با امتشان چنانچه قرآن خبر میدهد همه با هم در صعید واحد جمع میکنند آنوقت از مصدر جلال خداوندی بمشرکین نداء میرسد شمائی که در دنیا برای من شریک قرار دادید شریکان شما کجایند که امروز که روز بیچارگی شما است بفریادتان برسند گویا میفرماید مگر نبود که شما آنها را پرستش مینمودید بگمان اینکه شفیع شما باشند ثم لَمْ تَكُنْ فِتْنَتَهُمْ إِلَّا أَنْ قَالُوا وَاللَّهِ رَبَّنَا مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ، انظُرْ كَيْفَ كَذَبُوا عَلَى أَنْفُسِهِمْ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ بقولی مقصود از (فتنه) جواب است یعنی مشرکین جوابی ندارند مگر اینکه سوگند یاد میکنند که ما در دنیا مشرک نبودیم، و بقولی کلامی در تقدیر است یعنی نبود سرانجام مفتونی آنها و شیفتگیشان نسبت به بتها مگر اینکه چنین میگفتند.

صفحه : ۲۱

خلاصه شاید از اینکه دو آیه مقصود چنین باشد که مشرکین وقتی در اثر شرکشان خود را در مهلکه بزرگی واقع می‌بینید و فرار گاهی برای خود نمی‌یابند بدروغ گوئی که عادت دیرینه‌شان بوده بگمان فاسدشان خواهند خود را از مهلکه نجات دهند، پس دو عمل انجام میدهند: یکی اقرار بوحدانیت پروردگارشان و دیگر انکار شرکشان که گویند قسم بخدا پروردگار ما که ما مشرک نبودیم و حق تعالی برسولش خطاب میکند که بین مشرکین چه مردمانی میباشند که خود را تکذیب مینمایند و آن بتهایی را که میپرستیدند و بخدا افتراء میزدند که شریک خدا میباشند از نظر آنها مفقود میگردند زیرا که روز قیامت روزی است که حقایق ظاهر میگردد و بر همه عیان میشود که ملک و مملکت مخصوص پروردگار عالمیان است.

وَمِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُ إِلَيْكَ وَجَعَلْنَا عَلَى قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً أَنْ يَفْقَهُوهُ وَفِي آذَانِهِمْ وَقْرًا الخ از کلبی نقل میکنند که در شأن نزول آیه گفته ابو سفیان و ولید و عتبه و شیبه و ابی بن خلف و نصر بن الحارث و حارث بن العامر آمدند و آیات قرآن را شنیدند و استماع نمودند و بیکدیگر گفتند اینکه محمد صلی الله علیه و آله و سلم میخواند چگونه میدانید نصر گفت از جنس آن اساطیر است که من با شما میگویم و او مردی معاند و سخت خصومت بود پیوسته در مملکت عجم مسافرت مینمود و قصه رستم و اسفندیار و امثال آنها

را جمع میکرد و بر عرب میخواند وقتی از وی میپرسیدند که محمد [ص] چه میگوید میگفت نمیدانم همین قدر میدانم که لب میجناند ترهاتی میگوید از جنس (اساطیر اولین) ابو سفیان گفت بعضی از آن حق است و بعضی باطل، ابو جهل گفت کلاً همه باطل است اینکه است که آیه فرموده (وَ جَعَلْنَا عَلَى قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً) (أَكِنَّةً) جمع کنان است مثل (اعنّه) که جمع عنان است یعنی در دل آنها پوشش است و در گوش آنان سنگینی است، گویا فرموده ای رسول دل از ایمان آوردن اینکه کافرین

صفحه : ۲۲

معاندین بپر اینان هر آیتی و معجزه‌ئی ببینند ایمان نخواهند آورد و کار اینها اینکه است که خواهند با تو مجادله کنند و گویند اینها که تو میگوئی همان افسانه‌های پیشینیان است.

وَهُمْ يَنْهَوْنَ عَنْهُ وَيَنْأَوْنَ عَنْهُ وَإِنْ يُهْلِكُونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ وَ مَا يَشْعُرُونَ در توجیه آیه سه قول نقل شده: ۱- بیشتر مفسرین گفته‌اند که مردم را از او و از ایمان باو و استماع کلام او باز میدارند و خودشان نیز از او دوری میجویند.

۲- آیه در باره ابو لهب آمده که در جماعتی حاضر بود و خواستند حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم را اذیت کنند یا طعن زنند او مانع گردید و نظر بخویشی که داشت نگذاشت باو اذیت کنند لکن خود را از او و ایمان باو باز داشت.

۳- آیه در باره ابو طالب آمده که از حضرتش حمایت مینمود و نمیگذارد کسی باو اذیت کند لکن خودش بظاهر ایمان نیاورده بود، وقتی رسول صلی الله علیه و آله و سلم باو گفت ای عمو چرا ایمان نمیآوری گفت میدانم صادقی لکن از ملامت مردم احتراز میکنم و ابیاتی از او نقل شده که دلالت واضح دارد که در باطن ایمان داشته و از خوف مشرکین ظاهر نمینموده. [ابو الفتوح] در مجمع البیان اینکه قول سوم را با دلیل و برهان باطل گردانیده.

صفحه : ۲۳

[سوره الأنعام (۶): آیات ۲۷ تا ۳۴]

اشاره

وَلَوْ تَرَى إِذِ وُفِّقُوا عَلَى النَّارِ فَقَالُوا يَا لَيْتَنَا نُرَدُّ وَلَا نُكَذِّبُ بِآيَاتِ رَبِّنَا وَ نَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ (۲۷) بَلْ بَدَأ لَهُمْ مَا كَانُوا يُخْفُونَ مِنْ قَبْلُ وَ لَوْ رُدُّوا لَعَادُوا لِمَا نُهُوا عَنْهُ وَ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ (۲۸) وَ قَالُوا إِنْ هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا وَ مَا نَحْنُ بِمَبْعُوثِينَ (۲۹) وَ لَوْ تَرَى إِذِ وُفِّقُوا عَلَى رَبِّهِمْ قَالَ أَلَيْسَ هَذَا بِالْحَقِّ قَالُوا بَلَى وَ رَبَّنَا قَالَ فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ (۳۰) قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِلِقَاءِ اللَّهِ حَتَّى إِذَا جَاءَتْهُمْ السَّاعَةُ بَغْتَةً قَالُوا يَا حَسْرَتَنَا عَلَى مَا فَرَطْنَا فِيهَا وَ هُمْ يَحْمِلُونَ أَوْزَارَهُمْ عَلَى ظُهُورِهِمْ أَلَا سَاءَ مَا يَزِرُونَ (۳۱) وَ مَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا لَعِبٌ وَ لَهْوٌ وَ لَلدَّارُ الْآخِرَةُ خَيْرٌ لِّلَّذِينَ يَتَّقُونَ أَ فَلَا تَعْقِلُونَ (۳۲) قَدْ نَعْلَمُ إِنَّهُ لَيَحْزُنُكَ الَّذِي يَقُولُونَ فَإِنَّهُمْ لَا يُكَذِّبُونَكَ وَ لَكِنَّ الظَّالِمِينَ بِآيَاتِ اللَّهِ يَجْحَدُونَ (۳۳) وَ لَقَدْ كَذَّبَتْ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِكَ فَصَبَرُوا عَلَى مَا كَذَّبُوا وَ أَوْدُوا حَتَّى أَتَاهُمْ نَصْرُنَا وَ لَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِ اللَّهِ وَ لَقَدْ جَاءَكَ مِنَ نَبِيِّ الْمُرْسَلِينَ (۳۴)

صفحه : ۲۴

[ترجمه]

اگر تو (ای رسول) حال آنها را ببینی موقعی که در آتش می‌افتند می‌گویند ای کاش ما برگردانیده شویم دنیا و بآیات پروردگاران تکذیب نکنیم و از مؤمنین بوده باشیم [۲۷]

نچنانست که گویند بلکه برای آنست که بر آنها ظاهر گردیده آنچه را که در دنیا مخفی می‌داشتند و اگر اینها برگردیده شوند دنیا همانا عود میکنند بآنچه از آن نهی شده بودند و بحقیقت آنان دروغ گویانند [۲۸]

و گفتند زندگانی نیست مگر همین حیات دنیا و ما مبعوث نخواهیم گردید [۲۹]

و اگر تو حال آنها را به بینی وقتی که برای حساب نزد پروردگارشان بازداشته شوند و بآنها خطاب کردیم آیا اینکه زنده شدن حق نیست گویند آری قسم پروردگار ما خدا گوید طعم عذاب را بچشید برای اینکه کافر گردیدید [۳۰]

همانا ضرر و خسران بردند آنهائیکه بقاء پروردگار تکذیب کردند تا اینکه آنان را بغتة بناگهانی فرا گرفت گویند ای وای بر ما و پریشانی ما بر تقصیرمان در دنیا و آن گناهان خود را پشت خود بر میدارند آگاه باش که آن بد بار گرانی است [۳۱]

و زندگانی دنیا نیست مگر بازچه و بیهوده و همانا خانه آخرت برای پرهیزکاران بهتر است آیا شما چرا تعقل نمیکنید [۳۲]

ما حقیقه میدانیم که کافرین بگفتارشان تو را محزون میگردانند اینان تو را تکذیب نمیکنند و لکن ستمکاران آیات خدا را تکذیب میکنند [۳۳]

و بحقیقت پیمبران پیش از تو تکذیب گردیده شدند و آنها بر اذیت کافرین صبر کردند تا اینکه برای آنها آمد یاری کردن ما و وعده‌های خدا را تغییر دهنده‌ئی نیست و همانا (ای محمد صلی الله علیه و آله و سلم) بعضی از خبرهای رسولان پیش برای تو آمد [۳۴]

صفحه : ۲۵

(توضیح آیات)

وَلَوْ تَرَىٰ إِذِ وَقَفُوا عَلَى النَّارِ فَقَالُوا يَا لَيْتَنَا نُرَدُّ وَلَا نُكَذِّبُ بِآيَاتِ رَبِّنَا وَنَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ در اینکه آیات وصف حال کفار و مشرکین را مینماید که اینها وقتی در شرف آتش واقع گردند تمنای بازگشت دنیا و ایمان آوردن میکنند، شاید موقعی باشد که بر صراط میرسند که آن بالای جهنم است، و گفته‌اند علی بمعنی فی است مثل قوله تعالی (عَلَىٰ مُلْكِ سُلَيْمَانَ) (وَلَوْ تَرَىٰ) جواب (لو) محذوف است و در تقدیر (لرأیت امرأهائلا) و اینکه جواب برای عظمت مطلب و تفخیم حذف شده.

خلاصه وقتی کفار خود را در عذاب معاینه می‌بینند پس از اظهار ندامت و پشیمانی آرزو میکنند که کاش ما را دنیا برمیگردانیدند و ما بآیات پروردگاران تکذیب نمی‌کردیم و از مؤمنین و شایسته‌گان بودیم پس از آنکه آنان بعیان عذاب را می‌بینند و تصمیم قطعی میگیرند که به آیات پروردگارشان دروغ نیندند خدای تعالی که عالم باسرار و نهان است در آیه بعد آنان را تکذیب مینمایند.

بَلْ يَدَّبَعُوا لَهْمَ مَا كَانُوا يُخْفُونَ مِنْ قَبْلُ، وَ لَوْ رُدُّوا لَعَادُوا لِمَا نُهُوا عَنْهُ، وَإِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ در آیه چهار قول است [سخنان مفسرین در توجیه آیه] ۱- بر آنها از اعمالشان ظاهر می‌گردد آنچه را که علماء آنها از کتابشان از جهال و ضعیف‌ها مخفی داشتند آنوقت دشمنی ضعیف‌ها بر علمائشان ظاهر می‌گردد ۲- از اعمالشان ظاهر می‌گردد آنچه را که مخفی داشتند به اینکه که اعضاء و جوارح بر اعمالشان شهادت میدهند ۳- برای تابعین از گمراهان ظاهر می‌گردد آنچه را که رؤساء آنها از تابعین

صفحه : ۲۶

برای مسافرت بچنین روزی که از قبر بمیعاد پروردگارشان خوانده میشوند برنداشتند و ندانستند که بایستی برای حساب و جزاء و پاداش اعمال در حضور پروردگارشان ایستادگی نمایند اینان عمر خود را بغفلت گذراندند تا اینکه بغتة موقع ساعت قیامت رسید و بر اینان جز حسرت و ندامت چیزی باقی نمانده آنوقت میگویند:

قَالُوا يَا حَسْرَتَنَا عَلَى مَا فَرَّطْنَا فِيهَا وَهُمْ يَحْمِلُونَ أَوْزَارَهُمْ عَلَى ظُهُورِهِمْ أَلَا سَاءَ مَا يَزِرُونَ گویند اینکه حسرت و ندامت وقتی بکافریں دست میدهد که منزلهائی که در بهشت برای آنها مهیا شده بود بکافریں ارائه میدهند، از حضرت رسول [ص] روایت شده که در تفسیر اینکه آیه فرموده: اهل جهنم منزلهای خود را در بهشت می بینند و حسرت میخورند و میگویند و حسرتا و دریغا که در دنیا آخرت را بدینا و ایمان را بکفر فروختیم.

مفسرین گفته‌اند روز قیامت وقتی کافریں از قبرها بیرون می آیند آن اعمال خبیثشان بصورت سیاه بد صورتی در نظرشان می آید باو میگویند تو کیستی میگوید من عمل خبیث توأم که تو در دنیا باعمال بدت حامل من بودی یعنی مرا بشهوت و لذات برداشته بودی امروز هم مرا بردار گوید من طاقت ندارم گوید چاره نداری بر پشت او در آید و بار بر او شود اینکه است که پروردگار عالمیان گوید (وَهُمْ يَحْمِلُونَ أَوْزَارَهُمْ عَلَى ظُهُورِهِمْ) و آن بد وزر و وبالی است که باید کافریں حمل نمایند.

و حال مؤمن بر عکس آن است که وقتی از خاک بیرون آید عمل صالح وی بصورت روحانی خوشبو برابر او می آید و میگوید آیا مرا میشناسی میگوید

صفحه : ۲۹

نه اما شخص روحانی هستی و بسیار خوش صورت و خوشبوئی پس میگوید من عمل صالح توأم در دنیا تو مرکب من بودی امروز من مرکب توأم بر من سوار شو و بسوی بهشت رو اینکه است که رب العالمین فرموده (يَوْمَ نَحْشُرُ الْمُتَّقِينَ إِلَى الرَّحْمَنِ وَفِدَاءً) یعنی بسوی پروردگار عالمیان سواره میروند.

وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا لَعِبٌ وَ لَهْوٌ وَ لَلْآخِرَةُ خَيْرٌ لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ أَفَلَا تَعْقِلُونَ اینکه دنیا نه پاینده است و نه پسندیده بلکه دار غرور و باطل است و تمام اجزاء آن باطل و فریبنده‌اند و خانه محنت و بلاء است نه خانه آسایش و استواء و کسیکه حقیقت دنیا را شناخت نه بر فقدان آن محزون میگردد و نه از اقبال او خورسند و آخرت دار بقاء است و بلاء و آفات دنیا سبب راحتی آخرت است و ثواب آن عوض آفات دنیا است و منسوب بخواجه عبد الله انصاری است که از نبی اکرم صلی الله علیه و آله و سلم نقل میکند که فرموده (أَلَا وَ إِنَّ اللَّهَ خَلَقَ الدُّنْيَا دَارَ بَلْوَى، وَ الْآخِرَةَ دَارَ عَقْبَى، فَجَعَلَ بَلْوَى الدُّنْيَا لثَوَابِ الْآخِرَةِ سَبِيلاً، وَ ثَوَابِ الْآخِرَةِ مِنْ بَلْوَى الدُّنْيَا عَوْضاً، فَاحْذَرُوا حَلَاوَةَ رِضَاعِهَا لِمَرَارَةِ قَطَامِهَا) «و اهجروا لذیذ عاجلها لکریه آجلها، و لا تسعوا فی عمران دار قد قضی الله خرابها، و لا تواصلوها و قد اراد الله منکم اجتنابها، فتکونوا لسخطه متعرضین و لعقوبته مستحقین

الحدیث بطوله» [پایان] خلاصه شاید آیه در جواب منکرین معاد آمده که میگفتند (مَا هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا) و گفته دنیا چیزی نیست مگر لهو و لعب مثل بازی بچه گان که باشیاء ناچیز دلخوش میباشند.

قَدْ نَعْلَمُ إِنَّهُ لَيَحْزُنُكَ الَّذِي يَقُولُونَ الخ ترجمه آیه شده و واضح است و محتاج بتوضیح نیست، و خلاصه اینکه آیه برسولش تسلی میدهد که تو از گفتار نکوهیده مشرکین محزون مباش که نسبت سحر و دروغ بتو میدهند اگر خوب بنگری تو را تکذیب نمیکنند لکن ستمکاران بآیات خدا جحود میکنند و تو همان طوری که پیمبران گذشته بر جفای

صفحه : ۳۰

کفار صبر کردند باید صبر کنی تا وقتی ما تو را یاری نمائیم و خبرهای پیمبران پیش را برای تو ذکر نمودیم.

[سوره الأنعام (۶): آیات ۳۵ تا ۴۵]

اشاره

وَإِنْ كَانَ كَبُرَ عَلَيْكَ إِعْرَاضُهُمْ فَإِنِ اسْتَطَعْتَ أَنْ تَبْتَغِيَ نَفَقًا فِي الْأَرْضِ أَوْ سُلَّمًا فِي السَّمَاءِ فَتَأْتِيَهُمْ بِآيَةٍ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَمَعَهُمْ عَلَى الْهُدَى فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْجَاهِلِينَ (۳۵) إِنَّمَا يَسْتَجِيبُ الَّذِينَ يَسْمَعُونَ وَالْمَوْتَى يَبْعَثُهُمُ اللَّهُ ثُمَّ إِلَيْهِ يُرْجَعُونَ (۳۶) وَقَالُوا لَوْ لَا نُزِّلَ عَلَيْهِ آيَةٌ مِنْ رَبِّهِ قُلْ إِنَّ اللَّهَ قَادِرٌ عَلَى أَنْ يُنْزِلَ آيَةً وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ (۳۷) وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا طَائِرٍ يَطِيرُ بِجَنَاحِهِ إِلَّا أُمَّمٌ أَمْثَالُكُمْ مَا فَرَّطْنَا فِي الْكِتَابِ مِنْ شَيْءٍ ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّهِمْ يُحْشَرُونَ (۳۸) وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا صُمُّوا وَبُكْمٌ فِي الظُّلُمَاتِ مَنْ يَشَأِ اللَّهُ يُضِلَّهُ وَمَنْ يَشَأِ يُجْعَلْهُ عَلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ (۳۹)

قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَتَاكُمْ عَذَابُ اللَّهِ أَوْ أَتَتْكُمُ السَّاعَةُ أَغَيْرَ اللَّهِ تَدْعُونَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ (۴۰) بَلْ إِتَاهُ تَدْعُونَ فَيَكْشِفُ مَا تَدْعُونَ إِلَيْهِ إِنْ شَاءَ وَتَنْسَوْنَ مَا تُشْرِكُونَ (۴۱) وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا إِلَىٰ أُمَمٍ مِنْ قَبْلِكَ فَأَخَذْنَاهُمْ بِالْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ لَعَلَّهُمْ يَتَضَرَّعُونَ (۴۲) فَلَوْلَا إِذْ جَاءَهُمْ بَأْسُنَا تَضَرَّعُوا وَلَكِنْ قَسَتْ قُلُوبُهُمْ وَزَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (۴۳) فَلَمَّا نَسُوا مَا ذُكِّرُوا بِهِ فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ أَبْوَابَ كُلِّ شَيْءٍ حَتَّىٰ إِذَا فَرِحُوا بِمَا أُوتُوا أَخَذْنَاهُمْ بَعَثَةً فَإِذَا هُمْ مُبْلِسُونَ (۴۴) فَاقْطِعْ دَابِرَ الْقَوْمِ الَّذِينَ ظَلَمُوا وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ (۴۵)

صفحه : ۳۱

[ترجمه آیات]

ای محمد صلی الله علیه و آله و سلم اگر اعراض کافرین بر تو بزرگ است، اگر قدرت داری در زمین سوراخی طلب کنی یا نردبانی که با آسمان بالا روی و برای آنها آیتی بیابی که آنها را بایمان ناچار گرداند بکن و اگر خدا میخواست آنها را بر هدایت جمع میکرد، پس تو از جاهلین نبوده باش (که ایمان اجباری منافی حکمت است) [۳۵]

تنها کسانی که گوش شنوا دارند و کلام تو را استماع میکنند اجابت مینمایند و خدا مردگان را بر می‌انگیزاند پس از آن بسوی جزاء و مکافات باز گردانیده شوند [۳۶]

کافرین گفتند چرا بر محمد صلی الله علیه و آله و سلم آیتی از جانب خدا نازل نمیگردد بگو همانا خدا قدرت دارد آیتی نازل کند و لکن بیشتر آنها نمیدانند [۳۷]

و در زمین نه جنبنده‌ئی و نه طائری است که بدو بال خود طیران کند مگر اینکه همه گی طائفه‌هائی هستند امثال شما ما در کتاب آفرینش هیچ چیزی را و نگذاشته‌ایم پس از آن بسوی پروردگارش محشور میشوند [۳۸]

و آن کسانی که آیات ما را تکذیب کردند در تاریکیها کر و گنگند کسی را که خدا بخواهد در تاریکیها در گمراهی و میگذارد و کسی را که بخواهد او را بر راه مستقیم قرار میدهد [۳۹]

بگو آیا چه می‌بینید که اگر عذاب خدا آمد یا ساعت قیامت رسید آیا غیر خدا را میخوانید اگر راست میگوئید [۴۰]

صفحه : ۳۲

نچنان است بلکه در آن هنگام فقط خدا را میخوانید تا اینکه اگر مشیتش قرار گرفت شما را از سختی برهاند و آنچه را که با خدا

شریک گردانیده بودید فراموش میکنید [۴۱]

و ما پیش از تو پیمبرانی بسوی امتهایی فرستاده بودیم و کافرین را ببلای و مصیبتها مبتلاشان گردانیدیم که شاید بدرگاه خدا گریه و تضرع کنند [۴۲]

وقتی بلای ما بآنها رسید تضرع نکردند و لکن قلبهای آنان سخت گردیده بود و شیطان اعمال آنها را زینت داده [۴۳] و چون فراموش کردند آنچه را که بآنها پسند داده شده بودند ما برای آنها درهای هر خیری را گشودیم تا وقتی که بآنچه بآنها عطا شده بود خوشحال شدند ناگهان آنها را گرفتیم پس ایشان نا امید و پشیمان گردیدند [۴۴] پس قطع گردیده شد دنباله جماعتی از آنهائیکه ستم نمودند و حمد و ستایش مخصوص پروردگار عالمیان است [۴۵]

صفحه : ۳۳

(توضیح آیات)

وَإِنْ كَانَ كَبُرَ عَلَيْكَ إِعْرَاضُهُمْ فَإِنِ اسْتَطَعْتَ أَنْ تَبْتَغِيَ نَفَقًا فِي الْأَرْضِ أَوْ سُلَّمًا فِي السَّمَاءِ فَتَأْتِيَهُمْ بِآيَةٍ وَكَوَشَاءَ اللَّهُ لَجْمَعُهُمْ عَلَى الْهُدَى چون حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم بسیار بر ایمان آوردن کفار حریص بود گویا در اینکه آیات پیمبرش را دل خوش میگرداند و گویا فرموده ای رسول ما میدانیم که تو در امر رسالت چه قدر کوشش و پایداری مینمائی و آنچه اینکه کافرین و مشرکین در باره تو نسبت سحر و کذب و انکار میدهند از ما پوشیده نیست و تو بقدری در نجات یافتن و ایمان آوردن آنها کوشش میکنی که اگر توانا بودی که زمین را سوراخ نمائی در قعر زمین روی یا با آسمان بالا- روی و آیت و معجزه‌ئی برای آنها بیاوری خود را برای هدایت آنان بچنین زحمات میانداختی لکن باید بدانی که اگر خدا میخواست اینها را بر هدایت شدن جمع مینمود یعنی همه را هدایت میکرد.

فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْجَاهِلِينَ بظاهر آیه خطاب بر رسول است که تو مثل جهال و بیخردان که اطلاع از سر قضا و حقایق ندارند غم بیجا نخور و خود را بتعب نینداز امور عالم بدست قدرت و صلاح دید ما انجام میدهد.

لکن چنانچه بعضی از مفسرین در توجیه آیه گفته‌اند آیه نظیر آیات دیگری است مثل قوله تعالی (وَلَا تَكُنْ لِلْخَائِنِينَ خَصِيمًا) (وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِكِينَ) و غیر اینها که مخاطب شخص رسول نیست بلکه مخاطب هر عاقل و بالغی است از بشر و قضیه از باب شدت اهتمام بآن بصورت خطاب اداء شده و اینکه از قبیل مثال معروف است که گفته‌اند (إِيَّاكَ اعْنِي وَاسْمَعِي يَا جَارَهُ) زیرا که ممکن نیست چنین خطابی بشخص رسول بشود و اینکه توجیه با بیانیکه کردیم بمعنی نزدیک‌تر است. [مهدی الهی قمشه‌ئی]

صفحه : ۳۴

إِنَّمَا يَسْتَجِيبُ الَّذِينَ يَسْمَعُونَ وَالْمَوْتَى يَبْعَثُهُمُ اللَّهُ ثُمَّ إِلَيْهِ يُرْجَعُونَ شاید آیه برای رفع طمع رسولش باشد که تو خود را بزحمت نینداز بهمان اندازه‌ئی که موظف بر تبلیغ میباشی یا فشاری نما نه زیاده‌تر زیرا که اینکه کفار گوش شنوا ندارند، گوش دارند ولی نمیشنوند چشم دارند و نمی‌بینند زیرا که پروردگار بر گوش آنها مهر شقاوت نهاده کلام تو را میشنوند لکن استماع نمیکنند و مؤمنین کسانی میباشند که کلام تو را استماع میکنند و بر طبق آن عمل مینمایند و اهل سماع زندگانند و اهل خطاب و جواب ایشانند و باقی مرده‌گانند (وَالْمَوْتَى يَبْعَثُهُمُ اللَّهُ) شاید مقصود اینکه باشد چنانچه بعضی گفته‌اند که در قیامت خدای تعالی آنها را مبعوث میگرداند و آنان را بسوی دار جزاء بازگشت میدهد تا اینکه بجزای اعمال نکوهیده خود برسند.

بقول دیگر کافر مثل میت است دعوت تو را اجابت نمیکنند تا آنکه او را در قیامت مبعوث گردانند و او ملجأ گردد بایمان و در

آنوقت ایمان بآنها نفع نمیدهد.

وَقَالُوا لَوْ لَا نُزِّلَ عَلَيْهِ آيَةٌ مِنْ رَبِّهِ قُلْ إِنَّ اللَّهَ قَادِرٌ عَلَى أَنْ يُنْزِلَ آيَةً وَ لَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ قریش گفتند چرا خدا بر محمد صلی الله علیه و آله و سلم معجزه‌ئی نمیفرستد یا ملکی با او نازل نمیگردد که بر او گواهی دهد، ای رسول بآنها بگو خدا بر هر گونه معجزه‌ئی که بخواهد بفرستد قدرت دارد لکن شما نمیدانید اگر ملک نازل کند (لَقَضَى الْأَمْرُ ثُمَّ لَا يَنْظُرُونَ) شاید مقصود چنین باشد که اگر آنچه شما از معجزات میطلبید خدا عطاء کند در صورتی که میدانند با اینکه حال باز ایمان نخواهید آورد و ایمان نیاوردن شما ایجاب عذاب استیصالی میکند همین طوری که در زمان پیمبران پیشین که خواهش معجزه معین مینمودند بشرط ایمان آوردنشان پس از اینکه اتمام حجت میشد و ایمان نمیآوردند عذاب دنیوی را باضافه بر عذاب اخروی بر خود ایجاب

صفحه : ۳۵

مینمودند زیرا که سنت الهی بر اینکه است که برای درخواست کنندگان معجزه در صورت ایمان نیاوردنشان عذاب بفرستد مثل معجزات نوح و هود و صالح و غیر اینها و مؤید اینکه توجیه قوله تعالی (قُلْ لَوْ أَنْ عِنْدِي مَا تَسْتَعْجِلُونَ بِهِ لَقَضَى الْأَمْرَ بَيْنِي وَ بَيْنَكُمْ) سوره انعام آیه ۵۸، و چون پیمبر شما (رحمة للعالمین است) در زمان او عذاب استیصالی که همه را از کوچک و بزرگ مقصیر و غیر مقصیر را فرا گیرد صلاح نیست اینکه است که از اینکه قبیل معجزاتی که شما درخواست میکنید در قضای الهی مقرر نگردیده و مَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا طَائِرٍ يَطِيرُ بِجَنَاحَيْهِ إِلَّا أُمَمٌ أَمْثَلُكُمْ در زمین هیچ جنبنده‌ئی نیست از حیوانات نه آنهائیکه در زمینند و نه پرنده گان که بدو بال پرواز میکنند مگر اینکه آنها نیز جماعتی هستند مثل شما [سخنان مفسرین در توجیه آیه] ۱- مثل شما مخلوق و مرزوق آفریده شده‌اند.

۲- وجه تشبیه اینکه است که اینکه حیوانات مثل شما اجناس و انواع و اصناف و اشکال مختلفه دارند و بین آنها توالد و تناسل است و نر و ماده دارند ۳- همین طوری که در خلقت شما حسن زیبا و کریه منظر هست بین حیوانات نیز اینکه طور اختلافات در حسن و قبح نیز موجود است و اینها دلیل است که برای آنها نیز خالق قادر حکیمی است.

۴- حیوانات مثل شما زنده‌اند و مثل شما میمیرند و مثل شما زنده میشوند و زنده شدن آنها برای اینکه است که حق هر ذی حقی را بصاحبش برساند و هیچ مظلومی از حق خود محروم نگردد.

و از رسول اکرم صلی الله علیه و آله و سلم حدیث میکند که فرموده روز قیامت گوسفند شاخ داری که بگوسفند بی شاخ اذیت کرده ویرا میآوردند که از وی تقاص کند یعنی بآن گوسفند شاخ‌دار شاخ زند اینکه است عدل الهی.

بروایت ابو هریره در حدیث است که چون روز قیامت بیا شود میزان عدل الهی را بیاویزند

صفحه : ۳۶

و از قبل رب العزة منادی نداء کند هر مظلومی که حقی بر ظالم دارد داد خود را بخواهد و قسم بعزت من اگر امروز مثقال ذره‌ئی ظلم ظالمی برود من کرده باشم آنگاه حق تعالی جمله حیوانات را حاضر گرداند تا از یکدیگر عوض سستی که بر وی شده باشد بخواهد و بین آنها بعدل حکم نماید پس از آن بآنها گوید خاک شوید همه خاک گردند. عطاء گفته اینکه است که کافرین گویند کاش ما خاک بودیم ما قَرَطْنَا فِي الْكِتَابِ مِنْ شَيْءٍ بِيَشْتَرِ مَفْسَرِينَ گفته‌اند مقصود از کتاب لوح محفوظ است یعنی آنچه از ابتداء آفرینش تا انتهاء واقع میشود در لوح محفوظ و دفتر آفرینش ثبت و ضبط است قوله تعالی در سوره الحديد آیه ۲۲ (مَا أَصَابَ مِنْ مُصِئَةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي أَنْفُسِكُمْ إِلَّا فِي كِتَابٍ مِنْ قَبْلِ أَنْ نَبْرَأَهَا إِنَّ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ) ثُمَّ إِلَى رَبِّهِمْ يُحْشَرُونَ از اینکه آیه چنین استفاده میشود که تمام حیوانات در روز معاد محشور میگردند، از بعضی از مفسرین است که گفته تفکر عمیق در اطوار

زندگانی حیوانات و شئون حیاتی آنها با در نظر گرفتن حالات مختلفی که هر نوعی از انواع حیوانات در مسیر زندگانی خود میگیرند ما را بر اینکه نکته واقف میگرداند که حیوانات مثل انسان دارای آراء مختلف فردی و اجتماعی میباشند و چون بیان آن دانشمند خیلی مفصل است از تفصیل آن خودداری مینمائیم.

خلاصه‌اش اینکه است که همان طوری که انسان در طلب غذاء و ازدواج و حفظ اولاد و رفع مضارّ کوشش میکند و چنانچه می‌بینیم بعضی از حیوانات حیل‌هائی در مقاصدشان بکار میبرند که هرگز عقل بشر آنرا درک نمیکند و اعمالیکه از بعضی از حیوانات مثل مورچه، زنبور عسل، موریانه، و امثال اینها بروز میکند عقل بشر متحیر میگردد و نیز داستان هدهد و خبر دادنش از شهر سبا و غیر اینها شاهد بر اینکه است، اینکه است که قرآن کریم در سوره جاثیه آیه ۴ فرموده (وَ فِي خَلْقِكُمْ وَمَا يَبْتُئِنَ مِنْ دَائِهِ آيَاتٌ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ)

صفحه : ۳۷

یعنی در خلقت شما و سایر جنندگان همانا آیاتی است برای مردمی که یقین میکنند. و اختلافاتی که در حیوانات دیده میشود بما میفهماند که حیوانات نیز مثل ما احکامی دارند که خیر و شر و عدالت و ظلم را تشخیص میدهند پس میگوئیم نه تنها اینکه اختلافات در زندگانی دنیای آنها تأثیر دارد بلکه در سعادت و شقاوت اخرویش نیز مؤثر است زیرا که ملاک در خوبی و بدی قیامت و حساب و کیفر اعمال عدالت و ظلم است پس چرا همین سخن را در باره حیوانات نگوئیم که حیوانات هم مثل انسان حشری دارد تا آنجا که گفته:

آیا حیوانات مثل انسان حشری دارند یا نه قوله تعالی (ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّهِمْ يُحْشَرُونَ) (وَ إِذَا الْوُحُوشُ حُشِرَتْ) سوره کورت آیه ۵، بلکه از آیات بسیار دیگر استفاده میشود که نه تنها انسان و حیوانات محشور میگردند بلکه آسمانها و زمین و آفتاب و ماه و ستارگان و جن و سنگها و بتها و باقی شرکائی که مشرکین پرستش مینمودند همه محشور میگردند.

[پایان] آری از آیات قرآن چنین استفاده میشود که در روز معاد تمام موجودات با هم جمع میشوند (يَوْمَ تُبَدَّلُ الْأَرْضُ غَيْرَ الْأَرْضِ وَالسَّمَاوَاتُ وَ بَرَزُوا لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ) سوره ابراهیم آیه ۴۹، (وَ الْأَرْضُ جَمِيعًا قَبْضَتُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَ السَّمَاوَاتُ مَطْوِيَّاتٍ بِيَمِينِهِ، وَ جَمَعَ الشَّمْسُ وَ الْقَمَرُ) اگر چه در خصوص غیر انسان و حیوانات بلفظ حشر نیامده لکن میتوان گفت شاید اینکه آیات اشاره بکاملیت و جامعیت قیامت باشد نه حشر برای حساب اعمال که مخصوص بجن و انس است چنانچه فرموده (يَوْمَ يَجْمَعُكُمْ لِيَوْمِ الْجَمْعِ) و نظر بهمان کمال و تمامیت قیامت دارد که در باره او است (وَ إِنَّ الدَّارَ الْآخِرَةَ لَهِيَ الْحَيَوَانُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ) سوره عنکبوت آیه ۶۴، یعنی تمام اجزاء آن صاحب حیاتند حتی زمین (يَوْمَئِذٍ تُحَدِّثُ أَخْبَارَهَا) سوره زلزله، اجزاء بدن آدمی که بر علیه او شهادت میدهند، چگونه چنین نباشد در صورتی که آخرت غایت و نتیجه دنیا است و نیز بقاعده (کل شیء یرجع الی اصله) و قوله تعالی (كَمَا بَدَأَكُمْ تَعُودُونَ) نهایت و انتهای هر شیئی همان بدایت

صفحه : ۳۸

وی است اینکه است که دنیا دار تکامل نامیده شده و آخرت دار رسیدن بکمال خلاصه وقتی آیات را با هم جمع کنیم از مجموعش چنین استفاده میشود که عالم دنیا چون سیر استکمالی خود را بانتها میرساند هر چیزی از افراد بشر و جن و حیوانات و نباتات و جمادات اینکه عالم بکمال رسیده و همه صاحب حیات و سخنگو میگردند چنانچه آیه خاطر نشان نموده که آخرت عالم حیات است یعنی آخرت روزی است که هر چیزی بمنتهای کمال لایق بخود خواهد رسید و بنا بر اینکه توجیه که در قیامت همه اشیاء با هم جمعند حتی جمادات معلوم میشود که در آن وقت یک نوع وحدت جمعی تشکیل میگردد و همه اشیاء صاحب حیات و

سخن گو میگردند دیگر لازم نیست گفته شود حشر حیوانات مثل حشر انسان است که بایستی در موقف حساب و کتاب قیام نماید. و بنا بر اینکه توجیه مقصود از آیه بالا که حیوانات اممی میباشند مثل شما (ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّهِمْ يُحْشَرُونَ) شاید چنین باشد که همین طوری که برای وجود شما غایتی است که بالاخره بآن خواهید رسید حیوانات را نیز غایت و فائده‌ئی است که بآن خواهند رسید، و مقصود از حشر جمع شدن همه اشیاء و حیوانات است در قیامت زیرا که قیامت ما فوق تمام عوالمی است که بشر در سیر تکوینی خود از آن گذشته و بما فوق آن رسیده و قیامت یک تحولی است بما فوق عالم دنیا و فوق آن است و مسلم و معلوم است که هر ما فوقی جامع و حاوی مراتب زیرین خود خواهد بود، و از جمله موجودات اینکه عالم حیوانانند شاید آنان هم تحول نموده و بکمال لایق بخود برسند، و الله العالم باسرار کلامه.

وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا صُومٌ وَبُكْمٌ فِي الظُّلُمَاتِ مَن يَشَأِ اللَّهُ يُضِلِّهِ وَمَن يَشَأِ يُجْعَلْهُ عَلَىٰ صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ، تا آخر آیه بعد چون اینکه آیات ترجمه شده و واضح است دیگر محتاج بتوضیح نیست.

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا إِلَىٰ أُمَمٍ مِّن قَبْلِكَ فَأَخَذْنَاهُم بِالْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ لَعَلَّهُمْ يَتَضَرَّعُونَ (بأساء) سختی و فقر و قحطی و امثال چنین آفتها است و (ضراء) بیماریها

صفحه : ۳۹

و ناروائیها و ناراحتیهای جسمانی را گویند، در اینکه آیه خدای مهربان خبر میدهد که برای تنبیه بشر را مبتلا میگرداند بآفتها و بلاها و مصیبتها و جنگ و اسارت و غیر اینها که شاید بآن فطرت توحیدی که در روحیه هر بشری نهفته شده بخود آید و دست تضرع و نیازمندی بسوی بیناز مطلق برآورد و از شرک بوحدهت آیند و از او نجات طلبند.

فَلَوْلَا إِذِ جَاءَهُمْ بَأْسُنَا تَضَرَّعُوا وَلَكِنْ قَسَتْ قُلُوبُهُمْ وَزَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ آیه اشاره است به اینکه که بقدری قساوت و سیاهی دل کافرین را فرا گرفته که در چنین حال بیچارگی و اضطراب هم قلب تاریک و روح کثیفشان رقت پیدا نمیکند و روی تضرع و التجاء بمبدءشان نمیآورند و شیطان آن اعمال بدشان و اخلاق نکوهیدهشان را از کبر و نخوت و حسد در نظرشان زینت داده و عملشان را چون در خور شهواتشانست نیکو مینمایاند بطوریکه آن فطرت توحیدشان را فراموش نموده اند فَلَمَّا نَسُوا مَا ذُكِّرُوا بِهِ فَتَحْنَا عَلَيْهِمُ أَبْوَابَ كُلِّ شَيْءٍ حَتَّىٰ إِذَا فَرِحُوا بِمَا أُوتُوا أَخَذْنَاهُم بَغْتَةً فَإِذَا هُمْ مُبْلِسُونَ گویا خدای جلیل خبر میدهد و خاطر نشان میکند که ما همه طور اسباب هدایت کافرین و مشرکین را فراهم نمودیم شاید از کفر و جحود بآیات ما باز ایستند و رقت قلب پیدا نمایند باضافه از ارسال پیمبران و انزال کتب اسباب هدایت آنها را فراهم نمودیم حَتَّىٰ آنها را بسختی و مضرات از قحطی و امراض و جنگها و اسارتها گرفتیم و با اینحال چنان قساوت قلب آنها را گرفته که بخود نیامدند اشاره به اینکه که اگر در همان حالات سختی رو بحق نموده و باو التجاء و تضرع مینمودند سختیها را از آنها بر میداشتیم چون نکردند بعکس ما درهای نعمتها را برای آنها باز نمودیم تا وقتی که خوشحال گردیدند بگمان اینکه نعمتها برای آنان پایدار است پس ناگهان آنها را بعداب گرفتیم یعنی عذاب بر

صفحه : ۴۰

آنها نازل کردیم پس آنها از هر خیر و خوبی ناامید شدند و حسرت خوردند فَقَطَّعْ دَائِرَ الْقَوْمِ الَّذِينَ ظَلَمُوا وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ و چنان دنباله کار ستمکاران بریده شد که اثری از آنها باقی نماند مثل فرعون و فرعونیان و نیز قوم عاد و ثمود و باقی کافرین ستمکاران و حمد و ستایش مخصوص پروردگار عالمیان است بر اهلاک ظالمین و تخلص مردمان از شر آنها

[سوره الأنعام (۶): آیات ۴۶ تا ۵۲]

اشاره

قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَخَذَ اللَّهُ سَمْعَكُمْ وَأَبْصَارَكُمْ وَخَتَمَ عَلَى قُلُوبِكُمْ مَنْ إِلَهٌ غَيْرُ اللَّهِ يَأْتِيكُمْ بِهِ انظُرْ كَيْفَ نُصَرِّفُ الْآيَاتِ ثُمَّ هُمْ يَصْدِفُونَ (۴۶) قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَتَاكُمْ عَذَابُ اللَّهِ بَغْتَةً أَوْ جَهْرَةً هَلْ يُهْلِكُ إِلَّا الْقَوْمَ الظَّالِمُونَ (۴۷) وَمَا نُرْسِلُ الْمُرْسَلِينَ إِلَّا مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ فَمَنْ آمَنَ وَأَصْلَحَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ (۴۸) وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا يَمَسُّهُمُ الْعَذَابُ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ (۴۹) قُلْ لَا أَقُولُ لَكُمْ عِنْدِي خَزَائِنُ اللَّهِ وَلَا أَعْلَمُ الْغَيْبَ وَلَا أَقُولُ لَكُمْ إِنِّي مَلَكٌ إِنْ أَتَيْتُمْ إِلَّا مَا يُوحَىٰ إِلَيَّ قُلْ هِيَ لَيْسَتِ بِالْأَعْمَىٰ وَالْبَصِيرُ أَفَلَا تَتَفَكَّرُونَ (۵۰)

وَأَنْذِرْ بِهِ الَّذِينَ يَخَافُونَ أَنْ يُحْشَرُوا إِلَىٰ رَبِّهِمْ لَيْسَ لَهُمْ مِنْ دُونِهِ وَلِيٌّ وَلَا شَفِيعٌ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ (۵۱) وَلَا تَطْرُدِ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْعَدَاةِ وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ مَا عَلَيْكَ مِنْ حِسَابِهِمْ مِنْ شَيْءٍ وَمَا مِنْ حِسَابِكَ عَلَيْهِمْ مِنْ شَيْءٍ فَتَطْرُدَهُمْ فَتَكُونَ مِنَ الظَّالِمِينَ (۵۲)

[ترجمه]

ای محمد صلی الله علیه و آله و سلم بگو آیا شما چه می بینید اگر خدا چشمها و گوشهای شما را گرفت و بقلب شما مهر زد کیست الهی جز او که آنها را بشما باز دهد بنگر که ما چگونه آیات را میگردانیم و آنها هم اعراض میکنند [۴۶] بگو چه خواهید کرد اگر عذاب خدا بغته یا آشکارا شما را بگیرد آیا کسی بغیر از گروه ستمکاران هلاک خواهند گردید [۴۷] و ما پیمبران را نفرستادیم مگر برای اینکه (بخوبان) مژده دهند و (بدان را) بترسانند پس کسیکه ایمان آورد و خود را اصلاح گردانید نه خوفی است بر او و نه حزنی [۴۸]

و آنکسانی که بآیات ما تکذیب کردند بآنها عذاب میرسد بسبب اینکه فاسق بودند [۴۹]

ای رسول بگو من نمیگویم بشما که خزینه‌های خدا نزد من است و نه اینکه علم بغیب دارم و بشما نمیگویم من فرشته میباشم من تابع نیستم مگر آنچه را که بمن وحی گردد بگو آیا کور و بینا مساوی میباشند آیا چرا فکر نمیکنید [۵۰] و بقرآن بترسان آنهایی را که از موقع حضورشان نزد پروردگارشان میترسند و بغیر او نه برای آنها دوستی است و نه شفیعی تا شاید چنین اشخاص پرهیزکار گردند [۵۱]

ای رسول دور نکن از مجلس خود آنکسانی را که در صبح و شام پروردگار خود را میخوانند و مرادشان رحمت پروردگار است نه چیزی از حساب آنها بر تو است و نه چیزی از حساب تو بر آنها است پس اگر آنها را طرد کنی از ستمکاران میگردی [۵۲]

(توضیح آیات)

قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَخَذَ اللَّهُ سَيِّعَكُمْ وَأَبْصَارَكُمْ وَخَتَمَ عَلَى قُلُوبِكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرِ اللَّهِ يَأْتِيَكُمْ بِهِ آيَةٌ ارشاد بحکم عقل است و مشرکین را خاطر نشان میکند که شما رجوع بعقل و وجدانتان نمائید و فکر کنید اگر خدا گوش و چشم شما را بگیرد و بقلبتان مهر زند و ببندد آیا غیر از الله که مبدء آفرینش شماها و همه موجودات است کسی را چنین قدرتی است که چشم و گوش و قلب شما را باز کند و اینکه بتهایی را که پرستش میکنید که نه می‌بینند و نه میشنوند و نه قلب و عقل دارند چگونه میتوانند شما را یاری کنند و چشم بینا و گوش شنوا و قلب دانا بشما افاضه نمایند هرگز ممکن نیست.

خلاصه ظاهرا آیه در مقام سرزنش مشرکین برآمده که بتها را شفعا خود قرار میدادند و بعقیده باطل گمان میکردند اینها مقربان الهند و توانند در عالم تصرف کنند و مربی عالمند، آیه ارشاد بر اینکه است که چون اینها جمادند و فاقد همه کمالاتند چگونه توانند بشما کمالی یا نفعی بدهند حتی آنهایی که ذوی العقولند مثل عیسی بن مریم یا عزیر یا روح القدس یا ملائکه همه مخلوق خدا و محتاج باویند از خود قدرتی ندارند که بدون اذن خدا شفیع شما باشند آیا غیر از خدا که تواند مشاعر و قوای شما را باز کند.

انظر كيف نُصَرِّفُ الآياتِ ثُمَّ هُمْ يَصْدِفُونَ (تصریف) بمعنی گردانیدن است، خطاب بر رسول صلی الله علیه و آله و سلم است که بین چگونه ما آیات را بطوری میگردانیم که نزدیک بافق ذهن مردم گردد و با اینکه حال مشرکین از آیات ما اعراض میکنند قل أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَنَا كُمْ عَذَابَ اللَّهِ بَغْتَةً أَوْ جَهْرَةً هَلْ يُهْلِكُهُ إِلَّا الْقَوْمُ الظَّالِمُونَ آیه تهدید است و بکافرین اعلان خطر میدهد که پس از آنکه در آیه بالا

صفحه : ۴۴

خبر داد که ما آیات را تفصیل دادیم و آنان را بامثال و نکاتی بقدر فراخور فهمشان یادآوری کردیم که دست از شرک بردارند و بدانند که اینکه بتهایی را که پرستش میکنند کاری از آنها ساخته نمیگردد و با اینحال از آیات ما اعراض میکنند، ای رسول باینها بگو شما در معرض غضب الهی واقع گردیده‌اید ممکن است بغتة یعنی دفعه بدون اطلاع شما یا جهرة خیلی واضح و جلی شما را عذاب بگیرد آیا در موقع نزول عذاب مستحق عذاب کی است، هلاک نمیگردند مگر ستمکاران یعنی اینها مستحق عذاب نه مؤمنین.

وَمَا نُرْسِلُ الْمُرْسَلِينَ إِلَّا مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ فَمَنْ آمَنَ وَأَصْلَحَ فَلَا خَوْفَ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ، وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا يَمَسُّهُمُ الْعَذَابُ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ پس از تهدید کافرین بتوسط رسولش بآنها ابلاغ نموده که آنان در موقع عذاب واقع گردیده‌اند، آنگاه مورد خطاب را عوض مینماید و خبر میدهد که آنهاییکه بتو ایراد میگیرند و از تو معجزه می‌طلبند آنان را خاطر نشان نما که ما پیمبران را نفرستادیم و تکلیفی بر آنان بار نمودیم مگر اینکه مؤمنین را بهشت و دار کرامت الهی مژده و بشارت دهند و کافرین را از عذاب و سخط الهی بترسانند وظیفه پیمبران جز اینکه نیست و اعجاز و معجزه بدست خدا و صلاح دید او است کسیکه بدون اینکه ایرادات ایمان آرد و نفس خود را اصلاح گرداند چنین اشخاصی نه برای آنها خوفی است و نه محزون میباشند یعنی در جایگاه امن و امان قرار گرفته‌اند، اما آنهاییکه آیات خدا و دعوت پیمبران را تکذیب کردند عذاب بآنها اصابت مینماید یعنی در مورد عذاب واقع گردیده‌اند قل لا - أقول لكم عندي خزائن الله ولا - أعلم الغيب ولا - أقول لكم إنني ملك إن أتبع إلا ما يوحى إلي آیه تعلیم برسولش میدهد که در پاسخ گفتار کفار و مشرکین که از تو ایراد میگیرند و معجزات میخواهند و میگویند چرا بر او کنزی داده نشده چرا ملکی با او نمیفرستد و امثال مقولات فاسده آنها و آنچه در قوه تو نیست از

صفحه : ۴۵

صفحه : ۴۷

و شاید مقصود از (وجهه) در آیه همان توجه قلب و دل است بسوی حقیقت احدی و موجود سرمدی که مؤمن کامل از قبل آثار همیشه رو باو دارد و محبت او را در دل خود میپروراند و علی الدوام از منبع فیض غیر متناهی او قطره‌های آب رحمت ریزش دارد و دل و جان او را رونق میدهد و در دریای رحمت او چنان غوطه‌ور است که هر چه مینگرد حق بیند معلوم است چنین اشخاصی و لو در صورت فقر و بیچارگی بنظر آیند سلاطین روی زمینند هر چه بینند حق بینند، حق گویند، حق نگرند اینکه است که در آیه اشاره بمقام بلند آنها فرموده اگر آنها را از خودت طرد کنی داخل در ستمکاران میگردی.

راغب در مفردات در لغت (وجه) بیان مفصلی دارد که ما برای توضیح آیه (يُرِيدُونَ وَجْهَهُ) مختصری از آنرا در اینجا ترجمه مینمائیم گفته (وجه) در لغت بمعنی عضوی از اعضاء بدن است یعنی صورت و در آیه (فَاغْبِثُوا وُجُوهَكُمْ وَ أَيْدِيَكُمْ) و آیه (وَ تَغْشَى وُجُوهَهُمُ النَّارُ) بهمین معنی است و چون صورت اولین و عمده‌ترین عضوی است که از انسان بچشم میخورد بهمین مناسبت قسمت خارجی هر چیزی که مشرف به بیننده است وجه آن گویند مثلاً گفته میشود وجه النهار یعنی ابتداء روز و تعبیر شده است از ذات بوجه در قول خدا که فرموده (وَيَبْقَى وَجْهَ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ) و بعضی گفته‌اند مقصود از وجه در اینکه آیه ذات است، و بعضی گفته‌اند توجه بسوی خدا است باعمال صالحه چنانچه در آیه (فَأَيُّهَا تُولُوا فِتْمَ وَجْهَ اللَّهِ) و (كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ) (يُرِيدُونَ وَجْهَ اللَّهِ) (إِنَّمَا نُطْعِمُكُمْ لُوجَهَ اللَّهِ) بعضی گفته‌اند مراد از همه اینها ذات است و معنی اینکه است که هر چیزی از بین رفتنی است مگر ذات خدا و چنین است آیات دیگر روایت شده که اینکه معنی را بابی عبد الله ع گفتند پس فرمود سبحان الله چه حرف بزرگی است، مراد از اینکه آیات وجهی است که عبادت و عمل با آنوجه انجام میگیرد و معنی آیه اولی اینکه است که هر عملی که بندگان خدا انجام

صفحه : ۴۸

میدهند از بین رفتنی است مگر عملی که در آن خدا منظور باشد و بهمین معنی است آن آیات دیگر.

[پایان] آنچه بنظر صحیح می‌آید اینکه است که راجع باین قبیل آیات گفته شود همان طوری که در حدیث گفته شده مقصود از (وجه الله) آن وجهی است که بنده در عمل توجه بحق تعالی میکند و او را وجه خود و مقصود و غایت عمل خود قرار میدهد و وجه عبودیت خود را در آنهنگام مرتبط میگرداند بوجه عبودیت حق تعالی، و شاید سرّش اینکه باشد که عبودیت و معبودیت متضائفانند مثل خالقیت و مخلوقیت و عالمیت و معلومیت و قادریت و مقدوریت که اینها را صفات اضافی محض گویند و اینکه نسبتی است بین حق تعالی و ممکنات، و وجه حق تعالی در اینجا همان نسبتی است که بین عابد و معبود پدید می‌گردد و آن از صفات ذات الاضافه است نه خود ذات یا صفات ذاتیه که عین ذات است و صحیح نیست که گفته شود مقصود از قوله تعالی (يُرِيدُونَ وَجْهَ اللَّهِ) و نیز قوله تعالی (فَأَيُّهَا تُولُوا فِتْمَ وَجْهَ اللَّهِ) ذات متعال مراد باشد چگونه توان چنین نسبتی بمقام الوهیت داده شود در صورتی که ذات هیچ چیزی برای چیز دیگر جلوه نمیکند ما هر چه می‌بینیم فقط اشکال و الوان می‌بینیم و رو بهر چه کنیم تنها همان صفات و اشکال و خطوط آنرا می‌توانیم ببینیم نه ذات و جوهر آنرا و از قبل صفات و عوارض تا اندازه‌ئی پی بحقیقت اشیاء می‌بریم.

وقتی علم ما نسبت باشیاء و ممکنات چنین باشد چه گمان میشود بذاتی که محیط و قیوم تمام اشیاء است و چگونه میتوانیم ذات خدا را وجه خود قرار دهیم همین قدر توانیم از قبل آثار و مظاهر صفات نسبت مألوهیت خود را بالوهیت او در نظر گیریم و باین طریق روی نیازمندی بسوی بی‌نیاز مطلق آریم و او را وجه خود نمائیم، آری همین قدر از قبل آثار میدانیم که حقیقت مطلق است که آثار علم و قدرت و حکمت او پدیدار است و آن ذات را پرستش میکنیم، و مقصود از (يُرِيدُونَ وَجْهَهُ) اینکه است که

خواست حق تعالی مراد بنده باشد نه

صفحه : ۴۹

دل خواه خود.

خلاصه ما بایستی در عبادت آن وجهه یعنی آن نسبت الوهیت ذات متعال را بمألوهیت خودمان در نظر گیریم و از قبل آن آذات مطلق که کنه آن برای ما مجهول است آنرا پرستش نمائیم.

صفحه : ۵۰

[سوره الأنعام (۶): آیات ۵۳ تا ۵۹]

اشاره

وَكَذَلِكَ فَتَنَّا بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لِيَقُولُوا أَهَؤُلَاءِ مَنَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِن بَيْنِنَا أَلَيْسَ اللَّهُ بِأَعْلَمَ بِالشَّاكِرِينَ (۵۳) وَإِذَا جَاءَكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِآيَاتِنَا فَقُلْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ كَتَبَ رَبُّكُمْ عَلَى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ أَنَّهُ مَن عَمِلَ مِنكُمْ سُوءًا بِجَهَالَةٍ ثُمَّ تَابَ مِن بَعْدِهِ وَأَصْلَحَ فَأَنَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ (۵۴) وَكَذَلِكَ نُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ لَّا يُعْقِلُونَ (۵۵) قُلْ إِنِّي نُهَيْتُ أَن أَعْبُدَ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِن دُونِ اللَّهِ قُلْ لَّا أَتَّبِعُ أَهْوَاءَ كُمْ قَدْ ضَلَلْتُمْ إِذَا وَمَا أَنَا مِنَ الْمُهْتَدِينَ (۵۶) قُلْ إِنِّي عَلَى بَيِّنَةٍ مِّن رَّبِّي وَكَذَّبْتُمْ بِهِ مَا عِندِي مَا تَسْتَعْجِلُونَ بِهِ إِنَّ الْحُكْمَ إِلَّا لِلَّهِ يَقْضِي الْحَقَّ وَهُوَ خَيْرُ الْفَاصِلِينَ (۵۷)

قُلْ لَوْ أَن عِندِي مَا تَسْتَعْجِلُونَ بِهِ لَقُضِيَ الْأَمْرُ بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِالظَّالِمِينَ (۵۸) وَعِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا هُوَ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْبُرِّ وَالْبَحْرِ وَمَا تَسْقُطُ مِن وَرَقَةٍ إِلَّا يَعْلَمُهَا وَلَا حَبَّةٌ فِي ظِلْمَاتِ الْأَرْضِ وَلَا رَطْبٍ وَلَا يَابِسٍ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُّبِينٍ (۵۹)

صفحه : ۵۱

[ترجمه]

اینکه چنین ما آزمایش کردیم بعضی را بعضی دیگر تا اینکه میگوئید آیا گروه فقیرانند که خدا بر آنها منت نهاده و از میان ما آنان را برتری داده آیا خدا بشاکرین عالم تر نیست [۵۳]

و چون آنهاست که آیات ما ایمان دارند نزد تو آیند بآنها بگو درود و سلام بر شما باد پروردگار شما بر خودش رحمت نوشته (یعنی ثابت گردانیده) همانا از شما کسیکه از روی جهالت کار بدی کند و پس از آن توبه کند و کارش را اصلاح نماید خدا آمرزنده و مهربان است [۵۴]

اینکه چنین ما آیات را تفصیل میدهم تا حق ظاهر گردد و راه گنهکاران روشن شود [۵۵]

ای رسول بگو نهی شده‌ام از اینکه عبادت کنم آنهاست را که شما بغیر خدا میخوانید (یعنی بتها را) بگو من تابع هواهای شما نمیگردم اگر چنین کنم گمراه گردیده‌ام و از هدایت شدگان نمیباشم [۵۶]

بگو من بر حجت ظاهری هستم از پروردگارم و شما از روی جهالت تکذیب میکنید و آنچه بآن عجله میکنید نزد من نیست و حکمی نیست مگر مخصوص بخدا و او حکم میکند بحق و راستی و او بهترین حکم کنندگان است [۵۷]

بگو اگر نزد من بود آنچه را که بآن عجله میکنید همانا بین من و شما کار گذشته بود و خدا بستمکاران عالم تر است [۵۸] و کلیدهای غیب نزد خدا است کسی آنرا نمیداند مگر او و خدا میداند آنچه را که در صحرا و دریا است و برگی از درخت نمیافند مگر بعلم او و در تاریکیهای زمین دانه‌ئی نیست و نه تری و نه خشکی مگر اینکه در لوح محفوظ و دفتر آفرینش ثبت است [۵۹]

صفحه : ۵۲

(توضیح آیات)

وَكَذَلِكَ فَتَنَّا بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لِيَقُولُوا أَهَؤُلَاءِ مَنَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِن بَيْنِنَا (كَذَلِكَ فَتَنَّا) یعنی همین طوری که پیش از تو غنی را بفقیر و شریف را بوضع مبتلا کردیم همین طور اینکه رؤساء قریش را بموالی محتاج کردیم تا اینکه شریف بوضع بوضیع که پیش از او ایمان آورده بود نگاه کرد تکبر میکند و ایمان نمیآورد (لِيَقُولُوا) لام عاقبت است یعنی اینکه طور کردیم که فقراء صبر کنند و شکر نمایند پس عاقبت کار رؤساء بجائی رسید که گفتند آیا اینکه فقرا هستند که خدا از بین ما منت بر آنها نهاده.

أَلَيْسَ اللَّهُ بِأَعْلَمَ بِالشَّاكِرِينَ خدای تعالی برسول خود چنین خبر میدهد که اینکه تفاوت و فاصله‌ئی که بین طبقات قرار میدهد امتحانی است الهی که اشخاص را بآن محک زند و افراد ناسپاس از سپاس گذاران امتیاز یابند.

وَإِذَا جَاءكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِآيَاتِنَا فَقُلْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ كَتَبَ رَبُّكُمْ عَلَى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ، تا آخر آیه بعد ترجمه آیات شده و واضح است و محتاج بتوضیح نیست.

خلاصه خدای تعالی در اینکه آیه برسولش امر فرموده که بمؤمنین احترام بگذار و بگو سلام و درود بر شما باد، و شاید سلام اشاره باین باشد که آنها را یادآور نما که شما در مورد لطف و کرم حق تعالی واقع گردیده‌اید و خوف و حزنی بر شما نیست و آنهائیکه بآیات ما ایمان آوردند هر گاه از روی جهالت عمل بدی کرده‌اند پس از آن توبه نمودند و خود را اصلاح کردند خداوند آمرزنده و مهربان است.

صفحه : ۵۳

قُلْ إِنِّي نُهَيْتُهُ أَنْ أَعْبُدَ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ قُلْ لَا أَتَّبِعُ أَهْوَاءَ كُمْ الْخَ إِنَّكُمْ أَيْتَهُ أَنْ تُعْبُدُوا أَوْلِيَاءَ كُمْ الْخَ اینکه آیه و آیات دیگر چنین ارائه میدهد که مشرکین بانواع و اقسام حيله گری میخواستند رسول اکرم صلی الله علیه و آله و سلم را تابع دین خود گردانند و اینکه آیه امر برسول است که تو مسئول آنها را رد کن و بگو من از طرف پروردگارم نهی شده‌ام از اینکه پرستش نمایم آنچه را از بتها و هر چه جز خدا است عبادت نمایم و گویا برسولش امر مینماید که دست رد بر سینه مشرکین بزن و بگو هرگز من متابعت نمیکنم هواها و دل خواه شما را که اگر چنین کنم گمراه گردیده‌ام و هرگز از هدایت یافته شدگان نمیباشم و اینکه طرز بیان اشاره بدو مطلب است یکی قطع طمع مشرکین که دست از تمهید و امید تابع گردیدن رسول بردارند و بدانند که هرگز (عقل کل) تابع جهال و شیطان صفتان نمیگردند- و دیگر تعریض بخود مشرکین است که شما گمراه گردیده‌اید و هدایت نیافته‌اید قُلْ إِنِّي عَلَىٰ بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّي وَكَذَّبْتُمْ بِهِ مَا عِنْدِي مَا تَسْتَعْجِلُونَ بِهِ رؤساء قوم و نصر بن حارث از روی لجاجت گفتند (ائتنا بعذاب الله ان كنت من الصادقين) ای محمد اگر تو در اینکه تهدیداتی که بما میکنی راست میگوئی آن عذابی که ما را از آن میترسانی بیاور حضرت مأمور میگردد که در پاسخ آنان بگوید آنچه را که شما بآن عجله میکنید در دست من نیست حکمی نیست مگر اینکه مخصوص پروردگار است وقتی موقع آن رسید شما را فرا خواهد گرفت.

(يَقْضُ الْحَقُّ) حق تعالی سخن راست گوید و حکم بحق نماید (وَ هُوَ خَيْرُ الْفَاصِلِينَ) و او بهترین جدا کنندگان بین حق و باطل

است.

وَ عِنْدَهُ مَفَاتِيحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا هُوَ وَ يَعْلَمُ مَا فِي الْبُرِّ وَ الْبَحْرِ الْخِ آیه مربوط بآیات بالا است که در ردّ سخنان بی‌مورد و بهانه‌های بی‌معنی که از رسول اکرم صلی الله علیه و آله و سلم می‌گرفتند فرموده (وَ اللَّهُ أَعْلَمُ بِالظَّالِمِينَ) (مفاتح) جمع مفتاح بفتح است یعنی مخزن، و بقولی هر چیزی است که

صفحه : ۵۴

برای یافتن امر غیبی بآن متمسک گردند و استعاره است از مفاتح که جمع مفتاح بکسر میم است و بمعنی مفتاح یعنی کلید است یعنی کسی عالم بخزینه‌های غیب نیست مگر حق تعالی و آنچه از نظر آدمیان ناپدید است آنرا غیب گویند و آن آنچه‌هایی است که در علم حضوری حق تعالی که گذشته و آینده نسبت باحاطه علمیه او یکسان است موجود است و چون خارج از زمان ما است یا در زمان ما موجود است لکن هنوز بمرتبته شهود نرسیده آنرا غیب نامند.

و اینکه اموری که در آیه یادآور شده اول بطور کلی خاطر نشان میکند که کلید تمام خزینه‌های هستی یعنی خزینه‌های رحمت بدست او است و نزد او است (لا- يَعْلَمُهَا إِلَّا هُوَ) آنچه در ممکن غیب است از آنچه در عالم پهناور وجود هستی موجود است نزد او است و در کتاب مبین ضبط گردیده قوله تعالی در سوره الحديد آیه ۲۲ (مَا أَصَابَ مِنْ مُصِيبَةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي أَنْفُسِكُمْ إِلَّا فِي كِتَابٍ مِنْ قَبْلِ أَنْ نَبْرَأَهَا) و نیز آیه (وَمَا يَعْزُبُ عَنْ رَبِّكَ مِنْ مِثْقَالِ ذَرَّةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ وَلَا أَصْغَرَ مِنْ ذَلِكَ وَلَا أَكْبَرَ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ) سوره یونس آیه ۶۱ و مَا تَسْقُطُ مِنْ وَرَقَةٍ إِلَّا يَعْلَمُهَا وَلَا حَبَّةٍ فِي ظُلُمَاتِ الْأَرْضِ وَلَا رَطْبٍ وَلَا يَابِسٍ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ بواو تتمه آیه را باوّل آیه عطف داده و از فروع احکام غیبی بشمار آورده و میشود گفت خزینه‌های غیب خدا مشتمل بر دو نوع است یکی آنهاست که بعضی از آنها ظاهر است مثل دانه‌های زمین و دریاها و امثال اینها که بعضی از آنها ظاهر و هویدا است لکن چه کسی میتواند آنچه در زمین است از حیوانات و دانه‌ها آنرا شماره کند و نیز آنچه در دریاها و بیابانها و صحراها مدفون است کی میتواند بآنها احاطه نماید اینکه است که بطور کلی آیه بما خاطر نشان میکند که کلیدهای غیب یعنی آنچه بر شما مخفی و درش بسوی شما بسته است نزد خالق و پدید آورنده او ظاهر و نمایان

صفحه : ۵۵

است و آنچه در عوالم غیر متناهی است نزد علام الغیوب ظاهر و بارز است و در لوح آفرینش ثبت گردیده و آنچه را که حکمت الهی بظهورش اقتضاء نماید ظاهر میگرداند.

در کشف الاسرار گفته قوله تعالی (وَ عِنْدَهُ مَفَاتِيحُ الْغَيْبِ) گشاینده دلها او است، نماینده راهها او است، نهنده داغها او است، افروزنده چراغها او است، یکی را چراغ هدایت افروزد در رحمت گشاید، بساط بقاء گستراند، بر تخت رعایت نشاند، بزبور کرامت بیاراید (يُجِيبُهُمْ وَيُجِيبُونَهُ) بازراننده گان ازل را داغ شقاوت نهد، درب خذلان گشاید، زخم (لا بشری) زند، که (نَسُوا اللَّهَ فَنَسِيَهُمْ) آری کلید غیب بنزدیک او است، و علم غیب خاصیت او است، هر کسیرا سزای خود دادن و جای وی ساختن کار او است.

ابن عطاء گفته کلیدها نزدیک او است چنانچه خود خواهد گشاید، و آنچه خود خواهد نماید، بر دلها در هدایت گشاید، و آنچه خود خواهد نماید، بر همتها در رعایت، بر زبانها در روایت، بر جوارح در طاعت، اهل ولایت را در کرامت گشاید، اهل مهر را در قربت گشاید، اهل تمکین را در جذب گشاید مؤمنان را در طاعت گشاید، اولیاء را در مکاشفات، انبیاء را در معاینات.

[پایان]

صفحه : ۵۶

[سوره الأنعام (۶): آیات ۶۰ تا ۶۹]

اشاره

وَهُوَ الَّذِي يَتَوَفَّاكُم بِاللَّيْلِ وَيَعْلَمُ مَا جَرَحْتُم بِالنَّهَارِ ثُمَّ يَبْعَثُكُمْ فِيهِ لِيُقْضَىٰ أَجَلٌ مُّسَمًّى ثُمَّ إِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ ثُمَّ يُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ (۶۰) وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِ وَيُرْسِلُ عَلَيْكُمْ حَفَظَةً حَتَّىٰ إِذَا جَاءَ أَحَدَكُمْ الْمَوْتُ تَوَفَّتْهُ رُسُلُنَا وَهُمْ لَا يُفِرُّونَ (۶۱) ثُمَّ رُدُّوا إِلَى اللَّهِ مَوْلَاهُمُ الْحَقِّ أَلَا لَهُ الْحُكْمُ وَهُوَ أَسْرَعُ الْحَاسِبِينَ (۶۲) قُلْ مَنْ يُنَجِّيكُمْ مِنْ ظُلُمَاتِ الْبَرِّ وَالْبَحْرِ تَدْعُونَهُ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً لَّئِنْ أَنْجَانَا مِنْ هَذِهِ لَنُكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ (۶۳) قُلْ اللَّهُ يُنَجِّيكُمْ مِنْهَا وَمِنْ كُلِّ كَرْبٍ ثُمَّ أَنْتُمْ تُشْرِكُونَ (۶۴) قُلْ هُوَ الْقَادِرُ عَلَىٰ أَنْ يَبْعَثَ عَلَيْكُمْ عَذَابًا مِنْ فَوْقِكُمْ أَوْ مِنْ تَحْتِ أَرْجُلِكُمْ أَوْ يَلْبَسَكُمْ لُتُفًا أَوْ يَذِيقَ بَعْضَكُمْ بَأْسَ بَعْضٍ انظُرْ كَيْفَ نُصَرِّفُ الْآيَاتِ لَعَلَّهُمْ يَفْقَهُونَ (۶۵) وَكَذَّبَ بِهِ قَوْمُكَ وَهُوَ الْحَقُّ قُلْ لَسْتُ عَلَيْكُمْ بِوَكِيلٍ (۶۶) لِكُلِّ نَبِيٍّ مُسْتَفْزَعٌ وَسَوْفَ تَعْلَمُونَ (۶۷) وَإِذَا رَأَيْتَ الَّذِينَ يَخُوضُونَ فِي آيَاتِنَا فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ حَتَّىٰ يَخُوضُوا فِي حَدِيثٍ غَيْرِهِ وَإِمَّا يُنسِيَنَّكَ الشَّيْطَانُ فَلَا تَقْعُدْ بَعْدَ الذِّكْرِ مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ (۶۸) وَمَا عَلَى الَّذِينَ يَتَّقُونَ مِنْ حِسَابِهِمْ مِنْ شَيْءٍ وَلَكِنْ ذِكْرِي لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ (۶۹)

صفحه : ۵۷

[ترجمه]

و او است خدائی که روح شما را از تصرف شما میگیرد و آنچه را که در روز کرده‌اید میداند پس از آن شما را از خواب برمی‌انگیزاند تا وقتی که آن مدت نام برده شده منقضی گردد پس از آن باز گشت شما بسوی او است پس از آن شما را خبردار میکند بآنچه کرده‌اید [۶۰]

و خدا است که قاهر و مستولی فوق بنده گان است و بر شما نگهبان میفرستد تا وقتی که یکی از شما را مرگ در رسد رسولان ما او را میمیرانند و آنها در عمل تفریط نمیکنند [۶۰]

پس مرده گان برگردیده شوند بسوی خدائی که متولی امور آنها و مولای آنها است حق برآستی آگاه باش که حکم مخصوص باو است و او سریع‌ترین حساب کنندگان است [۶۲]

بگو کی است که شما را از تاریکیهای بیابان و دریا نجات میدهد در حالتی که او را آشکار و پنهان میخوانید و در دل خود میگوئید اگر ما را نجات دهد البته از شکر کنندگان میگردیم [۶۳]

بگو خدا است که شما را از سختیها نجات میدهد و از هر اندوهی میرهاند و شما رجوع بشرک میکنید [۶۴]

بگو او قدرت دارد که برای شما غذایی از بالای سر شما و از زیر پای شما بفرستد یا در شما اختلاف اندازد و متفرق گردید یا از بعضی از شما عذاب سختی بشما بچشانند (ای محمد صلی الله علیه و آله و سلم) بنگر که ما چگونه آیات خود را بطرق مختلفه بیان میکنیم که شاید اینکه کافرین بفهمند [۶۵]

و قوم تو آنها را یعنی آیات قرآن را تکذیب کردند در صورتی که آن حق است بگو من نگهبان شما نیستم [۶۶]

برای هر خبری قرار گاهی است و کافرین بزودی میدانند [۶۷]

ای رسول وقتی دیدی برای خورده‌گیری در آیات ما خوض میکنند از آنان اعراض کن تا وقتی که مشغول گفتگوی دیگری شوند و اگر شیطان فراموشت گردانید پس از آنکه متذکر کلام خدا شدی دیگر با گروه ستمکاران مجالست منما [۶۸] چیزی نیست برای کسانی که پرهیزند از حساب خوض کنندگان لکن بر اشخاص با تقوای است که آنها را اندرز دهند از خوض کردن (در کلام بیجا) [۶۹]

صفحه : ۵۸

(توضیح آیات)

وَهُوَ الَّذِي يَتَوَفَّاكُم بِاللَّيْلِ وَيَعْلَمُ مَا جَرَحْتُم بِالنَّهَارِ ثُمَّ يَبْعَثُكُمْ فِيهِ لِيُقْضَىٰ أَجَلٌ مُّسَمًّى ثُمَّ إِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ ثُمَّ يُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ مقصود از گرفتن روح بشر است در خواب شبها که خدای تعالی در شب روح شما را میگیرد یعنی مثل مرده که هیچ تصرفی در بدنش نمیکند انسان در خواب مشاعرش از کار میافتد قوله تعالی (اللَّهُ يَتَوَفَّى الْأَنْفُسَ حِينَ مَوْتِهَا وَالَّتِي لَمْ تَمُتْ فِي مَنَامِهَا) و بروایت ابن عباس که گفته رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ فرمود

(لكل انسان ملك اذا نام يأخذ نفسه و يردّ اليه فان اذن الله في قبض روحه قبضه و الّا ردّ اليه)

و همین است قوله تعالی (وَهُوَ الَّذِي يَتَوَفَّاكُم بِاللَّيْلِ وَيَعْلَمُ مَا جَرَحْتُم بِالنَّهَارِ) (جرح) بمعنی عمل بجوارح بدن است، و (اجتراح) بمعنی اکتساب است و استعمال آن در کار بد زیادتر است و قوله تعالی (يَتَوَفَّاكُم) یعنی در شب میگیرد روح شما را معلوم است که اختصاص بخواب شب ندارد که شب را مخصوص بخواب گردانیده خواب روز نیز همین طور است و اینکه اطلاق (توفی) را بر خواب نموده یعنی گرفتن نامیده و بیداری را تشبیه بمبعوث گردیدن کرده در صورتی که در خواب بدن زنده است شاید اشاره باشد که حقیقت انسان روح است و آن قوه درّاکه او است و بدن و توابع آن آلاتند. خلاصه خدا آنکسی است که بقوت خلاقه خود در شب شما را میخواباند مثل مرده و در روز بیدار میکند تا آن وقتی که عمر شما منقضی گردد پس از آن بازگشت بسوی جزاء او است و بآنچه از خوب و بد کرده‌اید شما را خبردار میگرداند

صفحه : ۵۹

وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِ وَيُرْسِلُ عَلَيْكُمْ حَفَظَةً حَتَّىٰ إِذَا جَاءَ أَحَدَكُمْ الْمَوْتُ تَوَفَّتْهُ رُسُلُنَا وَ هُمْ لَا يُفْرَطُونَ او است غالب و قاهر و مستولی فوق بنده گانش، البته قاهریت و غلبه و استیلاء او نسبت بتمام موجودات مساوی است و اختصاص بعباد در آیه ندارد، و شاید نظر بمزید لطف و احسان نسبت ببندگان و مطیعان است که عباد را مخصوص بذکر گردانیده (وَيُرْسِلُ عَلَيْكُمْ حَفَظَةً) اینکه نیز مشعر بر مزید عنایت بر آنها است و آنطوریکه از بعض آیات و احادیث برمیآید خدای تعالی برای حفظ انسان از گزند موجودات موذی از میکروبهای داخلی یا شیاطین یا حیوانات موذی یا اقویای بشر که در روش استکمال خود برخورد بانسان مینمایند و چون از انسان قوی‌ترند اگر ملائکه‌ئی برای حفظ او گماشته نگردد بزودی او را هلاک میگردانند، اینکه است که مرئی و مبدء عالم حفظه‌ئی برای حفظ او گماشته تا موقعی که اجل حتمی او برسد و بر مرگ او حکم صادر گردد و وقتی مرگ انسان رسید (تَوَفَّتْهُ رُسُلُنَا) فرستاده شدگان ما او را میمیرانند (وَهُمْ لَا يُفْرَطُونَ) از بعض مفسرین است که گفته اینکه (حفظه) همان کرام الکاتبین اند که بر بنده گان موکلند و اعمال آنها را می‌شمارند و مینویسند و بر بنده گان آشکار نگردند مگر هنگام مرگ. در خبر است که بنده در آخر عهد که از دنیا بیرون میشود دو فرشته در دیدار او آیند اگر بنده مطیع باشد گویند (جزاك الله خيرا) ای بنده نیکبخت فرمان‌بردار که طاعت کردی و اگر عاصی باشد گویند (لا جزاك الله خيرا) بوی بد و ضرر معصیت تو بما رسید و اینکه وقتی است

که چشم محتضر بهوا نگرده و بر هم نخورد.

[پایان] ثُمَّ رُدُّوا إِلَى اللَّهِ مَوْلَاهُمُ الْحَقُّ أَلَا لَهُ الْحُكْمُ وَهُوَ أَسْرَعُ الْحَاسِبِينَ آیه بطور اطلاق خاطر نشان میکند که پس از آنکه رسل ما روح بشر را گرفتند روح برمیگردد بسوی مولی و صاحب اختیار او و در تحت قاهریت او است آگاه باشید و بدانید که حکم مخصوص با او است و حساب او از هر حساب

صفحه : ۶۰

کننده‌ی دقیق‌تر و سریع‌تر خواهد بود.

قُلْ مَنْ يُنْجِيكُمْ مِنْ ظُلُمَاتِ الْبَرِّ وَالْبَحْرِ تَدْعُونَهُ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً لَئِنْ أَنْجَانَا مِنْ هَذِهِ لَنُكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ، الی آخر آیه بعد آیات ترجمه شده و واضح است و محتاج بتوضیح نیست، و خلاصه اینکه خدای تعالی یادآوری میکند که ای رسول باینها بگو کی است شما را از تاریکیهای بیابان و دریا نجات میدهد و او را میخوانید که اگر نجات یافتید از شاکرین باشید وقتی نجات یافتید فراموش میکنید، و در مقام تهدید برسولش امر فرموده که بگو خدای تعالی قدرت دارد که بر شماها عذابی بفرستد از بالای سر شما مثل سَجیل که بر اصحاب فیل بارید یا از زیر قدم شما مثل قارون که بزمین فرو رفت یا اینکه دشمن را بر شما مسلط گرداند و شما سختیها برساند و بعضی از بعضی بترسید انظر کیف نُصِرَ رَفِ الْآيَاتِ لَعَلَّهُمْ يَفْقَهُونَ. ای رسول بنگر چگونه ما آیات را میگردانیم و بطرق مختلفه بیان مینمائیم شاید اینکه کفار بخود آیند و بفهمند و بدانند که او قاهر و مستولی بر آنها است وَ كَذَّبَ بِهٖ قَوْمُكَ وَ هُوَ الْحَقُّ برسولش یادآوری مینماید که قوم تو تکذیب کردند عذاب را یا قرآن را و دروغ پنداشتند با اینکه آن حق است و از مبدء حقیقت صادر گردیده [سخنان مفسرین در توجیه مرجع ضمیر «به»] ۱- قرآن است که قرآن را دروغ پنداشتند و گفتند خود محمد صلی الله علیه و آله و سلم ساختگی کرده در صورتی که آن حق و درست است ۲- ضمیر (به) راجع بتصریف آیات است، و شاید مقصود از (قَوْمُكَ) خویشاوندان رسول یا اعراب مکه باشند که اینان تو را در تصریف آیات تکذیب میکنند و آنچه بآنها وعده و وعید میدهی انکار مینمایند و آرای دیگری در آیه گفته شده

صفحه : ۶۱

شاید مقصود از آیه اینکه باشد که قوم تو در دعوی رسالت تو را تکذیب میکنند و نسبت کذب بتو میدهند در حالیکه آن حق و صدق است و گویا خدای تعالی برسولش دستور میدهد که تو در جواب آنها بگو (قُلْ لَسْتُ عَلَيْكُمْ بِوَكِيلٍ) بگو من نگهبان شما نیستم که امر شما را واگذار بمن کرده باشند تا اینکه شما را از تکذیب بآیات منع نمایم یا اینکه نگهبان اعمال شما نیستم تا اعمال را جزاء دهم لِكُلِّ نَبِيٍّ مُسْتَقَرٌّ وَسَوْفَ تَعْلَمُونَ اینکه آیه مربوط بهمان آیه بالا است گویا حضرتش مأمور میگردد در پاسخ مشرکین و تکذیب آنها بگوید برای هر خبر و حکمی از وعده ثواب یا تهدید بعذاب وعده گاهی و محل مستقری است که بزودی بآن خواهید رسید و میفهمید.

وَ إِذَا رَأَيْتَ الَّذِينَ يَخُوضُونَ فِي آيَاتِنَا فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ حَتَّى يَخُوضُوا فِي حَدِيثٍ غَيْرِهِ خُطَابِ برسولش نموده که هرگاه دیدی اینکه کفار در آیات ما خوض میکنند و در مقام تکذیب و استهزاء برآمده‌اند تو از آنان اعراض نما تا وقتی که از آن بگذرند و مشغول سخن دیگری گردند یعنی در چنین موقعی که اینها در مقام سخریه و استهزاء میباشند تو خود را داخل آنها نگردان و إِنَّمَا يُنِيبُكَ الشَّيْطَانُ فَلَا تَقْعُدْ بَعْدَ الذِّكْرِ مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ اگر چه خطاب بخود رسول صلی الله علیه و آله و سلم است که اگر شیطان تو را از اینکه حکم بفراموشی انداخت باکی نیست زیرا که ظاهرا حکم اعراض از کفار حکم لزومی نبوده بلکه یک حکم استجابی یا امر مباحی است که پیمبرش دستور میدهد که از گفتار رکیک آنها آزوده نگرده، و بعض مفسرین نظر به اینکه که شیطان تسلطی بر

حضرتش نداشته که بتواند او را بفراموشی بیندازد آیه را حمل بر مؤمنین کرده که اگر مؤمنین اینکه حکم را باغواء شیطانی فراموش نمودند باکی نیست در موقع دیگری که مشرکین در آیات خوض نمودند از آنها اعراض نمایند

صفحه : ۶۲

وَمَا عَلَى الَّذِينَ يَتَّقُونَ مِنْ حِسَابِهِمْ مِنْ شَيْءٍ وَلَكِنْ ذِكْرِي لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ ظاهر امر اعراض از مشرکین در موقع خوض و گفتگوی آنها در آیات را مخصوص بر رسول [ص] نموده لکن بر مؤمنین نشستن با آنها و مشاهده کردن اعمال بدشان ضرری بآنها نمیزند زیرا که آنها متقی و پرهیزگارند و لکن بر آنها است که کافرین را از اعمال بدشان منع نمایند و بقیح اعمالشان مطلع گردانند.

صفحه : ۶۳

[سوره الأنعام (۶): آیات ۷۰ تا ۷۴]

اشاره

وَذَرِ الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَهُمْ لَعِبًا وَ لَهْوًا وَ غَرَّتَهُمُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَ ذَكَرَ بِهِ أَنْ تَسَلَّ نَفْسٌ بِمَا كَسَبَتْ لَيْسَ لَهَا مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلِيٌّ وَ لَا شَفِيعٌ وَ إِنْ تَعَدِلَ كُلُّ عَدِلٍ لَا يُؤْخَذُ مِنْهَا أُولَئِكَ الَّذِينَ أُبْسِلُوا بِمَا كَسَبُوا لَهُمْ شَرَابٌ مِنْ حَمِيمٍ وَ عَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ (۷۰) قُلْ أَدْعُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَنْفَعُنَا وَ لَا يَضُرُّنَا وَ نَزِدُّ عَلَىٰ أَعْقَابِنَا بَعْدَ إِذْ هَدَانَا اللَّهُ كَالَّذِي اسْتَهْوَتْهُ الشَّيَاطِينُ فِي الْأَرْضِ حَيْرَانَ لَهُ أَصْحَابٌ يَدْعُونَهُ إِلَى الْهُدَىٰ إِنَّهُ هُدَىٰ اللَّهُ هُوَ الْهُدَىٰ وَ أَمْرُنَا لِنُسَلِّمَ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ (۷۱) وَ أَنْ أَقِمُوا الصَّلَاةَ وَ اتَّقُواهُ وَ هُوَ الَّذِي إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ (۷۲) وَ هُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ بِالْحَقِّ وَ يَوْمَ يَقُولُ كُنْ فَيَكُونُ قَوْلُهُ الْحَقُّ وَ لَهُ الْمُلْكُ يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ عَالِمُ الْغَيْبِ وَ الشَّهَادَةِ وَ هُوَ الْحَكِيمُ الْخَبِيرُ (۷۳) وَ إِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ لِأَبِيهِ أَرَزَأْتَنِي أَنْ تَتَّخِذَ أَصْنَامًا آلِهَةً إِنِّي أَرَاكَ وَ قَوْمَكَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ (۷۴)

صفحه : ۶۴

[ترجمه]

(ای رسول) واگذار و اعراض کن از آنانکه دین خود را بازیچه لهو و لعب گرفتند و زندگی دنیا آنها را مغرور گردانید و آنان را یادآوری کن بقرآن که هر نفسی گرداننده و ضمیمه شده بآنچه عمل کرده و برای آنها بغیر خدا نه دوستی و نه شفاعت کننده‌ای است و اگر فدا بدهد هر فدائی باشد از او گرفته نخواهد شد و آنها گرفته شده‌اند بآنچه کسب کرده‌اند برای آنها است آشامیدنی از آب جوشان و عذاب دردناک و اینکه بسبب اینکه است که کافر شدند [۷۰]

بگو آیا ما باید بخوانیم بغیر خدا چیزی را که بما نه نفع میدهد و نه ضرر میرساند و بر عقب خود برگردیده شویم پس از آنکه خداوند ما را هدایت گردانیده در اینکه هنگام ما مانند کسی میگردیم که شیاطین وی را در زمین ربوده باشند و حیران باشد و اینکه شخص را یارانی باشد که او را براه راست بخوانند و بگویند بیا بجانب ما ای رسول بگو هدایت خدا دین خدا است و ما را امر نموده که تسلیم پروردگار عالمیان گردیم [۷۱]

و اینکه نماز را بپای داریم و متقی و پرهیزگار باشیم و خدا آنکسی است که بسوی او محشور میگردید [۷۲]

و او آنکسی است که آسمانها و زمین را بحق و درستی آفریده و روز که میگوید (کن) بوده باش فوری موجود میگردد قول حق

تعالی حق است و مخصوص بخدا است پادشاهی روزی که در صور نفخه دمیده میشود و او دانای غیب و آشکار است و او درستکار و بینا است [۷۳]

و یاد کن وقتی را که ابراهیم پیدرش آزر گفت آیا بتها را بخدائی فرا میگیری همانا من تو را و قوم تو را در گمراهی آشکارا می بینم [۷۴]

صفحه : ۶۵

(توضیح آیات)

وَذَرِ الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَهُمْ لَعِبًا وَ لَهْوًا وَ غَرَّتْهُمْ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَ ذَكَرَ بِهِ أَنْ تَبْسَلَ نَفْسٌ بِمَا كَسَبَتْ (اتخذ) در قرآن بر پنج قسم آمده: اول- بمعنی قبول چنانچه گفته (وَ إِنْ تَعَدِلْ كُلَّ عَدِلٍ لَا يُؤْخَذُ مِنْهَا) و در آل عمران گفته (وَ أَخَذْتُمْ عَلَىٰ ذَلِكُمْ إِصْرِي) ای قبلتم علی ذلکم عهدی، و در سوره مائده (إِنْ أُوتِيتُمْ هَذَا فَخُذُوهُ) یعنی فاقبلوه، در سوره توبه (وَ يَأْخُذُ الصَّدَقَاتِ) و در اعراف (خُذِ الْعَفْوَ) یعنی اقبل الفضل من اموالهم. وجه دوم- اخذ بمعنی حبس است در سوره یوسف (فَخُذْ أَخِيْنَا مَكَانَهُ) یعنی حبس کن. وجه سوم- اخذ بمعنی عذاب آمده در حم المؤمن (فَأَخَذْتُمُ فَكَيْفَ كَانَ عِقَابِ) یعنی فعذبتم، و در سوره هود (وَ كَذَلِكَ أَخْذُ رَبِّكَ إِذَا أَخَذَ الْقُرَى) وجه چهارم- اخذ بمعنی قتل است در سوره المؤمن (وَ هَمَّتْ كُلُّ أُمَّةٍ بِرَسُولِهِمْ لِيَأْخُذُوهُ) یعنی ليقتلوه. وجه پنجم- اخذ بمعنی اسیر نمودن است در سوره توبه (فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَ خُذُوهُمْ) در سوره نساء (فَإِنْ تَوَلَّوْا فَخُذُوهُمْ).

[کشف الاسرار] راغب گفته (بسل) بمعنی جمع کردن بین دو چیز یا زیادتر است و هم بمعنی منع است و از همین جهت که بمعنی ضمیمه نمودن است بطور استعاره در ترش کردن رو و درهم کشیدن صورت استعمال شده و گفته میشود (هو باسل و مبتسل الوجه) او کج خلق و درهم کشیده رو است، و از جهت اینکه متضمن معنی منع است هر مال حرام و مرتهن را (بسل) گویند و در قرآن فرموده (وَ ذَكَرَ بِهِ أَنْ تَبْسَلَ نَفْسٌ بِمَا كَسَبَتْ) بهمین معنی است و مقصود محروم بودن از ثواب است لکن فرقی که بین کلمه حرام و بسل است اینکه است که حرام هم ممنوع بودن بقهر را شامل میگردد و هم ممنوع بودن بحکم را و لکن بسل ممنوع بودن بقهر است از همین جهت است که خدا فرموده (أُولَئِكَ الَّذِينَ أُبْسِلُوا بِمَا

صفحه : ۶۶

كَسَبُوا) بما کسبوا یعنی آنان کسانی میباشند که بجرم گناهشان از ثواب عمل نیکشان هم محروم شده اند. [پایان] و شاید مقصود از (دین) در کلمه (دینهم) آن فطرت توحید باشد که در هر بشری نهفته شده است و مشرکین اینکه دین فطری را بازیچه قرار داده اند در مجمع البیان گفته (ابسلته بجریرته) یعنی من فلانی را بگناه خودش حواله دادم و کلمه (مستبسل) راجع بکسی است که تن بقضاء داده نظر به اینکه که میداند راه ندارد تسلیم شده تا آنجا که گفته برای اخفش کلمه تبسل در آیه شریفه بمعنی مجازات است و بعضی گفته اند بمعنی گرو گذارده شده است و تمام اینکه معانی بهم نزدیک است.

[پایان] خلاصه آیه اینکه است که برسولش دستور میدهد که از آن کسانی که دین خود را یعنی آئین کار و عمل خود را لهو و لعب گرفته اند اعراض کن و اعمالشان را انکار نما و آنان را یادآوری کن که بهیچ کسی نفع و ضرری نمیرسد مگر آنچه را که خود انسان کسب نموده لیس لها من دون الله ولی و لا شفیع و إِنْ تَعَدِلْ كُلَّ عَدِلٍ لَا يُؤْخَذُ مِنْهَا نیست برای آن نفس که دین خود را بازیچه قرار داده بغیر از خدا نه دوستی و نه شفاعت کننده‌ئی که او را از عذاب قیامت خلاص گرداند و اگر بفرض آن نفس فدا بدهد هر فدائی از او گرفته نخواهد شد أُولَئِكَ الَّذِينَ أُبْسِلُوا بِمَا كَسَبُوا لَهُمْ شَرَابٌ مِنْ حَمِيمٍ وَ عَذَابٌ أَلِيمٌ بما كانوا يكفرون آن

جماعت کسانی میباشند که بعد از سپرده شده‌اند بسبب اعمالیکه در دنیا کرده‌اند و برای آنها است آشامیدنی از آب جوشان و عذاب دردناک زیرا که آنها کسانی بودند که بکفر خود ادامه دادند قُلْ أَدْعُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَنْفَعُنَا وَلَا يَضُرُّنَا وَنُرَدُّ عَلَىٰ أَعْقَابِنَا بَعْدَ إِذْ هَدَانَا اللَّهُ آیه پاسخ مشرکین است که میان خود و حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم مساوات میجستند

صفحه : ۶۷

و میخواستند حضرتش را در بت پرستی با خود شریک گردانند اینکه است که خطاب میرسد ای محمد صلی الله علیه و آله و سلم باینها بگو آیا مرا میخوانید بسوی چیزی یا کسی غیر از خدا که نه عبادت و پرستش او نفعی عاید ما میگردد و نه از عدمش ضرری متوجه ما میشود ارشاد بحکم عقل است یعنی شماها که ادعای عقل و دانش میکنید چگونه ما را میخوانید بسوی چیزی که نفع و ضرری از آن نمودار نیست و اینکه روش عقلانی نیست.

كَالَّذِي اسْتَهْوَتْهُ الشَّيَاطِينُ فِي الْأَرْضِ حَيْرَانٌ لَهُ أَصْحَابٌ يَدْعُونَهُ إِلَى الْهُدَىٰ اثْنًا أَفَرَادٍ كَمَا لَا يَنْفَعُنَا وَلَا يَضُرُّنَا وَنُرَدُّ عَلَىٰ أَعْقَابِنَا بَعْدَ إِذْ هَدَانَا اللَّهُ آیه که در کار خود متحیر و سرگردان باشد و دوستان و یاران او ویرا بخوانند که بیا با ما در راه تا بمقصود برسی و او سرگردان راه سعادت خود را گم کرده یعنی آن راه سعادت است که در پیش در آن قدم میگذاشته و آن بهترین راه بسوی سعادت و مستقیم‌ترین راه رسیدن به هدف بوده و امثال او کسانی که از اینکه راه به هدف رسیده‌اند آنرا ترک کرده و متحیر و سرگردان شیاطین محاصره‌اش نموده و وی را بسوی هلاکت میخوانند (اثنا) مؤمنین میگویند بیا بجانب ما و او را بطرف خود دعوت میکنند و شیاطین او را منع میکنند و او در رفتن و برگشتن متردد گردد اگر بنزد شیطان بماند در ورطه هلاکت افتد و اگر سخن یاران شنود نجات یابد.

مفسرین گویند اینکه مثال کسی است که پس از ایمان مرتد گردد که آن مثال کسی ماند که دزدان و غولان او را از بین کاروان برابند و در راه خطر اندازند و رفیقان کاروان او را صدا زنند که با ما بیا تا از خطر نجات یافته بمقصود برسی قُلْ إِنَّهُ هَدَى اللَّهُ هُوَ الْهُدَىٰ وَ أَمْرًا لِنُسْلِمَ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ ای محمد صلی الله علیه و آله و سلم باینها بگو و آنان را خاطر نشان نما که کسی را که خدا

صفحه : ۶۸

بدین اسلام هدایت گردانید او هدایت یافته و نیز باین کافرین ملحدین بگو ما مأمور گردیده‌ایم که تسلیم امر پروردگار عالمیان گردیم تا از سرگردانی نجات یابیم.

وَأَنْ أَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَهُوَ الَّذِي إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ وَ أَوْ حَرْفِ عَطْفٍ (وَأَنْ أَقِيمُوا) را عطف داده به (أَمْرًا) یا به (لِنُسْلِمَ) یعنی ما مأمور گردیده‌ایم که تسلیم امر پروردگار گردیم و نیز نماز را بیای داریم و نیز باید بپرهیزیم از مخالفت امر پروردگار و او آنکسی است که بسوی او محشور میگردیم یعنی بازگشت ما بسوی او است وَ هُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ بِالْحَقِّ وَ يَوْمَ يَقُولُ كُنْ فَيَكُونُ قَوْلُهُ الْحَقُّ الی: وَ هُوَ الْحَكِيمُ الْخَبِيرُ ذات متعال در اینکه آیات خود را بصفات چندی معرفی نموده:

۱- او آنکسی است که آسمانها و زمین را بحق یعنی بدرستی و بحقیقت ذات خود آفریده، شاید بالحق اشاره باین باشد که آسمانها و زمین را بقول حق و صفت وحدانیت آفریده بدون مشارکت غیر.

۲- از اوصاف جلال پدید آوردن روز قیامت است که بامر تکوینی (کن) تمام موجوداتیکه در مکمن علم حق تعالی موجودند ظهور و بروز مینمایند و اینکه است قول حق یعنی کلام حق ۳- (وَلَهُ الْمُلْكُ يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ) شاید اشاره بانوقتی است که همه موجودات اولین و آخرین خود را تحت حکم ازلی او میدانند و آن روزی است ظاهر و بارز قوله تعالی در سوره مؤمن آیه ۱۶ (يَوْمَ هُمْ بَارِزُونَ لَا يَخْفَىٰ عَلَى اللَّهِ مِنْهُمْ شَيْءٌ لِمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ) که عالم در قبضه اقتدار او است اگر چه همه وقت چنین است لکن در آنوقت یعنی روز قیامت که روز جمع نامیده شده قوله تعالی (يَوْمَ يَجْمَعُكُمْ لِيَوْمِ الْجَمْعِ) سوره تغابن، یعنی در آنروز

کسی یافت نمیگردد که مدعی مالکیت باشد همه

صفحه : ۶۹

خاضع و مطیع امر پروردگارند.

۳- (عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ) از بزرگترین صفات الهی و از صفات لم یزلی احاطه علمیه او است که عالم غیب یعنی عالمی که فعلاً از نظر ما غائب است و عالمی که در شهود ما است یعنی عالم ملک و ملکوت در علم حضوری او مکشوف است ۴- (وَهُوَ الْحَكِيمُ الْخَبِيرُ) حکیم و خبیر نیز دو صفت از اوصاف الهی است، حکیم است یعنی حکم او حق است هر چیزی را در موقع خود قرار میدهد (خبیر است) عارف و دانا و بهمه اشیاء و رموز موجودات آگاهست.

(وَإِذِ قَالَ إِبْرَاهِيمُ لِأَبِيهِ أَرَزَرَأُ تَتَّخِذُ أَصْنَامًا آلِهَةً إِنِّي أَرَاكَ وَقَوْمَكَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ مفسرین گفته‌اند که نام پدر ابراهیم تاریخ بوده و نظر به اینکه که نمیشود پیمبری مثل ابراهیم ع از نسل مشرک بعمل آمده باشد آیه را توجیه کرده‌اند که مقصود از (ابیه) در آیه آزر است که عموی ابراهیم بوده چون تحت پرورش او تربیت شده پدر خطاب کرده خلاصه آیه برسولش خبر میدهد که ای محمد صلی الله علیه و آله و سلم یاد کن وقتی را که ابراهیم ع پیدرش آزر گفت (أَتَتَّخِذُ أَصْنَامًا آلِهَةً) همزه استفهامی در مقام سرزنش و انکار آمده و از روی تعجب پیدرش میگوید آیا تو اینکه بتها را خدایان قرار داده‌ئی همانا تو را و قوم تو را از بت پرستان در گمراهی هویدا می‌بینم، ابراهیم [ع] میخواهد پیدرش بفهماند که من بی‌ان مشاهده میکنم که بت پرستی عمل باطلی است و تو و بت پرستان در گمراهی و کج‌روی ظاهری رهسپار گردیده‌اید و بچاه مذلت و گمراهی فرو خواهید رفت.

صفحه : ۷۰

[سوره الأنعام (۶): آیات ۷۵ تا ۸۳]

اشاره

وَكَذَلِكَ نُرِي إِبْرَاهِيمَ مَلَكُوتَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَ لِيَكُونَ مِنَ الْمُوقِنِينَ- (۷۵) فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ اللَّيْلُ رَأَى كَوْكَبًا قَالَ هَذَا رَبِّي فَلَمَّا أَفَلَ قَالَ لَا أُحِبُّ الْآفِلِينَ- (۷۶) فَلَمَّا رَأَى الْقَمَرَ بَازِعًا قَالَ هَذَا رَبِّي فَلَمَّا أَفَلَ قَالَ لَئِن لَّمْ يَهْدِنِي رَبِّي لَأَكُونَنَّ مِنَ الْقَوْمِ الضَّالِّينَ- (۷۷) فَلَمَّا رَأَى الشَّمْسَ بَازِعَةً قَالَ هَذَا رَبِّي هَذَا أَكْبَرُ فَلَمَّا أَفَلَتْ قَالَ يَا قَوْمِ إِنِّي بَرِيءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ- (۷۸) إِنِّي وَجَّهْتُ وَجْهِيَ لِلَّذِي فَطَرَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ حَنِيفًا وَ مَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ- (۷۹)

وَ حَاجَّه قَوْمُهُ قَالَ أَ تُحَاجُّونِي فِي اللَّهِ وَقَدْ هَدَانِ وَلَا أَخَافُ مَا تُشْرِكُونَ بِهِ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ رَبِّي شَيْئًا وَسِعَ رَبِّي كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا أَ فَلَا تَتَذَكَّرُونَ (۸۰) وَ كَيْفَ أَخَافُ مَا أَشْرَكْتُمْ وَ لَا تَخَافُونَ أَنَّكُمْ أَشْرَكْتُمْ بِاللَّهِ مَا لَمْ يُنَزَّلْ بِهِ عَلَيْكُمْ سُلْطَانًا فَأَيُّ الْفَرِيقَيْنِ أَحَقُّ بِالْأَمْنِ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ (۸۱) الَّذِينَ آمَنُوا وَ لَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ أُولَئِكَ لَهُمُ الْأَمْنُ وَ هُمْ مُهْتَدُونَ- (۸۲) وَ تِلْكَ حُجَّتُنَا آتَيْنَاهَا إِبْرَاهِيمَ عَلَى قَوْمِهِ نَرْفَعُ دَرَجَاتٍ مَن نَشَاءُ إِنَّ رَبَّكَ حَكِيمٌ عَلِيمٌ (۸۳)

صفحه : ۷۱

[ترجمه]

و همچنین ما بابرهم ملکوت آسمانها و زمین را نمایاندم تا بمقام اهل یقین برسد [۷۵]

پس چون شب تاریک نمودار گردید ابراهیم ستاره درخشنده‌ئی دید گفت آیا اینکه پروردگار من است، چون آن ستاره غروب کرد گفت من غروب کنندگان را دوست نمی‌دارم [۷۶]

سپس ماه را روشن دید گفت آیا اینکه است پروردگار من وقتی دید آنهم غروب کرد (بقوم) گفت اگر پروردگار من مرا هدایت نکند البته از جماعت ستمکاران می‌گردم [۷۷]

وقتی عظمت خورشید هویدا گردید گفت آیا همین است پروردگار من اینکه از ستاره و ماه بزرگ‌تر است پس وقتی دید آن نیز غروب نمود گفت ای گروه من بحقیقت من بری می‌باشم از آنچه شما شرک می‌آورید [۷۸]

همانا من روی دل خود را متوجه ساختم بسوی آنکسیکه آسمانها و زمین را آفریده در حالیکه میل کنندام بتوحید (که آن دین حنیف است) و من از مشرکین نمی‌باشم [۷۹]

(و چون) قوم او با او مجادله کردند گفت آیا با من در وحدانیت خدا جدال میکنید در حالیکه خدا مرا هدایت کرده و من نمی‌ترسم از آنچه شما برای خدا شریک قرار داده‌اید مگر اینکه پروردگار من بر من چیزی (بیمناک) بخواهد علم پروردگار من وسیع است همه چیز را فرا گرفته آیا چرا شما متذکر نمی‌گردید [۸۰]

چگونه بترسم از آن چیزی که شما برای خدا شریک قرار داده‌اید و شما نمی‌ترسید از اینکه بر خدا شریک قرار داده‌اید چیزی که بر او نه کتابی فرود آمده و نه حجتی است پس کدام یک از ما دو فرقه (خدا پرست موحد و مشرک) سزاوارترند با من اگر میدانستید [۸۱]

آنکسانیکه ایمان آوردند و ایمانشان را بظلم نپوشانیدند چنین جماعتی آنهایند که در امانند و آنها هدایت شده گانند [۸۲]

اینکه بود حجت ما که بابرهم عطاء کردیم بر قومش و درجات هر کسی را که بخواهیم بلند می‌گردانیم همانا پروردگار تو درستکار و دانا است [۸۳]

صفحه : ۷۲

(توضیح آیات)

وَ كَذَلِكَ نُرِي إِبْرَاهِيمَ مَلَكُوتَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَ لِيَكُونَ مِنَ الْمُوقِنِينَ وَ همچنانکه ابراهیم را بر ضلالت قومش بینا کردیم همچنین نمودیم بابرهم ملکوت آسمانها و زمین را یعنی چنان او را بینا گردانیدیم که ملکوت خدا و آنچه از آیات و نشانه‌های قدرت در کمودن آسمانها و زمین مخفی گردیده بعیان بیند تا اینکه بمرتب یقین برسد.

(ملکوت) بمعنی ملک است و (واو و تا) مبالغه است مثل رهبوت از رهبت، و رحموت از رحمت بقولی ملکوتیکه بابرهم [ع] نمودند اینکه بود که وقتی از مغاره کوه بیرون آمد آسمان را دید، آفتاب، مهتاب، ستارگان، گردش فلک و ملکوت زمین، صحرا، دریاها، کوهها، درختان، چهارپایان و اوضاع عالم را بنظر بصیرت نگریست بیقین دانست که آنانرا آفریننده‌ئی است قادر و توانا که گردش عالم بدست قدرت او انجام گرفته.

از سدی و مجاهد نقل شده که گفته‌اند او را بر صخره کوهی گذاشتند و تمام کائنات از اعلی و ثریا را باو نمودند و مکان خود را نیز در بهشت مشاهده نمود و گفته‌اند اینکه است مقصود از قوله تعالی (وَ آتَيْنَاهُ أَجْرَهُ فِي الدُّنْيَا) یعنی مکان او را در بهشت باو نشان دادیم از ابن عباس که است که گفته ابراهیم [ع] از خدا درخواست نمود تا ملکوت آسمانها و زمین را باو بنمایاند بجبرئیل فرمان رسید که وی را با آسمان برد و او را مشرف بر اعمال بندگان گردانید، کسی را در معصیت دید گفت ای پروردگار چقدر عمل

اینکه بنده قبیح است (اللهم اخسف به) گفته‌اند ابراهیم [ع] بر خلق خدا بسیار مشفق و مهربان بود روزی با خود فکر کرد که از من بر بندگان خدا مهربان‌تری نیست پروردگار عالمیان او را

صفحه : ۷۳

بآسمان برد و او را مشرف بر اعمال اهل زمین گردانید چون آنها را بر معصیت دید بر آنان لعنت کرد و هلاکت آنها را خواست. قیس بن ابی حازم از علی [ع] روایت کرده که گفت رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ فرمود (لَمَّا رَأَى اِبْرَاهِيمَ مَلَكُوتَ السَّمَاءِ وَالْاَرْضِ)

مشرف بر مردی گردید که مشغول معصیت بود در باره او نفرین کرد هلاک شد همین طور مرد دیگری را دید که معصیت میکند هلاکت او را درخواست تا دفعه سوم خواست نفرین کند بوی وحی رسید که ای ابراهیم تو مستجاب الدعوه میباشی بر بنده گان من نفرین مکن زیرا که آنان از منند و از سه حال خارج نیست: یا توبه میکنند و میبخشم، و یا از نسل آنها مردمانی ظاهر میگردند که زمین را از تسیح من پر میکنند یا اینکه بهمین حال میمیرند خواستم آنها را عذاب میکنم خواستم آنها را عفو میکنم. فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ اللَّيْلُ رَأَى كَوْكَبًا قَالَ هَذَا رَبِّي فَلَمَّا أَفَلَ قَالَ لَا أُحِبُّ الْآفِلِينَ- مفسرین گفته‌اند ابراهیم [ع] در زمان نمرود بن کنعان متولد گردید و نمرود اول کسی بود که تاج بر سرش گذارد و مردم را بر عبادت خود دعوت نمود و در همه ممالک جهان ملک داشت، وقتی در خواب دید ستاره‌ئی برآمد و نور آفتاب و ماهتاب را پوشانید، ترسید ساحرین و کاهنین را جمع کرد و از آنها تعبیر خواب را خواست گفتند در همین سال در شهر تو پسری متولد میگردد که زوال و هلاکت ملک تو بدست او است. نمرود حکم کرد که هر فرزند پسر که در اینکه سال متولد گردد او را بکشند و مردها و زنها را از هم جدا کرد و بر هر دو زن مردی را موکل نمود که با شوهر خلوت نکنند مگر در حال حیض، و گفته‌اند تمام مردها را بلشکرگاه خود برد و بر آنها موکل میگماشت تا اینکه یک سال گذشت و چون پیدر ابراهیم مطمئن بود روزی او را بشغلی فرستاد او پس از انجام عمل در منزل خود رفت رب العزّة آن ساعت عشقی در وی پدید گردانید در اهل خود نگریست طاقت

صفحه : ۷۴

نیاورد که برگردد با زن خود هم‌بستر شد و بحکم حق تعالی نطفه ابراهیم بسته گردید کاهنان گفتند تخم ابراهیم در مقر خود بسته گردید نزد نمرود رفتند و گفتند نطفه آن فرزندی که از آن میترسیدی بسته شد نمرود ترسید و هر طفل پسری متولد میشد میکشت تا موقع تولد ابراهیم رسید مادرش از شهر بیرون رفت و از مردم گریخت کاشفی گفته غاری در میان کوه نشان داشت در آن غار ابراهیم متولد گردید و مادرش او را در حرقه‌ئی پیچید و همانجا گذاشت و درب غار را بسنگ استوار گردانید آزر که از قضیه حمل خبر داشت باو گفت ای آزر از ترس گماشتگان نمرود بصحرا رفتم و پسری زائیدم در همان حال مرد در خاک او را دفن کردم و برگشتم آزر باور کرد و مادرش روز دیگر بغار رفت دید ابراهیم انگشتان خود را میمکد از یکی شیر و از دیگری عسل بیرون میآید خوشدل شد و بشهر مراجعت نمود ابراهیم چون شیر تربیت از پستان الهی مینوشید هر روزی بقدری بزرگ میشد که کودک دیگر در سالی چون پانزده ماه شد با جوانهای پانزده ساله مقابل شد و از غار بیرون آمد مادرش آزر گفت آنروز که خبر مرگ پسر را بدروغ بتو دادم بجوانی رسیده و در غایت خوبروئی و نیکوخوئی است وقتی آزر را در غار برد آزر بجمال پسر خود خوشدل گردید و گفت پسر را بخانه ببرید تا او را نزد نمرود ببرم.

[پایان] وقتی سخنگو شد گفت مادر خدای من کیست گفت منم گفت خدای تو کیست گفت پدرت گفت خدای پدرم کیست گفت نمرود گفت خدای نمرود کیست گفت ساکت شو و او را زد وقتی پدرش آمد بوی گفت میترسم اینکه کودک باشد که

کاهنین خبر دادند که خدایان را باطل کند و دین نو آورد، پدرش در سرداب رفت ابراهیم پدرش همین طور که بمادرش گفته بود بازگو نمود پدرش سیلی بصورت او زد و گفت ساکت باش. ابن عباس گفته چون هفت ساله شد از پدر و مادرش درخواست نمود که او

صفحه : ۷۵

را از آن سرداب بیرون آورند، او را موقع غروب آفتاب بود که بیرون آوردند، شتران و اسبها و گوسفندان را دید، پرسید اینها چیستند گفتند چهارپایانند، ابراهیم [ع] گفت لابد برای آنها خداوندی و آفریدگاری است آنگاه گفت (انّ الذی خلقنی و رزقنی و اطعمنی و سقانی لرّبی مالی اله غیره).

پس شب درآمد و مشتری طلوع کرد و بروایتی زهره، وقتی آن کوکب را دید، گفت (هَذَا رَبِّي) اینکه است خدای من، حق تعالی فرموده (فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ اللَّيْلُ رَأَى كَوْكَبًا) يقال (جن عليه الليل و أجنّه الليل) مثل اینکه گفته میشود ذهب به و اذهب (الجن) فعل لازم است یا بهمهزه یا بحرف جر متعدی میگردد (الجن) بمعنی ستر است (و الاجنان) یعنی اضلام (و الجنون) پوشیده شدن عقل را گویند (الجنّة) یعنی بستان باغیکه درختان بسیار دارد و چنین باغی را (الجنّة) نامند نظر به اینکه که درختها زمین را پوشانیده و طفل را در رحم جنین نامند برای اینکه شکم مادر ستر و پرده او است فَلَمَّا أَفَلَ قَالَ لَا أُحِبُّ الْآفِلِينَ وقتی پرده سیاه شب زمین را پوشانید ابراهیم [ع] ستاره درخشانی را دید که از افق مشرق پدیدار گردید گفت اینکه است پروردگار من وقتی ستاره غروب نمود گفت من غروب کنندگان را دوست نمیدارم سخنان مفسرین در سبب اینکه ابتداء نسبت الوهیت بستاره و پس از آن بماه و بعد بخورشید داد چه بود:

۱- مقصودش تویخ و انکار عمل مشرکین بوده الف استفهام در آن مندرج است یعنی (اهذا رَبِّي) آیا اینکه پروردگار من است ۲- آن جماعت مشرکین علمای نجوم بودند و آنها را مدبر عالم میدانستند میخواست با آنها بفهماند که اینها افول و ذبول دارند لائق خدائی نیستند ۳- ابراهیم اول با آنها مساوات و مماشات نمود و خود را با آنها هم عقیده نمایش داد برای اینکه آنها او را با خود هم عقیده بدانند و بحرف او گوش بدهند

صفحه : ۷۶

پس از آن بدلیل افول و ذبول و تغییر و تبدیل بطلان عقیده آنها را در ستاره پرستی و ماه و خورشید پرستی ثابت گردانید فَلَمَّا رَأَى الْقَمَرَ بَارِعًا قَالَ هَذَا رَبِّي فَلَمَّا أَفَلَ قَالَ لَئِن لَّمْ يَهْدِنِي رَبِّي لَأَكُونَنَّ مِنَ الْقَوْمِ الضَّالِّينَ ابراهیم [ع] وقتی دید ماه طلوع کرد گفت اینکه است پروردگار من وقتی ماه غروب کرد گفت اگر هدایت نکرده بود مرا پروردگار من هر آینه بودم من از گروه گمراهان گفته‌اند لام (لئن) لام قسم است و لام (لا کونن) جواب قسم است یعنی اگر پروردگار من مرا بر هدایت ثابت نگرداند من البته از جماعت ستمکاران خواهم بود فَلَمَّا رَأَى الشَّمْسَ بَارِعَةً قَالَ هَذَا رَبِّي هَذَا أَكْبَرُ فَلَمَّا أَفَلَتْ قَالَ يَا قَوْمِ إِنِّي بَرِيءٌ مِّمَّا تُشْرِكُونَ وقتی دید صبح خورشید از افق مشرق طلوع کرد گفت آیا اینکه است پروردگار من زیرا اینکه از ماه و زهره بزرگتر است وقتی دید آنها مانند ماه و ستاره غروب نمود خطاب بقوم خود نموده و گفت من بریء و بیزارم از آنچه شما شریک برای خدا قرار میدهید. معلوم میشود جماعتیکه مورد خطاب ابراهیم ع بودند آنان ستاره یا ماه یا خورشید را پرستش مینموده‌اند و آنها را مدبر عالم میدانسته‌اند اینکه بود ابراهیم [ع] اول با آنها مماشات کرده پس از آن در مقام ارشاد آنها برآمده که چون اینکه موجودات افول دارند قابل پرستش نیستند وقتی ابراهیم از ماه و خورشید و ستاره و همه چیز بیزاری میجوید گویا از وی سؤال میشود که تو چه کسی را میپرستی میگوید:

إِنِّي وَجَّهْتُ وَجْهِيَ لِلَّذِي فَطَرَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ حَنِيفًا وَمَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ ابراهیم بقوم خاطر نشان میکند که بدانید من بتمام قوی و مشاعر روی کردم بآنکسیکه آسمانها و زمین را آفریده (حنیفا) صفت ابراهیم [ع] است

صفحه : ۷۷

یعنی (مخلصا لعبادته) و من از مشرکین نمیباشم و حاجه قوممه قال أ تُحَاجُّونِي فِي اللَّهِ وَقَدْ هَدَانِ وَلَا أَخَافُ مَا تُشْرِكُونَ بِهِ الخ ترجمه آیات شده و شرح اینکه محاجه در سوره بقره گذشته و آیات واضح است و محتاج بتوضیح نیست، و خلاصه اینکه ظاهرا مشرکین موحدین را تهدید میکردند که اگر شما اینهایی را که ما پرستش میکنیم نپرستید از طرف آنها بلائی و عذابی و گزندى بشما خواهد رسید ابراهیم [ع] در پاسخ جماعت میگوید من از آنچه شما شریک برای خدا قرار میدهید نمیترسم، چگونه بترسم از اشیائیکه نابینا و ناتوانند نه می بینند و نه میشوند و هیچ قوت و قدرت ندارند و شما نمیترسید از خدای قادر توانا که شریک برای او قرار میدهید چیزی را که هیچ دلیلی ندارید، اکنون مرا جواب دهید کدام یک از ما و شما سزاوارتر بترس و خوف میباشیم، آن کسانیکه ایمان آوردند و مخلوط نکردند ایمانشانرا به اینکه که برای خدا شریکی قرار بدهند اینها بر ایشان ایمنی هست از عذاب خدا و اینها راه یافته شدگانند.

و تِلْكَ حُجَّتُنَا آتَيْنَاهَا إِبْرَاهِيمَ عَلَى قَوْمِهِ نَرْفَعُ دَرَجَاتٍ مَن نَّشَاءُ إِنَّ رَبَّكَ حَكِيمٌ عَلِيمٌ اینکه آیه خیر میدهد که محاجه کردن ابراهیم [ع] با قومش اینکه حجتی بود از طرف ما که ما بابراهیم عطاء نمودیم و او را اینکه طور ارشاد کردیم که بقومش اینکه چنین محاجه نماید.

در کشف الاسرار گفته (و كذلك نرى ابراهيم ملكوت السموات والارض) او را اول ملکوت آسمانها و زمین نمودند، تا از راه استدلال بر وجود صانع دلیل گرفت، در کوکب نگرست گفت (هذا ربِّي) یعنی اینکه دلیل بر پروردگار من یعنی پروردگار من (لم يزل ولا يزال) است و اینکه افول دارد (لا أُحِبُّ الْآفِلِينَ) افول کنندگان را دوست نمیدارم، پس بآخر جمال حقیقت او را روی نمود،

صفحه : ۷۸

از راه استدلال و برهان بمشاهدت و عیان بازگشت روی از همه بگردانید گفت (فَأِنَّهُمْ عَدُوٌّ لِّي إِلَّا رَبَّ الْعَالَمِينَ) و جبرئیل را گفت (اما اليك فلا) اول عالم وار شد، آخر عارف درآمد.

واسطی گفته گوید خلق عالم، بدو همی شوند، و عارفان از همی آیند، گفتا اگر کسی گوید که خدا را بدلیل شناسم، تو باو بگو دلیل را بچه شناختی آری در بدایت از دلیل چاره نیست، چنانچه در بدایت راه خلیل بود، چون آن همه دلائل در راه خلیل آمد، کوکب و قمر و آفتاب بهر دلیلی که میرسید در وی همی آویخت که (هذا ربِّي) چون از درجه دلائل درگذشت، جمال توحید بدیده عیان بدید گفت (يا قوم انى برىء مما تشركون) یعنی از استدلال بمخلوقات علی الخالق، پس دلیل بر آن نیست سواى همان که مهتر دین گفت

(عرفت الله بالله و عرفت ما دون الله بنور الله)

و بهمین اشاره دارد قوله تعالى (وَأَشْرَقَتِ الْأَرْضُ بِنُورِ رَبِّهَا).

[پایان]

صفحه : ۷۹

اشاره

وَهَبْنَا لَهُ إِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ كُلًّا هَدَيْنَا وَنُوحًا هَدَيْنَا مِنْ قَبْلُ وَمَنْ ذُرِّيَّتَهُ دَاوُدَ وَسُلَيْمَانَ وَآيُوبَ وَيُوسُفَ وَمُوسَى وَهَارُونَ وَكَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ (۸۴) وَزَكَرِيَّا وَيَحْيَى وَعِيسَى وَإِلْيَاسَ كُلٌّ مِنَ الصَّالِحِينَ (۸۵) وَإِسْمَاعِيلَ وَالْيَسَعَ وَيُونُسَ وَلُوطًا وَكُلًّا فَضَّلْنَا عَلَى الْعَالَمِينَ (۸۶) وَمِنَ آبَائِهِمْ وَذُرِّيَّاتِهِمْ وَإِخْوَانِهِمْ وَاجْتَبَيْنَاهُمْ وَهَدَيْنَاهُمْ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ (۸۷) ذَلِكَ هُدَى اللَّهِ يَهْدِي بِهِ مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَلَوْ أَشْرَكُوا لَحَبِطَ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (۸۸)

أُولَئِكَ الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالتَّبُوءَةَ فَإِنْ يَكْفُرْ بِهَا هُوَ لَا ذِكْرَ لِلْعَالَمِينَ (۹۰) وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ إِذْ قَالُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَى بَشَرٍ مِنْ شَيْءٍ قُلْ مَنْ أَنْزَلَ الْكِتَابَ الَّذِي جَاءَ بِهِ مُوسَى نُورًا وَهُدًى لِلنَّاسِ تَجْعَلُونَهُ قَرَارِيسَ تُبْدُونَهَا وَتُخْفُونَ كَثِيرًا وَعُلِّمْتُمْ مَا لَمْ تَعْلَمُوا أَنْتُمْ وَلَا آبَاؤُكُمْ قُلْ اللَّهُ ثُمَّ ذَرْهُمْ فِي خَوْضِهِمْ يَلْعَبُونَ (۹۱)

صفحه : ۸۰

[ترجمه]

و ما بابراهیم اسحق و یعقوب بخشیدیم و هر یک آنها را هدایت کردیم و پیش از اینها نوح را هدایت نمودیم و از ذریه نوح و داود و سلیمان و ایوب و یوسف و موسی و هارون را هدایت کردیم (و همچنانچه ابراهیم را پاداش دادیم) نیکوکاران را پاداش میدهم [۸۴]

و زکریا و یحیی و عیسی و الیاس تمام اینها را هدایت کردیم و شایسته و از نیکوکارانند [۸۵]
و اسماعیل و الیسع و یونس و لوط را راه نمودیم و تمام اینکه پیمبران را بر تمام عالمیان فضیلت دادیم [۸۶]
و بعضی از پدران آنها را و بعضی از اولادانشان را و بعضی برادرهایشان را برگزیدیم و آنها را هدایت گردانیدیم بسوی راه مستقیم اینکه دینی که انبیاء متدین بآن بودند [۸۷]

هدایتی است که خدا بآن هدایت میکند هر کس از بنده گانش را که بخواهد بآن متدین میگردند و اگر شرک آوردند همانا اعمال آنها نابود یا آنچه کرده‌اند بی اثر میگردد [۸۸]
اینکه جماعت انبیاء کسانی بودند که بآنها کتاب و داوری و نبوت عطا کرده بودیم پس اگر اینها (مشرکین) بکتاب کافر کردند ما جماعتی را بر آنها میگماریم که آنها از کافرین نباشند [۸۹]

و آن جماعت کسانی میباشند که خدا آنان را هدایت کرده پس ای رسول تو بهدایت آنها (از صبر بر ایذاء کفار) اقتداء کن ای محمّد (صلی الله علیه و آله و سلم) بکفار بگو من برای رسالتم اجر و مزدی از شما مطالبه نمیکنم آن نیست مگر یادآوری پروردگار عالمیان [۹۰]

خدا را نشناختند آنطوریکه باید بشناسند چون گفتند خدا بر بشر چیزی نازل نکرده بگو کی بر موسی کتاب تورات نازل گردانید که آن نور و هدایت بود برای مردم او را در ورقهای کاغذ قرار دادند که آنرا ظاهر میگردانند و بسیاری آنرا پنهان میدارند شما پدران شما دانا گردیدید بچیزی که قبلا نمیدانستید ای محمّد [ص] بگو خدا و آنان را واگذار در اباطیل و خرافات خود بازی میکنند [۹۱]

صفحه : ۸۱

(توضیح آیات)

وَ وَهَبْنَا لَهُ إِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ كُلًّا هَدَيْنَا وَ نُوْحًا هَدَيْنَا مِنْ قَبْلِ الخ در چند جای قرآن از اعطاء اولاد بلفظی از (هبه) تعبیر نموده قوله تعالی (وَ وَهَبْنَا لِداوُدَ سُلَيْمَانَ) و خطاب بمریم [ع] (لَأَهَبَ لَكَ غُلَامًا زَكِيًّا) (فَهَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا) (وَ وَهَبْنَا لَهُ إِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ) برسولش خبر میدهد که بابراهیم اسحق و یعقوب را بخشیدیم، یعقوب نبیره ابراهیم پسر اسحق بود و اسحق از ساره متولد گردیده. گفته‌اند ابراهیم هشت پسر آورد: اسحق از ساره پدر عبرانیان، اسماعیل از هاجر پدر تازیان، و آن شش پسر دیگر از فطورا بنت یقطن الکنعانیه بوده، و یعقوب پدر اسرائیلیان (كُلًّا هَدَيْنَا) یعنی هر یک از اینکه دو نفر را بایمان و نبوت راه نمایی نمودیم و نیز گفته نوح را پیش از ابراهیم و ولد ابراهیم بایمان و نبوت هدایت گردانیدیم و ابراهیم قهرمان توحید از پیروان نوح است (و من ذریته) یعنی از ذریه نوح داود بن ایشا کشنده جالوت و داستان او معروف است، و سلیمان پسر داود از زن (اوریا) زاده بود، و داود و سلیمان از سبط یهودا بودند، و میگویند ایوب از فرزندان روم بن عیص بن اسحق بن ابراهیم بود و در زمان خویش سلطان بود و از دختر میشا بن یوسف بن یعقوب ده پسر داشت و حکایت وی معروف است. و یوسف پسر یعقوب بن اسحق بن ابراهیم بود و از رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم نقل کرده‌اند که در شأن او فرموده

(الکریم بن الکریم بن الکریم بن الکریم)

یوسف بن یعقوب بن اسحق بن ابراهیم.

(و موسی) موسی بن عمران بن یصهر بن تاهث بن لاوی بن یعقوب (و هارون) سنا بزرگ‌تر از موسی بود.

وَ كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ همین طوری که ابراهیم را بر ثبات دین و حجت آوردنش بر دشمن پاداش

صفحه : ۸۲

نیکو دادیم و فرزندان نیکو و درجات بلند و مقام نبوت بآنان کرامت نمودیم با هر نیکوکاری چنین کنیم و هر نیکو عملی را پاداش نیکو دهیم وَ زَكَرِيَّا وَيَحْيَى وَعِيسَى وَإِلْيَاسَ كُلٌّ مِّنَ الصَّالِحِينَ بقولی الیاس ادريس است لکن بعضی درست ندانسته‌اند نظر به اینکه که در اینکه آیه نسبت الیاس را بنوح میدهد و او را از فرزندان نوح بشمار آورده و گفته‌اند نوح از فرزندان ادريس بود، نوح بن لعک بن متوسلخ بن ادريس و او را اخنوخ میگفتند، و اسماعیل پسر ابراهیم. وهب گفته: یسع شاگرد الیاس بود.

کعب گفته: یسع خضر است که معلم موسی بود. یونس بن متی دو نام دارد یونس و ذو النون.

وَ إِسْمَاعِيلَ وَالْيَسَعَ وَيُونُسَ وَ لُوطًا اسماعیل پسر ابراهیم - و الیسع از وهب نقل میکنند که گفته یسع شاگرد الیاس بوده. یمان بن رباب گفته: یسع پسر اسحاق است. یونس بن متی وی را دو نام است ذو النون و یونس. از بعضی نقل شده که الیاس و یسع و یونس در یک زمان بودند، و پس از آنها باندک زمانی زکریا و یحیی و عیسی بوجود آمدند و لوط ابن عم ابراهیم بود، و او اول کسی بود که باو ایمان آورد وَ كَلَّا فَضَّلْنَا عَلَي الْعَالَمِينَ یعنی اینکه پیمبران را تمامشان را فضیلت و برتری دادیم بر تمام اهل عالمیان معلوم است فضیلت آن بزرگواران بر اهل زمانشان بعلم و حکمت و نبوت و اوصاف خجسته بوده نه بجهات جسمانی.

وَ مِنْ آبَائِهِمْ وَ ذُرِّيَّتِهِمْ وَ إِخْوَانِهِمْ وَ اجْتَبَيْنَاهُمْ وَ هَدَيْنَاهُمْ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ (من) در (من آبائهم) تبعیضی است یعنی بعضی از پدرانشان آنهاست که در اینجا نامشان نیامده، و بعضی از فرزندانشان و بعضی از برادران آنها را برگزیدیم و آنان را بسوی صراط مستقیم توحید و اسلام هدایت گردانیدیم.

صفحه : ۸۳

ذَلِكَ هُدَى اللَّهِ يَهْدِي بِهِ مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ إِنَّكَ أَنْتَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ
 ذلِكَ هُدَى اللَّهِ يَهْدِي بِهِ مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ إِنَّكَ أَنْتَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ
 انجام آن قرب بجوار رب العالمین خواهد گردید و خدای جلیل بهمین روش پیمبران از بنده گانش هر کس را بخواهد بهمان طریق
 آنها را هدایت و راه نمائی میکند و لَوْ أَشْرَكُوا لَحَبِطَ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ و اگر بفرض اینکه پیمبران شرک آورده بودند همانا
 آنچه کرده بودند باطل و نیست میگردید، بعضی از اینکه آیه خواستند استنباط نمایند که اگر کسی پس از ایمان مرتد گردید و
 پس از آن باز باسلام برگردید اعمال قبل از ارتدادش باطل گردیده بایستی قضاء کند.

و بعضی اینکه قول را رد کرده‌اند و گفته‌اند آیه مجمل است بدلیل اینکه در سوره بقره آیه ۲۱۴ فرموده (وَمَنْ يَرْتَدِدْ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ
 فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ فَأُولَئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ) یعنی از شما کسیکه از دینش مرتد گردد پس بمیرد در حالیکه کافر
 باشد چنین کسانی اعمال آنها در دنیا و آخرت باطل گردیده، و از اینکه آیه معلوم میگردد کسی که مرتد گردد و توبه کند و باز
 گردد فقط اعمالیکه در حال ارتداد کرده باطل میگردد نه اعمال قبل از ارتدادش، و بر او است قضاء عملی که در حال ارتداد کرده.
 أُولَئِكَ الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنُّبُوَّةَ (اولئك) اشاره بجماعت پیمبران و رهبران است- آنها کسانی هستند که بآنها کتاب
 عطاء کردیم و از آسمان عزت و شرافت بآن بزرگواران صحیفه‌هائی مشتمل بر احکامی فرود آوردیم مثل صحف ابراهیم- تورات
 موسی- انجیل عیسی- زبور داود و بآنها علم لدنی و فهم و نبوت دادیم.

فَإِنْ يَكْفُرْ بِهَا هُوًّا فَقَدْ وَاكَلْنَا بِهَا قَوْمًا لَيْسُوا بِكَافِرِينَ پس اگر اهل مکه برسول کافر شدند و سخن او را نپذیرفتند ما جماعتی را

صفحه : ۸۴

از مهاجرین و انصار برگماشتیم که آنها (بدل و جان) بپذیرند و تصدیق کنند و ایمان آورند- و اشاره بهمین دارد قوله تعالی در
 جای دیگر (وَأَلْزَمْنَاهُمْ كَلِمَةَ التَّقْوَى) از مجاهد نقل میکنند که گفته اینها عجمند و فرس که نادیده بدل و جان قبول کردند و بغیب
 ایمان آوردند و رسول را تصدیق کردند- و مصطفی در باره آنها گفته
 (لو كان الدين معلقا بالثريا لناله رجال من ابناء فارس)

و از ابن عمر روایت شده که رسول [ص] فرمود

(لله عز و جل خیرتان من خلقه فی ارضه: قریش خیره الله من العرب- و فارس خیره الله من العجم)

أُولَئِكَ الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ فَبِهِدَاهُمْ أَقْبَدَهُ كَلَامَ رَا مُؤَكَّدًا نَمُودَةً و برسولش خطاب مینماید که اینکه پیمبران کسانی بودند که خدای
 تعالی ایشان را برگزیده و هدایت گردانیده ای رسول تو نیز بهدایت آنها (اقتده) یعنی پیروی کن. مفسرین گفته‌اند اینکه آیه دلالت
 دارد که تو احکام و اعمال آنها را متابعت نما مگر آنهایی را که نسخ گردیده و تغییر داده. و بنا بر اینکه هر چه از احکام پیغمبران
 قبل که دلیل بر نسخ آن نیامده مراعات آن واجب است.

قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ خطاب برسول صلی الله علیه و آله و سلم است که باین کافرین و مشرکین که
 شاید گمان میکنند تو از آنها برای تبلیغ رسالت و تعلیم قرآن اجر و مزدی میخواهی و غرض تو بدست آوردن مال و شهرت و
 ریاست و غیر آن باشد تو باینها خاطر نشان نما که من پاداش و اجرتی و مالی از شما نمیخواهم اینکه قرآن و آیاتیکه بشما تذکر
 میدهم نیست مگر پندار و اندرزی برای اهل عالمیان.

وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ در تفسیر نور الثقلین و در تفسیر علی بن ابراهیم در قوله تعالی (وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ) گفته یعنی (لم
 يبلغوا من عظمة الله ان يصفوه بصفه- اذ قالوا ما أنزل الله على بشر من شيء) و آنها جماعتی از یهودیان بودند و خدای تعالی

صفحه : ۸۵

سخن آنان را رد کرده و فرموده قُلْ مَنْ أَنْزَلَ الْكِتَابَ الَّذِي جَاءَ بِهِ مُوسَى نُورًا وَهُدًى لِلنَّاسِ يَعْنِي أَي مُحَمَّدٍ بَكْوِجَه كَس نَازِل
گردانید بر موسی کتابی که برای مردم در آن نور و هدایت بود تَجَعَلُونَهُ قَرَاتِيسَ تَبْدُونَهَا وَتُخْفُونَ كَثِيرًا يَعْنِي بَعْضِي از آنرا
میخوانید و بسیاری از آنرا مخفی میگردانید که در وصف رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ است.

وَعَلَّمْتُمْ مَا لَمْ تَعْلَمُوا أَنْتُمْ وَلَا آبَاؤُكُمْ يَا خَطَابَ يَهُودِيَانِ اسْتِ يَا بِمَسْلَمِينَ كَه شَمَا از تَعْلِيمَاتِ قُرْآنِ عِلْمِي رَا از مَعَارِفِ وَ احْكَامِ وَ
شَرَايعِ آمُوخْتِيدِ كَه قَبْلَا نَه خُوْدَتَانِ وَ نَه پَدْرَانْتَانِ از آن چيزِي مِيدَانَسْتِيدِ قُلْ اللهُ ثُمَّ ذَرَهُمْ فِي خَوْضِهِمْ يَلْعَبُونَ أَي مُحَمَّدٌ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ
وَآلِهِ وَسَلَّمَ پس از اينكه همه نزول آيات معجز نماي قرآني و تبليغ و راه نمائي بطريق ارشادشان و اتمام حجت بر كافرين ديگر
آنان را واگذار گفته‌اند كلمه (ذره) خذلان است ميان تهاون و تهديد كه كفار را بحال خود واگذار، كسيكه كاري كند كه نفعي
و خيري در آن نباشد گویند اينكه بيازي و هرزه مشغول است.

بَعْضِي از مفسرين گفته‌اند كه (ثُمَّ ذَرَهُمْ فِي خَوْضِهِمْ يَلْعَبُونَ) مثل آنجا است كه گفته (وَاعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ) و گویند اينكه آيه
بآيه جنگِ نسخِ گردیده

صفحه : ۸۶

[سوره الأنعام (۶): آیات ۹۲ تا ۹۶]

اشاره

وَ هَذَا كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ مُبَارَكٌ مُصَدِّقٌ لِّلَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ وَ لِيُنذِرَ أُمَّ الْقُرَىٰ وَ مَن حَوْلَهَا وَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ يُؤْمِنُونَ بِهِ وَ هُمْ عَلَىٰ
صَلَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ (۹۲) وَ مَن أَظْلَمُ مِمَّنْ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَوْ قَالَ أُوحِيَ إِلَيَّ وَ لَمْ يُوْحَ إِلَيْهِ شَيْءٌ وَ مَن قَالَ سَأُنزِلُ مِثْلَ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ
وَ لَوْ تَرَىٰ إِذِ الظَّالِمُونَ فِي غَمَرَاتِ الْمَوْتِ وَ الْمَلَائِكَةُ بَاسِطُوْا أَيْدِيَهُمْ أَخْرِجُوا أَنْفُسَكُمُ الْيَوْمَ تُجْزَوْنَ عَذَابَ الْهُونِ بِمَا كُنْتُمْ تَقُولُونَ عَلَىٰ
اللَّهِ غَيْرَ الْحَقِّ وَ كُنْتُمْ عَنْ آيَاتِهِ تَسْتَكْبِرُونَ (۹۳) وَ لَقَدْ جِئْتُمُونَا فُرَادِي كَمَا خَلَقْنَاكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ وَ تَرَكْتُمْ مَا خَوَّلْنَاكُمْ وَرَاءَ ظُهُورِكُمْ وَ مَا
نَرَىٰ مَعَكُمْ شُفَعَاءَ الَّذِينَ زَعَمْتُمْ أَنَّهُمْ فِيكُمْ شُرَكَاءَ لَقَدْ تَقَطَّعَ بَيْنَكُمْ وَ ضَلَّ عَنْكُمْ مَا كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ (۹۴) إِنَّ اللَّهَ فَالِقُ الْحَبِّ وَ النَّوَىٰ
يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَ مُخْرِجُ الْمَيِّتِ مِنَ الْحَيِّ ذَلِكُمْ اللَّهُ فَامَّا تِي تُوْفِكُونَ (۹۵) فَالِقُ الْإِصْبَاحِ وَ جَعَلَ اللَّيْلَ سَيِّكَنًا وَ الشَّمْسُ وَ الْقَمَرُ
حُسْبَانًا ذَلِكُمْ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ (۹۶)

صفحه : ۸۷

[ترجمه]

و اينكه قرآن كتاب مباركي است كه آنرا نازل گردانيديم و تصديق كننده است آنچه را كه پيش از آن از كتابهاي آسماني آمده-
و براي اينكه آنهائي را كه در مكه و اطراف آن بودند بترساني (يعني تمام اهل دنيا را) و آن كساني كه باختر ايمان آورده‌اند-
باين قرآن ايمان مياورند- و آنها بر نمازشان محافظت مينمايند [۹۲]

و كي است ستمكارتر از كسيكه بر خدا دروغ بست و گفت من رسول اويم يا گفت بمن وحى شده- و باو چيزي وحى نشده باشد

و کی است ظالم‌تر از کسیکه گفت بزودی نازل کنم مثل آنچه‌ی که خدا نازل گردانید- اگر تو بینی چگونه باشند ستمکاران در سكرات مرگ که ملائکه عذاب دستهای خود را پهن کرده‌اند و میگویند روح خود را بیرون آرید (یا آنرا از عذاب برهانید) امروز (روز مرگ) پاداش داده می‌شوید بعد از خوار کننده- برای اینکه بر خدا می‌گفتید چیزی که غیر حق بود چنین بودید که از آیات خدا گردن کشی می‌کردید [۹۳]

و همانا برای حساب بسوی ما تنها آمدید همین طوری که اول دفعه شما را آفریدیم و آنچه (از مال و اولاد و غیره) بشما عطا کرده بودیم پشت سر انداختید و با شما شفاعت شما را نمی‌بینیم آنانکه گمان می‌کردید در تربیت شما با خدا شریک می‌باشند- و همانا بین شما و آنها قطع گردید.

و از شما مفقود گردید آنچه را گمان می‌کردید [۹۴]

حقیقه خدا شکافنده دانه و هسته است و زنده را از مرده بیرون می‌آورد- و مرده را از زنده بیرون می‌آورد- اینکه است خدا و یکجا گردانیده می‌شوید- خدائی را بکسی نسبت می‌دهد که چنین نیست [۹۵]

شکافنده عمود صبح است از تاریکی شب- و شب را قرار داده برای سکونت شما و خورشید و ماه را بنظم معین بکار واداشته- و اینکه تقدیر خدای غالب و دانا است [۹۶]

صفحه : ۸۸

(توضیح آیات)

وَ هَذَا كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ مُبَارَكٌ مُّصَدِّقٌ لِّلَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ وَ لَتُنذِرُ أُمَّ الْقُرَىٰ وَ مَن حَوْلَهَا (هذا) اشاره بقرآن است و در وصف قرآن فرموده اینکه کتابی که نازل کردیم کتاب مبارکی است که خیر آن دائم و نفع آن بسیار و خیری است مستقر گردیده و برکت در لسان دین آن خیر معنوی یا مادی است که منتهی بمعنوی گردد که از جمله صفات او اینست که تصدیق کننده کتب پیمبران پیش است یعنی تورات و انجیل، و نیز در آن موعظه و اندرز است و برای مؤمنین رحمت است و برای عاصیان نعمت و تهدید است (وَ لَتُنذِرُ) عاصیان را بترسانی، و قراء (لتنذر) بقاء خطاب قرائت کرده‌اند یعنی ای محمد اینک قرآن را نازل گردانیدیم تا اینکه تو اهل مکه و اطرافش را بترسانی، و ابو بکر از عاصم که یکی از قراء است بیاء قرائت کرده (لینذر) خوانده یعنی اینکه کتاب سبب انذار است مثل قوله تعالی (هذا بلاغ للناس وَ لَتُنذِرُوا بِهِ) و نیز قوله تعالی (إِنَّمَا أَنْذَرُكُمْ بِالْوَحَىٰ) و بهمین معنی است قوله تعالی (هذا کتابنا یَنْطِقُ عَلَیْكُمْ بِالْحَقِّ) و مکه را (ام القری) نامیده‌اند برای اینکه عرب اصل شیئی را (ام) می‌گویند و نظر به اینکه که زمین از زیر مکه کشیده شده است اینکه است که به (ام القری) نامیده شده، یعنی اصل شهرها و برای شرافت آن زمین کعبه را در آنجا قرار داده و آن مقصد عالمیان است، و بقولی مکه را ام القری نامیده‌اند برای آنکه اول شهری بود که آدم در آنجا فرود آمد.

وَ الَّذِینَ یُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ یُؤْمِنُونَ بِهِ ظاهراً مرجع ضمیر (به) کتاب یعنی قرآن است، د در اینجا دو علامت یا دو صفت نسبت بکسانیکه ایمان بقرآن دارند یادآوری می‌کند یکی کسانیکه بآخرت ایمان دارند، بقرآن ایمان می‌آورند، اینکه جمله متفرع بر اوصافی است

صفحه : ۸۹

که برای قرآن آورده از جمله آنهاست که بآخرت ایمان دارند بقرآن ایمان می‌آورند.

از اینجا معلوم می‌شود که ایمان بقرآن ناشی از ایمان بآخرت است کسی که بآخرت ایمان ندارد نمیتواند بقرآن ایمان بیاورد.

و شاید سرّش اینکه باشد که گوشزد بشر نماید که ایمان بآخرت و معاد بایستی از روی دلیل عقلی باشد نه دلیل سمعی زیرا که معرفت بمبدء و معاد اصل ایمان است، و دو رکن و دو پایه ایمان میباشد و ایمان قطعی بمبدء و معاد بدالات عقل و برهان پدید میگردد نه بدلیل نقلی، زیرا اگر بقرآن بخواهیم معرفت بمعاد پیدا نمائیم و بآن ایمان آوریم و معرفت بمعاد را بقرآن بشناسیم دور باطل لازم میآید زیرا چنانچه گفته شد معرفت و ایمان بمعاد منوط بشناسائی مبدء حکیم قادر توانا است که چون منزّه از کار عبث و بیهوده است اعتراف میکنیم که باید بازگشتی و معادی در کار باشد و اگر بدلیل عقلی چنین ایمانی میسر نگردد بشر عاقل بچه جهت زیر بار تکلیف می‌رود و لازمه اینکه ایمان تصدیق بکتابهای آسمانی است که آنچه امر معاد بآن تنظیم میشود ما را بآن ارشاد نماید خلاصه ایمان بآخرت بدلیل عقلی ثابت میگردد نه باخبار قرآن و لازمه ایمان بآخرت عمل نمودن بوظائف قرآن است، پس دور لازم نمیآید زیرا که معاد را بقرآن ثابت نمیکنیم بلکه برهان و دلیل عقلی بر تنزه حق تعالی از کار عبث ثابت میکنیم که اینکه طور تنزیه و حکمت خلقت بشر لازمه اثبات معاد است گویا خواهد بفرماید پس از آنکه ثابت شد کتاب مبارک و مصدقی که ما نازل گردانیدیم برای انذار بشر کسانیکه بنشأه آخرت ایمان دارند باین کتاب ایمان میآورند (وَهُمْ عَلَىٰ صِيْلَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ) جمله حالیه عطف به (الَّذِينَ) است یعنی و اینکه کسانی که بآخرت ایمان دارند بنمازهای خودشان محافظت مینمایند و شرائط ظاهری و باطنی آنرا مراعات میکنند و اختصاص بنماز یکی از جهت اهمیت آنست و دیگر اینکه بسیاری از وظائف دینی منوط بنماز است و اگر نماز با شرائط

صفحه : ۹۰

و حضور قلب واقع گردد دل و قلب را جلاء میدهد.

وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَوْ قَالَ أُوحِيَ إِلَيَّ وَلَمْ يُوحَ إِلَيْهِ شَيْءٌ افْتراء، افتعال است از (فری) بمعنی قطع یعنی قطع بر خبری که حقیقت ندارد، مفسرین در شأن نزول آیه گفته‌اند آیه راجع بمسیلمه کذاب است و آن مردی سجاج و کاهن بود، بسجع گفتن و الفاظ بهم بافتن عوام را اغواء مینمود و میگفت بر من وحی میرسد و مرا کتابی است، و بکفایت تلبیس میکرد و میگفت من علم بغیب دارم، و از آسمان بمن خبر میرسد، و در روایتی روزی دو نفر نزد رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم فرستاد، رسول بآنها گفت شما باو ایمان دارید گفتند آری گفت اگر برای اینکه نبود که رسولان را نکشند میفرمودم که شما را بکشند، مسیلمه کذاب در یمامه بود، و یکی دیگر از کذابین در صنعاء بنام اسود عنسی ادعاء پیمبری مینمود.

وَمَنْ قَالَ سَأُنزِلَ مِثْلَ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ در شأن نزول آیه گفته‌اند که عبد الله بن سعد بن ابی سرح قرشی از بنی عامر بن لوی کاتب رسول صلی الله علیه و آله و سلم بود، و باملاء رسول قرآن را مینوشت و گاه گاهی از آخر آیات وحی که نامهای خدا بود کلمه‌ئی بکلمه دیگر تبدیل مینمود، مثل اینکه عزیز حکیم را، علیم حکیم مینوشت، عبد الله از سکوت رسول صلی الله علیه و آله و سلم بشک افتاد که اگر راست میگوید که قرآن وحی است چرا تعبیر نمیفرماید، و مرتد شد و بمکه برگشت و گفت (سأنزل مثل ما انزل الله) من نازل میکنم مثل آنچه خدا نازل کرده- و نیز در آیه توجیهاات دیگر از مفسرین نقل شده.

وَلَوْ تَرَىٰ إِذِ الظَّالِمُونَ فِي غَمْرَاتِ الْمَوْتِ وَالْمَلَائِكَةُ بَاسِطُو أَيْدِيهِمْ أَخْرِجُوا أَنْفُسَكُمُ غمر در لغت بمعنی پوشانیدن و پنهان کردن چیزی است بطوری که هیچ اثری از آن آشکار نباشد اینکه است که آب زیادی که ته آن پدید نباشد- و همچنین

صفحه : ۹۱

جهالت یا شدتی که اطراف انسان را بگیرد و راه چاره را بر او مسدود گرداند آنرا (غمر) گویند و ظاهراً مقصود از (غمرات الموت) در آیه همین معنی دوم مقصود است که میخواید برسولش خبر دهد که اگر تو میدیدی حال ستمکاران را یعنی سختی حالشان را-

و شاید مقصود از ظالمین در اینکه آیه آن سه نفری باشند که در اول آیه خبر میدهد یکی آنکه بر خدا افتراء میزند و دروغ می‌بندد و دیگر آنکس که گفت بر من وحی نازل میگردد و باو وحی نشده و دیگر آنکه گفت زود باشد که نازل کنم مثل آنچه خدا نازل گردانیده است و ملائکه برای گرفتن روح پلید آنها دستهای خود را باز میکنند اشاره به اینکه که بسختی جان آنها را میگیرند شبیه بکسی که میخواهد کار سختی انجام دهد دستش را باز میکند ملائکه هم میخواهند بسختی و زجر جان آنان را بگیرند- و گویا ملائکه بآنها نهیب میزنند که نفسهای خود را از بدنتان بیرون کنید زیرا که از شدت علاقه‌ئی که ببدن دارند بر بیرون کردن نفسشان حاضر نیستند و شاید در آنموقع ستمکاران ملائکه (غلاظ و شداد) را می‌بینند و بسختی جانشان را بیرون میکنند *الْیَوْمَ تُجْزَوْنَ عَذَابَ الْهُونِ* یعنی امروز که وقت مردن شما است جزاء داده خواهید شد بعد از خواری که متضمن شدت و اهانت است. و (هون) بضم ها یعنی خواری و بفتح ها بمعنی رفق و آسانی است مثل *(يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هُونَاً)* و از حضرت امام محمد باقر ع روایت شده که مراد بعد از هون تشنگی است در وقت جان کندن آنها *بِمَا كُنْتُمْ تَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ غَيْرَ الْحَقِّ وَ كُنْتُمْ عَنْ آيَاتِهِ تَسْتَكْبِرُونَ* و باین عذاب خواری پاداش داده میشوید برای اینکه بر خدا چیز ناروا میگفتید و چنین بودید که از آیات او گردن کشی میکردید.

آری عذاب موقع مرگ برای کفار نسبت بعد از آن در عالم برزخ و روز معاد عذاب کوچکی مینماید قوله تعالی *(وَمِنْ وَرَائِهِمْ بَرْزَخٌ إِلَى يَوْمِ يُبْعَثُونَ)*

صفحه : ۹۲

شیخ طنطاوی در تفسیرش راجع بآیه *(وَلَوْ تَرَى إِذِ الظَّالِمُونَ فِي غَمْرَاتِ الْمَوْتِ الخ)* بیان مفصلی از بیان ارواح در اروپا و امریکا و انگلزا و ایتالیا نقل میکند که خلاصه آنرا در اینجا ترجمه مینمایم:

چنین گفته خلاصه آنچه در جمعیات نفسیه از ارواح در حال موت نقل شده اینکه است که گفته‌اند مردم دو قسمند: صالحین و فاسقین- و موت یا فجائی است یا پس از مرض و پیری و ضعف پدید میگردد- و مردن فجاءه بر نفس سخت است. و گفته‌اند برای روح انسانی دو جسم است: یک جسم لطیف شفاف- و دیگر جسم ارضی ثقیل- و معنی نزع روح اینکه است که جسم ارضی را میگیرند تا اینکه آن جسم لطیف محیط بروح از آن جسم ثقیل خالص گردد- و هر قدر انسان صالح‌تر یا مریض یا پیرتر باشد انفصال آن جسم ثقیل از جسم لطیف آسان‌تر است- و هر قدر انسان ظالم‌تر و فاسق‌تر و محبت مال و جاه و اولاد در او زیادتر باشد انفصال روح لطیف از جسم ارضی سخت‌تر و مشکل‌تر میباشد و بزرگتر چیزی که هنگام نزع سبب سختی جان کندن میشود شهوات و گناهان است خصوصاً برای آنهایی که بحیات اخروی مقرّ نیستند که آنها در آن موقع چنان مضطرب میگرددند و در عذابی واقع میشوند که بی‌طاعت میشوند آن روحی که مادی و بخیل و ظالم و جاهل و متکبر و بی‌باقی صفات نکوهیده متصف باشد در آنها هنگام آلامی حس میکند که بی‌طاعت میگردد و نیز وقتی می‌بیند آنهایی را که مقامشان پست‌تر از او بوده منزلتشان عظیم‌تر و مقامشان بالاتر از آنها است در آنحال عذابی در خود می‌بیند که طاعت نمی‌آورد- و روح چنین کسی واقع میگردد در محوطه‌ئی بغلاف ظلمانی و او را محجوب میگرداند و اما روح پاک صالح برای لطافتش و سبکی و استعدادش هنگام موت بالا میرود بدون اینکه مشتاق دنیا باشد بلکه فرحناک است که از اینکه بدن ثقیل خلاص میگردد و مشاهده میکند چیزی را که نه چشمی دیده و نه گوشی شنیده و نه بخاطر بشری خطور نموده، زیرا که اینکه کواکب و خورشیدها و ساکنین در

صفحه : ۹۳

آنها و نظام عالم را معاینه مینماید و مطلع میگردد بر جمال و بهاء و انوار بطوریکه بیهوش میگردد و از حسن اینکه منظره سالهائی از خود بی‌خود میگردد و وقتی اجلس آمد منتقل میگردد بعالم شریف و معارف نفسش زیاد میگردد و عالم میگردد معلومی که برای

اهل زمین تصور ندارد پس از آن درجات او بالا می‌رود درجه بدرجه لطیف و لطیف‌تر تا اینکه بمنتهای درجه قرب می‌رسد لکن ارواح می‌گویند اینکه مرتبه نادر است، و اینکه ارواح عالیه باذن خدا مدبر عالمند تا آنجا که گفته: تعجب کن چگونه است سخنان ارواح بر دست غیر مسلمانها که مطابق با قرآن و ناطق با آن است، و چگونه ارواح گفته‌اند کسانی که در دنیا فرو رفته و گناهکار و در غفلتند وقت موت نمیدانند چه عمل کرده‌اند و بسا چندین سال در عذابی که طاقت ندارند باقی میمانند و نیز چگونه جانشان بعلاقه‌ئی که بدنیا دارند بکراحت از بدنشان بیرون می‌آید، و نیز چگونه ارواح عالیه موقع مردن صلحاء می‌آیند و با آنها ملاطفت و مهربانی میکنند زیرا که در آنوقت دیگر بین آنها حجابی نیست، و نیز چگونه ارواح صالحه بحدیثهای ارواح عالیه تمتع می‌برند و از آنها تعلیم میگیرند و بالا- میروند، و بین که چگونه تمام اینها مطابق با نص قرآن است- پس قوله تعالی (أَخْرِجُوا أَنْفُسَكُمْ الْيَوْمَ تُجْزَوْنَ عَذَابَ الْهُونِ) مطابق همان کلام ارواح است و نیز در سوره دیگر فرموده (إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا تَتَنَزَّلُ عَلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةُ) یعنی نزد مردن- و نیز ملائکه بمحتضر می‌گویند (أَلَّا تَخَافُوا وَلَا تَحْزَنُوا الْخ) و اینکه همان است که ارواح گفته‌اند- و نیز میگوید (فَأَمَّا إِنْ كَانَ مِنَ الْمُقَرَّبِينَ فَرَوْحٌ وَرَيْحَانٌ وَجَنَّةٌ نَعِيمٌ) ارواح هم همین طور گفته‌اند- و قوله تعالی (إِنَّ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا وَرَضُوا بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَاطْمَأَنَّنُوا بِهَا وَالَّذِينَ هُمْ عَنْ آيَاتِنَا غَافِلُونَ أُولَئِكَ مَا لَهُمْ مِنَ النَّارِ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ) اینکه نیز عین همانست که ارواح گفته‌اند- و قوله تعالی (أَلَا إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللَّهِ لَا خَوْفَ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ- الَّذِينَ آمَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَ- لَهُمُ الْبُشْرَى فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِي الْآخِرَةِ) همانست

صفحه : ۹۴

که ارواح گفته‌اند. و در حدیث فرموده

(من احب لقاء الله احب الله لقاءه و من كره لقاء الله كره الله لقاءه)

و نیز در حدیث

(سترون ربکم)

و در آیه (وَجُودٌ يَوْمَئِذٍ نَاضِرَةٌ إِلَى رَبِّهَا نَاطِرَةٌ) همین طور ارواح گفته‌اند- و گفته (كَلَّا إِنَّهُمْ عَنْ رَبِّهِمْ يَوْمَئِذٍ لَمَحْجُوبُونَ) بلکه ارواح می‌گویند فجار در آنروز از ارواح صالحه محجوبند- و الحاصل آنچه قرآن در امر آخرت ذکر نموده ارواح در عالم بعد از موت خبر داده‌اند- باعتبار اینکه موت اول منازل آخرت است و حساب از همان ساعت مرگ شروع میشود و اینکه از عجب‌ترین عجائب است.

[کلام طنطاوی با کمی اختلاف پایان رسید] و لَقَدْ جِئْتُمُونَا فُرَادَى كَمَا خَلَقْنَاكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ وَ تَرْكُم مَّا خَوَّلْنَاكُمْ وَرَاءَ ظُهُورِكُمْ وَ مَا نَرَى مَعَكُمْ شُفَعَاءَكُمُ الَّذِينَ زَعَمْتُمْ أَنَّهُمْ فِيكُمْ شُرَكَاءَ لَقَدْ تَقَطَّعَ بَيْنَكُمْ وَ ضَلَّ عَنْكُمْ مَا كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ در آخرت یا پس از مرگ بهمین ستمکاران که در آیه بالا- تذکر داده شد و امثال اینها خطاب سخط آمیز می‌رسد که ای کافرین ستمکار امروز نزد ما آمدید تنها همین طوری که اول خلق کردیم شما را که از همه چیز خالی و برهنه بودید نه لباسی، نه مالی، نه اولادی، ندریاست، نه جاهی و عنوانی و ناتوان بدنیا آمدید امروز هم که بسوی ما برگشتید برهنه، نه علمی، نه عملی، و نه ایمانی، و نه کمالی، و نه چیزی از دنیا از آنچه دل بوی بسته بودید با خود آوردید همه را و گذاشتید و کجایند آن بتها و آنهایی را که پرستش مینمودید و شفیع خود میدانستید چطور شد که بین شما و آنها قطع گردید و امروز که روز بیچارگی شما است بفریادتان نمیرسد (فرادی) جمع فرد است مثل (کسالی).

إِنَّ اللَّهَ فَالِقُ الْحَبِّ وَالنَّوَى يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَمُخْرِجُ الْمَيِّتِ مِنَ الْحَيِّ ذَلِكَمُ اللَّهُ فَأَنَّى تُؤْفَكُونَ الخ (حب) تخم زراعت است و (نوی) تخم اشجار است، در بیان آثار قدرت و حکمت باری تعالی خاطر نشان میکند که خدا آنکسی است که دانه مرده را

صفحه : ۹۵

میشکافد و از آن نباتات و گیاهان که دارای روح نباتی میباشند بیرون می‌آورد و از نطفه مرده انسان و حیوان را زنده بیرون می‌آورد، و او در (و مخرج) جمله را به (یخرج الحی) عطف داده، و مرده را از زنده بیرون آورده، مثل تخم و نطفه که از نبات و حیوان آدمی بیرون می‌آورد، و اینکه زنده کننده و میراننده خدا است که فقط او است سزاوار بندگی، پس چگونه از او برمیگردید بسوی غیر او.

شاید اشاره باین باشد که عقل خود را بکار اندازید و با خود فکر کنید آیا سزاوار است که از چنین خدائی رو گردان شوید بسوی غیر او و بر او دروغ بندید یعنی بر او شریک آورید.

و نیز خدای شما آنکسی است که سیاهی شب را می‌شکافد و صبح روشن ظاهر میگرداند، و شب را برای آسایش شما قرار داده که از تعب و زحمت روز استراحت نمائید، و خورشید و ماه را قرار داده، و (حساباً) یعنی نشانه‌های اوقات و آنها را در اطوارهای مختلف گردش و حرکت داده تا ماه و سال و ایام و ساعات معین گردد و تمام اینها بتقدیر عزیز علیم خدای غالب عالم انجام گرفته.

صفحه : ۹۶

[سوره الأنعام (۶): آیات ۹۷ تا ۱۰۵]

اشاره

وَ هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ النُّجُومَ لِتَهْتَدُوا بِهَا فِي ظُلُمَاتِ اللَّيْلِ وَالْبَحْرِ قَدْ فَضَّلْنَا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ (۹۷) وَ هُوَ الَّذِي أَنْشَأَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ فَمُسْتَقَرٌّ وَمُسْتَوْدَعٌ قَدْ فَضَّلْنَا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَفْقَهُونَ (۹۸) وَ هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجْنَا بِهِ نَبَاتٍ كُلِّ شَيْءٍ فَأَخْرَجْنَا مِنْهُ خَضِرًا نُخْرِجُ مِنْهُ حَبًّا مُتَرَاكِبًا وَمِنَ النَّخْلِ مِنَ طَلْعِهَا قِنْوَانٌ دَانِيَةٌ وَجَنَّاتٍ مِنْ أَعْنَابٍ وَ الزَّيْتُونِ وَ الرُّمَّانِ مُشْتَبِهًا وَ غَيْرَ مُتَشَابِهٍ انظُرُوا إِلَى ثَمَرِهِ إِذَا أَثْمَرَ وَ يَنْعِهِ إِذَا فِي ذَلِكُمْ لآيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ (۹۹) وَ جَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكَاءَ الْجِنَّةَ وَ خَلَقَهُمْ وَ خَرَقُوا لَهُ بَنِينَ وَ بَنَاتٍ بِغَيْرِ عِلْمٍ سُبْحَانَ اللَّهِ وَ تَعَالَى عَمَّا يُصِفُونَ (۱۰۰) بَدِيعُ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ أَنَّى يَكُونُ لَهُ وَلَدٌ وَ لَمْ تَكُنْ لَهُ صَاحِبَةٌ وَ خَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ وَ هُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ (۱۰۱)

ذَلِكُمْ اللَّهُ رَبُّكُمْ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ فَاعْبُدُوهُ وَ هُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ (۱۰۲) لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَ هُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ وَ هُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ (۱۰۳) قَدْ جَاءَكُمْ بَصَائِرٌ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ أَبْصَرَ فَلِنَفْسِهِ وَ مَنْ عَمِيَ فَعَلَيْهَا وَ مَا أَنَا عَلَيْكُمْ بِحَفِيظٍ (۱۰۴) وَ كَذَلِكَ نُصَرِّفُ الْآيَاتِ وَ لِيَقُولُوا دَرَسْتَ وَ لِنُبَيِّنَهُ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ (۱۰۵)

صفحه : ۹۷

[ترجمه]

و او است خداوندی که برای شما ستاره‌ها را آفرید تا در تاریکی شب و در بیابانها و دریاها راه بیابید- و همانا ما برای اهل بصیرت آیات را مفصل گردانیدیم [۹۷]

و خدا آنکسی است که شما را از یک نفس آفرید- پس شما راست محل قرار گاهی از رحم مادر و (مستودت) صلب پدر و ما

آیات را تفصیل دادیم برای جماعتی که بفهمند [۹۸]

و او آنکسی است که از آسمان بارانرا نازل گردانیده- و بسبب آب بیرون میآوریم گیاه سبزی که از آن خارج میکنیم دانه‌های بهم پکیده- و از درخت خرما بیرون میآوریم شکوفه و غنچه و خوشه‌های نزدیک بهم (و از آب باران) بیرون میآوریم بوستانهای انگور و درخت زیتون و درخت انار در حالی که بعضی شبیه بیکدیگر و غیر شبیه بهم- نگاه کنید بمیوه درختان وقتی که بیرون آید و بنگرید بزرگ شدن آنها را و رسیدن آنها- و حقیقه اینها علاماتی است برای گروهی که ایمان آورند [۹۹]

و مشرکین برای خدا شرکائی از جن قرار دادند- در صورتی که آنان را خدا آفریده و بنادانی برای او پسران و دختران تراشیدند- پروردگار عالم پاک و منزّه و بریء است از آنچه وصف میکنند [۱۰۰]

او است پدید آورنده زمین و آسمان کجا برای او اولاد است- و او را زنی و رفیقی نیست و همه چیز را او آفریده و بهر چیزی دانا است [۱۰۱]

اینکه است پروردگار شما الهی نیست مگر او و او است آفریننده هر چیزی- پس او را پرستش و عبادت نمائید و او نگهبان تمام موجودات است [۱۰۲]

هیچ چشمی او را نبیند و او همه چشمها را ادراک مینماید، و او لطیف و نامرئی و بهمه چیزها آگاهست [۱۰۳]

ای رسول بگو از طرف پروردگار شما بینائی (کتاب آسمانی) آمد، کسیکه بآن بینا گردید برای نفع خود او است و کسیکه کور گردید، بر ضرر او است- و من نگهبان شما نیستم [۱۰۴]

اینکه چنین ما آیات را میگردانیم از طوری بطوری- و همانا کافرین گویند اینها را درس خوانده‌ئی و ما آیات را برای اهل دانش بیان میکنیم [۱۰۵]

صفحه : ۹۸

(توضیح آیات)

وَهُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ النُّجُومَ لِتَهْتَدُوا بِهَا فِي ظُلُمَاتِ اللَّيْلِ وَالْبَحْرِ قَدْ فَصَّلْنَا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ترجمه آیات شده و واضح است محتاج بتوضیح نیست، و خلاصه اینکه آیه مربوط بآیات بالا- است و در مقام نظام آفرینش و امتنان بر بنی آدم برآمده و بآنها یادآوری مینماید که خدا و معبود شما آنکسی است که ستارگان را آفرید تا اینکه در تاریکیهای شب در مسافرتان گمراه نگردید، و در حدیث است که (نجوم) اهل بیت پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم میباشند.

ظاهرا لام (لتهتدوا) تعلیل است یعنی ستارگان را آفریدیم برای راهنمایی شما، شاید مقصود از (قَدْ فَصَّلْنَا الْآيَاتِ) تفصیل آیات تکوینی و علامات خلقت باشد که هر چیزی را برای غایت و مصلحتی تعیین گردانیدیم و میشود مقصود همین آیات لفظی قرآنی باشد که آیات را مفصل گردانیدیم برای جماعتی که عالم و دانا می‌باشند یعنی علماء و دانشمندان از آیات بهره میبرند نه جهال.

الله که وَهُوَ الَّذِي أَنْشَأَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ فَمُسْتَقَرٌّ وَمُسْتَوْدَعٌ قَدْ فَصَّلْنَا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَفْقَهُونَ گفته‌اند کلمه (مستقر) هم بفتح قاف قرائت شده و هم بکسر آن، بنا بر اینکه مستقر بفتح قاف قرائت شود اسم مکان و بمعنی محل-استقرار است، و همچنین مستودع بفتح قاف دال بمعنی مکانی است که در آن ودیعه میگذارند و نظیر اینکه آیه در سوره هود آمده قوله تعالی (وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللَّهِ رِزْقُهَا وَيَعْلَمُ مُسْتَقَرَّهَا وَمُسْتَوْدَعَهَا كُلٌّ فِي كِتَابٍ مُبِينٍ) و بقرینه آن آیه بنا بر قرائت بفتح قاف معنی چنین میشود (فمنکم من هو فی مستقر، و منکم من هو فی مستودع) و بنا بر قرائت بکسر مستقر اسم فاعل، و مستودع اسم مفعول میشود و در تقدیر چنین است (فمنکم مستقر و منکم مستودع) یعنی بعضی از شما مستقرند و بعضی

صفحه : ۹۹

مستقر نیستند.

و در تفسیر عیاشی ابی بصیر از ابی جعفر روایت کرده که گفتم چیست معنی الله که (هُوَ الَّذِي أَنْشَأَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ الْخ) گفت اهل شهر تو یعنی آنجا که در آن هستی چه میگویند گفتم میگویند: مستقر در رحم مادر و مستودع در صلب پدر- حضرت فرمود که دروغ میگویند (مستقر) کسی است که ایمان در قلبش قرار گرفته و ثابت گشته و هیچ وقت ایمان از قلبش زائل نمیگردد، و (مستودع) کسی است که مدتی ایمان در قلبش بودیعه گذارده شده بعد از او گرفته میشود و (زبیر) از آنها بود.

بروایت سعد بن ابی الاصبع که گفته از ابی عبد الله ع در حالیکه از او سؤال میشد از (مستقر) و (مستودع) شنیدم که گفت (مستقر) در رحم، و (مستودع) در صلب.

مفسرین راجع بقوله تعالی الله که (وَ هُوَ الَّذِي أَنْشَأَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ) معانی بسیاری گفته‌اند از آن جمله، مراد از انشاء یعنی ایجاد انسان از نفس واحده اینکه است که تمامی بشر از یک نفس که آن نفس و روح انسانیت است آفریده شده‌اند و یا گفته‌اند که تمام افراد اینکه نوع دارای یک نفس و یک بدنند باین معنی که ترکیب نفس و بدن در همه افراد یک نوع ترکیب است و آن نوع از ترکیب همانست که از آن بحقیقت انسانیت تعبیر میکنیم در (کشف الاسرار) گفته آیه از روی اشارت میگوید شما را از آدم آن نفس یگانه آفریدم که در آفریده شدگان کسی را ندادم آن دولت که ویرا دادم- و آن منزلت و رتبت که ویرا نهادم، خود را جل جلاله (أَحْسَنَ الْخَالِقِينَ) گفت و آدم را (فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ) گفت، یعنی (الله) است نیکوتر آفرینندگان، و آدم است نیکوتر آفریده شدگان ای آدم در خالقیت یگانه منم، و در مخلوقات یگانه توئی، همانست که در بعض اخبار بیارند در صفت خلقت آدم، که رب العزة جل جلاله گفت (احببت شیئا فخلقته فردا لفرده).

صفحه : ۱۰۰

وَ هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً الْخ (هو) اشارت است بذات احدیت (الذی) اشارت است بصفات ربوبیت (انزل) اشارت است بصنع الهیت، خداوندی موجود بذات، موصوف بصفات، معروف بصنایع و آیات، و گفته‌اند (هو) اشارت است فراهست تا شنونده گوش بدان دارد، و جوینده بدان راه یابد نگرونده فرا بیند (الذی) کنایه است از هست، تا شنونده آشنا گردد، و جوینده بینا، و خواهنده دانا تا آنجا که گفته (أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً) تا آخر، همه نشانست که کردگار یکتا است و در خدائی بی‌همتا، و در قدرت بی‌احتیال است، و در قیومیت بی‌کشتن، حال است، و در ملک ایمن از زوال است، و در ذات و نعت متعال است، رب العالمین، بنده‌گان را بر اینکه توحید بخواند، نبینی که در آخر آیت میگوید:

(انظروا) در نگرید تا بدانید، و بدانید تا دریابید، اینجا بنظر میآید، جای دیگر میگوید (وَمَا يَتَذَكَّرُ إِلَّا مَنْ يُنِيبُ) نظر نکند و نپذیرد و یادگار نشناسد، مگر کسی که دل با حق راست دارد، و نظر وی پیش چشم خویش دارد، اینکه است اشارت آخر آیت که گفت (إِنَّ فِي ذَلِكُمْ لآيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ) بآیات قدرت آنکس راه برد که بآیت صفت ایمان دارد، وی از (الله) شرم دارد که بر وی نظر دارد که از نظر وی خبر دارد، و از (الله) وی باک دارد که (الله) را بر خود قادر میداند.

[پایان] وَ جَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكَاءَ الْجِنَّةَ وَ خَلَقَهُمْ وَ خَرَقُوا لَهُ بَنِينَ وَ بَنَاتٍ بِغَيْرِ عِلْمٍ سُبْحَانَهُ وَ تَعَالَى عَمَّا يَصِفُونَ گفته‌اند، در زمان جاهلیت، دین عرب سه دین بود، جماعتی فرشتگان را میپرستیدند، میگفتند اینان دختران خداوند اینک است که ایشان را پوشیده میدارد و جماعت دیگر بتها را پرستش مینمودند، و جماعتی از خزاعه ستاره (شعری) را پرستش مینمودند، و از اهل کتاب یهودیان میگفتند (عزیر ابن الله) و مسیحیان میگفتند (مسیح ابن الله).

صفحه: ۱۰۱

و بعضی گفته‌اند مقصود از (شرکاء الجن) همان فرشتگانند و نظر به اینکه که غائب از نظرند آنها را (جن) نامیده.

کلبی گفته: اینکه آیه در شأن زناذقه آمده که ابلیس را شریک الله نامیدند و گفتند (الله) سبحانه خالق نور و خیر و ناس و چهار پایان است، و ابلیس خالق شرّ و ظلمت و سباع و مارها و گزندگان است، و میشود که ضمیر (هم) در (خَلَقَهُمْ) راجع بکافرین باشد یعنی قرار دادند برای خدائی که آنها را آفریده و تصویر کرده شریکان، و میشود که ضمیر راجع بجن باشد. هر کدام باشد، چگونه میشود مخلوق خدا شریک او باشد در صورتی که هم آنها و هم جن را او آفریده (وَ خَرَقُوا لَهُ) یعنی (اختلقوا و کذبوا) اختلاق کردند و دروغ بر خدا بستند.

بِیَدِیْعُ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ أَنَّى یَكُونُ لَهُ وَلَدٌ وَ لَمْ تَكُنْ لَهُ صَاحِبَةً إِنَّکَ آیه ببشر خاطر نشان میکند که خدای شما آنکسی است که آسمانهای با اینکه عظمت و زمین با اینکه سعه و استحکام را ابداع نموده یعنی همه موجودات را از نیستی و عدم بوجود آورده و اولاد داشتن کسی را سزد که زن داشته باشد و زن داشتن کسی را سزد که محتاج باشد و احتیاج با وجود و کمال قدرت منافی است و خدا بمحض اراده ازلی عوالم وجود را ابداع نموده و نیز ولد تولید مثل است و بادلّه توحید ثابت گردیده که برای خدا نه شبهی و نه مثلی و نه نظیری است متفرد است بذات و صفات و از صفات مخلوقین منزّه و مبراء است وَ خَلَقَ كُلَّ شَیْءٍ وَ هُوَ بِكُلِّ شَیْءٍ عَلِیمٌ تعمیم پس از تخصیص است، اول آیه خود را معرفی نموده که ابداع کننده آسمانها و زمین است سپس بطور عموم خاطر نشان میکند که او خالق و پدید آورنده هر حادثی است، و همه اشیاء فعل او و اختراع او و صنع او است، و دیگر در اینکه آیه یادآوری میکند که دانسته شود علم او بتمام اشیاء احاطه دارد.

و خلاصه اینکه دو صفت از اوصاف عظمت و جلال خداوندی خود را تذکر

صفحه: ۱۰۲

میدهد: یکی عموم قدرت، دوم احاطه علمیه و ذات ذو الجلال خود را باین دو صفت کمالیه میستاید و معرفی مینماید و آیات راجع باین دو صفت یعنی عموم خلقت و احاطه علم خدا بسیار است و اگر بخواهیم آیاتیکه راجع بعموم خلقت در قرآن کریم است یادآوری کنیم طول میکشد و برای نمونه سه آیه ذکر میشود مثل قوله تعالی (وَ خَلَقَ كُلَّ شَیْءٍ) (اللّٰهُ خَالِقُ كُلِّ شَیْءٍ) (وَ اللّٰهُ خَلَقَکُمْ وَ مَا تَعْمَلُونَ) و امثال اینها لا تعدّ و لا تحصی است.

ذَلِکُمْ اللّٰهُ رَبُّکُمْ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ خَالِقُ كُلِّ شَیْءٍ فَاعْبُدُوهُ وَ هُوَ عَلٰی كُلِّ شَیْءٍ وَ کِیْلٌ سخنان مفسرین در توجیه قوله تعالی (خالق کلّ شَیْءٍ) ۱- در کتاب خصال است که اعمش بجعفر بن محمّد صلی الله علیه و آله و سلّم چنین نسبت داده که در حدیث طویلی فرموده

افعال عباد مخلوقه خلق التقدير لا خلق التکوین

(اللّٰهُ خَالِقُ كُلِّ شَیْءٍ) جبر و تفویض نگوئید.

۲- در کشف الاسرار در ذیل اینکه آیه گفته (وَ خَلَقَ كُلَّ شَیْءٍ) دلیل است که هر حادثی که در عالم است فعل خدا است و خلق او و اختراع او است، جز وی خالق و صانعی نه، جز وی محدث و مخترعی نه، بنده گان و رهیگان همه آفریدگان وی، افعال و اعمال ایشان، حرفت و صنعت ایشان، حرکات و سکانات ایشان، چه در خیر و چه در شرّ، مخلوق و مصنوع وی، متعلق بقدرت وی، تا آنجا که گفته بلی فعل بنده از روی اکتساب و اضافت منتسب باو است و ثواب و عقاب بسته بآنست، چنانچه حرکت بنده، از یک روی خلق خدا است و از یک روی وصف و کسب بنده، نتوان گفت که جبر محض است، که وعده وی ضروری است و نتوان گفت

خلق و اختراع بنده است که بنده از دریافت و دانش اجزاء مکتسبه عاجز است، پس اعتقاد درست و طریق راست آنست که گویند مقدر است بقدرت الله از روی خلق و اختراع و بقدرت بنده از روی اکتساب که الله آن قدرت را در او آفریده، و وصف بنده کرده پس اینکه قدرت و وصف بنده است و خلق خدا نه کسب بنده، و حرکت فعل خدا است و وصف و کسب بنده. [پایان]

صفحه : ۱۰۳

۳- در مجمع البیان پس از توجیه آیه گفته: کسیکه معتقد است که قوله تعالی (وَ خَلَقَ كُلَّ شَیْءٍ) دلالت دارد بر خلق افعال عباد، جواب او اینکه است که آنچه از آیه مفهوم میگردد چنین است که مخلوقات را اراده کرده، چنانچه کسیکه گفت هر چیزی را خوردم مأکولات را اراده کرده، و کلّ مخلوقات با آنچه در او است از خلقت عجیب منسوب با او است اضافه بر اینکه حق تعالی نفس خود را از افک عباد و کذب آنها تنزیه نموده پس اگر خودش اینکه افک و کذب را آفریده بود چگونه خود را تنزیه مینمود. [پایان] ۴- بعضی از مفسرین در توجیه آیه و عمومیت خلقت و مسئله جبر و تفویض که معرکه آرای دانشمندان است، پس از توضیحات بسیاری و بیان آیات بیشماری راجع بعمومیت خلقت پروردگار چنین گفته: هر جا که در کلام خدای تعالی بذكر سیئه و گناه و امثال آن برمیخوریم باید بگوئیم اینکه معانی عناوینی هستند غیر حقیقی باین معنی که هیچ انسان گنهکاری خودش و گناهش روی هم مخلوق خدا نیست تنها خودش مخلوق او است، اما گناهش هیچ انتسابی بخدا و خلقت خدا ندارد، و اگر می بینیم بین آن گناه و گنهکار رابطه‌ایست که بین آن و غیر آن نیست اینکه برای وضع یا اضافه یا نسبتی است که بین آن و بین عمل مشابه آن برقرار است. و عبارت دیگر هیچ معصیت و ظلمی نیست مگر آنکه عملی از سنخ آن هست که معصیت و ظلم نیست و اگر آنرا ظلم نامیم و اینکه را نمی نامیم برای مخالفتی است که اولی با دستور دین یا با حکم عقل دارد و یا برای فساد است که در جامعه داشته و یا نقض غرضی از اغراض است و دومی اینکه آثار سوء را ندارد، مثلا- زنا و ازدواج که دو فعل شبیه بهمند هیچگونه اختلافی در اصل و حقیقت و وجود نوعی آن دو نیست و اگر یکی را زشت و مذموم و دیگری را ممدوح میدانیم برای موافقت و مخالفتی است که با شرع الهی و یا سنت اجتماعی و یا مصلحتی از مصالح اجتماع دارند- و اینگونه امور جهاتی و قراردادی و اعتباری هستند که عقل عملی و شعور اجتماعی حکم باعتبار آن میکند و ظرف اعتبار آنها

صفحه : ۱۰۴

همان ظرف اجتماع است و در عالم تکوین و خارج جز آثار آن که ثواب یا عقاب باشد دیده نمیشود. [پایان] خلاصه رأی آن دانشمند چنانچه صریح بیان او است اینکه است که حسن و قبح اعمال امر اعتباری و قرار دادی در ظرف اجتماع است و بنا بر اینکه رأی هر عملی که جامعه آنرا نیکو بدانند خوب است و هر عملی را که جامعه زشت دانند قبیح است و اینکه رأی دو تالی فاسد ایجاب مینماید یکی بطلان حسن و قبح عقلی که تمام عقلاء عالم معترف بآنند، و دیگر لازم می آید که شارع بدون مصلحت در مأمور به و مفسده در منهی عنه امر و نهی صادر نماید بلکه اگر گوئیم تمام احکام عناوینی باشند غیر حقیقی احکام شرع تماما لغو میگردد. اگر مفسده ذاتی در زنا و مصلحت ذاتی در ازدواج نبود چه بر آن میداشت که نهی از زنا و امر بازواج نماید، مسلم احکام شارع از اوامر و نواهی تماما معلل بمصلحت ذاتی عمل و مفسده ذاتی بر ترک آنست نه فقط بوجه و اعتبار است.

آری میتوان گفت در اوامر و نواهی شرع دو حکمت مندرج است یکی حسن ذاتی در مأمور به و قبح ذاتی در منهی عنه، و دیگر اختبار و آزمایش که بین مطیع و عاصی تمیز داده شود و دانسته شود مطیع کیست و عاصی کدام است و شخص مطیع دو فائده عائد او میگردد یکی آن فائده ذاتی که در اوامر مأخوذ است و دیگر اتصاف او بمقام عبدیت، و نیز عاصی دو ضرر نصیب وی میگردد

یکی مفسده‌ئی که در منهی عنه مأخوذ است و دیگر استحقاق عقاب بر مخالفت مولی و راجع بآیه (وَ خَلَقَ کُلَّ شَیْءٍ) که جماعت جبریه که بآن و امثال آن خواسته‌اند ثابت کنند که همه چیز مخلوق خدا است حتی عمل اختیاری عبد که آنهم فعل خدا است و اراده بنده مدخلیتی در آن ندارد بلکه هیچ شیئی مؤثر در شیئی دیگر نیست حتی سوزانیدن آتش و خنکی آب فعل خدا است نه اثر آتش و آب چون مسئله جبر و تفویض از مطالب غامضه و معرکه آراء بین دانشمندان است و هر کسی برآی و سلیقه خود طوری آیات را توجیه نموده و بنا بر اختصار

صفحه : ۱۰۵

است و نیز اینجا جای بحث او نیست همین قدر راجع بآیه بالا- گوئیم شکی نیست که هر چیزیکه شیئیت وجود بر آن گفته شود جوهر باشد یا عرض ذات باشد یا فعل مجرد باشد یا مادی تماما اولاً و بالذات متعلق اراده حق تعالی گردیده و ثانیاً و بالعرض متعلق بموضوع خود آن شیئی است که در وجود وی منطوی است و نیز افعال اختیاری انسان اولاً و بالذات متعلق باراده حق تعالی است زیرا که بدون اراده آنفرد متعال چیزی در عالم موجود نمیگردد، و ثانیاً و بالعرض منسوب بخود انسان است یعنی اراده و عمل اختیاری وی در عرض اراده حق تعالی نیست بلکه در طول اراده او است زیرا که اختیار او ناشی از آن قدرتی است که در وجود او گذارده شده- و میشود تفکیک انداخت بین اعمال خوب و بد او باین طور که گفته شود اعمال نیک و حسنات وی ناشی از وجود او است و وجود خیر محض و منسوب بخدا است که خیر محض است و اعمال بد او منسوب بحدود امکانی و مرتبه نازله وجود وی است قوله تعالی (ما أصابکم من حسنۃ فمن الله و ما أصابکم من سئئۃ فمن نفسکم) سوره النساء آیه ۸۱.

لا- تُدرکُ الأبصارُ و هو یدرکُ الأبصارَ و هو اللطیف الخبیر آیه ارشاد باین است که گمان نشود که حق تعالی شبیه ببتها و اجسامی میباشد که بشود او را بچشم دید، و از راه رؤیت بمقام کبریائی توان راهی پیدا نمود، او منزّه و مبراء از صفات ممکنات است، اینکه است که بمشکرین خاطر نشان میکند که بدانید خدای شما جسم و جسمانی نیست که بشود از طریق رؤیت او را ادراک نمائید و او سبحانه و تعالی خود شما و آنچه میدانید از ادراک بصری و ادراکات قلبی شما را ادراک میکند.

قد جاءکم بصائر من ربکم فمن أبصیر فلنفسه و من عمی فعلیها و ما أنا علیکم بحفیظ شاید آیه اشاره باین دارد که خدا را بچشم سر نتوان دید لکن از طریق برهان بچشم بصیرت و از راه قلب آثار جمال و جلال او را توان مشاهده نمود

صفحه : ۱۰۶

در مجمع البیان گفته کلمه بصیرت بمعنی بینه و دلالتی است که بوسیله آن هر چیزی را آن طوری که هست می بینند و بصائر جمع آنست. [پایان] و بقول دیگر کلمه بصیرت بمعنی بینائی است نسبت بچشم سر و گفته‌اند بینائی بهر معنائی که باشد بمعنی ادراک حاسه بصر است، که قوی‌ترین ادراکات جسمانی است.

ظاهراً آیه میخواهد انسان را خاطر نشان کند- که همانا برای شما آمد هدایت‌هایی که هدایت را از گمراهی تمیز دهید، و حق را از باطل جدا کنید، و هر کس که فکر کند و بفهمد و پیرو حق گردد نفعش عائد خودش میگردد، و کسیکه در آیات قرآن نظر نکند مثل آدم کور آنها ضررش بخودش برمیگردد و من که رسولم حافظ و نگهبان شما نمیباشم.

وَ کَذلک نُصیرُف الآیاتِ وَ لَیقولُوا دَرَسْتُ وَ لَئِیْنِه لَقومٌ یَعلمون یعنی و اینکه چنین ما آیات قرآن را میگردانیم و برای فهم آنها بیان میکنیم با اینحال کافرین گویند (درست) تو درس خوانده‌ئی و تعلیم گرفته و همانا ما آیات خود را واضح میگردانیم برای گروهی که میدانند

صفحه: ۱۰۷

[سوره الأنعام (۶): آیات ۱۰۶ تا ۱۱۵]

اشاره

اتَّبِعْ مَا أُوحِيَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَأَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ (۱۰۶) وَ لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَشْرَكُوا وَمَا جَعَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفِيظًا وَمَا أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِوَكِيلٍ (۱۰۷) وَلَا تَسْتَبُؤُوا الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ فَيَسْبُؤُوا اللَّهَ عَدْوًا بِغَيْرِ عِلْمٍ كَذَلِكَ زَيْنًا لِكُلِّ أُمَّةٍ عَمَلُهُمْ ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّهِمْ مَرْجِعُهُمْ فَيُنَبِّئُهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (۱۰۸) وَأَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ لَئِنْ جَاءَتْهُمْ آيَةٌ لَيُؤْمِنُنَّ بِهَا قُلْ إِنَّمَا الْآيَاتُ عِنْدَ اللَّهِ وَمَا يُشْعِرُكُمْ أَنَّهَا إِذَا جَاءَتْ لَا يُؤْمِنُونَ (۱۰۹) وَنَقَلْبُ أَفْئِدَتَهُمْ وَأَبْصَارُهُمْ كَمَا لَمْ يُؤْمِنُوا بِهِ أَوْلَٰ مَرَّةٍ وَ نَذَرُهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ (۱۱۰) وَ لَوْ أَنَّا نَزَّلْنَا إِلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةَ وَ كَلَّمَهُمُ الْمَوْتَىٰ وَ حَشَرْنَا عَلَيْهِمْ كُلَّ شَيْءٍ قُبُلًا مَا كَانُوا لَيُؤْمِنُونَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ وَ لَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ يَجْهَلُونَ (۱۱۱) وَ كَذَلِكَ جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا شَيَاطِينَ الْإِنْسِ وَ الْجِنِّ يُوحِي بَعْضُهُمْ إِلَىٰ بَعْضٍ زُخْرُفَ الْقَوْلِ غُرُورًا وَ لَوْ شَاءَ رَبُّكَ مَا فَعَلُوهُ فَذَرَّهُمْ وَمَا يُفْتَرُونَ (۱۱۲) وَ لَتَصْغَىٰ إِلَيْهِ أَفْئِدَةُ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ وَ لَيَرْضَوْهُ وَ لَيَقْتِرِفُوا مَا هُمْ مُقْتَرِفُونَ (۱۱۳) أَفَغَيْرَ اللَّهِ أَبْغَىٰ حَكَمًا وَ هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ إِلَيْكُمُ الْكِتَابَ مُفَصَّلًا وَ الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْلَمُونَ أَنَّهُ مُنَزَّلٌ مِنْ رَبِّكَ بِالْحَقِّ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ (۱۱۴) وَ تَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ صِدْقًا وَ عَدْلًا لَا مَبْدَلَ لِكَلِمَاتِهِ وَ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ (۱۱۵)

صفحه: ۱۰۸

[ترجمه]

ای رسول پیروی کن آنچه را که از پروردگارت بتو وحی رسیده نیست الهی مگر او و از مشرکین اعراض نما [۱۰۶] و اگر خدا میخواست اینان شرک نمیآوردند و ما تو را بر آنها نگهبان قرار ندادیم و تو وکیل آنها نمیباشی [۱۰۷] و دشنام ندهید ای مؤمنین بآن بتهایی که بغیر خدا میخوانند پس آنها (در عوض) از روی دشمنی و بدون دانش بخدا و مقام کبریائی او ناسزا میگویند همچنان که آراستیم عمل کفار را در نظرشان آراستیم برای هر گروهی عملشان را پس از آن بازگشت آنها بسوی جزاء از پروردگار آنها است پس آنها را یادآوری مینمائیم بآنچه عمل کرده‌اند [۱۰۸] و مشرکین با کمال جدیت بخدا قسم یاد نمودند که اگر معجزه‌ئی آمد بر ایشان البته بآن ایمان میآوردند بگو آیات نزد خدا است و شما مؤمنین نمیدانید که وقتی آیتی (معجزه‌ئی) آمد ایمان نمیآوردند [۱۰۹] و ما دلها و چشمهای آنها را میگردانیم چنانچه در اول مرتبه نیز ایمان نیآوردند و آنها را بهمان حال طغیان و سرکشی واگذارم که سرگشته روند [۱۱۰] و اگر ما ملائکه را بر آنها نازل گردانیم و مرده‌ها با آنها سخن گویند و محشور کنیم بر اینها هر چیزی را اینها ایمان نخواهند آورد مگر اینکه خدا بخواهد و لکن بیشتر آنها جهالند [۱۱۱] و همچنانکه تو دشمن داری ما قرار دادیم برای هر پیمبری دشمنی از شیطانهای انسی و جنی که القاء میکند جنی بانسی سخنان فریبنده گول زننده و اگر پروردگار تو میخواست نمیکردند پس آنها را بر آنچه افتراء میزنند واگذار [۱۱۲] و تا میل کند بآن کلام مزخرف قلبهائیکه باختر ایمان نیآوردند و برای اینکه آنرا بپسندند و بجهت اینکه کسب کنند آنچه را که آنها کسب نموده‌اند از گناه [۱۱۳]

آیا غیر خدا را طلب کنم من که حاکم باشد میان ما

صفحه : ۱۰۹

و او آنکسی است که بسوی شما نازل گردانید کتابی را که تفصیل دهنده است و کسانی که بآنها کتاب عطاء نمودیم میدانند که (اینکه قرآن) از طرف پروردگار تو بحق و درستی نازل گردیده پس مباش البته از شک. کنندگان [۱۱۴] و تمام و کامل شد قرآن یا دین خدا یا حجت خدا بر بندگان در حالیکه صدق است اخبار آن و عدل است احکام آن نیست تغییر دهنده‌ئی برای احکام آن و خدا شنوا است گفتار شما را و دانا است اسرار شما را [۱۱۵]

(توضیح آیات)

اتَّبِعْ مَا أُوحِيَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ (اتباع) بمعنی پیروی کردن و تابع غیر گردیدن است و رسول اکرم صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ چنانچه معلوم است در هیچ وقت تابع کسی نگردید و در دین تابع وحی بود و بدلالیت وحی عمل مینمود اینست که حضرتش بامر الهی نه تابع هوای غیر بود و نه تابع هواهای نفسانی خود و چنانچه در معنی وحی گفته‌اند (الوحی هو اشاره خفیة و القاء المعنی فی القلب) و وحی دو قسم است یک قسم القاء رحمانی است که در قلب مبارک رسول صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ بدون نزول ملک وحی القاء میگردد و دیگر نزول جبرئیل بظاهر بدن او برای جهت رسالت و برای دستورات احکام که بمردم برساند و آنها را ارشاد نماید.

(لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ) دستور رسالت است که حضرتش موظف گردیده که قول (لا اله الا هو) را بخلق القاء نماید (وَ أَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ) شاید اشاره باین باشد که تو وقتی امر رسالت را انجام دادی دیگر بر تو حرجی نیست خواه بپذیرند یا نپذیرند دیگر خود را بمشمتت نینداز از مشرکین اعراض نما، از ابن عباس روایت شده که اینکه آیه بآیه قتال و جنگ با مشرکین نسخ گردیده و بقولی از آنان دوری کن و متارکه نما.

صفحه : ۱۱۰

در مجمع البیان گفته، اگر خدا میخواست که آنها ترک شرک نمایند (و موحّد گردند) قهرا و اجبارا بترک شرک مضطرشان میگردد، مگر اینکه بترک شرک مضطرشان نگردانید زیرا که اضطرار منافی تکلیف است، و آنها را امر نمود که باختیار ترک شرک نمایند تا اینکه مستحق مدح و ثواب گردند.

و در تفسیر اهل بیت ع است که اگر خدا میخواست قرار میداد تمام آنها را معصومین تا اینکه احدی از آنان معصیت نکند و دیگر محتاج ببهشت و جهنم نبود لکن بآنها امر نمود و نهی کرد و آنچه لازم است استطاعت بود بر انجام تکلیف برای آنها آماده نمود تا حجه بر آنها تمام گردد- و بعمل مستحق ثواب و بترک مستحق عقاب گردند.

[پایان] وَ مَا جَعَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفِيظًا وَ مَا أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِوَكِيلٍ ای رسول ما تو را نگهبان و حافظ اعمال آنها قرار ندادیم و نیز تو وکیل آنان نیستی اشاره به اینکه که ما آنها را با عقل و رویه مختار اعمال خودشان قرار دادیم و تو را برای ارشاد و راه نمائی بطریق هدایتشان بر آنها برسالت فرستادیم دیگر چیزی بعهده ما نیست و تو غیر از راهنمائی آنها وظیفه دیگری نداری نه نگهبان آنهائی و نه بر کشانیدنشان باعمال نیکو و کیل آنانی فقط بر تو است تبلیغ و بر ما است حساب اعمال و پاداش آنها.

وَ لَا تَسْتَبُؤْا الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ فَيَسْتَبُؤْا اللَّهَ عَدْوًا بِغَيْرِ عِلْمٍ كَذَلِكَ زَيَّنَّا لِكُلِّ أُمَّةٍ عَمَلَهُمْ آیه مؤمنین را از دشنام دادن بتهای مشرکین نهی مینماید زیرا که آنان هم از روی عداوت و دشمنی و نفهمی و جهالت خدای شما را دشنام میدهند و همچنان که

اعمال کفار را در نظرشان آراسته گردانیدیم عمل هر جماعتی را نزد اهلش زینت دادیم و در نظرشان زیبا گردانیدیم پس باز گشتشان بسوی جزای پروردگار آنها است و خدا بآنها خیر می‌دهد بآنچه از خیر و شرّ عمل می‌کردند

صفحه : ۱۱۱

در تفسیر علی بن ابراهیم از مسعد بن صدقه روایت کرده که گفت از ابی عبد الله ع سؤال شد که چیست مقصود نبی صلی الله علیه و آله و سلم که فرموده (همانا شرک مخفی تر است از جای پای مورچه در شب تاریک بر سنگ سیاه، حضرت گفت مؤمنین معبودان مشرکین را سب می‌کردند، و مشرکین سب می‌کردند آنها که مؤمنین عبادت می‌کنند، و خدا مؤمنین را نهی فرمود که آلهه مشرکین را دشنام ندهید تا اینکه سب دشنام دادن مشرکین بمعبود مؤمنین نگردد، و چون مؤمنین سب دشنام دادن گردیدند مشرک شدند (مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ) ابن عباس گفته چون آیه (إِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ حَصْبَةٌ جَهَنَّمَ) نازل شد مشرکین گفتند ای محمد صلی الله علیه و آله و سلم باید البته خودداری کنی از سب الهه ما یا اینکه ما هم پروردگار تو را هجو می‌کنیم، اینکه آیه نازل شد (وَلَا تَسُبُّوا الَّذِينَ آخَ).

و قتاده گفته: مسلمین اصنام کفار را سب می‌کردند- خدا آنها را نهی کرد برای اینکه مشرکین خدا را سب نکنند زیرا که مشرکین جماعتی هستند جاهل و نادان.

[مجمع البیان] گویا آیه درس اخلاقی بمؤمنین می‌دهد و بآنان خاطر نشان میکند که بایستی مقدسات دین را محفوظ دارید، و در هر موقعی که مصاحبه و مجادله با دشمنان دین می‌کنید سخن زشتی نگویید که آنها از باب تلافی بمثل و عصیبت جاهلیت برای اینکه از مقدسات خود دفاع کنند بحریم مقدس الهی هتک حرمت نمایند. و از اینکه آیه و از عموم تعلیل (كَذَلِكَ زَيْنًا لِكُلِّ أُمَّةٍ عَمَلُهُمْ) میتوان استفاده نمود که نهی از هر کلام زشتی است نسبت بمقدسات دینی هر قومی و نیز در تمام امور دینی بلکه دنیوی در مقام محاجّه و نهی از منکر و امر بمعروف بایستی با سخن نرم و نیکو طرف را ملزم گردانید که او جری نشود و بر انکار او افزوده گردد قوله تعالی (وَاجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ).

صفحه : ۱۱۲

ثُمَّ إِلَى رَبِّهِمْ مَرْجِعُهُمْ فَيُنَبِّئُهُم بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ اشاره به اینکه که ای مؤمنین بدانید بازگشت مشرکین بسوی پروردگار آنها است که آنها را بآنچه می‌کنند آگاه می‌گرداند شما آنها را بحال خودشان بگذارید و اَقْسِمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ لِيُنْزِلَ عَلَيْهِمْ آيَةً لِيُؤْمِنُوا بِهَا قُلْ إِنَّمَا الْآيَاتُ عِنْدَ اللَّهِ كِفَارٌ وَمَشْرِكِينَ بجدیت تمام بخدا قسم یاد مینمودند و میگفتند اگر آمد برای ما آیتی یعنی معجزه‌ئی مثل پیامبران پیش ما البته ایمان می‌آوریم و برسولش امر فرموده که باینها بگو آیات نزد خدا است یعنی خدای تعالی بهمه گونه و همه قسم از اقسام معجزات قدرت دارد و همه نزد او است.

وَمَا يُشْعِرُكُمْ أَنَّهَا إِذَا جَاءَتْ لَا يُؤْمِنُونَ (کم) در ضمیر (یشعرکم) میشود مقصود مؤمنین باشند و خطاب بآنها باشد، و ما استفهامیه بر اینکه مؤمنین خواهش کرده باشند که مسئول کافرین و معجزاتی که خواستند را بیاور شاید ایمان آرند بنا بر اینکه یؤمنون بباء غیبت قرائت شده، و میشود که کافرین مقصود باشند و برای همین معنی (یؤمنون) بباء خطاب قرائت شده یعنی شما کافرین مشعر بر اینکه نیستید که چنان قساوت و بدبختی شما را فرا گرفته که اگر آنچه از معجزات خواسته باشید رسول صلی الله علیه و آله و سلم بیاورد بسبب عصیبت جهالت و کبر و متیت باز ایمان نمی‌آورید و نُقَلَّبَ أَفئِدَتَهُمْ وَأَبْصَارَهُمْ كَمَا لَمْ يُؤْمِنُوا بِهِ أُولَ الْأُولَ وَ نَدَّرُهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ ترجمه آیه شده و واضح است و محتاج بتوجیه نیست.

خلاصه میشود گفت که ضمیر (أَفئِدَتَهُمْ وَأَبْصَارَهُمْ) راجع بآن کفاری باشد که ابتداء انکار رسالت نمودند و شاید آیه ارشاد باین

وَلْتَصْغِي إِلَيْهِ أَفْتِدَةُ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ جَوَاب (لتصغی) محذوف است و متعلق است بقوله تعالی (یوحی) و گفته‌اند معنی آیه اینکه است که شیاطین جنی و انسی بسخن آراسته القاء میکنند بکافرین

صفحه : ۱۱۵

و آنها را مغرور میگرداند و از راه حق باز میدارند.
وَلْيَرْضَوْهُ وَلْيَقْتَرِفُوا مَا هُمْ مُقْتَرِفُونَ و برای آنکه پسندند آنها را برای خود و برای اینکه کسب کنند آنچه کننده‌اند.
و بعضی از مفسرین در توجیه آیه گفته کلمه (اقتراف) بمعنی اکتساب است و ضمیر مفرد برمیگردد بکلمه (وحی) در آیه قبل، و لام (لتصغی) برای غایت و بیان نتیجه است و جمله عطف داده شده بر کلامی که در تقدیر است و معنی جمله اینکه است که ما کردیم آنچه را که باید بکنیم، و خواستیم آنچه را که باید بخواهیم و در عین حال هدفها و نتایجی که شیطانها میخواستند از وحیشان بگیرند جلوگیری نمودیم، و در نتیجه بکنند آن کارهای زشتی را که میخواستند بکنند تا بمنتها درجه شدت شقاوت که استعداد دارند برسند، آری خداوند نه تنها اهل سعادت را در رسیدن بسعادت کمک میکند بلکه اهل شقاوت را و میگذارد تا بکمال شقاوت برسند.

[تفسیر المیزان] أَفَغَيْرَ اللَّهِ أَبْتَغِي حَكَمًا وَ هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ إِلَيْكُمُ الْكِتَابَ مُفَصَّلًا وَ الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْلَمُونَ أَنَّهُ مُنَزَّلٌ مِنْ رَبِّكَ بِالْحَقِّ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ در مجمع البیان گفته که لفظ حکم و حاکم بیک معنی است مگر اینکه حکم در رسانیدن مدح بلیغ تر است زیرا که حکم در باره کسی گفته میشود که استحقاق حکم کردن را دارد و جز بحق حکم و قضاوت نمیکند، بخلاف حاکم که مطلق است و بآنهاست که گاهی بیاطل قضاوت میکنند هم اطلاق میشود [پایان] خدا امر نموده برسولش که بکفار بگو که آیا من طلب کنم غیر از خدا حکمی را در صورتی که خدا آنکسی است که برای شما کتاب یعنی قرآن را بعدل و حقیقت فرود آورده و آنچه شما محتاج باو بودید راجع بامور معاد و معاش را برای شما مفصلاً بیان نموده و اهل کتاب میدانند که آن از طرف حق تعالی فرود آمده و نبوده باش تو ای پیغمبر از شک کنندگان، خطاب برسول است

صفحه : ۱۱۶

و مراد امت میباشد، و بعضی گفته‌اند که خطاب بسامع است.
وَتَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ صِدْقًا وَعَدْلًا لَا مُبَدَّلَ لِكَلِمَاتِهِ وَ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ شاید مقصود از کلمه در اینجا کلمه تکوین باشد که در آیات بالا اشاره نمود که آنهاست که ایمان نیاوردند قلبهای آنها را برمیگردانیم و آنان را در طغیانشان باقی میگذاریم بطوریکه نمی فهمند و اینکه وعد وعیدی که بآنها داده شده صدق و عدل است و تغییر و تبدیلی در آن راه ندارد و او شنوا است که گفتار رکیک کافرین را میشنود و دانا است که از ظاهر و باطن همه چیز آگاهست

صفحه : ۱۱۷

[سوره الأنعام (۶): آیات ۱۱۶ تا ۱۲۴]

اشاره

وَإِنْ تَطِعْ أَكْثَرَ مَنْ فِي الْأَرْضِ يُضِلُّوكَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَإِنْ هُمْ إِلَّا يَخْرُصُونَ (۱۱۶) إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ مَنْ يَضِلُّ

عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ (۱۱۷) فَكَلُوا مِمَّا ذُكِرَ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ إِنْ كُنْتُمْ بِآيَاتِهِ مُؤْمِنِينَ (۱۱۸) وَمَا لَكُمْ أَلَّا تَأْكُلُوا مِمَّا ذُكِرَ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ وَقَدْ فَضَّلَ لَكُمْ مَا حَرَّمَ عَلَيْكُمْ إِلَّا مَا اضْطُرِرْتُمْ إِلَيْهِ وَإِنَّ كَثِيرًا لَيُضِلُّونَ بِأَهْوَائِهِمْ بِغَيْرِ عِلْمٍ إِنْ رَبُّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِالْمُعْتَدِينَ (۱۱۹) وَذَرُوا ظَاهِرَ الْإِثْمِ وَبَاطِنَهُ إِنْ الَّذِينَ يَكْسِبُونَ الْإِثْمَ سَيُجْزَوْنَ بِمَا كَانُوا يَقْتَرِفُونَ (۱۲۰) وَلَا تَأْكُلُوا مِمَّا لَمْ يُذْكَرِ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ وَإِنَّهُ لَفِسْقٌ وَإِنَّ الشَّيَاطِينَ لَيُوحُونَ إِلَى أَوْلِيَائِهِمْ لِيُجَادِلُوكُمْ وَإِنْ أَطَعْتُمُوهُمْ إِنَّكُمْ لَمُشْرِكُونَ (۱۲۱) أَوْ مَنْ كَانَ مَيِّتًا فَأَحْيَيْنَاهُ وَجَعَلْنَا لَهُ نُورًا يَمْشِي بِهِ فِي النَّاسِ كَمَنْ مَثَلُهُ فِي الظُّلُمَاتِ لَيْسَ بِخَارِجٍ مِنْهَا كَذَلِكَ زُيِّنَ لِلْكَافِرِينَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (۱۲۲) وَكَذَلِكَ جَعَلْنَا فِي كُلِّ قَرْيَةٍ أَكَابِرَ مُجْرِمِيهَا لِيَمْكُرُوا فِيهَا وَمَا يَمْكُرُونَ إِلَّا بِأَنْفُسِهِمْ وَمَا يَشْعُرُونَ (۱۲۳) وَإِذَا جَاءَتْهُمْ آيَةٌ قَالُوا لَنْ نُؤْمِنَ حَتَّى نُؤْتَى مِثْلَ مَا أُوتِيَ رُسُلُ اللَّهِ اللَّهُ أَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ سَيُصِيبُ الَّذِينَ أَجْرَمُوا صَغَارٌ عِنْدَ اللَّهِ وَعَذَابٌ شَدِيدٌ بِمَا كَانُوا يَمْكُرُونَ (۱۲۴)

صفحه : ۱۱۸

[ترجمه]

ای محمد (صلی الله علیه و آله و سلم) اگر تو پیروی کنی اکثر اهل زمین را تو را از راه خدا گمراه خواهند گردانید، و اینها پیروی نمیکنند مگر گمان خود را و اینها نیستند مگر گمراهان [۱۰۶]

حقیقه پروردگار تو عالم تر است بکسیکه از راه حق گمراه میشود و عالم تر است بآنکسی که هدایت یافته [۱۱۷]

و بخورید از آنچه ذکر خدا بر آن برده شده اگر آیات خدا ایمان آورده‌اید [۱۱۸]

و چیست بر شما که از آنچه اسم خدا بر آن برده شده نمیخورید، در حالیکه حقیقه برای شما بیان کرده‌ایم آنچه را که برای شما حرام است، مگر وقتی که مضطر باو گردید و همانا بسیاری بهوای نفسشان بدون دانش مردم را گمراه میگردانند و پروردگار تو عالم تر است بآنهاییکه از حد خود تجاوز نموده‌اند [۱۱۹]

و گناه آشکار و پنهان را واگذارید، همانا آنکسانیکه مرتکب گناه میشوند بزودی بآنچه کرده‌اند پاداش داده میشوند [۱۲۰]

و نخورید از آنچه اسم خدا بر آن برده نشده زیرا که آن خارج شدن از حکم خدا است و همانا شیاطین بدوستان خودشان القاء میکنند که با شما مؤمنین مجادله و نزاع کنند و اگر پیرو آنها گردید همانا شما هم مشرک خواهید گردید [۱۲۱]

آیا آنکس که (بجهل) مرده بود و ما او را (بعلم) زنده گردانیدیم و برای او نوری قرار دادیم که بآن در مردم حرکت کند، مانند کسی میباشد که در تاریکیها فرو رفته و برای او بیرون آمدن نیست، اینکه چنین برای کافرین زینت داده شده آنچه را که بودند عمل میکنند [۱۲۲]

و همچنین ما در هر ده و قریه‌ئی بزرگان گنهکاری قرار دادیم تا اینکه در آنجا با مردم مگر اندیشند، و آنان مگر اندیشی نمیکنند مگر بنفس خودشان و نمی‌فهمند [۱۲۳]

و وقتی برای آنها آیه‌ئی آمد (کافرین) گفتند ما هرگز ایمان نمی‌آوریم تا اینکه معجزه‌ئی داده شویم مثل آنچه برسولان خدا داده شده و خدا عالم تر است بر اینکه رسالت را در کجا قرار دهد، بزودی بآن کسانیکه مجرم شدند نزد خدا خواری و رسوائی و عذاب شدید است بسبب اینکه (با مؤمنین) مکر میکنند [۱۲۴]

صفحه : ۱۱۹

(توضیح آیات)

وَإِنْ تُطِيعْ أَكْثَرُ مَنْ فِي الْأَرْضِ يُضِلُّوكَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَإِنْ هُمْ إِلَّا يَخْرُصُونَ (خرص) بمعنی تخمین است و هر گفتاری که از روی ظن و تخمین باشد آنرا خرص گویند چه اینکه مطابق واقع باشد یا مخالف با آن برای اینکه گوینده‌اش از روی علم نگفته و بر ظن و تخمین اعتماد نموده و هر کس اینکه طور حرف بزند او را کاذب می‌نامند اگر چه قولش مطابق با واقع باشد که در قوله تعالی (إِذَا جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ، الی قوله: وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَكَاذِبُونَ) [مفردات راغب] (وَإِنْ تُطِيعْ) بمنزله علت است و نهی را می‌رساند و اینکه خطاب در ظاهر بر رسول است و مراد امت می‌باشد، گویا ذات متعال برای اینکه رسولش را آگاه نماید و او را از متابعت کافرین باز دارد باو خاطر نشان میکند که چون بیشتر کسانی که در زمینند گمراهند اگر تو تابع آنها گردی تو را از راه خدا گمراه می‌گردانند اینان تابع گمان و ظن خودند نه تابع حق قوله تعالی (إِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئاً) سوره یونس آیه ۳۷، معارف بایستی از روی یقین قطعی که توأم با برهان یقینی است باشد، و از ناحیه خدا اخذ شود نه از روی تخمین و چنانچه بعضی از مفسرین گفته‌اند، سعادت‌ی که رستگاری انسان در داشتن آن و هلاکت ابدی و خسران دائمی در نداشتن آن است امری نیست که قابل تخمین باشد.

آری خدای تعالی در امور مربوطه بسعادت انسان و مقدمات حصول وی پیمبران و اوصیاء آنها و کتابهای آسمانی را فرستاده که مردم را در امور مربوطه بسعادتشان و تحصیل معارفشان از معرفت بمقام کبریائی و معرفت معاد و دار جزاء و طریق عبادت و خدا پرستی بحدس و تخمین و بدالالت عقل ناقصشان

صفحه : ۱۲۰

عمل نمایند که اگر چنین کنند البته گمراه می‌گردند.

إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ مَنْ يَضِلُّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ همانا پروردگار تو عالم‌تر است بآنهایی که از طریق او که آن روش و طریقی است که انسان را بکمال انسانیّت و فضیلت می‌رساند گمراه می‌گردند و او بهدایت شدگان عالم‌تر است.

(اعلم) افعال التفضیل است، شاید اشاره باین باشد که شما ظاهر قول و عمل افراد را مینگرید و خبر از ضمائر و سریره آنها ندارید، میشود کسی بظاهر صالح و متقی بنظر آید و در باطن فاسد و منافق باشد و چنانچه معلوم است چون اکثر مردم چنینند و شما نمیدانید خدا است عالم بضمائر اینکه است علت اینکه نباید تابع ظن و تخمین شوید که البته گمراه خواهید گردید.

فَكُلُوا مِمَّا ذُكِرَ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ إِنْ كُنْتُمْ بآيَاتِهِ مُؤْمِنِينَ، الی آخر آیه بعد ترجمه آیات شده و واضح است و محتاج بتوضیح نیست، خلاصه آیات اینست که یادآوری مینماید آنچه را که در آیات دیگر بیان شده از آنچه را که از اکل حیوانات حرام نموده و آنچه را که از طریق اضطرار مباح گردانیده و نیز نهی فرموده از اکل حیوانی که موقع ذبح اسم خدا بر او ذکر نشده و در آخر آیه مذمت مینماید آنهایی را که بهوهای نفسانیشان بدون علم عمل نمودند که اینان از طریق راستی و درستی و سعادت گمراه گردیدند اینکه است که اول آیه فرموده (وَ مَا لَكُمْ أَلَّا تَأْكُلُوا مِمَّا ذُكِرَ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ) (ماء) استفهامیه را در مورد تعجب آرند که چیست بر شما که از حیوانی که اسم خدا بر آن برده شده نمی‌خورید، نهی در اینکه آیه مقابل آن امری است که در جمله (فَكُلُوا مِمَّا ذُكِرَ اسْمُ اللَّهِ) بود و لَا تَأْكُلُوا مِمَّا لَمْ يُذْكَرِ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ وَإِنَّهُ لَفِسْقٌ (وَلَا تَأْكُلُوا) در اینکه آیه نهی مولوی است و مؤکدا نهی نموده از خوردن حیوانی که در موقع ذبح نام خدا بر آن برده نشده و تصریح نموده که خوردن

صفحه : ۱۲۱

فسق است.

وَإِنَّ الشَّيَاطِينَ لَيُوحُونَ إِلَىٰ أَوْلِيَائِهِمْ لِيُجَادِلُوكُمْ وَإِنْ أَطَعْتُمُوهُمْ إِنَّكُمْ لَمُشْرِكُونَ همانا شیاطین بدوستان خود وسوسه میکنند تا با شما خصومت کنند که هر چه را خودتان میکشید میخورید و آنچه را خدا کشته است میگذارید عکرمه روایت کرده که گروهی از مجوس فارس بمشركین قریش نوشتند که گمان محمد صلی الله علیه و آله و سلم و اصحابش اینکه است که تابع امر خدایند و با اینحال اعتقادشان چنین است که آنچه خودشان ذبح میکنند حلال است و آنچه خدا آنرا کشته باشد (یعنی مرده باشد) حرام است، خدا فرمود شیاطین انسی که مجوسند اینکه معنی را بدوستان خود که کفار قریشند القاء میکنند تا با شما در اینکه مطلب مجادله کنند، و ای مؤمنین اگر شما آنها را در استحلال آنچه حرام است فرمان برید، حقیقه شما مشرک هستید.

[منهج] آیه جواب آنها است که بین اینکه دو قسم گوشت فرق است، آنکه بنام خدا ذبح شده باشد فسق آور نیست و آن حیوانی که مرده باشد خوردن آن فسق ایجاب میکند، و شاید علتش چنین باشد که چون حیوانات مانند باقی چیزها مخلوقات خدایند اینکه است که بایستی باذن او و نام او کشته شوند و بدون آن فسق می‌آورد زیرا که عادت بت پرستان چنین بوده که بنام بتها یا بدون آن حیوانات را میکشند. و نیز میشود گفت شاید یکی از حکمت ذبح آن شریان خونی است که از گلوی او دفع میشود و گوشت او را از قذارات و میکروبها خارج میگرداند و پاکیزه میشود.

أَوْ مَنْ كَانَ مَيِّتًا فَأَحْيَيْنَاهُ آيَةَ مُؤْمِنٍ مُّوَحَّدٍ رَا تَشْبِيهَ كَرْدَةَ بَادِمِ زَنْدَه وَ كَافِرٍ رَا بَمَرْدَه (أَوْ مَنْ كَانَ مَيِّتًا) یعنی ضالا فهديناه، یعنی پس از ضلالت و موت روحانی وی را بنور ایمان زنده گردانیدیم و حیات نوینی بوی عطاء نمودیم. مفسرین گفته‌اند، در قرآن موت و میت پنجم معنی آمده:

صفحه : ۱۲۲

۱- نطفه، در سوره بقره (وَ كُنْتُمْ أَمْوَاتًا فَأَحْيَاكُمْ) آل عمران (وَ يُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ) و نظیر آن در آیات بسیار است.

دوم- موت بمعنی ضلالت است مثل همین آیه (أَوْ مَنْ كَانَ مَيِّتًا) و در سوره النمل (فَبِأَنكَ لَا تَسْمَعُ الْمَوْتَى) سوم- موت بمعنی قحطی و خشکی زمین، در سوره الاعراف گفته (فَسَقْنَا إِلَىٰ بَلَدٍ مَيِّتٍ) یعنی زمینی که نباتات از آن روئیده نشود.

چهارم- موت بمعنی زهوق از جهت عقوبت پس از استیفاء رزقش در دنیا چنانچه در قوم موسی اتفاق افتاد قوله تعالی (وَ هُمْ أَلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ، فَقَالَ لَهُمُ اللَّهُ مُوتُوا ثُمَّ أَحْيَاهُمْ) پنجم- موت طبیعی باجل معین در وقت خود.

چنانچه مفسرین گفته‌اند اینکه مثلی است که خدای تعالی برای مؤمن و کافر زده، زیرا که انسان قبل از اینکه بهدایت الهی موفق گردد میتی ماند که از نعمت حیات محروم است و حس و حرکتی ندارد پس از آنکه بهدایت الهی هدایت یافت مانند مرده‌ئی است که زنده شده باشد و اگر اعمالش مورد رضایت پروردگار قرار گرفت نوری بوی عطا میگردد که بآن نور راه سعادت خود را می‌یابد و بکمال انسانیت میرسد.

بر عکس کافر مثل کسی ماند که در تاریکی فرو رفته و در دریای لجن‌زار طبیعت غوطه‌ور گردیده، و در ظلمت کفر فرو رفته راه نجاتی نمی‌یابد اینکه است که کافر زندگی و مرگش و دنیا و آخرتش در همه حال در تاریکی بسر میرد و در هیچ حالی نجات و سعادت برای او میسر نیست، مگر اینکه توفیق الهی شامل حالش گردد و ایمان آورد قوله تعالی (مَنْ عَمِلْ صَالِحًا مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أَنْثَى وَ هُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّه حَيَاةً طَيِّبَةً) سوره النحل آیه ۹۷.

خلاصه ظاهرا آیه در مقام وصف آن مؤمن کاملی است که مراتب ایمان را پایان رسانیده و زنده شده بحیات روحانی جاودانی و حیات پاکیزه لذت بخش

صفحه : ۱۲۳

نوینی یافته که در آن مرگ و فناء راه ندارد و بمردن سپری نمیشود، و پس از مرگ در تحت ولایت حق تعالی محفوظ می‌ماند و در حال حیات و پس از آن علی‌الدوام در سیر الی‌الله و صعود بدرجات کمال قدم قدم بالا میرود.

وَجَعَلْنَا لَهُ نُورًا يَمْشِي بِهِ فِي النَّاسِ كَمَنْ مَثَلُهُ فِي الظُّلُمَاتِ لَيْسَ بِخَارِجٍ مِنْهَا الْخ نور چیزی را گویند که (ظاهر بذاته و مظهر لغیره) باشد، ایمان وقتی بمرتبہ یقین و (عین‌الیقین) رسید نوری از آن پدید می‌گردد که بکلی تاریکی جهل را برطرف می‌گرداند و انسان بخود و بخدای خود باندازه نور ایمانی که در قلب او پرتو انداخته عارف می‌گردد و طریق سیر و روش خود را در راه سعادت میشناسد، و دیگر در درّه‌های اوهام و سنگلاخهای شبهات زانو نمی‌زنند و مانند (جبال‌راسخات) محکم در طریق بنده‌گی و عبودیت ایستادگی مینماید و بادهای مخالف وی را تکان نمیدهد و در مقام محبت بمقام الوهیت داخل آن مؤمنینی می‌گردد که در وصف آنان فرموده (وَالَّذِينَ آمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ) سوره بقره آیه ۱۶۰ اینکه است که خدای تعالی بهمزه استفهامی که در مورد انکار آرند گفته آیا چنین مؤمنی که دارای نور و دانشی است را میتوان مقایسه نمود با کسیکه در ظلمت و تاریکی کفر فرو رفته و راه خروجی برای او تصور ندارد هرگز چنین نیست بقول آن شاعر:

شب تاریک و بیم موج و گردابی چنین هائل کجا دانند حال ما سبکباران ساحل‌ها
وَكَذَلِكَ جَعَلْنَا فِي كُلِّ قَرْيَةٍ أَكَابِرَ مُجْرِمِيهَا لِيَمْكُرُوا فِيهَا وَمَا يَمْكُرُونَ إِلَّا بِأَنْفُسِهِمْ وَمَا يَشْعُرُونَ ترجمه آیه شده و واضح است و محتاج بتوضیح نیست، خلاصه آیه خبر میدهد که در هر شهری بزرگان و رؤسائی قرار دادیم و چنین کردیم تا اینکه مکر کنند و مکرشان بازگشت بخودشان مینماید، و مشعر بآن نیستند مفسرین گفته‌اند لام (لیمکروا) لام عاقبت است یعنی نتیجه عمل آنها مکر است و اینکه آیه نظیر قوله تعالی است راجع بفرعونیان و موسی که او را

صفحه : ۱۲۴

گرفتند (لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَحَزَنًا) یعنی عاقبت عمل آنها چنین شد که موسی دشمن و سبب حزن آنها گردید.

و نمیشود آنرا لام غایت گرفت زیرا که نسبت مکر بخدا دادن قبیح است و نیز مخالف قوله تعالی است (مَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ) که غایت آفرینش جن و انس را عبادت و بندگی قرار داده، و نیز میتوان گفت که از آخر آیه همین معنی استفاده میشود یعنی عاقبت مکرشان صیورت و باز گردیدن بخودشان را نتیجه میدهد.

وَإِذَا جَاءَتْهُمْ آيَةٌ قَالُوا لَنْ نُؤْمِنَ حَتَّى نُؤْتِي مِثْلَ مَا أُوتِيَ رُسُلُ اللَّهِ میشود مرجع ضمیر (هم) در (جاءتهم) همین اکابر در آیه بالا باشد که آنها چنین گفتند- ما هرگز بمحمد صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم ایمان نمی‌آوریم مگر وقتی که بما داده شود آنچه را که بیمبران داده شده از نزول وحی و معجزات و غیره از تبیان نقل میکنند که گفته ولید بن مغیره بحضرت رسول صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم گفت اگر نبوت حق است من از تو سزاوارترم، زیرا که بسن از تو بزرگ‌تر و بمال و عدد از تو بیشترم اینکه بود که خدای تعالی آیه فرستاد.

اللَّهُ أَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ الْخ خدا دانایتر است رسالت خود را در کجا قرار دهد، شاید اشاره باین باشد که رسالت مقام بسیار بلند ارجمندی است که بمال و اولاد و عشیره و کبر سن و بغیر اینها قرار نمی‌گیرد بلکه محل شایسته و روح قدس مصفائی خواهد که لایق چنین مقام و مرتبه باشد نه قلب آلوده بجنایات نفسانی و صفات حیوانی و بزودی میرسد بآن کسانیکه مجرم شدند خواری و رسوائی در نزد خدا و عذابی سخت بسبب مکر کردن آنها.

[سوره الأنعام (۶): آیات ۱۲۵ تا ۱۳۲]

اشاره

فَمَنْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ وَمَنْ يُرِدْ أَنْ يُضِلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقًا حَرَجًا كَأَنَّمَا يَصْعَدُ فِي السَّمَاءِ كَذَلِكَ يَجْعَلُ اللَّهُ الرِّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ (۱۲۵) وَ هَذَا صِرَاطٌ رَبُّكَ مُسْتَقِيمًا قَدْ فَضَّلْنَا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَذَّكَّرُونَ (۱۲۶) لَهُمْ دَارُ السَّلَامِ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَ هُوَ وَ لِيُهِمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (۱۲۷) وَ يَوْمَ يَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ قَدِ اسْتَكْثَرْتُمْ مِنَ الْإِنْسِ وَقَالَ أَوْلِيَاؤُهُمْ مِنَ الْإِنْسِ رَبَّنَا اسْتَمْتَحَ بَعْضُنَا بِبَعْضٍ وَ بَلَّغْنَا أَجَلَنَا الَّذِي أَجَّلْتَ لَنَا قَالَ النَّارُ مَثْوَاكُمْ خَالِدِينَ فِيهَا إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ إِنَّ رَبُّكَ حَكِيمٌ عَلِيمٌ (۱۲۸) وَ كَذَلِكَ نُؤَلِّي بَعْضَ الظَّالِمِينَ بَعْضًا بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ (۱۲۹)

يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَ الْإِنْسِ أَلَمْ يَأْتِكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ يَقُصُّونَ عَلَيْكُمْ آيَاتِي وَ يَنْذِرُونَكُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هَذَا قَالُوا شَهِدْنَا عَلَى أَنْفُسِنَا وَ غَرَّتْهُمْ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَ شَهِدُوا عَلَى أَنْفُسِهِمْ أَنَّهُمْ كَانُوا كَافِرِينَ (۱۳۰) ذَلِكَ أَنْ لَمْ يَكُنْ رَبُّكَ مُهْلِكَ الْقُرَى بِظُلْمٍ وَ أَهْلُهَا غَافِلُونَ (۱۳۱) وَ لِكُلِّ دَرَجَاتٍ مِمَّا عَمِلُوا وَ مَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ (۱۳۲)

[ترجمه]

هر کس را که خدا خواست هدایت نماید قلبش را بنور اسلام روشن میگرداند، و هر که را خواهد در گمراهی و میگذارد، و قلب او را سخت و تنگ میگرداند بطوریکه گویا میخواید با آسمان بالا رود- اینکه چنین خدا پلیدی را قرار میدهد بر آنکسانیکه ایمان نمیآورند [۱۲۵]

و اینکه (قرآن و اسلام) راه پروردگار تو است، در حالیکه راست است و کجی ندارد همانا ما آیات را تفصیل دادیم برای جماعتی که پند میگیرند [۱۲۶]

برای چنین اشخاصی (متذکر) نزد پروردگارشان منزلگاه سلامتی مهیا گردیده، و خدا ناصر و متولی امور آنها است، بسبب اعمال (و طاعات) نیکشان [۱۲۷]

(یاد کن روزی را) که خدا تمام مکلفین را محشور میگرداند، و میگوید ای گروه شیاطین همانا شما از آدمیان بسیار شدید که گمراهشان کردید، و دوستان و پیروان شیاطین از آدمیان گویند ای پروردگار ما بعضی از ما از بعض دیگر بهره‌مند شدند و برخورداری یافتند تا رسیدیم بوقتی که برای ما مقرر کرده بودی (تا مرگ) ما رسید و یا تا ما محشور شدیم، خدا میفرماید آتش جهنم آرامگاه شما است و در آن جاویدانید، مگر آنچه را که خدا خواهد، همانا پروردگار تو درست کار و دانا است (باعمال و افعال آنها [۱۲۸])

و همچنین ما بعضی ستمکاران را بر بعضی دیگر میگذاریم بسبب آنچه کسب کردند [۱۲۹]

ای جماعت جن و انس آیا بر شما از جنس خودتان رسولانی نیامد که آیات ما را برای شما میخواندند و شما را از ملاقات امروزتان میترسانیدند، آنها جواب میدهند که ما بر گناهان خودمان شهادت میدهیم، و حیات دنیا آنها را مغرور کرده بود، و بر نفسهای خود گواهی دادند که ناگرویده گان بودند [۱۳۰]

ارسال رسل برای اینکه است که پروردگار تو چنین نیست که ساکنین شهرها را هلاک کند در حالیکه اهل آن بی خیران باشند یعنی بر آنها اتمام حجت نشده باشد، و برای هر کس از آنچه عمل کرده در جاتی است، و پروردگار تو از آنچه عمل میکنند غافل نیست [۱۳۲]

صفحه : ۱۲۷

(توضیح آیات)

فَمَنْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ وَمَنْ يُرِدْ أَنْ يُضِلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقًا حَرَجًا كَأَنَّمَا يَصَّعَّدُ فِي السَّمَاءِ (شرح) بمعنی بسط و وسعت دادن است، راغب در مفردات گفته اصل اینکه کلمه بمعنی پهن کردن و باز کردن گوشت و امثال آنست، و شرح صدر بمعنی پهن گردیدن و باز شدن آنست بنور الهی و سکینت یافتن از جهت خدا و روحی است از طرف او قوله تعالی (رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي) (أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ) (أَفَمَنْ شَرَحَ اللَّهُ صَدْرَهُ) (و شرح المشكل من الكلام بسطه و اظهار نمودن ما یخفی من معانیه) یعنی شرح دادن کلام مشکل پهن کردن و اظهار نمودن آنچه را که مخفی است از معانی آن.

[پایان] و چنانچه گفته‌اند شرح صدری که در قرآن بمعنی ظرفیت داشتن برای فرا گرفتن علم و عرفان آمده در حقیقت بهمان معنی اصلش استعمال شده، چون سینه را شرح دادن و آنرا پذیرای هر معارفی که پیش بیاید کردن یک نحو توسعه است و بشهادت اینکه در باره اضلال که در مقابل شرح صدر است میفرماید (يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقًا حَرَجًا) در مجمع البیان گفته در روایت صحیح است که چون اینکه آیه نازل گردید از رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم سؤال شد که شرح صدر چیست گفت نوری است که خدا بقلب مؤمن میاندازد و قلبش باز میگردد و وسیع میشود، گفتند آیا برای آن علامتی است که بآن شناخته شود، فرمود آری (الانابه الى دار الخلود)

یعنی روی نمودن بدار خلود یعنی خانه جاودانی و دوری کردن از خانه غرور یعنی دنیای فانی، و مهیا گردیدن برای موت پیش از نزول آن.

ظاهرا اینکه آیه مربوط بآیه بالا- است و به (فاء) تفریع شرح صدر را متفرع میگرداند بر جمله (أَوْ مَنْ كَانَ مَيِّتًا فَأَحْيَيْنَاهُ وَجَعَلْنَا لَهُ نُورًا يَمْشِي بِهِ

صفحه : ۱۲۸

فِي النَّاسِ) و گویا اینکه آیه یعنی شرح صدر و باز شدن سینه بنور ایمان و معرفت را نتیجه همان حیات روحانی بحساب آورده که پس از آنکه نفس انسانی از جهت فقدان روح ایمان مرده‌ئی میماند که از نعمت حیات محروم مانده وی را زنده گردانیده بحیات طیب جاودانی، و از طرف خود نوری باو عطاء نموده که در تاریکیهای شبهات باو روشنی بخشد و تاریکی جهل را میبرد و حقایق بر وی مکشوف گردد آنوقت است که قلب مطمئن بایمان میگردد و بنیروی حیاتی قوت و شوکتی مییابد که با جنود اوهام شیطانی و قوای نفسانی و شهوات طبیعی مبارزه و نبرد مینماید و بقوت ایمان پس از مجاهده بر آنها غالب میگردد.

خلاصه ظاهرا مقصود از حیاتی که پس از مرگ در آیه جلو تذکر داده حیات روحانیست که مرگ ندارد، فقدان ندارد و آن همان حیاتی است که ایمان کامل و معرفت و شناسائی مقام الوهیت را بقدر طاقت بشریت نتیجه میدهد- و آثار آن در تمام مشاعر و قوی ظاهر میگردد، حق بیند، حق شنود، حق گوید بتمام اعضاء و جوارح در مقام عبودیت قیام مینماید.

و آنها کسانی میباشند که در باره آنها فرموده (أُولَئِكَ كَتَبَ فِي قُلُوبِهِمُ الْإِيمَانَ وَأَتَدَّهُمْ لِرُوحٍ مِّنْهُ) سوره مجادله آیه ۲۲.

نزد پادشاه مقتدر تمکن یافته و میتوان گفت که چنین اشخاصی در همین حیات دنیا از نعمت حیات حقیقی نیز برخوردارند- زیرا اگر در همین حیات دنیوی کسی از آن حیات و اشراق نور بهره‌ئی نبرد در آخرت نیز بمرتبگی کامل آن نخواهد رسید قوله تعالی (مَنْ كَانَ فِي هَذِهِ أَعْمَىٰ فَهُوَ فِي الْآخِرَةِ أَعْمَىٰ وَأَضَلُّ سَبِيلًا) زیرا که دنیا و آخرت دو حالتی است از حالات انسانی، اگر کسی در همین عالم بذر معرفت و ایمان حقیقی را در مزرعه قلب و جاننش نباشد چطور ممکن است در عالم آخرت که آخرین سیر کمال انسانی است از حاصلش بهره برد

صفحه : ۱۳۱

وَيَوْمَ يُحْشَرُهُمْ جَمِيعًا يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ قَدِ اسْتَكْرَثْتُمْ مِنَ الْإِنْسِ وَقَالَ أَوْلِيَاؤُهُمْ مِنَ الْإِنْسِ رَبَّنَا اسْتَمْتَحَ بَعْضُنَا بِبَعْضٍ (واو) جمله را بآیات جلو عطف داده و بیان اجتماع جن و انس است در روز محشر که بجماعت جنیان خطاب میرسد ای جماعت جنیان شما بسیاری از افراد بشر را گمراه گردانیدید آنوقت دوستان شیاطین اعتراف مینمایند که پروردگارا بعضی از ما از بعض دیگر تمتع بردیم در مجمع البیان گفته در اینکه آیه چند قول گفته شده:

۱- استمتاع جن از انس اینکه است که افراد بشر جن را پیشوا و رؤساء خود قرار دادند، پس تابع آنها گردیدند، و استمتاع انس از جن انتفاع آنها است در دنیا که شیطان دنیا را برای انسان زینت میدهد و میآراید و آنها را بسوی شهواتشان میخواند. [اینکه قول زجاج است که مأخوذ از قول ابن عباس میباشد] ۲- استمتاع انس از جن اینکه است که وقتی مردی مسافرت مینمود و در راه سلو کش از جن میترسید میگفت که بسید و بزرگ اینکه وادی پناه میبرم پس حرکت میکرد و نمیترسید و چنین گمان میکرد که در پناه جن قرار گرفته و وی را جن پناه میدهد کما قال تعالی (وَ أَنَّهُ كَانَ رِجَالٌ مِنَ الْإِنْسِ يَعُوذُونَ بِرِجَالٍ مِنَ الْجِنِّ فَزَادُوهُمْ رَهَقًا) و جنیان باین عمل آنها فریفته میگردیدند، و استمتاع جن از انس اینکه است که وقتی جن دید انسان باو پناهنده میشود و معتقدند که از آنها نفع میرند مسرور و خوشحال میگردند و منتفع میگردند.

[حسن و ابن جریح و زجاج و غیر آنها] ۳- مقصود از استمتاع نمودن بعضی از آنها است بعض دیگر را و موافقت کردن بعضی بعض دیگر را [محمد بن کعب] و احتمال دارد که استمتاع منحصر برای انس باشد که بعضی افراد بشر از بعض دیگر استمتاع نمایند نه از جن و جن از بشر.

[پایان]

صفحه : ۱۳۲

وَبَلَّغْنَا أَجَلَنَا الَّذِي أَجَلْتُمْ لَنَا قَالَ النَّارُ مَثْوَاكُمْ خَالِدِينَ فِيهَا إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ إِنَّ رَبَّكَ حَكِيمٌ عَلِيمٌ (بلغنا) مقول قول جماعت انس است که گویند ما چنین بودیم تا وقتی که اجل ما رسید یعنی عمر ما بسر آمد (قال) جواب آنها است که چون چنین بودید آتش ماوا و جایگاه شما است که محلد در آنید (إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ) جاوید بودن آنها را در جهنم معلق بمشیت میگرداند، شاید مقصود چنین باشد که هر کس را خدا بخواهد و مشیتش اقتضاء نماید از تابعین جن در جهنم مخلمد میگردد و هر کس را از اینها بخواهد نجات میبخشد همانا پروردگار تو درست کار و دانا است که هر کسی را مطابق عملش پاداش میدهد (جَزَاءً وَفَاةً) وَ كَذَلِكَ نُؤَلِّى بَعْضَ الظَّالِمِينَ بَعْضًا بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ یعنی همین طوری که کفار جن و انس را و میگذاریم همچنین مسلط میکنیم بعض ظالمین را بر بعض دیگر بسبب آنچه در دنیا کسب کردند و در اینکه اینکه تسلط در دنیا است یا در آخرت بین مفسرین اختلاف است یا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ أَلَمْ يَأْتِكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ يَقُصُّونَ عَلَيْكُمْ آيَاتِي وَيُنذِرُونَكُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هَذَا قَالُوا شَهِدْنَا عَلَىٰ أَنْفُسِنَا وَ غَرَّتْهُمْ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَ شَهِدُوا عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ أَنَّهُمْ كَانُوا كَافِرِينَ (معشر) جماعت کامل از قومی را گویند که مشتمل باشد بر اصناف و طائفه‌هائی، و در

اینکه آیه خبر میدهد که وقتی در روز محشر تمام اصناف و افراد جن و انس جمع شدند از حضرت عزت خطاب سخت آمیز میرسد، که ای جماعت جن و انس آیا بر شما پیمبرانی نفرستادیم که آنها آیات وعد و وعید مرا بر شما بخوانند و شما را از اینکه روز خبردار نمایند و بترسانند از آمدن همین روز آنوقت تمام افراد جن و انس میگویند ما بر نفس خودمان شهادت میدهم که پیمبران با معجزه‌های بسیار آمدند و گفتند، و زندگانی دنیا مغرور کرده بود آنها را و گویا میگویند ما عوض اینکه مطیع آنها گردیم آن بزرگواران را

صفحه : ۱۳۳

بأنواع و اقسام بسیار زجر نمودیم و نسبت ناروا بآنها دادیم و آن کفار بر نفس خودشان شهادت میدهند که ما کافر بودیم. ذَلِكَ أَنْ لَمْ يَكُنْ رَبُّكَ مُهْلِكًا الْقُرَى بِظُلْمٍ وَأَهْلُهَا غَافِلُونَ (ذَلِكَ) اشاره بحکم خدا است و جمله جاری مجرای تعلیل است که گویا ذات الهی خواهد خود را از ظلم و ستم بینده ضعیفش تبرئه نماید که گمان نشود بوی تعدی شده، اینکه است که خبر میدهد که هلاکت هر قومی پس از اتمام حجت و اتمام ادله و دانستگی آنها انجام گرفت، و شاید مقصود اینکه باشد که ملت هر قومی وقتی که در شرف عذاب واقع میگرددند پیمبر آنها قبلاً بآنها خبر میداد که شاید بترسند و توبه کنند و ایمان آرند. وَلِكُلِّ دَرَجَاتٍ مِمَّا عَمِلُوا وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ یعنی از برای هر یک از مکلفین درجه‌ها و مرتبه‌ها است از ثواب یا عقاب باعتبار آنچه‌ی که عمل نموده و بمقتضای عدل که بایستی هر چیزی بجای خود قرار گیرد، نمیشود همه در عرض هم باشند، البته هر کس ایمانش قوی‌تر و عملش صالح‌تر باشد درجه او بلندتر است. و نیز راجع بعذاب کفار و مشرکین چون آنها در کفر و شرک تفاوت دارند درکات جهنمی آنها در یک مرتبه نیست که گفته‌اند بهشت درجاتی دارد و جهنم را نیز درکاتی است

صفحه : ۱۳۴

[سوره الأنعام (۶): آیات ۱۳۳ تا ۱۴۰]

اشاره

وَرَبُّكَ الْعَنِيُّ ذُو الرَّحْمَةِ إِنْ يَشَأْ يُدْهِبْكُمْ وَيَسْتَخْلِفْ مِنْ بَعْدِكُمْ مَا يَشَاءُ كَمَا أَنْشَأَكُمْ مِنْ ذُرِّيَّةٍ قَوْمٍ آخَرِينَ (۱۳۳) إِنْ مَا تُوعَدُونَ لَاتٍ وَمَا أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ (۱۳۴) قُلْ يَا قَوْمِ اعْمَلُوا عَلَىٰ مَكَانَتِكُمْ إِنِّي عَامِلٌ فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ مَنْ تَكُونُ لَهُ عَاقِبَةُ الدَّارِ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ (۱۳۵) وَجَعَلُوا لِلَّهِ مِمَّا ذَرَأَ مِنَ الْحَرْثِ وَالْأَنْعَامِ نَصِيبًا فَقَالُوا هَذَا لِلَّهِ بِزَعْمِهِمْ وَهَذَا لِشُرَكَائِنَا فَمَا كَانَ لِشُرَكَائِهِمْ فَلَا يَصِلُ إِلَى اللَّهِ وَمَا كَانَ لِلَّهِ فَهُوَ يَصِلُ إِلَىٰ شُرَكَائِهِمْ سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ (۱۳۶) وَكَذَلِكَ زَيْنٌ لِكَثِيرٍ مِنَ الْمُشْرِكِينَ قَتَلُوا أَوْلَادَهُمْ شُرَكَائِهِمْ لِيُرَدُّوهُمْ وَلِيَلْبِسُوا عَلَيْهِمْ دِينَهُمْ وَ لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا فَعَلُوهُ فَذَرَهُمْ وَمَا يَفْتَرُونَ (۱۳۷)

وَقَالُوا هَذِهِ أَنْعَامٌ وَحَرْتُ حِجْرًا لَا يَطْعَمُهَا إِلَّا مَنْ نَشَأَ بِزَعْمِهِمْ وَأَنْعَامٌ حَرَّمَتْ طُهُورُهَا وَأَنْعَامٌ لَا يَذْكُرُونَ اسْمَ اللَّهِ عَلَيْهَا افْتِرَاءً عَلَيْهِ سَيَجْزِيهِمْ بِمَا كَانُوا يَفْتَرُونَ (۱۳۸) وَقَالُوا مَا فِي بُطُونِ هَذِهِ الْأَنْعَامِ خَالِصَةٌ لِدُكُونِنَا وَمَحْرَمٌ عَلَىٰ أَزْوَاجِنَا وَإِنْ يَكُنْ مِيتَةً فَهُمْ فِيهِ شُرَكَاءُ سَيَجْزِيهِمْ وَصَفَّهُمْ إِنَّهُ حَكِيمٌ عَلِيمٌ (۱۳۹) قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ قَتَلُوا أَوْلَادَهُمْ سَفَهًا بِغَيْرِ عِلْمٍ وَحَرَّمُوا مَا رَزَقَهُمُ اللَّهُ افْتِرَاءً عَلَى اللَّهِ قَدْ ضَلُّوا وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ (۱۴۰)

صفحه : ۱۳۵

گرفته‌اید.

إِنَّ مَا تُوعَدُونَ لَآتٍ وَمَا أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ- شاید آیه ارشاد بر اینکه است که غنای ذاتی و رحمت و اسعه خداوندی او مقتضی است که آنچه بشما وعده داده از عود شما بعالم قیامت و آن نعمتهای اخروی که بمطیعین وعده داده و عذابهایی که برای گنهکاران مهیا گردانیده آمدنی است و شما کافرین را چنان قوت و قدرتی نیست که او را از وفاء بوعده‌هایش

صفحه : ۱۳۷

عاجز گردانید (هُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِ) قُلْ يَا قَوْمِ اعْمَلُوا عَلَىٰ مَكَانَتِكُمْ إِنِّي عَامِلٌ فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ، مَنْ تَكُونُ لَهُ عَاقِبَةُ الدَّارِ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ- خطاب بر رسول صلی الله علیه و آله و سلم است که باین جماعت بگو آنچه توانید از اعمال نکوهیده که تمکن بر آن دارید بکنید، بعضی گفته‌اند مقصود از مکانه طریقه است، و بقول دیگر مکتب و طاقت است، عبد الله بن عباس گفته مقصود ناحیه است، جبائی گفته (علی حالتکم) یعنی بر حال خود باشید، و بعضی دیگر گفته‌اند اگر چه صیغه امر است لکن مقصود تهدید است مثل اینکه میگویند هر کاری که خواهی بکن که بطور مبالغه امر میکنند و غرض جدیت در نهی است.

(إِنِّي عَامِلٌ) بگو شما ای کافرین آنچه از مخالفت خواهید بکنید من هم آنچه از اطاعت و فرمان برداری است از تبلیغ رسالت بوظیفه خودم عمل میکنم (مَنْ تَكُونُ لَهُ عَاقِبَةُ الدَّارِ) بزودی خواهید فهمید خوبی عاقبت نصیب چه کس خواهد گردید، همانا خداوند ستمکاران را رستگار نخواهد نمود.

وَجَعَلُوا لِلَّهِ مِمَّا ذَرَأَ مِنَ الْحَرْثِ وَالْأَنْعَامِ نَصِيبًا فَقَالُوا هَذَا لِلَّهِ بِزَعْمِهِمْ وَ هَذَا لِشُرَكَائِنَا فَمَا كَانَ لِشُرَكَائِهِمْ فَلَا يَصِلُ إِلَى اللَّهِ وَ مَا كَانَ لِلَّهِ فَهُوَ يَصِلُ إِلَى شُرَكَائِهِمْ سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ آیه در مقام حکایت عمل مشرکین است که آنها اعمالشان چنین بوده، (ذره) بمعنی ایجاد بر وجه اختراع است، و کلمه (حرث) بمعنی زراعت است (زعم) بمعنی گفتاری است که مظنه دروغ و باطل باشد.

در مفردات گفته (زعم حکایه قول یكون مظنه كذب و لهذا جاء في القرآن في كل موضع ذم القائلون) در المنجد گفته (زعم) - قال قولاً- حقا و باطلا و اکثر ما يقال فيما يشك فيه او يعتقد كذبه، و من عادتهم ان من قال كلاما و كان عندهم كاذبا يقولون فيه زعم فلان) و معنی چنین میشود که زعم بمعنی گفتاری است که مظنه دروغ باشد

صفحه : ۱۳۸

و اینکه (وَ هَذَا لِشُرَكَائِنَا) را نسبت بمشرکین داده برای اینکه است که مشرکین چنین بودند که الهان خود را شریک در اموال خود میدانستند و مقداری از اموال خود را در راه آنها صرف مینمودند.

و بقول بعضی اینکه آیه بیان (هَذَا لِلَّهِ بِزَعْمِهِمْ) و اینکه جمله اخیر (هَذَا لِشُرَكَائِنَا) از باب تفریع تفصیل بر اجمال است که زراعت و درآمد خودشان را قسمت مینمودند قسمتی برای خدا و قسمتی برای شرکاء خودشان یعنی بتهایشان و چنین می‌پنداشتند که قسمت بتها بخدا نمیرسد و از خدا بتها میرسد (سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ) آیه مشرکین را مذمت میکند و اشاره بسخافت قول و عقیده‌شان و قسمت کردن بین خدا و بتها و بدتر از آن گمانشان که آنچه برای بتها است بخدا نمیرسد و آنچه برای خدا است بتها میرسد.

وَ كَذَلِكَ زَيْنٌ لِكَثِيرٍ مِنَ الْمُشْرِكِينَ- قَتَلَ أَوْلَادِهِمْ شُرَكَائِهِمْ إِبْنُ عَامِرٍ (زَيْن) را بضم زاء و (قتل) را برفع و (اولادهم) را بنصب خوانده و (شرکائهم) را برفع قرائت کرده.

اینکه طور در نظر مشرکین کشتن اولاد را زینت میدادند، ظاهرا فاعل زین همان شرکاءند یعنی شیاطین یا خدمه بتخانه، و باغواء شیاطین چنان محبت آن الهان دروغی را در دل آنها ریشه دوانده که حاضر بودند اولادان خود را در راه محبت آنها برای تقرب یافتن قربانی کنند. و بقولی مقصود از قتل اولاد در گور کردن دختران زنده میباشد، و اینکه از عادت جاهلیت بوده که دختران را

زنده در گور می‌کردند یا از جهت فقر و عدم هزینه اولاد یا دختر را عار میدانستند لکن معنی اول بقرینه آیه پیش نزدیک‌تر بحقیقت بنظر می‌آید لِيُرْدُوهُمْ وَ لِيَلْبَسُوا عَلَيْهِمْ دِينَهُمْ وَ لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا فَعَلُوهُ فَادْرَأَهُمْ وَ مَا يَفْتَرُونَ وَ سَدَنه یعنی مستحفظین بتخانه یا شیاطین یا مشرکین چنین کردند تا اینکه آنها را هلاک نمایند یا باین اعمال دین را بر اینها بیوشانند و اگر خدا میخواست چنین نمی‌کردند، اشاره به اینکه که چون مشرکین مطیع رسولان نشدند

صفحه : ۱۳۹

مبتلا گشتند باغواء شیاطین تا گمراه شدند و هلاک گردیدند وَ قَالُوا هَذِهِ أَنْعَامٌ وَ حَرِثْنَا الی قوله تعالی: سَيَجْزِيهِمْ وَ صَفَّهِمْ إِنَّهُ حَكِيمٌ عَلِيمٌ شیخ طنطاوی در اینجا بیانی دارد که برای توضیح اجمالاً ترجمه مینمائیم پس از آنکه در مقصد چهارم از بیان کفر مشرکین و شریک قرار دادن آنها برای خدا و جهلشان فارغ گردیده در اینجا شروع نموده باعمال و احکام فاسد آنها و پنج مطلب از اعمال فاسد مشرکین را تذکر میدهد:

۱- وقتی مشغول میشدند بکشت و کار و شتر و گوسفند که تعبیر از آنها بانعام میشود اینان نصیبی برای خدا و نصیبی برای اصنام قرار میدهند (یعنی در همان ابتداء عمل چنین قصد میکنند) و آن نصیبی که برای خدا قرار داده‌اند، در مصرف فقراء و مهمانان خرج مینمایند، و آنکه نصیب اصنام است مصرف حدام و سَدَنه اصنام میگردانیدند، و از آنچه نصیب خدا است چیزی کم کنند و بر خدام و مستحفظین بتخانه انفاق کنند بعذر اینکه خدا محتاج نیست و حافظین بتخانه محتاجند و از کم کردن نصیب خدا باک نداشتند ۲- سَدَنه یعنی خدام بتخانه عملشان چنین بود که بتها را بکمک شیاطین چنان در نظر مشرکین زینت میدادند که اولاد خودشان را در راه آنها قربانی کنند ۳- بحیره و سائبه و وصیله و حامی که در سوره مائده تفسیر شده اینها را بر زنها حرام میدانستند و میگفتند فقط مردها باید بخورند نه زنها و پشت آنها حرام شده یعنی سوار شدن و بار نهادن بر بحیره و سائبه و وصیله و حام را جایز نمیدانستند.

۴- عمل مشرکین بر اینکه بود که هنگام ذبح اسم خدا نمیدادند، بلکه بنام بتها ذبح می‌کردند.

۵- بنای مشرکین بر اینکه بود که آنچه در شکم بحائر و سوائب بود اختصاص بمردها میدادند و میگفتند زنها را از آن نصیبی نیست (وَ إِنْ يَكُنْ مَيْتَةً فَهُمْ فِيهِ شُرَكَاءُ) یعنی و اگر مرده متولد شد زنها هم شریکند در خوردن آن

صفحه : ۱۴۰

با مردها قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ قَتَلُوا أَوْلَادَهُمْ سَفَهًا بِغَيْرِ عِلْمٍ وَ حَرَّمُوا مَا رَزَقَهُمُ اللَّهُ افْتِرَاءً عَلَى اللَّهِ قَدْ ضَلُّوا وَ مَا كَانُوا مُهْتَدِينَ آیه در مقام مذمت آنها برآمده که اینکه جماعت مشرکین از روی جهالت و سفاهت و بی‌خردی بکشتن اولادشان خسران بردند، و نیز حیواناتی مثل بحیره و سائبه و غیر آنها را که خدا برای آنها حلال نموده و روزی آنان قرار داده بر خود حرام نمودند و افتراء بر خدا زدند که خدا اینها را حرام گردانیده، و باین اعمال گمراه گردیدند و نیستند راه یافته‌گان بر طریق حق و جاده صواب

صفحه : ۱۴۱

[سوره الأنعام (۶): آیات ۱۴۱ تا ۱۴۵]

وَهُوَ الَّذِي أَنْشَأَ جَنَّاتٍ مَعْرُوشَاتٍ وَغَيْرِ مَعْرُوشَاتٍ وَالنَّخْلَ وَالزَّرْعَ مُخْتَلِفًا أَكْلُهُ وَالزَّيْتُونَ وَالرُّمَانَ مُتَشَابِهًا وَغَيْرَ مُتَشَابِهٍ كُلُوا مِنْ ثَمَرِهِ إِذَا أَثْمَرَ وَآتُوا حَقَّهُ يَوْمَ حَصَادِهِ وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ (۱۴۱) وَمِنَ الْأَنْعَامِ حَمُولَةٌ وَفَرَشًا كُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ (۱۴۲) ثَمَانِيَةَ أَزْوَاجٍ مِنَ الضَّأْنِ اثْنَيْنِ وَمِنَ الْمَعَزِ اثْنَيْنِ قُلْ آلذَّكَّرِينَ حَرَّمَ أَمِ الْأُنثِيَيْنِ أَمَّا اشْتَمَلَتْ عَلَيْهِ أَرْحَامُ الْأُنثِيَيْنِ نُبُونِي يَعْلَمُ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ (۱۴۳) وَمِنَ الْإِبِلِ اثْنَيْنِ وَمِنَ الْبَقَرِ اثْنَيْنِ قُلْ آلذَّكَّرِينَ حَرَّمَ أَمِ الْأُنثِيَيْنِ أَمَّا اشْتَمَلَتْ عَلَيْهِ أَرْحَامُ الْأُنثِيَيْنِ أَمْ كُنْتُمْ شُهَدَاءَ إِذْ وَصَّاكُمُ اللَّهُ بِهَذَا فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا لِيُضِلَّ النَّاسَ بِغَيْرِ عِلْمٍ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ (۱۴۴) قُلْ لَا أَجِدُ فِي مَا أُوحِيَ إِلَيَّ مُحَرَّمًا عَلَى طَاعِمٍ يَطْعَمُهُ إِلَّا أَنْ يَكُونَ مَيْتَةً أَوْ دَمًا مَسْفُوحًا أَوْ لَحْمَ خِنزِيرٍ فَإِنَّهُ رِجْسٌ أَوْ فِسْقًا أُهْلَ لِغَيْرِ اللَّهِ بِهِ فَمَنْ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَإِنَّ رَبَّكَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۱۴۵)

صفحه : ۱۴۲

[ترجمه]

و او آنخدائی است که بستانهائی آفریده از درخت مو با داربست یا پهن در روی زمین از درختان پیوسته و غیر پیوسته و نخل خرما و زراعتها و میوه‌ها در حالیکه در خوردن (طعم آنها) مختلف است و درخت زیتون و انار بطوریکه بعضی مانند یکدیگر و بعضی مانند دیگر نیستند، وقتی که میوه داد از میوه‌های هر یک بخورید و در موقع درو کردن حق فقرا را بدهید و اسراف نکنید زیرا که خدا اسراف کنندگان را دوست نمیدارد [۱۴۱]

(و من الانعام) یعنی از چهار پایان ایجاد کرد آنچه بردارنده بار است و آنچه مفروش کنید برای سر بریدن مثل گوسفند و غیره، بخورید از آنچه خدا بشما روزی داده و پیروی نکنید گامهای شیطان را همانا شیطان بر شما دشمنی است آشکارا [۱۴۲] هشت جفت آفرید، نر و ماده، از گوسفند دو تا و از بز دو تا، ای رسول بگو آیا خدا نرهای آنها را حرام کرده یا ماده‌های آنها را، یا آنچه در شکم ماده‌های آنها است مرا بامر معلوم خبر دهید اگر از راست گویان میباید که خدا حرام کرده [۱۴۳] و از شتر دو تا و از گاو دو تا (نر و ماده) بگو آیا نرهای آنها را خدا حرام کرده یا ماده‌های آنها را یا آنچه در شکم ماده‌ها است، آیا شما مشاهده کنندگان بودید آن هنگامی که خدا بحرمت آنها بشما وصیت کرد پس اینکه طور دستور داد، آیا کیست ستمکارتر از آنکسی که بخدا دروغ بنهد و افتراء بزند تا بدون دانش مردم را گمراه گرداند، همانا خدا جماعت ستمکاران را هدایت نخواهد نمود [۱۴۴]

ای رسول صلی الله علیه و آله و سلم بگو من در آنچه بمن وحی شده نمی‌یابم طعامی که خوردن آن حرام گردیده شده باشد بر خورنده که آنرا بخورد مگر اینکه مردار باشد، یا خون ریخته شده در موقع ذبح سر بریدن حیوانات، یا گوشت خوک بحقیقت خوک نجس یا فسق است، یا گوشت حیوانی که در وقت ذبح نام غیر خدا بر آن برده شده باشد، پس هر کس که مضطر و ناچار شود از گرسنه گی بخوردن اینکه محرمات در حالیکه یاغی نباشد (و زیادتیر از سد رمق حیات نخورد) همانا پروردگار آمرزنده است (و از او مؤاخذه نکند) و مهربان است (که بیچارگان را رخصت داده) [۱۴۵]

صفحه : ۱۴۳

(توضیح آیات)

وَهُوَ الَّذِي أَنْشَأَ جَنَّاتٍ مَعْرُوشَاتٍ وَغَيْرَ مَعْرُوشَاتٍ وَالنَّخْلَ وَالزَّرْعَ مُخْتَلِفًا أُكُلُهُ وَالزَّيْتُونَ وَالزُّمَانَ مُتَشَابِهًا وَغَيْرَ مُتَشَابِهٍ شَجَرَهُ مَعْرُوشَهُ
 آندرختی را نامند که شاخه‌هایش بوسیله داربست بالا رفته باشد و یکی بالای دیگری قرار گرفته باشد، مثل درخت انگور و اینطور
 درختها را معروش‌ات نامیده زیرا که عرش بمعنی بلندی است و چون داربستها بالا- رفته باین اعتبار تاکستانها و باغهای انگور را
 معروش‌ات نامیده، و جَنَاتٍ غیر معروش‌ات آن درختهایی را گویند که بر تنه خود استوار باشد (و الزرع) مقصود زمین زراعتی است
 که حبوبات مثل گندم و جو و عدس و باقی حبوبات دیگر بعمل می‌آید (مُخْتَلِفًا أُكُلُهُ) که طعم و مزه هر یک طوری است غیر
 دیگری، و نیز درخت زیتون و انار که برای شما آفریده شده بعضی در اکل شبیه بیکدیگرند و بعضی شبیه بهم نیستند، شاید اشاره
 باین باشد که از کمال قدرت حق تعالی چنین است که در خوراکیها که از یک نوع میباشند مثل انگور و زیتون و امثال اینها با اینکه
 از یک نوعند و از یک قطعه زمین بیرون آمده در طعم و مزه یک طور نیستند بلکه مختلفند.

كُلُوا مِنْ ثَمَرِهِ إِذَا أَثْمَرَ وَآتُوا حَقَّهُ يَوْمَ حَصَادِهِ وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ- امر (كُلُوا) امر مولوی نیست که وجوب از آن
 استفاده شود یعنی بخورید و برای شما مباح است یعنی شما در خوردن آنها مأذونید.
 و در جمله (وَآتُوا حَقَّهُ يَوْمَ حَصَادِهِ) ظاهراً مرجع ضمیر (حَقَّهُ) ثمرات است یعنی بخورید و آن حقی را که خدای تعالی قسمت
 فقراء قرار داده وقتی که درو کردید بدهید یعنی موقع درو در زراعات و موقع چیدن در انگور بدهید، شاید مقصود زکوة باشد که
 بگندم و جو و انگور زکوة تعلق میگیرد.
 (وَلَا تُسْرِفُوا) نهی است که در قسمت فقراء اسراف نکنید که حق آنها را

صفحه : ۱۴۴

در غیر مصرف آنها صرف کنید، و در معنی اینکه جمله شش قول است که در (مجمع البیان) ذکر کرده است یکی از آن شش قول
 اینکه است که ذکر شد وَ مِنَ الْأَنْعَامِ حَمُولَةً وَ فَرْشًا كُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ چارپایان بزرگ سالان را حموله نامند نظر به اینکه که
 قوی شده‌اند و بهتر بار کشی میکنند، و چهار پایان کوچک را فرش گویند، و گفته‌اند تشبیه کردن آنان را بفرش نظر باین است که
 از کوچکی گویا فرش زمینند یا در وقت سر بردن گوسفند را روی زمین میخوابانند.

پس از آنکه در آیه جلو امر بخوردن میوه اشجار و حاصل زراعت نموده و آنها را مباح گردانیده راجع بانعام نیز اجازه اکل آنها را
 داده که چهارپایان مثل گاو و گوسفند و شتر را برای شما حلال نموده و آنانرا روزی شما گردانیده وَ لَا تَتَّبِعُوا خُطُواتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ
 لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ آیه بانسان خاطر نشان میکند که حلال خدا را بمتابعت شیطان بر خود حرام نکنید و بجای پای شیطان قدم نگذارید،
 یعنی تابع شیطان جنی و انسی نگردید، همانا شیطان برای شما دشمنی است آشکارا.

ثَمَانِيَةَ أَزْوَاجٍ مِنَ الضَّأْنِ اثْنَيْنِ وَمِنَ الْمَعْزِ اثْنَيْنِ قُلْ أَلَذَّكَّرِينَ حَرَّمَ أُمَّ الْأَنْثَيْنِ أَمَّا اشْتَمَلَتْ عَلَيْهِ أَرْحَامُ الْأُنثَيْنِ نَبُؤُنِي بِعِلْمٍ إِنْ كُنْتُمْ
 صَادِقِينَ، الی قوله فَمَنْ أَظْلَمُ پس از آنکه در آیات قبل عقائد رکیک مشرکین را یادآوری نموده که بدون دلیل و مدرک بعضی از
 حیوانات را بر خود حرام نموده بودند و اجمالاً قول آنان را رد نموده، ظاهراً در اینکه آیه در مقام تفضیل و سرزنش بآنها برآمده که
 آیا کدام یک از اینکه چهار پایان بر شما حرام گردیده، آیا از میش دو تا نر و ماده، و از بز دو تا نر و ماده، و از شتر دو تا نر و ماده،
 و از گاو دو تا نر و ماده، آیا از اینکه هشت عدد انعام کدام یک بر شما حرام گردیده یا آنچه در شکم ماده‌ها است بر شما حرام
 گردیده، اگر شما بر اینکه حکمی که میکنید مدرکی یا شاهی

صفحه : ۱۴۵

دارید بیاورید، اشاره به اینکه که شما بر اینکه گفتار و عملیات هیچ دلیل و برهانی ندارید و باغوی شیطانی بعضی چیزها را حلال و

بعضی را حرام میگردانید.

فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا لِيُضِلَّ النَّاسَ بِغَيْرِ عِلْمٍ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ظلم و ستم گاهی نسبت بمخلوقات است و گاهی بنفس خود انسان است و ستم کردن بمخلوقات از حیث قبح مراتب و اقسامی دارد مثل ستم نمودن بانسان آنها مؤمن کامل قبیح تر از ستم کردن بحیوانات است، لکن دروغ بستن بمبدء عالم و آن وجود حقیقی احدی بمراتب بسیار قبیح تر و شنیع تر بشمار می‌رود و نسبت دروغ بخدا دادن و افتراء زدن بآن فرد متعال از بالاترین اقسام ظلم محسوب می‌گردد آنها اگر غرض مفتری گمراه کردن مردم باشد نه اینکه اشتباها و بظن تخمین نسبتی، حکمی را بخدا بدهد و غرضش هدایت مردم باشد نه گمراهی آنها اگر چه نسبت حکمی بخدا دادن بدون علم و بدون قرینه مجوزه جائز نیست لکن فصاحت آنکس که از راه عمد نه خطاء افتراء بخدا میزند و غرضش گمراه کردن مردم است بیشتر است و چنین کسی ظالم ترین مردم بشمار می‌رود و از بس عملش قبیح است از قابلیت هدایت گردیدن می‌افتد، و دیگر هدایت نخواهد گردید.

قُلْ لَا أَجِدُ فِي مَا أُوحِيَ إِلَيَّ مُحَرَّمًا عَلَى طَاعِمٍ يَطْعَمُهُ إِلَّا أَنْ يَكُونَ مَيْتَةً أَوْ دَمًا مَسْفُوحًا أَوْ لَحْمَ خِنزِيرٍ الْخ اینجا سه نوع از محرّمات است که در اینکه آیه تذکر می‌دهد بضمیمه حیوانی که بدون اسم خدا در آیات دیگری نیز یاد آور شده و از مطلق محرّمات در اکل استثناء گردیده لکن چنانچه از اخبار و اجماع مسلمین استفاده میشود محرّمات منحصر باینها نیست مثل گوشت سگ و حیوانات درنده و مسکرات و غیر اینها که ظاهراً از تحت استثناء خارج می‌گردند و باقی بدلاله اخبار و احادیث ثابت گردیده و جای بیان آن کتب فقهیه است.

صفحه : ۱۴۶

در کشف الاسرار گفته قوله تعالی (وَهُوَ الَّذِي أَنْشَأَ جَنَّاتٍ مَعْرُوشَاتٍ الْخ) دیده‌ئی باید پاک و از غشاوت غیبت نجات یافته، و از سرمه توحید مددی تمام یافته، تا نظاره اسرار صنایع ربوبیت در عالم خلقت از وی درست آید، و آن آثار رحمت و آیات و رایات قدرت و دلالات و امارات حکمت ببیند، در اینکه باغ و بستان و انواع و الوان درختان، تا در هر جزوی از اجزاء مخلوقات و مقدورات، صد هزار صنایع و بدایع ببند نهاده که یکی بیکی نماند، سهلها معطر بحرها معتبر، خاکها منور، باغها مزخرف، گلها ملون، یکی سرخ چون خون دل مشتاقان، یکی لعل چون جان عاشقان، اینکه همه تأثیر یک نظر حق است که هر سال یکبار بزمین نگرد، چون از آن یک نظر اینکه همه عجائب و لطائف پدید آید، و از سیصد و شصت نظر بدل دوستان گوئی چه اثر نماید و چه اعجوبه و چه لطیفه پدید آرد.

(وَأَتُوا حَقَّهُ يَوْمَ حَصَادِهِ) بنده‌گان را میگوید که حق اینکه نعمت بشناسید و بشکر آن قیام نمائید و با درویشان مواسات کنید تا نعمت بماند و دوستی حق شما را حاصل شود، بداد وحی آمد که یا داود خواهی که بمن نزدیک شوی و تو را بدوست گیرم، رو درویشان را بازجو، شکستگان را بنواز، و بایشان تقرب کن.

(وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ) بر ذوق جوانمردان طریقت اسراف آنست که حظ نفس در آنست گر چه حبه‌ئی یا ذره‌ئی بود، بموسی وحی آمد که ای موسی گر خواهی که همه آن رود که مراد تو بوده حظ نفس خود در باقی کن و مراد خود را فداء مراد ازلی کن، تو بنده‌ئی و بنده را مراد نیست، و حظ خود دیدن سیرت جوانمردان نیست، و از خود بازستن جز کار صدیقان نیست.

تا با تو تویی ترا بخود ره ندهند چون بی تو شدی ز دیده بیرون نهند

[پایان]

[سوره الأنعام (۶): آیات ۱۴۶ تا ۱۵۱]

اشاره

وَعَلَى الَّذِينَ هَادُوا حَرَّمْنَا كُلَّ ذِي ظُنْفُرٍ وَمِنَ الْبَقَرِ وَالْغَنَمِ حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ شُحُومَهُمَا إِلَّا مَا حَمَلَتْ ظُهُورُهُمَا أَوْ الْحَوَايَا أَوْ مَا اخْتَلَطَ بِعَظْمٍ ذَلِكَ جَزَيْنَاهُمْ بِبَغْيِهِمْ وَإِنَّا لَصَادِقُونَ (۱۴۶) فَإِن كَذَّبُوكَ فَقُلْ رَبُّكُمْ ذُو رَحْمَةٍ وَاسِعَةٍ وَلَا يُرَدُّ بَأْسُهُ عَنِ الْقَوْمِ الْمُجْرِمِينَ (۱۴۷) سَيَقُولُ الَّذِينَ أَشْرَكُوا لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَشْرَكْنَا وَلَا آبَاؤُنَا وَلَا حَرَمْنَا مِنْ شَيْءٍ كَذَلِكَ كَذَّبَ الَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ حَتَّى ذَاقُوا بَأْسَنَا قُلْ هَلْ عِنْدَكُمْ مِنْ عِلْمٍ فَتُخْرِجُوهُ لَنَا إِنْ تَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَإِنْ أَنْتُمْ إِلَّا تَخْرُصُونَ (۱۴۸) قُلْ فَلِلَّهِ الْحُجَّةُ الْبَالِغَةُ فَلَوْ شَاءَ لَهَدَاكُمْ أَجْمَعِينَ (۱۴۹) قُلْ هَلُمَّ شُهَدَاءَكُمْ الَّذِينَ يَشْهَدُونَ أَنَّهُ اللَّهُ حَرَّمَ هَذَا فَإِن شَهِدُوا فَلَا تَشْهَدْ مَعَهُمْ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَالَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ وَهُمْ بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ (۱۵۰)

قُلْ تَعَالَوْا أَتْلُ مَا حَرَّمَ رَبُّكُمْ عَلَيْكُمْ أَلَّا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ مِنْ إِمْلَاقٍ نَحْنُ نَرِزُقُكُمْ وَإِيَّاهُمْ وَلَا تَقْرَبُوا الفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ ذَلِكَمَ وَصَّاكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ (۱۵۱)

[ترجمه]

و بر یهودیها حرام کردیم هر حیوان ناخن‌دار را مثل طیور و غیره و از گاو و گوسفند (و نیز) بر یهودیها حرام کردیم پیه آنها را مگر آنچه در پشت آنها یا باستخوان آنها آمیخته است، بتحریم اینکه چیزها یهودیها را جزا دادیم بسبب ستم کردن آنها و همانا ما راست گویانیم [۱۴۶]

پس اگر یهودیها تو را تکذیب کردند بگو پروردگار شما صاحب رحمت و اسعه می باشد و عذاب او از گروه ستمکاران بازداشته نخواهد شد [۱۴۷]

بزودی مشرکین میگویند اگر خدا خواسته بود ما و پدران ما شرک نمیآوردیم و هیچ چیزی را حرام نمیکردیم همچنین که تو را تکذیب میکنند تکذیب کردند کسانی که پیش از اینها بودند تا اینکه عذاب ما را چشیدند ای رسول بگو آیا (بر آنچه میگوئید) نزد شما علم و دانشی است اگر چنین است برای ما آنرا بیرون آرید اینها تابع گمان خود گردیده‌اند و اینان نیستند مگر دروغگویان [۱۴۸]

ای پیغمبر بگو از برای خدا است حجه بالغه اگر خواسته بود (باجبار) تمام شما را هدایت مینمود [۱۴۹]

بگو گواهان خود را بیاورید که گواهی دهند که خدا اینها را بر شما حرام گردانیده، اگر آنها گواهی دادند تو ای محمد [ص] با آنها گواهی مده و خواسته‌های آنانرا پیروی منما، آنهائیکه آیات ما تکذیب کردند و آنهائیکه باختر ایمان نیاوردند زیرا که آنها از پروردگارشان بسوی بتها عدول نمودند [۱۵۰]

بگو بیائید برای شما بخوانم آنچه را که پروردگارتان بر شما حرام کرده (آن چند چیز است) ۱- با خدا چیزی شریک نگردانید ۲- پسر و مادر نیکی کنید ۳- از ترس فقیر شدن اولاد خود را نکشید مائیم که شما و آنها را روزی میدهیم ۴- و نزدیک کارهای زشت نروید، آنچه ظاهر است یا مخفی ۵- نفسی را که خدا حرام کرده نکشید مگر بحق اینکه است آنچه‌ای که بشما توصیه

نموده‌ایم شاید شما تعقل کنید [۱۵۱]

صفحه : ۱۴۹

(توضیح آیات)

وَعَلَى الَّذِينَ هَادُوا حَرَّمْنَا كُلَّ ذِي ظُنْفُرٍ وَمِنَ الْبَقَرِ وَالْغَنَمِ حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ شُحُومَهُمَا إِلَّا مَا حَمَلَتْ ظُهُورُهُمَا أَوِ الْحَوَايَا أَوْ مَا اخْتَلَطَ بِعَظْمٍ
حق تعالی در اینکه آیه خبر میدهد که بر یهودیها حرام گردانیدیم هر حیوان ناخن داری را و گفته‌اند که مقصود از ظفر چنگال
است، و جماعتی مثل عبد الله بن عباس و سعید بن جبیر و مجاهد و قتاده و سدی گفته‌اند که هر حیوانی که سم وی شکافته نباشد
مثل شتر و شتر مرغ و بظّه و مرغابی و غیر آن. و ابو علی جبائی گفته انواع حیوانات از شیر، گرگ، پلنگ، روباه، سگ، گربه و
امثال اینها خلاصه هر حیوانی که بچنگال صید میکند تحت اینکه آیه داخل است. ابو القاسم بلخی گفته مقصود هر صاحب حافری
است از چهارپایان و هر صاحب مخلبی است از مرغان، و بنا بر اینکه قول اسب و استر و خر داخل میگردند، و گفته در اخبار ما
اینکه هر دو مکروه است.

[ابو الفتوح] و نیز فرموده که بر یهودیها حرام نمودیم از گاو و گوسفند آنچه را که در شکم آنها است از پیه مگر آنچه را که در
پشت آنها و پهلوی آنها چسبیده (او الحویا) حویا یعنی روده‌ها یا آنچه که مشتمل است بر امعاء یعنی چربی که ملصق بر روده‌های
آنها است یا چسبیده باستخوان آنها است.

در مجمع البیان گفته احتمال دارد کلمه (حویا) عطف باشد به (ظهورهما) و در تقدیر مرفوع باشد، و احتمال دارد عطف باشد
بکلمه (ما) در (ما حملت) و در تقدیر منصوب باشد، و اما کلمه (ما) که در جمله (مَا اخْتَلَطَ بِعَظْمٍ) است معطوف باشد به (ما) اول،
سپس فرموده کلمه (ذلک) در جمله (ذَلِكَ جَزَيْنَاهُمْ) ممکن است در تقدیر منصوب و مفعول دوم (جزیناهم) باشد و معنی کلام
(جزیناهم ذلک بیغیم).

[پایان]

صفحه : ۱۵۰

ذَلِكَ جَزَيْنَاهُمْ بِبِغِيهِمْ وَإِنَّا لَصَادِقُونَ) شاید آیه در علت حرام کردن (طبیات) است بر یهودیها قوله تعالی در سوره نساء آیه ۱۵۸
(فَبِظُلْمٍ مِنَ الَّذِينَ هَادُوا حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ طَيِّبَاتٍ أُحِلَّتْ لَهُمْ وَبِصَيِّدِهِمْ عَنِ سَبِيلِ اللَّهِ كَثِيرًا) یعنی پیدایش ظلم و طغیان آنها طبیات را بر
آنان حرام گردانیدیم.

فَإِن كَذَّبُوكَ فَقُلْ رَبُّكُمْ ذُو رَحْمَةٍ وَاسِعَةٍ وَلَا يُرَدُّ بَأْسُهُ عَنِ الْقَوْمِ الْمُجْرِمِينَ سَيَقُولُ الَّذِينَ أَشْرَكُوا- أَلَمْ نَقُلْ لَكَ يَا مُحَمَّدُ
تَخَرُّصُونَ ترجمه آیات شده و واضح است محتاج بتوضیح نیست. خلاصه شاید برای اینکه کفار یهود هم بقبح عملشان مطلع شوند
و هم امیدوار برحمت الهی باشند بپیمبرش خطاب نموده که اگر اینکه یهودیها در اینکه خبر که خدا اینکه چیزها را بر آنها حرام
نموده تو را دروغ گو دانستند، آنها را خاطر نشان نمان که چون شما ستم نمودید طبیات برایتان حرام گردید لکن با اینحال نباید از
رحمت خدا مأیوس باشید، و نیز آیه خبر میدهد که اینکه مشرکین در پاسخ اینکه در آیه بالا- یادآوری میکند که ممنوع شدن
یهودیان از طبیات پاداش تکذیب آنها بود میگویند اگر خدا میخواست ما و پدران ما برای خدا شریک نمیآوردیم و حرام نمیگردیم
هیچ چیز را بر خودمان و خود را تبرئه مینمودند.

یهودیه‌ها یا ای افراد بشر چیزی را بر خدا شریک نیاورید.

شرک دو قسم است، شرک جلی و شرک خفی، شرک جلی شرک بت پرستان است که غیر خدا را در الوهیت و نظام عالم بوجهی با خدا که آفریننده عالم است شریک کرده بودند. و شرک خفی اینکه است که اگر چه بزبان میگویند همه کارها بدست خدا است لکن در باطن چیزهایی یا اشخاص دیگری را در امور مدخلیت میدهد، و اینکه قسم از شرک در بیشترین مؤمنین موجود است و فقط مؤمن خالص که شیطان بر او تسلطی ندارد از اینکه قسم از شرک مبراء است.

۲- احسان پیدر و مادر که بحرف عطف احسان بوالدین را عطف به

صفحه: ۱۵۳

(أَلَّا تُشْرِكُوا بِهِ) داده و اینکه اهمیت حکم را میرساند، و در چند جای قرآن کریم احسان پیدر و مادر را تالی توحید و ترک شرک دانسته سوره اسری آیه ۲۴ (وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا) سوره لقمان آیه ۱۲ (وَإِذْ قَالَ لُقْمَانُ لِابْنِهِ وَهُوَ يَعِظُهُ يَا بُنَيَّ لَا تُشْرِكْ بِاللَّهِ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ إِلَىٰ قَوْلِهِ تَعَالَىٰ: أَنْ اشْكُرْ لِي وَ لِوَالِدَيْكَ إِلَى الْمَصِيرِ) و آیات دیگر.

۳- وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ مِنْ إِمْلَاقٍ نَحْنُ نَرْزُقُكُمْ وَإِيَّاهُمْ (املاق) بمعنی افلاس و نداشتن مال است، گفته‌اند چون در زمان جاهلیت کشتن اولاد از ترس هزینه زندگی بین اعراب شایع بوده زیرا که غالباً قحطی و خشک سالی و کم بارانی بین آنها بسیار بود از اینکه جهت اولادهایشان را میکشند اینک است که آیه از اینکه عمل شنیع نهی مینماید که ما همین طور که شما را روزی میدهیم اولادهای شما را نیز روزی میدهیم (هر آنکس که دندان دهد نان دهد) ۴- وَلَا تَقْرَبُوا الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ ظَاهِرًا مقصود از فواحش زنا است گویا اعراب ظاهر نمودن عمل زنا را قبیح میدانستند و مخفی بودن آنرا بد بشمار نمی‌آوردند، آیه نهی میفرماید که عمل زنا از فواحش و اعمال رکیک است نزدیک باین عمل نشوید، شاید اینکه فرموده نزدیک نشوید مقصود اینک باشد که حتی مقدمات آنرا از نظر کردن باجنبی که محرک شهوت گردد یا نزدیک شدن بمحل چنین عمل نیز از فواحش است ۵- وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ پنجم از منهیات در اینکه آیه کشتن نفس محترمه است بناحق یعنی در غیر مورد قصاص یا بدون حکم الهی در مواردی که در قتل نفس مثل موقع جهاد فی سبیل الله یا غیر آن تجویز شده.

ذَلِكُمْ وَصَّاكُم بِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ اینها اموری است که خدا بزبان رسولش بشما توصیه و سفارش نموده یعنی

صفحه: ۱۵۴

شما را خاطر نشان کرده که رجوع بعقل خود کنید تا اینکه بارشاد عقل خودتان بقبح اینک اعمال و منهیات پی ببرید.

[سوره الأنعام (۶): آیات ۱۵۲ تا ۱۵۷]

اشاره

وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ حَتَّىٰ يَبْلُغَ أَشُدَّهُ وَأَوْفُوا الْكَيْلَ وَالْمِيزَانَ بِالْقِسْطِ لَا تُكَلِّفُوا نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا وَإِذَا قُلْتُمْ فَاعْدِلُوا وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَىٰ وَبِعَهْدِ اللَّهِ أَوْفُوا ذَلِكُمْ وَصَّاكُم بِهِ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ (۱۵۲) وَأَنْ هَذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا فَاتَّبِعُوهُ وَلَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ عَنْ سَبِيلِهِ ذَلِكُمْ وَصَّاكُم بِهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ (۱۵۳) ثُمَّ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ تَمَامًا عَلَى الَّذِي أَحْسَنَ وَ تَفْصِيلاً لِكُلِّ شَيْءٍ وَ هُدًى وَ رَحْمَةً لِّعَلَّاهُمْ بِلِقَاءِ رَبِّهِمْ يُؤْمِنُونَ (۱۵۴) وَ هَذَا كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ مُبَارَكٌ فَاتَّبِعُوهُ وَ اتَّقُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ (۱۵۵) أَنْ تَقُولُوا إِنَّمَا أَنْزَلَ الْكِتَابَ

عَلَى طَائِفَتَيْنِ مِنْ قَبَلِنَا وَإِنْ كُنَّا عَنْ دِرَاسَتِهِمْ لَغَافِلِينَ (۱۵۶)

أَوْ تَقُولُوا لَوْ أَنَّا أُنزِلَ عَلَيْنَا الْكِتَابُ لَكُنَّا أَهْدَى مِنْهُمْ فَقَدْ جَاءَكُمْ بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ كَذَّبَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَصَدَفَ عَنْهَا سَنَجِزِي الَّذِينَ يَصْدِفُونَ عَنْ آيَاتِنَا سُوءَ الْعَذَابِ بِمَا كَانُوا يَصْدِفُونَ (۱۵۷)

صفحه : ۱۵۵

[ترجمه]

و نزدیک مال یتیم نشوید مگر بآنطوری که نیکوتر باشد تا وقتی که بعد رشد برسد و کیل و وزن را تمام بدهید ما کسی را تکلیف نمیکنیم مگر بقدر وسع و طاقت او و هرگاه سخنی گفتید بعدالت بگوئید و لو اینکه در باره خویشاوندان خودتان باشد و بعهد خدا وفا کنید اینکه است آنچه شما را خدا بآن وصیت کرد تا شاید شما متذکر گردید [۱۵۲]

و حقیقه اینکه راه من است در حالیکه راست است پس پیرو آن گردید و راههای کج را پیروی نکنید که شما را از طریق حق متفرق گرداند اینکه است سفارش خدا بشما شاید شما پرهیزگار گردید [۱۵۳]

پس بموسی کتاب عطا کردیم برای تمام کردن نعمت بر موسی یا بر ابراهیم و برای تفصیل هر چیزی و هدایت و رحمت شاید آنها بقاء پروردگارشان ایمان آرند [۱۵۴]

و اینکه (قرآن) کتاب مبارکی است که آنرا نازل گردانیدیم پس پیروی کنید آنرا و پرهیزید از مخالفت او شاید شما در مورد ترجم الهی واقع گردید [۱۵۵]

بجهت اینکه نگوئید همانا بر دو طائفه پیش از ما یعنی یهود و نصاری کتاب نازل گردید و بدرستی که بودیم ما از خواندن آن بی خبر (یعنی بلغت عربی نیست که بفهمیم) [۱۵۶]

یا بگوئید اگر بر ما کتاب نازل شده بود ما هدایت یافته تر از آنها بودیم محققا آمد بر شما از جانب پروردگارتان بینه و هدایت و رحمت پس کی است ستمکارتر از آنکسیکه آیات خدا را تکذیب کرد و اعراض نمود از آن یا مردمان را از آن بازداشت و ما بزودی کسانی را که از آیات ما روی گردانیدند مجازات میکنیم بدترین عذاب بسبب اعراض آنها [۱۵۷]

صفحه : ۱۵۶

(توضیح آیات)

اشاره

وَلَا تَقْرُبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ حَتَّىٰ يَبْلُغَ أَشُدَّهُ در اینکه آیه بضمیمه آیات بالا بنه حکم امر فرموده و از محرمات بشمار آورده: ۱- برای خدا شریک نیاورید ۲- پیدر و مادر احسان کنید ۳- از ترس فقر اولاد خود را نکشید ۴- بکارهای زشت و قبیح نزدیک نگردید ۵- نزدیک مال یتیم نشوید مگر بانوجهی که نیکوتر باشد برای او.

[سخنان مفسرین در توجیه: اَلَا بِأَلْتَى هِیَ احْسَن]

۱- نیکوتر اینکه است که مال یتیم را نگاه دارند تا بعد رشد برسد و تحویل وی دهند.

۲- مال یتیم را ضایع نگذارند بکار برند و آن تجارت و زراعت کنند تا زیاد شود.

[مجاهد، ضحاک، سدی] ۳- نفقه و لوازمات او را از خوراک و پوشاک و آنچه لازمه معاش یتیم است بطور میانه روی عمل کنند که بیتیم ضرر وارد نیاید و سرمایه باقی بماند [ابن زید] ۵- (حَتَّى يَبْلُغَ أَشُدَّهُ) یعنی مال یتیم را نیکوتر وجهی که ممکن است نگاه دارید تا وقتی که برشد برسد، شاید مقصود اینکه باشد که اولیاء مال یتیم را نگاه دارند تا وقتی که رشد بدنی و نیروی طبیعی او کامل گردد و هم رشد عقلی او بطوریکه کاملاً بتواند حفظ مال خود را بکند ۶- قوله تعالی در سوره نساء آیه ۶ (وَ ابْتَلُوا الْيَتَامَى حَتَّى إِذَا بَلَغُوا النِّكَاحَ فَإِنْ آنَسْتُمْ مِنْهُمْ رُشْدًا فَادْفَعُوا إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ وَلَا تَأْكُلُوهَا إِسْرَافًا وَ بَدَارًا أَنْ يَكْبُرُوا) ۷- وَ أَوْفُوا الْكَيْلَ وَ الْمِيزَانَ بِالْقِسْطِ امر فرموده در وزن و کیل بعدل عمل نمائید در خرید و فروش اجحاف نکنید، در سوره مطففین فرموده (وَيْلٌ لِلْمُطَفِّفِينَ) و مطففین آنهایی را معرفی

صفحه : ۱۵۷

نموده که موقع خریدن در کیل و وزن زیاد میگیرند و در موقع فروش بمشتری کم میدهند.

و بقولی (وَ أَوْفُوا الْكَيْلَ وَ الْمِيزَانَ بِالْقِسْطِ) یعنی پیمانان را از آنچه می‌پیمائید پر کنید، و آنچه را با ترازو و بکشیدن میدهید بعدل و مساوات تمام بدهید یعنی کم ندهید و زیاد نستانید.

چون اینکه جمله را شنیدند گفتند یا رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم ما قادر نیستیم که چنان برابر بدهیم که اصلاً تفاوت نکند اینکه بود که خداوند اینکه جمله را نازل فرمود (لَا نُكَلِّفُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا) یعنی ما کسی را تکلیف نمیکنیم مگر آنچه مقدور او است، یعنی اگر ذره‌ئی در کیل و وزن کم شود بدون عمد و قصد و شما عازم بعدل بوده باشید معفو است، و ذکر اینکه جمله عقب امر آگاهی است بر اینکه ایفاء بعدل بسیار مشکل است.

[پایان] در مجمع البیان گفته (لما كان التعديل من اقل القليل يتعذر بين سبحانه انه لا يلزم الاجتهاد في التحرز من النقصان) [پایان] و فی الحدیث در ذیل همین آیه (اوسع ما دون الطاقه) بعض مفسرین گفته مقصود از عدل و قسط نه عدل واقعی است که حرج لازم آید، بلکه مراد اینکه است که برای رفع حرج که انسان در اینکه گونه موارد بتقریب و تخمین عمل نماید لکن ظاهراً آیه از اینکه معنی ابا دارد ۸- وَ إِذَا قُلْتُمْ فَاعْدِلُوا وَ لَوْ كَانَ ذَا قُرْبَىٰ از او امریکه در اینکه آیه نام برده شده اینکه است که در گفتار مراقب باشید که از عدالت تجاوز نکنید و لو اینکه حکم یا شهادت شما در باره خویشاوندان و نزدیکان شما باشد که هرگاه خواستید قضاوت کنید طرفداری از اقرباء خودتان نکنید.

در مجمع البیان گفته آیه با همه کوتاهی و کمی حروفش مشتمل بر دستورات بلیغی در باره اقارب و شهادتها و وصیتها و فتاوی و احکام و مذاهب و امر بمعروف

صفحه : ۱۵۸

و نهی از منکر است.

۹- وَ بَعْدِ اللَّهِ أَوْفُوا رَاغِبٌ در مفردات گفته عهد بمعنی حفظ چیزی و مراعات آنست در حالی بعد از حالی یعنی مورد مراغبت قرار دادن است.

[پایان] و باین معنی عهدهایی را که با مردم کرده و عهدی که با خدا بسته هر دو را شامل میگردد لکن ظاهر آیه عهد را در اینجا نسبت بخدا میدهد یعنی عهدی که با خدا بسته‌اید بلکه در بسیاری از آیات (بعهد الله) آمده، و میشود بقرینه آیه (أَوْفُوا بِالْعَهْدِ إِنَّ الْعَهْدَ كَانَ مَسْئُولًا) شامل عهدی که با مردم شده نیز بشود زیرا که عهد بستن بعضی با بعض دیگر مشروع است و بازگشت آن بخدا است ذَلِكُمْ وَصَّاكُم بِهِ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ یعنی اینکه مذکور است در آیه را خدا وصیت کرد بشما تا شاید پند پذیرید یعنی مأمور به را بجا بیاورید و منهی عنه را ترک نمائید.

وَأَنَّ هَذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا فَاتَّبِعُوهُ وَلَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ عَنْ سَبِيلِهِ وَتَمَامِ قِرَاءِ بَشَدِيدِ نُونِ قِرَائَتِ نَمُودَهْ اَنْد، مگر این عامر که او بفتح یاء خوانده و گفته‌اند (وَأَنَّ هَذَا صِرَاطِي) اگر بفتح الف خوانی عطف است بر (أَلَّا تُشْرِكُوا) یا معنی آن اینکه است (وَلِأَنَّ هَذَا صِرَاطِي) و آن را برای تأکید آورده‌اند.

(فَاتَّبِعُوهُ وَلَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ) یعنی تابع حالات مختلف نگردید، از اینکه مسعود نقل میکنند که گفته حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم خطی کشید و گفت (هذا سبیل الله)

و خطوطی از چپ و راست نیز کشید و گفت اینها راههایی است که بر هر راهی شیطانی است که بسوی خودش میخواند، و اینکه آیه را قرائت نمود.

ذَلِكُمْ وَصَّاكُم بِهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ (ذَلِكُمْ) شاید اشاره بهمین احکام نه گانه باشد که در همین آیه بیان گردید

صفحه : ۱۵۹

و از محکمت قرآن بشمار میرود.

در کتاب احتجاج از طبرسی نقل شده باسناد خودش از امام باقر ع در حدیث طویلی در خطبه غدیر و در آن از نبی صلی الله علیه و آله و سلم حدیث میکند که فرمود: ای معاشر الناس همانا خدا مرا امر کرده و نهی نموده، و فرموده امر میکنم تو را و نهی میکنم تو را، و بدان امر و نهی از پروردگار تو است، پس بشنو امر او را و تسلیم شو و او را اطاعت نما و خود را از نهی او باز دار تا ارشاد یابی

(و لا تتفرق السبل عن سبيله)

ای معاشر الناس من صراط مستقیم بسوی حَقَمِ آنکسیکه شما را امر کرده که مرا متابعت نمائید، امر کرده که پس از من علی ع را متابعت نمائید، پس از او از اولاد او از صلب او ائمه علیهم السلام که شما را بسوی حق هدایت مینمایند و باو عدول مینمایند. ثُمَّ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ تَمَامًا عَلَى الَّذِي أَحْسَنَ وَتَفْصِيلًا لِكُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً لَّعَلَّهُمْ بِلِقَاءِ رَبِّهِمْ يُؤْمِنُونَ آیه ترجمه شده و واضح است محتاج بتوضیح نیست. خلاصه چون اینکه آیه تلو و عقب آن آیات آمده میشود گفت (اتل) بمعنی (تعالوا) است یعنی ای رسول یا ای مؤمنین بیاید تا حکایت موسی را برای شما بیاورم.

که پس از اینکه همه کرامتی که بموسی عطاء نمودیم از نجات یافتن از دست فرعون و قبطیان و نبوت و رسالت و معجزات بسیار اکنون بوی کتاب تورات که کتاب تمام و جامع و حاوی تمامی نیکی‌ها است و بیان و تفصیل هر چیزی در آن منظوری است، و آن هدایت و رحمت است، چنین کتاب بموسی عطا شد که شاید بنی اسرائیلیان بملاقات رحمت پروردگارشان ایمان آورند.

وَ هَذَا كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ مُبَارَكٌ فَاتَّبِعُوهُ وَاتَّقُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ (هذا) اشاره بقرآن کریم است که آنان را مبارک نامیده زیرا که همانا در اوست خصوصیات و تفصیل هر چیزی چنانچه فرموده (وَلَا رَطْبٌ وَلَا يَابِسٌ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ) که در قرآن منظوری است، و نیز هدایت و رحمت است برای مؤمنین (فَاتَّبِعُوهُ)

هَيْلٍ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ تَأْتِيَهُمُ الْمَلَائِكَةُ أَوْ يَأْتِيَ رَبُّكَ أَوْ يَأْتِيَ بَعْضُ آيَاتِ رَبِّكَ (هل) از حروف استفهام است و اینجا در مورد انکار آمده، و (نظر) در آیه بمعنی انتظار است و ملامت و سرزنش، و اعتراض بکفار نموده که اینکه کافرین آیا چه انتظار میبرند و متوقعند که فرشتگان بر آنان نزول نمایند یا اینکه پروردگار تو بر آنها بیاید در صورتی که با اینکه آیات ظاهر بین ایمان نیاورند آیا دیگر چه انتظاری دارند مگر اینکه ملائکه برای قبض روح آنها بیاید یا امر محالی می‌طلبند مگر ممکن است که پروردگار بر آنان فرود آید گفته‌اند که حمزه و کسائی و خلف (تَأْتِيَهُمُ الْمَلَائِكَةُ) را بیاء قرائت نموده‌اند، و باقی قراءت بناء خوانده‌اند.

[در توجیه (أَوْ يَأْتِيَ رَبُّكَ) از مفسرین سه قول نقل شده]

۱- آنکه مراد استبعاد است یعنی مگر اینها امر محال می‌طلبند.

۲- (أَوْ يَأْتِيَ رَبُّكَ) و حکمه و عذابه) بحذف مضاف است و واقع گردیدن مضاف الیه مقام او، مثل قوله تعالی (وَ سَأَلَ الْقُرَيْهَةَ).
 ۳- (أَوْ يَأْتِيَ رَبُّكَ) بعض آیات او، یا بزرگترین آیات او، بحذف مفعول به یوم یأتی بعض آیات ربک لا ینفع نفساً إيمانها لم تكن آمنیت من قبل أو کسبت فی ایمانها خیراً بعض مفسرین گفته مراد بآمدن پروردگار آمدن قیامت است که روز ملاقات جزاء پروردگار است، زیرا آنروز روز انکشاف تمام و جلوه حق و ظهور توحید خدا است، و در آنروز دیگر حجابی بین او و بین مخلوقات نیست، چه شأن قیامت همین است که پرده از روی حقیقت هر چیزی بردارد، همین انکشاف و ظهور بعد از خفاء و حضور بعد از غیبت، مصحح اطلاق آمدن خدا است نه اینکه (العیاذ باللہ) آمدن او مانند آمدن دیگران مستلزم اتصاف بصفات اجسام بوده

صفحه : ۱۶۴

باشد.

[تفسیر المیزان] خلاصه ظاهر آیه مقول قول کافرین و بهانه جوئی آنها است که در آیات دیگر نیز اشاره بآن شده، و شاید مقصود آنها که میگفتند ما ایمان نمی‌آوریم مگر اینکه یا خدا را بما بنمائی که ما خدا را ببینیم یا ملائکه را بر ما فرود آوری که شاهد قول تو باشند یا بعضی آیات و علائم قیامت که مدعی آن میباشی بما بنمایانی اگر چنین کردی ما ایمان می‌آوریم.

و جمله (یوم یأتی بعض آیات ربک الخ) پاسخ ایراد سوئی آنها است و بطلان دو ایراد اول را که آمدن خدا و ملائکه بر آنها باشد بوضوح باقی گذارده زیرا از روی عناد بوده و گر نه هیچ عاقلی چنین انتظاری ندارد.

آیه کفار را خاطر نشان میکند که وقتی آیات پروردگار و علائم مرگ، و قیامت پدید گردید مثل اخباری که داده شد از طلوع شمس از مغرب و خروج یاجوج و ماجوج که از آثار ظهور قیامت بشمار آورده و غیر اینها اگر قبلاً ایمان نیاورده باشید دیگر ایمان برای شما نتیجه بخش نخواهد بود زیرا که در حکمت آفرینش هر چیزی و هر عملی موقعی و وقتی معین دارد که اگر در وقتش انجام نگرفت، دیگر اثری بر وی مترتب نخواهد گردید.

قُلْ أَنْتَظِرُوا إِنَّا مُنْتَظِرُونَ ای رسول باینان بگو شما منتظر چنین وقتی باشید ما هم منتظریم و اینکه وعید و تهدید بکفار است.
 إِنَّ الَّذِينَ فَرَّقُوا دِينَهُمْ وَ كَانُوا شِيعًا لَسْتَ مِنْهُمْ فِي شَيْءٍ إِنَّمَا أَمْرُهُمْ إِلَى اللَّهِ ثُمَّ يُنَبِّئُهُم بِمَا كَانُوا يَفْعَلُونَ (فَرَّقُوا دِينَهُمْ) به اینکه که در دین تفرقه انداختند و دین را متشتت گردانیدند (شیعا) (احزابا) یعنی حزبهای متفرق گردیدند، و هر فرقه تابع امامی شدند و در حدیث است از رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم که یهود متفرق گردیدند بهفتاد و یک فرقه تمامشان در هاویه جهنمند، مگر یک فرقه که ناجی میباشند.

صفحه : ۱۶۵

و نصاری بر هفتاد و دو فرقه متفرق گردیدند تمامشان در هاویه اند مگر یک فرقه که اهل نجاتند، و امت من متفرق میشوند بر هفتاد سه فرقه تمامشان در هاویه جهنمند مگر یک فرقه (لست منهم فی شیء) یعنی ای رسول تو آنان را واگذار بر تو نیست که از آنها سؤال کنی و از تفرقه آنها بپرسی، و بقولی تو از آنها و اجتماع آنان و مذاهب فاسده آنها دوری کن و امر آنها و حکم بین آنها در اختلاف آنها بسوی خدا است.

[جامع الجوامع طبرسی] (ثُمَّ يُبَيِّنُهُمْ بِمَا كَانُوا يَفْعَلُونَ) یعنی پس خدا آگاه میکند آنها را بآنچه بودند میکردند در دنیا و جزاء آنها را میدهد.

مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ أَمْثَالِهَا وَمَنْ جَاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَلَا يُجْزَى إِلَّا مِثْلَهَا وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ اینکه آیه کلام مستقل است و ظاهراً مربوط بآیات پیش نیست و در مقام اظهار لطف و رحمت و امتنان بر مؤمنین است و ترجمه آن واضح است.

و وقتی اینکه آیه را با آیات دیگر مثل قوله تعالی در سوره بقره آیه ۲۶۳ (مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلٍ فِي كُلِّ سَبْلَةٍ مِائَةٌ حَبَّةٌ وَاللَّهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ) جمع نمودیم، و نیز با آیات دیگری نظیر همین آیه که در قرآن مجید برای تشویق مؤمنین و عموم فضل او بسیار آمده جمع نمودیم.

از جمع آیات معلوم میشود یکی ده برابر مرتبه اقل پاداش عمل نیک مؤمن است که کمتر از او نیست، لکن وقتی عمل نیک را با محسنات عامل مثل خلوص و تقوی و ایمان کامل جمع گردید باضعاف مضاعف پاداش آن زیادتر میگردد. بین از جمله حسنات توبه است و در توبه فرموده (فَأُولَئِكَ يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ) سوره فرقان آیه ۷۰، که اضافه بر اینکه گناه عاصی را می‌بخشد سیئات او را تبدیل بحسنات مینماید.

صفحه : ۱۶۶

قُلْ إِنِّي هَدَانِي رَبِّي إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ دِينًا قِيمًا مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ چنانچه بعض مفسرین گفته اینکه آیات آخر سوره مشتمل است بر هدفی که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم در دعوت اینکه سوره داشت، و بآنچه دعوت میکرد عامل نیز بود و نیز مشتمل بر خلاصه دلالتی است که در اینکه سوره بر علیه عقیده شرک اقامه شده است.

[پایان] در اینکه آیه و آیه بعد (قُلْ إِنَّ صِرَاطِي وَنُسُكِي وَمَحْيَايَ وَمَمَاتِي لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ) حق تعالی برسولش دستور میدهد که اینها را یادآور کن که پروردگار من مرا هدایت و راهنمایی نموده بسوی راه و طریقی که سرانجام آن قرب جوار پروردگار عالمیان است و مرا راه نمائی کرده بدین پایدار که ملت و طریقه ابراهیم ع است و حنیف است، از کافی از امام صادق ع نقل شده که فرموده (حنیفا مسلما) یعنی (خالصا مخلصا) و اینکه فرموده (وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ) میخواهد بآنها خاطر نشان کند که بدانند حضرتش از ابتداء وجودش موحد و یکتا پرست و معصوم بوده و هیچ وقت بیت سجده نکرده، و عبادت غیر خدا را ننموده، باز بحضرتش امر فرموده که باینها بگو تمام افعال و اعمال من از نماز و عبادات، بلکه زندگانی من و مرگ من مخصوص پروردگار عالمیان است، یعنی من در راه بندگی و عبودیت چنان از خود باخته و فانی و قائم باو گردیده‌ام که حیات و ممات و عبادات و اعمال من باعانت او انجام میگردد و برای او شریکی قرار ندادم (وَ أَنَا أَوْلُ الْمُسْلِمِينَ) شاید اشاره باین باشد که در مرتبه اسلام چنان در مقابل پروردگارم سلم و تسلیم گردیده‌ام که در مرتبه و درجه اول تسلیم شدگان بامر حق تعالی بشمار می‌آیم.

قُلْ أَعْيَرَ اللَّهُ أَبِغِي رَبًّا وَهُوَ رَبُّ كُلِّ شَيْءٍ ای رسول باینها بگو آیا سزد که در مقابل اینکه همه کراماتی که از طرف پروردگارم بمن افاضه شده پروردگار دیگری اختیار کنم.

صفحه : ۱۶۷

از بعضی مفسرین است که گفته اینکه آیه و آیه بعدش مشتمل بر سه حجت است که در حقیقت جامع همه حجتها است که در اینکه سوره بر مسئله توحید اقامه شده و آن حجتها عبارت از آغاز آفرینش، و استدلال بانجام آن، و استدلال بحال انسان که بین آغاز و انجام زندگانی میکند، استدلال از طریق آغاز آفرینش را جمله (أَغْيَرَ اللَّهُ أَبْغَى رَبًّا وَهُوَ رَبُّ كُلِّ شَيْءٍ) متعرض آنست. و استدلال از طریق انجام آفرینش و بازگشت آنرا جمله (وَلَا تَكْسِبُ كُلُّ نَفْسٍ إِلَّا عَلَيْهَا) متعرض آنست، یعنی بطور کلی هیچ فردی از بشر کار زشتی انجام نمیدهد مگر آنکه خودش بار آنرا بدوش میکشد نه کس دیگر و استدلال از طریق نشأه دنیا را جمله (وَهُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ خَلَائِفَ الْأَرْضِ الْخ) متعرض آنست که حاصلش اینکه میشود اینکه نظامیکه در عالم بین شما دائر است، و خلافت نسل شما در زمین و شئون زندگانی که نسلی پس از نسل دیگر در زمین حکومت میکند و بعضی از شما فوق بعضی دیگر قرار گرفته‌اید، بیهوده نیست (لِيَبْلُوَكُمْ فِي مَا آتَاكُمْ) اینکه نظام آفرینش و اینکه خلافت شما در زمین و رفعت درجه بعضی از شما بر بعضی دیگر اینکه است که شما در عملیاتتان آزمایش گردید و در آن خلافت بحق عمل کنید، عمل جزافی انجام ندهید و آنچه بشما عطاء شده هر چیزی را در موقع خودش قرار دهید.

[پایان] إِنَّ رَبَّكَ سَرِيعُ الْعِقَابِ وَإِنَّهُ لَغَفُورٌ رَحِيمٌ در اینکه آیه جمع کرده بین عذاب و مجازات، و غفران و رحمت که بدانید پروردگار شما در عین حالیکه سریع العقاب است، غفور و رحیم است، اشاره به اینکه که انسان بایستی بین خوف و رجاء باشد، نه از رحمت مغرور گردد و هر چه خواهد بکند و بامید اینکه خدا غفور و رحیم است و نه از رحمت خدا نا امید باشد و مأیوس گردد زیرا که یکی از گناهان کبیره بشمار آورده‌اند یأس از رحمت خدا است.

صفحه : ۱۶۸

سورة الاعراف

اشاره

مکیه مأتان و ست آیات حجازی کوفی، و خمس بصری شامی

[سورة الاعراف (۷): آیات ۱ تا ۹]

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

المص (۱) كِتَابٌ أَنْزَلَ إِلَيْكَ فَلَا يَكُنْ فِي صَدْرِكَ حَرَجٌ مِنْهُ لَتُنذِرَ بِهِ وَذِكْرَى لِلْمُؤْمِنِينَ (۲) اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ إِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ وَلَا تَتَّبِعُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ قَلِيلًا مَا تَدَّكَّرُونَ (۳) وَكَمْ مِنْ قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَاهَا فَجَاءَهَا جُنُودٌ غَائِبَةٌ فَوَقَّعْنَاهَا نَارًا طَوِيلًا تُوَسِّوْنَ فِيهَا مِنْ أَسْفَلِهَا ذُئْبَانًا وَنَارًا تَلْمِزُونَ (۴) فَمَا كَانَ دَعْوَاهُمْ إِذْ جَاءَهُمْ إِذْ جَاءَهُمْ إِلَّا أَنْ قَالُوا إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ (۵) فَلَنَسْئَلَنَّ الَّذِينَ أُرْسِلَ إِلَيْهِمْ وَلَنَسْئَلَنَّ الْمُرْسَلِينَ (۶) فَلَنَقُصَّنَّ عَلَيْهِمْ بِعِلْمٍ وَ مَا كُنَّا غَائِبِينَ (۷) وَالْوَزْنُ يَوْمَئِذٍ الْحَقُّ فَمَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ (۸) وَمَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَئِكَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ بِمَا كَانُوا بِآيَاتِنَا يَظْلِمُونَ (۹)

صفحه : ۱۶۹

سوره الاعراف ضحاک و قتاده گفته‌اند اینکه سوره مکی است مگر قوله تعالی (وَ سَأَلَهُمْ عَنِ الْقَرْيَةِ) تا قوله تعالی (بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ) که آن مدنی است، و بعضی از مفسرین گفته‌اند همه آیات آن محکم است و در آن هیچ منسوخ نیست، و بعضی گفته‌اند دو آیه از آن منسوخ است یکی (خذ العفو) که بآیه زکوة نسخ شده و دیگر (اعرض عن الجاهلین) که بآیه جهاد منسوخ است. و اینکه سوره دویست و شش آیه است در عدد اهل کوفه و حجاز و دویست و پنج آیه بعدد اهل شام و بصره، و سه هزار و سیصد و بیست و یک کلمه، و چهار هزار و سیصد و ده حرف است. ابی‌بن کعب گفته که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود هر کس که سوره اعراف را بخواند خدای تعالی میان او و ابلیس حجابی پدید می‌آورد و روز قیامت آدم ع او را شفاعت میکند.

[ترجمه]

بنام ایزد هستی بخش صاحب رحمت عام و خاص
اینکه قرآن کتابی است که بسوی تو فرستاده شد، پس باید که در سینه تو حرج و تنگی از تبلیغ آن نباشد، برای اینکه بترسانی و مردم را بیم دهی، و تذکری است برای مؤمنین [۲]
پیروی کنید آنچه را که از جانب پروردگارتان بسوی شما فرود آمده و پیروی نکنید غیر از خدا دوستان را (یعنی شیاطین را) اندکی پند میگیرید در متابعت حق [۳]
و چه بسیار از اهل دهی که آنها را هلاک گردانیدیم و عذاب ما بر آنها آمد در شب یا در حالیکه خفته گان بودند در نیم روز [۴]
و نبود ادعای آنها وقتی که عذاب ما بآنها آمد مگر اینکه گفتند حقیقه ما از ستمکاران بنفس خود بودیم [۵]
و البته از آنهایی سؤال میکنیم که پیمبران بسوی آنها فرستاده شده‌اند، و البته از خود پیمبران هم سؤال خواهیم نمود [۶]
و بر آنها حکایت میکنیم (آنچه بین پیمبران و مردم بوده) بعلم خودمان و

صفحه : ۱۷۰

ما از آنها غائب نبودیم [۷]

و سنجیدن اعمال در روز قیامت حق و محقق است پس کسیکه میزان و سنجش عملش سنگین باشد پس آن گروه رستگارانند [۸]
و هر کس میزان عملش سبک باشد پس آن گروه کسانی میباشند که نفسهای آنها خسران و زیان برده بسبب اینکه بآیات ما ستم نمودند [۹]

(توضیح آیات)

اشاره

بنام ایزد هستی بخش صاحب رحمت عام و خاص (المص)

سخنان مفسرین در توجیه (المص)

۱- ابو صالح از عبد الله بن عباس نقل میکند که گفته اینکه کلمه نامی است از نامهای حق تعالی و بقولی از نامهای قرآن است.

۲- شعبی گفته یعنی (انا الله الصادق) من خدای راست گویم.

۳- محمد بن کعب قرطی گفته (الف) یعنی او اول و آخر است، و (لام) او لطیف است، و (میم) اشاره بنام مجید و ملک، و (صاد) اشاره بصمد و صادق الوعد و صانع مصنوعات، و بقولی اینکه کلمه (المص) بیان آن آیه (أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ) است یعنی نه اینکه ما دل تو را روشن گردانیدیم، و نیز توجهات دیگری از مفسرین نقل شده لکن چنانچه گفته شد چون حروف مقطعات اول سوره‌ها از متشابهات قرآن بشمار میرود و علمش نزد حق تعالی است سکوت در آن و وا گذاشتن باهش اولی بنظر میآید فقط میتوان گفت اینکه حروف رمز است بین خدای تعالی و رسولش و کسی بر آن آگاه نیست.

کتاب «أَنْزَلَ إِلَيْكَ فَلَا يَكُنْ فِي صَدْرِكَ حَرَجٌ مِنْهُ لِيُنذِرَ بِهِ وَذَكَرَى لِلْمُؤْمِنِينَ» (کتاب) خبر مبتداء محذوف است یعنی (هذا کتاب) اینکه قرآن یا اینکه سوره کتابی است که از طرف حق تعالی بر تو نازل گردیده و نباید در سینه تو از

صفحه : ۱۷۱

آن حرجی باشد (لِيُنذِرَ بِهِ وَذَكَرَى) هر دو غایت و نتیجه کتاب است یعنی اینکه کتابیکه بسوی تو نازل گردیده برای انداز مبطلین و تذکر مؤمنین است.

شاید اشاره باین باشد که اینکه کتابیکه بر تو فرستاده شده نور و رحمت و مشتمل بر حکمت است بایستی تو از آن شرح صدر نمائی و از آیات پروردگار خودت خوش دل و شاد باشی نه اینکه تنگ دل گردی، یا اینکه از انکار مشرکین دل تنگ مباش قوله تعالی (فَلَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَفْسِكَ عَلَى آثَارِهِمْ إِنْ لَمْ يُؤْمِنُوا بِهِذَا الْحَدِيثِ أَسَفًا) و اینکه کتاب بر تو فرستاده شد برای اینکه کافرین و مشرکین را از عذاب و سخط الهی بترسانی و مؤمنین را برحمت خدا و دار کرامت و بهشت موعود تذکر دهی قال الله تعالی (وَذَكَرَ فَإِنَّ الذِّكْرَى تَنْفَعُ الْمُؤْمِنِينَ) اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ إِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ وَلَا تَتَّبِعُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ قَلِيلًا مَا تَذَكَّرُونَ خطاب متوجه بعموم مسلمین است که باید متابعت کنید آنچه را که از پروردگارتان متوسط رسولش بر شما نازل گردیده و آن کتابی است جامع تمام وظائف و دستور العمل روزانه شما از اصول و فروع، و آن کتابی است که تر و خشکی نیست مگر اینکه در آن بیان شده، گویا اشاره باین است که خود را در قید بندگی و ولایت خدای تعالی در آورید و تابع او گردید و پیروی نکنید بجز از خدا دوستان را یعنی اصنام یا شیاطین را، اندکی از شما پند میگیرید در متابعت حق.

وَ كَمْ مِنْ قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَاهَا فَجَاءَهَا بَأْسُنَا بَيَاتًا أَوْ هُمْ قَائِلُونَ (بیات و تبیت) بمعنی شیخون زدن است (قائلون) از قیلوله بمعنی خواب نیمروز است.

و چنانچه بعضی از مفسرین گفته‌اند اشاره باین است که وقتی عذاب آنها را میگرفت که با خیال راحت آرمیده بودند و هیچ منتظر هلاکت خود نبودند و آیه مشرکین را خاطر نشان میکند که چه بسیار مردمانی از اهل قریه‌ها بودند که در اثر اعمال نکوهیده‌شان غافل گیر میشدند و دفعه عذاب آنان را

صفحه : ۱۷۲

میگرفت که شاید آنها متذکر گردند و از کفر و شرک بایمان آیند.

فَمَا كَانَ دَعْوَاهُمْ إِذْ جَاءَهُمْ إِذْ جَاءَهُمْ بَأْسُنَا إِلَّا أَنْ قَالُوا إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ وقتی عذاب بر مشرکین میآمد گویا بآن فطرت اصلی که بر ایمان نهاده شده و بآن وجدان درونی خود میفهمند که چون راه خطاء گرفتند و تابع مصلحین و پیمبران نگردیدند و عوض آنکه تابع گردند از هیچگونه ظلم و ستم نسبت باولیاء الهی فرو گذار ننمودند آنوقت میفهمند که بخود ستم نمودند و مخالفت آنها بود که چنین عذابی

را برای آنان ایجاب نموده اینکه است که اقرار میکنند که ما مستحق چنین عذابی بودیم.

فَلَنَسْئَلَنَّ الَّذِينَ أُرْسِلَ إِلَيْهِمْ وَلَنَسْئَلَنَّ الْمُرْسَلِينَ - اینکه آیه ارشاد بر اینکه است که تمام افراد بشر مکلف بتوحید و ترک شرک (و کل ما جاء به النبي صلى الله عليه و آله و سلم) میباشند و وظیفه پیمبران نیز رساندن احکام الهی و جدیت نمودن در هدایت مردم اصولاً و فروعا و نشان دادن طریق هدایت آنها است، و نیز معلوم میشود که اینکه تکلیف قائم بدو طرف است هم مرسلین یعنی پیمبران و هم کسانی که پیمبران برای آنها ارسال شده‌اند که در قیامت هر دو طائفه در مورد سؤال واقع میگردند.

فَلَنَقُصَّنَّ عَنْهُمْ بَعْلَمٌ وَمَا كُنَّا غَائِبِينَ - جمله (فلنقصن) عطف بآیه (فلنستلن) میباشد و در آن قسم مأخوذ است و بقسم و نون تأکید آیه را مؤکد گردانیده که البته از پیمبران و امت سؤال میشود. یعنی بعزت خودم که در قیامت از رسولان و مردم سؤال میکنیم (بعلم) دو طور تفسیر شده: ۱- مقصود از علم عالم است یعنی آنچه بآنها گوئیم از سر عالمی است. ۲- مقصود از علم معلوم است مثل قوله تعالی (وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِّنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِمَا شَاءَ).

صفحه: ۱۷۳

وَالْوِزْنُ يَوْمَئِذٍ الْحَقُّ فَمَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ، وَمَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَئِكَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنفُسَهُمْ بِمَا كَانُوا بِآيَاتِنَا يَظْلِمُونَ - آیاتی در قرآن باین مضمون رسیده که یکی از مواقف قیامت میزان اعمال است و ظاهراً مقصود سنجش اعمال است نه خود انسان چنانچه بعضی از مفسرین گفته‌اند قوله تعالی (وَنَضَعُ الْمَوَازِينَ الْقِسْطَ لِيَوْمِ الْقِيَامَةِ) الی ان قال (وَكَفَىٰ بِنَا حَاسِبِينَ) یعنی در روز معاد ترازوهای عدل را میگذاریم و ما خود برای رسیدگی (بحساب همه خلائق) کافی میباشیم، سوره انبیاء آیه ۴۸. و نیز قوله تعالی (يَوْمَئِذٍ يَصْدُرُ النَّاسُ أَشْتَاتًا لِّيُرَوْا أَعْمَالَهُمْ فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ) سوره زلزال آیه ۶ و ۷. خلاصه معنی آیه خبر از روز قیامت میدهد که در آنروز مردم پراکنده میگردند تا اینکه اعمال خود را ببینند و هر کس ذره‌ئی عمل نیک کرده می‌بیند و هر ذره‌ئی بد کرده آنرا هم می‌بیند.

تیبان از ابن عباس نقل میکند که گفته درازی عمود میزان پنجاه هزار سال راهست و کفّین آن یکی از نور است و یکی از ظلمت، حسنات را در کفّه نور نهند و سیئات را در کفه ظلمت و کفّین همچون آسمان و زمین است.

بعضی از مفسرین گفته اینکه آیات در عین اینکه برای عمل بد و نیک ثقلی و وزنی قائل است در عین حال اینکه سنگینی را سنگینی اضافی میدانند یعنی حسنات باعث ثقل میزان و سیئات باعث خفت آن است نه اینکه هم حسنات دارای سنگینی باشد و هم سیئات و اینکه دو سنگینی با هم سنجیده شود و هر کدام بیشتر شد بر طبق آن حکم کند اگر حسنات سنگین تر بود بنعیم جنت و اگر سیئات سنگین تر بود بدوزخ جزا داده شود.

[پایان] و چنانچه ظاهر است میزان قیامت از قبیل ترازو و قبان نیست تا اینکه تساوی در آن راه داشته باشد بلکه یک معنای معنوی در بر دارد، و شاید میزان کنایه از روح انسانی باشد که در اثر ایمان و تقوی و علم و معرفت بمقام ربوبی و عمل

صفحه: ۱۷۴

صالح و خلوص عظمت پیدا مینماید چنانچه در عرف انسان کامل را با وقار و سنگین گویند و آدم سفیه و بی‌خرد را سبک نامند و باعمال و کردار او اعتمادی نیست اینک برای توضیح مختصری از بیانات طبرسی [رحمه الله علیه] را ترجمه مینمایم: چنین گفته (وَالْوِزْنُ يَوْمَئِذٍ الْحَقُّ) در آن چند قول است:

۱- اینکه وزن عبارت از عدل است و اینکه در آنروز بر احدی ستم نمیشود.

[مجاهد و ضحاک و بلخی] ۲- خدای تعالی در قیامت میزانی نصب میکند که در آن دو کفه دارد و حسنات و سیئات را بآن وزن

میکند.

[ابن عباس و حسن و جبائی] و در کیفیت وزن اختلاف است زیرا چون اعمال اعراضند نه بر آنها اعاده ممکن است و نه وزن دارند و نه قائم بنفستند اینکه است که بقولی صحیفه‌های اعمال را وزن میکنند [عبد الله بن عمر و جماعتی] و بقولی علامات حسنات و سیئات در گفتین ظاهر میگردد و مردم می‌بیند آن علامات را [جبائی] و بقولی حسنات بصورت نیکو ظاهر میگردند و سیئات بصورت منکر [ابن عباس] و بقولی نفس مؤمن و نفس کافر وزن میگردد، عیید بن عمیر گفته مردی عظیم الجثه‌ئی آورده میشود پس وزن او بقدر بال پشه‌ئی نیست.

۳- مقصود بوزن ظهور مقدار مؤمن است در بزرگی و مقدار کافر است در ذلّت چنانچه فرموده (فَلَا نُقِيمُ لَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَزْنًا) پس کسیکه با عمل صالح بیاید وزنش سنگین میشود یعنی قدرش بزرگ میگردد و چنین کسی رستگار گردیده و کسیکه بیاید با عملی که وزنی و قیمتی بر آن نیست چنین کسی خسران و ضرر برده.

[ابی مسلم] و بهترین توجیها همان قول اول است و بعد از آن قول دوم زیرا که بین عرب مشهور است که گویند سخن فلانی و افعالش موزون است و مقصود آنها اینکه است که گفتار و افعالش بجا و موقع واقع گردیده تا آنجا که گفته بنا بر اینکه معنی که گفته شد قول اول که وزن عبارت از عدل در آخرت باشد رجحان دارد و باعتبار

صفحه : ۱۷۵

اخباریکه در معنی میزان رسیده پس از رجحان قول اول قول دوم بهتر است زیرا که مطابق با اخباری است که در معنی وزن و میزان رسیده.

[پایان] (فَمَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ، تا آخر) بیان آثاری است که بر سنگین شدن یا سبک شدن وزن مترتب میگردد، وقتی (أَسْرَعَ الْحَاسِبِينَ) روی میزان عدل بنا بر مشهور اعمال افراد بشر را از خوب و بد آن با هم سنجید آنهائیکه برای اعمالشان وزنی و قیمتی است آنها رستگار گردیده و فائز میگردند بفیوضات ربانی و آنهائیکه وزن و قیمتی برای اعمال آنان نیست خسران و زیان برده‌اند و اعمال نیک آنها نیز در اثر تکذیب آیات الهی بی‌ثمر میگردد و همان ظلم و ستم بمقدسات الهی است که خسران و زیان برای آنها ایجاب نموده.

از کتاب احتجاج در حدیث هشام بن حکم از امام صادق ع چنین نقل میکنند که زندیقی از آنحضرت پرسید آیا نه اینکه است که اعمال وزن میشود فرمود نه، عمل جسم نیست که قابل سنجش باشد بلکه صفت کاریستکه عامل انجام میدهد کسی محتاج بسنجیدن است که عدد و سنگینی و سبکی چیزی را نداند و بخواهد با کشیدن یا شمردن علم بمقدار آن حاصل کند برای خداوند چیزی مجهول نیست پرسید پس معنای میزان چیست فرمودند میزان بمعنای عدل است پرسید معنای اینکه خدا فرموده (فَمَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ) چیست فرمود معنایش رجحان عمل است.

اینکه روایت بخوبی ثابت میگردد که میزان قیامت عبارت از عدل است و سنگینی و سبکی اعمال صفاتی است که محرک عمل میگردد.

در تفسیر قمی در ذیل جمله (وَ الْوِزْنُ يُوْمئِذٍ الْحَقُّ) از امام ع روایت شده که فرموده مقصود از وزن حق مجازات است. و در بعضی از روایات از علی ع نقل شده که فرموده منم میزان قیامت که اعمال مردم بمن سنجش میشود.

صفحه : ۱۷۶

اشاره

وَلَقَدْ مَكَّنَّاكُمْ فِي الْأَرْضِ وَجَعَلْنَا لَكُمْ فِيهَا مَعَايِشَ قَلِيلًا مَا تَشْكُرُونَ (۱۰) وَلَقَدْ خَلَقْنَاكُمْ ثُمَّ صَوَّرْنَاكُمْ ثُمَّ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ لَمْ يَكُنْ مِنَ السَّاجِدِينَ (۱۱) قَالَ مَا مَنَعَكَ أَلَّا تَسْجُدَ إِذْ أَمَرْتُكَ قَالَ أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ (۱۲) قَالَ فَاهْبِطْ مِنْهَا فَمَا يَكُونُ لَكَ أَنْ تَتَكَبَّرَ فِيهَا فَاخْرُجْ إِنَّكَ مِنَ الصَّاغِرِينَ (۱۳) قَالَ أَنْظِرْنِي إِلَى يَوْمِ يُبْعَثُونَ (۱۴) قَالَ إِنَّكَ مِنَ الْمُنظَرِينَ (۱۵) قَالَ فَبِمَا أَغْوَيْتَنِي لَأَقْعُدَنَّ لَهُمْ صِرَاطَكَ الْمُسْتَقِيمَ (۱۶) ثُمَّ لَمَّا تَبَيَّنَ لَهُمْ مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ وَمِنْ خَلْفِهِمْ وَعَنْ أَيْمَانِهِمْ وَعَنْ شَمَائِلِهِمْ وَلَا تَجِدُ أَكْثَرَهُمْ شَاكِرِينَ (۱۷) قَالَ اخْرُجْ مِنْهَا مَذْذُومًا مَدْحُورًا لَمَنْ تَبِعَكَ مِنْهُمْ لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنْكُمْ أَجْمَعِينَ (۱۸)

صفحه : ۱۷۷

[ترجمه]

براستی شما را در زمین جای دادیم و متمکن گردانیدیم که در آن تصرف کنید و در زمین اسباب زندگانی شما را آفریدیم و از شماها کمی شکر گذارند [۱۰]

و بحقیقت شما را آفریدیم پس از آن شما را صورت بندی کردیم پس از آن بملائکه گفتیم بآدم سجده کنید پس ملائکه بآدم سجده کردند مگر ابلیس که از سجده کنندگان نبود [۱۱]

خدای تعالی گفت چه چیز تو را منع کرد از اینکه بآدم سجده کنی وقتی تو را امر نمودم شیطان گفت من از آدم بهترم مرا از آتش آفریدی و آدم را از خاک [۱۲]

خدا گفت (از مقام خودت) هبوط کن و تو را نرسد که در اینجا تکبر نمائی و خارج شو که تو از خوار شدگانی [۱۳]

(شیطان) گفت مرا مهلت بده تا روز که مردم مبعوث میگردند (یعنی تا قیامت) [۱۴]

گفت تو از مهلت داده شدگانی [۱۵]

ابلیس گفت چون مرا اغواء گردانیدی من برای اغواء اولاد آدم در راه مستقیم اطاعت تو می‌نشینم [۱۶]

پس آنها را می‌آیم از بین دو دستهایشان (یعنی از جلو) و از پشت سر آنها و از طرف راست و از طرف چپشان و تو بیشتر از فرزندان آدم را نمی‌یابی از شکر کنندگان [۱۷]

خدا بابلیس گفت خارج شو در حالیکه تو نکوهیده و رانده شده‌ئی قسم بخدا از بنی آدم کسیکه تو را پیروی نمود همانا جهنم را از همه شما پر میکنم (یعنی از شیطان و متابعتین او) [۱۸]

صفحه : ۱۷۸

[توضیح آیات]

وَلَقَدْ مَكَّنَّاكُمْ فِي الْأَرْضِ وَجَعَلْنَا لَكُمْ فِيهَا مَعَايِشَ ذَاتِ مَتَاعٍ وَجَعَلْنَا لَكُمْ فِيهَا مَعَايِشَ قَلِيلًا مَا تَشْكُرُونَ (۱۰) وَلَقَدْ خَلَقْنَاكُمْ ثُمَّ صَوَّرْنَاكُمْ ثُمَّ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ لَمْ يَكُنْ مِنَ السَّاجِدِينَ (۱۱) قَالَ مَا مَنَعَكَ أَلَّا تَسْجُدَ إِذْ أَمَرْتُكَ قَالَ أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ (۱۲) قَالَ فَاهْبِطْ مِنْهَا فَمَا يَكُونُ لَكَ أَنْ تَتَكَبَّرَ فِيهَا فَاخْرُجْ إِنَّكَ مِنَ الصَّاغِرِينَ (۱۳) قَالَ أَنْظِرْنِي إِلَى يَوْمِ يُبْعَثُونَ (۱۴) قَالَ إِنَّكَ مِنَ الْمُنظَرِينَ (۱۵) قَالَ فَبِمَا أَغْوَيْتَنِي لَأَقْعُدَنَّ لَهُمْ صِرَاطَكَ الْمُسْتَقِيمَ (۱۶) ثُمَّ لَمَّا تَبَيَّنَ لَهُمْ مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ وَمِنْ خَلْفِهِمْ وَعَنْ أَيْمَانِهِمْ وَعَنْ شَمَائِلِهِمْ وَلَا تَجِدُ أَكْثَرَهُمْ شَاكِرِينَ (۱۷) قَالَ اخْرُجْ مِنْهَا مَذْذُومًا مَدْحُورًا لَمَنْ تَبِعَكَ مِنْهُمْ لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنْكُمْ أَجْمَعِينَ (۱۸)

ظلمت مشیمه، ظلمت پوست شکم صورت باین لطیفی انگاشته ثمَّ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ الْخ (ثم) را برای تراخی آرند که پس از مطلبی مطلب دیگری متفرع بر آن گردانند و بنا بر آنچه از بعض مفسرین نقل کردیم که مقصود از آدم نوع بشر است میشود گفت تفریع (بثم) پس از خطاب بجمیع افراد بشر مشعر بر اینکه است که سجده ملائکه نه فقط بشخص آدم بوده بلکه نوع بشر مراد است زیرا که آدم نمونه تمام افراد است، و از مفسرین در توجیه آیه چند قول نقل شده ۱- مقصود از خلق و تصویر ما خلق تصویر پدر ما آدم است.

۲- جماعتی مثل ابن عباس و مجاهد و ربیع و قتاده و سدی گفته‌اند معنی آیه اینکه است که ما آدم را خلق کردیم پس از آن شما را در پشت او تصویر کردیم پس از آن گفتیم بملائکه بآدم سجده کنید، بنا بر اینکه معنی آیه مشعر بر اینکه است که سجده ملائکه نه فقط بشخص آدم بتنهائی بوده بلکه ملائکه مأمور گردیدند بآدم و ذریه او سجده کنند و تمام ملائکه بامر خدا بآدم سجده کردند مگر ابلیس که تکبر کرد و از سجده امتناع نمود.

قال ما مَنَّكَ أَلَا تَسْجُدُ إِذْ أَمَرْتُكَ قَالَ أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ طِينِ شَيْطَانٍ سر از اطاعت حق تعالی پیچید و گفت من از آدم بهترم بدلیل اینکه آدم را از خاک تیره و از صلصال کالْفَخَّارِ آفریدی و مرا از آتش روشن لطیف نورانی خلقت گردانیدی و من بر آدم شرافت دارم و شریف نباید سر اطاعت بخسیس فرود آورد و شیطان در اینجا از دو جهت مغالطه کاری کرده یکی گمان

صفحه : ۱۸۱

کرد که او از آتش خالص آفریده شده و آدم از خاک خالص در صورتی که ظاهراً چنین نیست، عنصر غالب شیطان بنا بر اینکه از جنس جن باشد آتش است نه اینکه آتش خالص باشد، و نیز آدم ترکیب شده از عناصر است منتهی عنصر غالب او خاک است و از خاک خالص نیست، و چون انسان از عناصر آفریده شده است که در او طبایع مختلف دیده میشود ثقل و سنگینی خاک وی را بزمین میکشاند و لطافت نور و هوا او را بامور عالیه روحانیه صعود میدهد، و قوه غضب در انسان از عنصر ناریه او تولید گردیده، و قوه شهویه و طلب غذا و استراحت طلبی ناشی از ثقل و سنگینی عنصر خاک تولید گردیده.

و دیگر شیطان ندانسته که سجده او بامر مولوی است نه بامر آدم که مغالطه و مکابره نموده که من بهتر از آدم میباشم و قیاس او باطل و بی مورد گردیده و نیز از کجا شرافت آتش بر خاک معلوم شده در صورتی که در خاک فضائلی است که در آتش نیست مثل حفظ امانت صورتی که در آن نقش می‌بندد تا مدتی محفوظ میدارد و در آتش هلاکت است طبیعت آتش فانی گردانیدن هر چیزی است که بآن اصابت نماید و طبیعت خاک نگاهداری آنست طنطای در تفسیر جوهر گفته و بر فرض اینکه تسلیم کنیم که آتش افضل از خاک است از کجا معلوم شده که فضیلت بماده و بعنصر باشد، آیا چنین نیست که صورت در فضیلت مدخلیت دارد، و همچنین غایت و فاعل، و نیز اخلاق و اعمال و نتایج آن در فضیلت مدخلیت دارد و هر مصنوعی مثل تخت لابد از چهار چیز است: عامل و غایت و ماده و صورت. ماده تخت خوب است و صورتش آنچیزی است که بر نشستن صلاحیت دارد و فاعلش نجار و غایتش جلوس بر آنست. پس ببین چگونه خدای تعالی راجع بصورت آدم فرمود (فَإِذَا سَوَّيْتَهُ وَنَفَخْتَ فِيهِ مِنْ رُوحِي فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ) و اینکه اشاره بکمال صورت آدم است و قوله تعالی (ما مَنَّكَ أَنْ تَسْجُدَ لِمَا خَلَقْتَ بِيَدِي) اشاره بعنایت فاعل است و بغایت وجود آدم اشاره دارد قوله تعالی (وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا) آیا اینکه

صفحه : ۱۸۲

غایت فضیلت آدم را نشان نمیدهد و برتری او را بر ملائکه الی آخر کلامه پس از آنکه شیطان از امر الهی تمرد کرد و از مقامیکه داشت رانده شد قال أَنْظِرْنِي إِلَى يَوْمِ يُبْعَثُونَ، قال إِنَّكَ مِنَ الْمُنظَرِينَ شیطان از خدا مهلت میخواهد و حق تعالی باو مهلت میدهد،

ظاهراً مقصود آن ملعون مهلت خواسته که تا قیامت بر افراد بشر غالب گردد حتی پس از مردن در عالم برزخ بر او دست داشته باشد لکن خدای تعالی باو مهلت داده تا وقت معلوم در نزد خود حق تعالی.

قال فَبِمَا أَغْوَيْتَنِي لَأَقْعُدَنَّ لَهُمْ صِرَاطَكَ الْمُسْتَقِيمَ، ثُمَّ لَمَّا تَبَيَّنَهُمْ مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ وَمِنْ خَلْفِهِمْ وَعَنْ أَيْمَانِهِمْ وَعَنْ شَمَائِلِهِمْ وَلَا تَجِدُ أَكْثَرَهُمْ شَاكِرِينَ پس از آنکه شیطان مطرود شد و مهلت طلبید در واقع اذن طلبید در اغوای بنی آدم گفت چون مرا اغواء گردانیدی یعنی مرا امر بسجده آدم کردی و ترک آن اغوای مرا ایجاب نمود و من در گمراهی واقع گردیدم، و جار و مجرور (فبما) متعلق بفعل محذوف است یعنی بسبب اینکه مرا اغواء گردانیدی قسم میخورم که (لَأَقْعُدَنَّ لَهُمْ صِرَاطَكَ الْمُسْتَقِيمَ) یعنی البته متعرض آنها میشوم و بر طریق راه تو می‌نشینم و راه تو را می‌بندم همان طوری که دشمن یا دزد در راه مینشیند تا مسافرین و کسانی که عبور میکنند سر راهشان را بگیرد و هر عملی که خواهد در باره آنها انجام میدهد، مالشان را ببرد یا صدمه جانی بآنها وارد می‌آورد (ثُمَّ لَمَّا تَبَيَّنَهُمْ) وقتی راه آنها را گرفتم مسلط بر آنها میگردم و از چهار طرف بآنها وارد میشوم.

شیخ طبرسی از حضرت باقر [ع] چنین روایت کرده که فرمود (من بین ایدیهم) شیطان از جلو بر انسان وارد میگردد تا اینکه امر آخرت را بر او سبک گرداند (و انسان را بامر آخرت بی‌اعتنا و سست میگرداند) (و مِنْ خَلْفِهِمْ) و از پشت وارد میگردد و او را امر مینماید بجمع کردن مال و مانع میگردد از انفاق تا اینکه برای ورثه او بماند (مثل اینکه او را وسوسه میکند که اگر انفاق کنی

صفحه : ۱۸۳

هم خودت فقیر و محتاج میگردی و هم اولاد تو بی‌چاره و فقیر میگردند) (و عَنْ أَيْمَانِهِمْ) از طرف راست وارد میگردد و بالقاء شبهه امر دینش را فاسد میگرداند و ضلالت و شبهه در دین را در نظر او می‌آراید و زینت میدهد (و عَنْ شَمَائِلِهِمْ) از طرف چپ وارد میگردد و شهوات را بر قلب او غالب میگرداند و لذات شهوات را بر او گوارا می‌آراید (و لَا تَجِدُ أَكْثَرَهُمْ شَاكِرِينَ) مقول قول ابلیس است که گفته من چنان بنی آدم را گمراه میگردانم که تو نمی‌یابی بیشتر آنها را از شکر کننده‌گان، ظاهراً شیطان چنان خود را در اغواء و فریب دادن انسان قوی و مسلط دانسته که گمان کرده اکثر بنی آدم را اغواء میگرداند قوله تعالی (وَلَقَدْ صَدَّقَ عَلَيْهِمْ إِبْلِيسُ ظَنَّهُ) یعنی ظن ابلیس در اینکه اکثر افراد بشر را گمراه میگرداند در مرتبه عمل رسید، و بقولی از ملائکه شنیده بود که خدا چنین گفته (قال اخْرُجْ مِنْهَا مَذْمُوماً) در حالیکه مذمت گردیده‌ئی (مَذْمُوراً) یعنی رانده شده و دور گردیده از رحمت باشی (لَمَنْ تَبَعَكَ مِنْهُمْ) لام در (لمن) موطنه و برای قسم آورده و (لَأَمْلَأَنَّ) جواب قسم است، خلاصه ذات احدیت قسم یاد میفرماید که البته جهنم را از شیطان و تابعین او پر میکنم.

[جامع الجوامع]

صفحه : ۱۸۴

[سوره الأعراف (۷): آیات ۱۹ تا ۲۷]

اشاره

و يَا آدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ فَكُلَا مِنْ حَيْثُ شِئْتُمَا وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ (۱۹) فَوَسَّوَسَ لَهُمَا الشَّيْطَانُ لِيُبْدِيَ لَهُمَا مَا وُورِيَ عَنْهُمَا مِنْ سَوْآتِهِمَا وَقَالَ مَا نَهَاكُمَا عَنْ هَذِهِ الشَّجَرَةِ إِلَّا أَنْ تَكُونَا مَلَكَينَ أَوْ تَكُونَا مِنَ الْخَالِدِينَ (۲۰) وَ قَاسَمَهُمَا إِنِّي لَكُمَا لَمِنَ النَّاصِحِينَ (۲۱) فَدَلَّاهُمَا بِغُرُورٍ فَلَمَّا ذَاقَا الشَّجَرَةَ بَدَتْ لَهُمَا سَوْآتُهُمَا وَ طَفِقَا يَخْصِفَانِ عَلَيْهِمَا مِنْ وَرَقِ الْجَنَّةِ وَ

ناداهُما رَبُّهُمَا أَلَمْ أَنهَكُمَا عَن تِلْكَ الشَّجَرَةِ وَأَقَلَّ لَكُمَا إِنَّ الشَّيْطَانَ لَكَمَا عِدُوٌّ مُّبِينٌ (۲۲) قَالَا- رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا وَإِن لَّم تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ (۲۳)

قال اهبطوا بعضكم لبعض عدو و لكم في الأرض مستقر و متاع إلى حين (۲۴) قال فيها تحيون و فيها تموتون و منها تخرجون (۲۵) يا بنى آدم قد أنزلنا عليكم لباساً يواري سواآتكم و ريشاً و لباساً التقوى ذلك خير ذلك من آيات الله لعلهم يذكرون (۲۶) يا بنى آدم لا يفتننكم الشيطان كما أخرج أبويكم من الجنة ينزع عنهما لباسهما ليريهما سواآتهما إنه يراكم هو و قبيله من حيث لا ترونهم إنا جعلنا الشياطين أولياء للذين لا يؤمنون (۲۷)

صفحه : ۱۸۵

[ترجمه]

و ای آدم خودت و زوجهات در بهشت ساکن شو و از آنچه خواهید (از اطعمه‌های) بهشت بخورید و باین درخت نزدیک نشوید که اگر بخورید پس بوده باشید از ستمکاران [۱۹]

شیطان آدم و زنش را وسوسه نمود بجهت اینکه ظاهر گرداند برای آنها آنچه پوشیده شده بود از عورت ایشان و گفت پروردگار شما از اینکه درخت شما را نهی نموده مگر اینکه بوده باشید دو ملک یا در بهشت جاویدان باشید [۲۰]

و برای آنها قسم خورد که من خیرخواه و ناصح شما میباشم [۲۱]

(و بدروغ) آنها را مغرور گردانید و فریب داد پس چون (آدم و حواء) از آن شجره چشیدند لباس آنها ریخت و عورت‌های آنها ظاهر گردید و شروع کردند که از برگ‌های درخت عورت خود را بپوشانند و ندا کرد آنها را پروردگار آنها آیا من نهی نمودم شما را که نزدیک اینکه درخت نشوید و نگفتم بشما که همانا شیطان برای شما دشمنی است هویدا [۲۲]

آدم و حواء گفتند ای پروردگارا ما بخود ستم نمودیم و اگر ما را نیامرزی و بما رحم ننمائی البته باشیم از زیانکاران [۲۳]

خدا گفت از بهشت فرود آئید در حالیکه بعض از شما با بعض دیگر دشمنید و در زمین برای شما قرارگاه و متاعی است تا وقت مرگتان [۲۴]

خدا گفت در زمین زندگانی میکنید و در زمین میمیرید و از زمین بیرون میآئید [۲۵]

ای اولاد آدم ما لباسی که عورت شما را بپوشاند و زینت شما باشد برای شما نازل گردانیدیم و لباس تقوی آن بهتر است اینکه نازل کردن لباس از آیات خدا (و نشانه‌های رحمت اوست) شاید مردم متذکر گردند [۲۶]

ای اولاد آدم شیطان شما را فریب ندهد چنانچه پدر و مادر شما را از بهشت بیرون کرد و جامه‌های بهشتی را از آنها کند تا اینکه بنمایاند بآنها عورت یکدیگرشان را همانا او و قبيله او شما را می بینند از جائیکه شما آنها را نمی بینید بحقیقت ما قرار دادیم شیاطین را دوستان آنهائیکه ایمان نمیآورند [۲۷]

صفحه : ۱۸۶

(توضیح آیات)

و یا آدم اسکن أنت و زوجک الجنة فکلا من حيث شئتما و لا تقربا هذه الشجرة فتکونا من الظالمین مخاطب باین خطاب آدم است

و حواء را عطف بآدم داده و بآن دو نفر امر میفرماید که از تمام انواع و اقسام مأكولات و نعمتهای بهشتی بخورید و باین شجره معهوده نزدیک نشوید که اگر نزدیک باین درخت شدید و خوردید از میوه آن از جمله ظالمین و ستمکاران میگردید یعنی بنفس خود ستم کرده‌اید و ظاهراً امر (فُكَلَا) و نهی (وَلَا تَقْرَبَا) امر و نهی ارشادی و تنزیهی است و ارشاد بر اینکه است که اگر نزدیک شدید و خوردید بخود ستم نموده‌اید و از بهشت خارج خواهید گردید، و میشود گفت نهی تنزیهی است نه نهی تحریمی تا اینکه گفته شود بمخالفت آن آدم و حواء معصیت کردند زیرا که پیمبران معصومند.

و در اینکه بهشتی که آدم و حواء در آن ساکن گردیدند چه نوع بهشتی بوده، قمی در تفسیر خود گفته که پدرم برای من حدیث کرد از امام صادق ع که شخصی از آنجناب پرسید آیا بهشت آدم از باغهای دنیا بود یا از باغهای آخرت آنحضرت [ع] در جواب او فرمودند که از باغهای دنیا بود و همین ماه و خورشید که بما می‌تابد بآن بهشت می‌تابد و اگر از باغهای آخرت بود هرگز از آن اخراج نمیگردیدند زیرا که آخرت خانه خلود است.

و از بعض مفسرین است که گفته مقصود بهشت آخرت است و بقرینه الف و لام (الجنة) که ظاهراً الف و لام عهد است منصرف میگردد ببهشت خلد، و اشکال بر اینکه کسیکه داخل بهشت خلد گردید مخلد در آن است و بیرون آمدن ندارد پاسخ گفته آنوقتی است که پیاداش اعمال وارد شده باشد نه ابتداء، و بقولی آن یکی از باغهای آخرت است و الف و لام جنس بهشت است نه عهد، اما اینکه بهشت دنیا باشد آنهم با آیه (اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ)

صفحه : ۱۸۷

تا آخر منافات دارد زیرا که هبوط بمعنی نزول است، اگر منزل آدم و حواء یکی از باغهای دنیا بود (هبوط) معنی نداشت بلکه تحصیل حاصل بود (وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ إِلَىٰ حِينٍ) دلالت واضح دارد که اول در زمین نبودند و پیاداش عملشان مأمور بنزول گردیدند، و از آنطرف هم بعید است که گفته شود بهشت خلد بوده زیرا که بهشت خلد آخر مقامات مؤمن کامل است که پس از گذشتن از مقامات نصیب وی میگردد.

لکن در اینجا توجیه دیگری بنظر میرسد و آن اینکه است که شاید بهشت آدم آن بهشتی بوده بین دنیا و آخرت یعنی بهشت ارواح، و اینکه در بعضی از احادیث فرموده بهشت آدم در زمین بوده عالم ارواح نزدیک بزمین است، و شاید آن همان بهشتی است که در کافی از ابی بصیر از ابی عبد الله ع روایت کرده که فرموده (ارواح مؤمنین در درختی از درختهای بهشت از طعام آن میخورند و از مشروب آن میآشامند).

و نیز در کافی از علی بن الحسین [ع] روایت میکند که فرموده

(القبر اما روضة من رياض الجنة او حفرة من حفر النيران)

یعنی قبر یا باغی است از باغهای بهشت یا گودالی است از گودالهای جهنم، و شاید بهشت آدم همان بهشت برزخی بوده نه بهشت عدن که آخر مقامات صالحین است.

پس چه ضرر دارد که گفته شود برای انسان کامل در ابتداء وجودش مقاماتی و درجاتی است اگر حقیقت انسان و مقام روحانی او از عالم (ما فوق الطبیعه) تعبیه نشده بود چگونه در انتهای امرش مقام و موقعیتی پیدا مینمود و در مقام خود مبرهن گردیده که عقل و روح مجرد انسانی از مقاماتی تنزل نموده و قادر حکیم برای استکمال چند صباحی او را در اینکه بدن کثیف محبوس گردانیده و پس از آن صعود مینماید بعالم ارواح.

صدر المتألهین در تفسیر سوره بقره راجع بقوله تعالی (اهْبِطُوا) بیانی دارد که خلاصه آن اینکه است که برای انسان کامل در بدایت امرش مقاماتی و درجاتی

صفحه : ۱۸۸

است، پس بعضی مقامات اولی انسان را بیان مینماید و گفته مقام سوم او محل تعلق روح ببدن است در عالم علوی سمائی و تا آخر بیانش که مفصل است و اجمالی از بیانات او را در جزء اول مخزن العرفان در تفسیر سوره بقره تذکر داده‌ایم بآن جا رجوع شود.

فَوَسْوَسَ لَهُمَا الشَّيْطَانُ لِيُبْدِيَ لَهُمَا مَا وُورِيَ عَنْهُمَا مِنْ سَوَاتِيمَا الْخِ چون اینکه آیات ترجمه شده و واضح است و محتاج بتوضیح نیست و چنانچه گفته شد در چندین موضع از کلام الله تعالی از داستان خلقت آدم و مأمور گردیدن ملائکه بسجده و مخالفت شیطان و مطرود شدنش و مهلت خواستن و تسلط پیدا نمودن بر بنی آدم و اغوای آنها بطور واضح بیان شده و در اینکه تفسیر نیز در هر موردی اجمالا بیانی راجع بآن شده در اینجا فقط بعضی نکات آن اشاره میکنیم:

وسوسه در لغت بمعنی دعوت کردن بامر پستی است بآهستگی و پنهانی و (موارات) پوشانیدن در پس پرده است و (سوءات) جمع سوأه و بمعنی عضوی است که آدمی از برهنه کردن و اظهار آن شرم میدارد و (إِلَّا أَنْ تَكُونَ مَلَكَيْنِ) در معنی (الَّا كراهه ان تكونا ملکین) یعنی پروردگار شما شما را از اینکه درخت منع نکرد مگر از اینکه جهت که مبادا فرشته شوید و یا از خالدین گردید. و در مجمع البیان از سید مرتضی نقل میکند که وی احتمال داده که مراد از جمله (إِلَّا أَنْ تَكُونَ مَلَكَيْنِ) اینکه باشد که ابلیس بآن دو چنین فهمانید که مأمور باجتناب از شجره خصوص ملائکه و آنانکه خالد در بهشتند میباشد نه آدم و حواء و در حقیقت جمله باین ماند که شخص بدیگری بگوید از چنین چیز نهی نشدی مگر اینکه فلان شخص باشی یعنی فلان شخص از آن چیز نهی شده است نه تو و اگر ابلیس باین بیان مطلب را رسانیده برای اینکه بوده که اینکه طور حرف زدن در تدلیس و القاء شبهه و گمراه کردن طرف از هر بیان دیگری مؤثرتر است.

اینکه وجهی بود که سید مرتضی طاب ثراه گفته لکن اشکالش اینکه است که

صفحه : ۱۸۹

با آیه ۱۲۰ سوره طه (فَوَسْوَسَ إِلَيْهِ الشَّيْطَانُ قَالَ يَا آدَمُ هَلْ أَدُلُّكَ عَلَى شَجَرَةِ الْخُلْدِ وَمُلْكٍ لَّا يَبْلَى) نمیسازد زیرا که در آنجا خود ابلیس میگوید، ای آدم آیا راهنمایی کنم تو را بر درخت خلد.

[تفسیر المیزان] وَقَاسَمَهُمَا إِنِّي لَكُمَا لَمِنَ النَّاصِحِينَ شیطان پس از آنکه از مقام بلندی که داشت رانده شد و مهلت طلبید اول در مقام اغواء آدم و حواء برآمد و باقسام و انواع افسونگری از جمله قسم یاد نمود که من ناصح و خیرخواه شمایم و سبب اقدام او بر اینکه عمل اینکه بود که از جهت آدم و سجده نکردن بر او رانده شد خواست که آدم و حواء و پس از آن ذریه آنها را نیز مثل خودش از رحمت خدا دور گرداند و سجه نفس پلید او وی را بر اینکه عمل سوق میداد چنانچه می بینیم در طبیعت هر موجودی است که هر مخلوق غیر خود را جذب میکند تا اینکه مشاغل خود میگرداند، بین چگونه نباتات عناصر را بخود جذب میکنند که همشکل آن گردند و همچنین حیوان نباتات و برگها را میخورد که شکل او شوند، و نیز انسان حیوانات را میخورد که بشکل او درآیند، و نیز آدم شقی حتی الامکان سعی میکند که مردمان صالح را مثل خود گرداند، زن زناکار میخواهد زنهاى نجیب و عقیف را زناکار گرداند.

اینکه است سرّ اینکه پیشوایان و مصلحین بشر اینکه قدر سفارش و توصیه نموده‌اند که از اشخاص پلید معصیت کار دوری نمائید و ترغیب و تأکید کرده‌اند که با علماء و صلحاء مصاحبت و مجالست نمائید و شاید یکی از وجوه اینکه آیه در سوره النور آیه ۲۶ که فرموده (الْحَيَاتِ وَاللَّيْسِيَّة وَالطَّيَّاتِ لِلطَّيِّبِينَ) هم همین نکته باشد که آدم خبیث طیب را بخود جذب میکند و برعکس.

شیطان بانواع و اقسام حيله گری و خیرخواهی آدم و حواء را مغرور گردانید تا اینکه از آندرخت منهیه خوردند بمجرد چشیدن لباس

بهشتی از آنها

صفحه : ۱۹۰

بَدَتْ لَهُمَا سَوْآتُهُمَا وَطَفِقَا يَخْصِمَا عَلَيْهِمَا مِنْ وَرَقِ الْجَنَّةِ وَنَادَاهُمَا رَبُّهُمَا أَلَمْ أَنْهَكُمَا عَنْ تِلْكَ الشَّجَرَةِ الْخِ وَقْتِي از آندرخت بفریب شیطان چشیدند (سوات) جمع سوء و اینجا بمعنی عورت است، معلوم میشود یک دفعه لخت گردیدند و از بر گهای بهشت عورت خود را پوشانیدند آنوقت در مورد سرزنش حق تعالی واقع گردیدند، و اینکه فرمود (وَ نَادَاهُمَا) دلالت دارد که باین عمل از مقام قریبکه داشتند از خدا دور گردیدند زیرا که نداء را برای دور می‌آورند، و اول که گفت (یا آدم) مشعر بر اینکه است که بقرب الهی آدم نزدیک بود و بمخالفت دور گردید، اینکه بود که از بهشت مطرود شدند و عریان گردیدند.

و لباس دو قسم است لباس ظاهری که عیوبات بدن را میپوشاند، و لباس معنوی که عیوبات باطن انسان را میپوشاند و آن لباس شرف و فضیلت و تقوی است و همین طوری که بمجرد خلافی لباس ظاهری آدم و حواء از نشان ریخت بمجرد گناه و مخالفت آن لباس شرف و فضیلت نیز از حقیقت روحانیه بشر ریخته میگردد و در صحرائی قیامت لخت و عریان وارد میگردد چنانچه در احادیث رسیده آدمی وارد میگردد در حالیکه لخت و عریان است، و در چند آیه بعد دارد (وَ لِبَاسِ التَّقْوَى ذَلِكُمْ خَيْرٌ).

قال اهبطوا بعضكم لبعض عدو و لكم في الأرض مستقر و متاع إلى حين هبوط در لغت بمعنی نزول و سقوط نمودن از مرتبه عالی است بمکان دانی و گاهی هبوط گویند و مقصود انتقال از مکانی بمکانی است قوله تعالی (اهبطوا مصرًا) منتقل بمصر گردید اینکه است که بعضی گفته‌اند بهشت آدم در دنیا بوده لکن وقتی اینکه آیه را با آیات دیگر مثل (وَ لَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ) جمع کنیم همان معنی اول متبادر بذهن میگردد و آن شاید مقامی بوده بین دنیا و آخرت یا بنی آدم قَدْ أَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا يُؤَارِي سَوْآتِكُمْ وَ رِيشًا خطاب بتمام افراد بشر است از آنهائیکه موجودند و آنهائیکه در علم ازلی

صفحه : ۱۹۱

حق تعالی موجودند و در خارج معدوم و در مقام امتنان بر بشر است که از جمله نعمتهائیکه پروردگار شما بشما عطاء نموده لباس است و در لباس چند خاصیت ملحوظ گردیده: ۱- عورت شما را میپوشاند. ۲- شما را از سرمای زمستان و گرمای تابستان حفظ مینماید. ۳- بلباس تجمل و زینت می‌یابید (و ریشا) عطف است بر (یواری) یعنی علاوه بر اینکه عورت شما را می‌پوشاند و باضافه بر اینکه بلباس زشتی شما پوشیده میگردد آرایش می‌یابید.

وَ لِبَاسِ التَّقْوَى ذَلِكُمْ خَيْرٌ ذَلِكُمْ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ لَعَلَّهُمْ يَذَكَّرُونَ آیه اشاره باین است که اگر چه لباس ظاهر از نعمتهای خدا است و زینت آدمی است قوله تعالی (قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللَّهِ الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ وَ الطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ) لکن لباس تقوی همان لباسی است که ابلیس لعین جدیت نمود که از آدم و حواء کنده شود و بمخالفت امر از آنمقامیکه داشتند تنزل نمایند آن لباس بهتر است.

از ابن عباس نقل میکنند که گفته لباس تقوی آن عمل صالح است و بعضی از دانشمندان گفته‌اند لباس تقوی طاعت است که عیب آدمی بآن پوشیده میگردد همان طوری که عورت بجامه پوشیده میگردد.

و از بحر الحقایق است که گفته لباس دو قسم است لباس فتوی و آن مفوض بامر شریعت است و لباس تقوی و آن متعلق بحکم حقیقت است، از لباس فتوی همین بدن بهره است که ستر سواؤه او میشود و از لباس تقوی هر یک از دل و روح و سر و خفی بهره دارند و هر یک بچیزی پوشیده میگردند، بهره دل از تقوی صدق است در طلب مولی و بدان پوشیده شود شهوات طمع دنیا و ما فیها، و حظ روح از لباس تقوی محبت حق است و بدان مستور گردد سواؤه تعلق بغير مولی و نصیب ستر از اینکه لباس نیست مگر شهود انوار الهی و بدان پوشیده میشود رؤیت سواؤه ما سوی، و بهره خفی از لباس تقوی بقای او است بهویئه حق تعالی و باو پوشیده

گردد هویت خلق و انانیت.

[منهج الصادقین]

صفحه : ۱۹۲

[سوره الأعراف (۷): آیات ۲۸ تا ۳۶]

اشاره

وَ إِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً قَالُوا وَجَدْنَا عَلَيْهَا آبَاءَنَا وَاللَّهُ أَمَرَنَا بِهَا قُلْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَأْمُرُ بِالْفَحْشَاءِ أَ تَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ (۲۸) قُلْ أَمَرَ رَبِّي بِالْقِسْطِ وَأَقِيمُوا وُجُوهَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَادْعُوهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ كَمَا بَدَأَكُمْ تَعُودُونَ (۲۹) فَرِيقًا هَدَى وَ فَرِيقًا حَقَّ عَلَيْهِمُ الضَّلَالَةُ إِنَّهُمْ اتَّخَذُوا الشَّيَاطِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَيَحْسَبُونَ أَنَّهم مُهْتَدُونَ (۳۰) يَا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ (۳۱) قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللَّهِ الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ وَ الطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ قُلْ هِيَ لِلَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا خَالِصَةً يَوْمَ الْقِيَامَةِ كَذَلِكَ نُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ (۳۲)

قُلْ إِنَّمَا حَرَّمَ رَبِّي الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَ مَا بَطَّنَ وَ الْإِثْمَ وَ الْبَغْيَ بغيرِ الْحَقِّ وَ أَنْ تُشْرِكُوا بِاللَّهِ مَا لَمْ يُنَزَّلْ بِهِ سُلْطَانًا وَ أَنْ تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ (۳۳) وَ لِكُلِّ أُمَّةٍ أَجَلٌ فَإِذَا جَاءَ أَجَلُهُمْ لَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعِيَةً وَ لَا يَسْتَقْدِمُونَ (۳۴) يَا بَنِي آدَمَ إِذَا يَأْتَيْكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ يَقُصُّونَ عَلَيْكُمْ آيَاتِي فَمَنْ اتَّقَى وَ أَصْلَحَ فَلَا خَوْفَ عَلَيْهِمْ وَ لَا هُمْ يَحْزَنُونَ (۳۵) وَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَ اسْتَكْبَرُوا عَنْهَا أُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ (۳۶)

صفحه : ۱۹۳

[ترجمه]

وقتی که کافرین عمل زشتی کردند گفتند پدران خود را بر همین عمل یافتیم و خدا ما را بر اینکه عمل امر نموده ای رسول بگو بدرستی که خداوند بکار قبیح امر نمیکند آیا بر خود چیزی میگوئید که نمیدانید [۲۸]

بگو پروردگار من امر بعدالت نموده و اینکه رویهای خود را بگردانید بسوی قبله نزد هر نمازی و خدا را بخوانید در حالیکه خالص گردانید دین را برای او همان طوری که اول شما را آفرید باز خواهید گشت [۲۹]

جماعتی را هدایت نمود و جماعتی گمراهی برای آنان محقق گردید همانا آنها شیاطین را بغير خدا دوستان خود گرفتند و گمان میکنند که آنها هدایت یافته‌اند [۳۰]

ای اولادان آدم بگریید زینت خود را نزد هر عبادت گاهی و بخورید و بیاشامید و اسراف نکنید زیرا که خدا اسراف کننده گان را دوست نمیدارد [۳۱]

ای محمد صلی الله علیه و آله و سلم بگو چه کس حرام کرده زینت خدا را آن زینتی را که برای بنده گان خود بیرون آورده و چه کس حرام کرده پاکیزه‌های روزی را بگو آن زینت و طیبیات برای کسانی است که در حیات دنیا ایمان آوردند از روی اخلاص برای آنها است خالص روز رستخیز اینکه چنین ما آیات خود را برای اهل دانش تفصیل میدهیم [۳۲]

بگو همانا پروردگار من حرام کرده کارهای قبیح را آنچه ظاهر است از آنها و آنچه مخفی است و اینکه گناه و ستمکاری بغير حق

را و اینکه بر خدا شریک آورید چیزی را که نفرستاده پیرستش آن دلیلی و اینکه بر خدا بگوئید چیزی را که نمیدانید [۳۳] و برای هر امتی مدتی است وقتی که مدت آنها آمد ساعتی نه عقب میافتد و نه پیش میآید [۲۴] ای اولاد آدم چون بیایند بر شما پیمبران از جنس شما و آیات من را برای شما بخوانند پس کسیکه پرهیزگار گردید و خود را اصلاح کرد نه خوفی است بر آنها و نه اینکه محزون میباشند [۳۵] و کسانی که آیات ما را تکذیب نمودند و از (اطاعت) آن تکبر کردند چنین جماعتی یاران آتشد و در آن جاویدانند همیشه [۳۶]

صفحه : ۱۹۴

(توضیح آیات)**اشاره**

وَ إِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً قَالُوا وَحَدِثْنَا عَلَيْهَا آبَاءَنَا وَ اللَّهُ أَمَرْنَا بِهَا پس از داستان آدم و حواء که باغواي شیطان از بهشت و دار کرامتیکه داشتند بیرون شدند و گوشزد نمودن بنی آدم که مواظب حال خود باشند و بدانند که ابلیس و تابعین او دشمن بزرگ انسانند و فریب او را نخورند.

در اینکه آیات شروع نموده باعمال مشرکین و برسولش تذکر میدهد که اینها دست خوش شیاطین گردیده و اعمال بدشان را در نظرشان زینت داده و کار نیک مینداشتند مثل اینکه گفته‌اند زنها و مردهایشان لخت طواف کعبه مینمودند بعد از اینکه ما در جامه‌های خود گناه کرده‌ایم و نباید با آن طواف کعبه کنیم و در اینکه آیه از مشرکین در فحشاء و منکرشان دو عذر ذکر شده یکی اینکه میگفتند ما چون پدران خود را بر اینکه عمل یافتیم ما نیز تابع آنها گردیدیم و ظاهراً گمان آنها اینک بود که البته عمل آنان از روی مأخذ صحیحی انجام گرفته پس ما تابع آنها میگردیم و در موارد بسیاری از کلام الله اینک عذر را رد میکند قوله تعالی (أَوْ لَوْ كَانَ آبَاؤُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ شَيْئًا وَلَا يَهْتَدُونَ) سوره بقره آیه ۱۶۵ (أَوْ لَوْ كَانَ آبَاؤُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ شَيْئًا وَلَا يَهْتَدُونَ) سوره مائده آیه ۱۰۳، و دیگر میگفتند خدا بما چنین امر کرده و اینک عذر دوم بازگشت بهمان عذر اول است که بگمان غلطشان عمل پدرانشان از روی مأخذ صحیح گرفته شده، و شاید قائلین باین قول جبری بودند که تمام اعمال را از خوب و بد نسبت بخدا میدادند قُلْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَأْمُرُ بِالْفَحْشَاءِ أَتَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ امر بر رسول صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ وَ سَلَّمَ است که بآنها بگو همانا خدا امر نمیکند بفحشاء بلکه امر میکند بعدل و احسان و کارهای نیک عقلائی، همزه استفهام در مقام انکار آمده که چگونه چیزیکه نمیدانید نسبت بخدا میدهد.

صفحه : ۱۹۵

قُلْ أَمَرَ رَبِّي بِالْقِسْطِ وَ أَفِيمُوا وُجُوهَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَ ادْعُوهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ اشاره است به اینکه که اضافه بر اینکه خدا امر بفحشاء نمیکند و بآنچه بحکم عقل و در نظر عقلاء قبیح مینماید امر نمیکند، امر فرموده بقسط و عدالت، و آن صفت ارجمندی است که جامع تمام محسنات عقلی است از عفت و شجاعت و حکمت و آنچه از محسنات عقلائی بشمار میرود مثل سخاوت، بردباری، عاطفه و گذشت و غیر اینها چون خدای تعالی خیر محض و کامل است و از روی تفضل و صفت رحمانی عالم را آفریده

و بنده گان را امر بقسط و عدالت و میانه روی فرموده که در تمام اعمال و افعال حدّ وسط را مراعات نمائید. و دیگر امر فرموده که روی خود را بطرف قبله نمائید نزد هر سجده یا مسجدیکه باشد بلکه در هر عبادتی بسوی قبله توجه نمائید، شاید اشاره باین باشد که تمام روی زمین را سجده گاه شما قرار دادم چنانچه پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم فرمود (جعلت لی الارض مسجدا و طهورا)

و اینکه خود یکی از تفضلاتی است که مخصوص باین امت مرحومه قرار داده که در هر کجا باشند نماز بخوانند و هر محلی را سجده گاه قرار داده نه اینکه مخصوص بیک مسجد معین باشد که همیشه روی نیازمندی بسوی مبدء بی نیاز بیاورند و در مقابل عظمت او خود را بخاک مذلت اندازند و اظهار ذلت و مسکنت نمایند از سر اخلاص و حقیقت در حالیکه دین را برای او خالص گردانیده و در عبادت با او شریک نیاورند و او را بطور خلوص پرستش نمایند کَمَا بَدَأْكُمْ تَعُوذُونَ- شاید ارشاد باین است که بایست بدانید تمام امور شما از اصل آفرینش که از نیستی بهستی آمده‌اید و امور زندگانی دنیوی شما از بقاء و حیات و روزی و آنچه را که باو محتاج میباشید و عود و سرانجام کار شما بسوی او بازگشت میکند (مبدء آفرینش شما همان است که بسوی او بازگشت میکنید یعنی علت فاعلی و علت غائی یکی است همین کسیکه علت وجود شما است (غایت) وجودتان هم او است.

صفحه : ۱۹۶

فَرِيقًا هَدَىٰ وَ فَرِيقًا حَقَّ عَلَيْهِمُ الضَّلَالَةُ إِنَّهُمْ اتَّخَذُوا الشَّيَاطِينَ أَوْلِيَاءَ مِن دُونِ اللَّهِ وَيَحْسَبُونَ أَنَّهُم مُّهْتَدُونَ یعنی خدا گروهی را راه نمود و بر گروه دیگر سزاوار گردید گمراهی آیه اشاره است به اینکه که آنهائیکه شیاطین را دوستان خود گرفتند و از پی آنها رفتند ضلالت و گمراهی بر آنها محقق گردید و باغواء شیطانی گمان میکنند از راه یافته گان و هدایت شدگانند.

يَا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِندَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَ كُلُوا وَ اشْرَبُوا وَ لَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ آیه خطاب و متوجه بنی آدم است و چند حکم نسبت بانسان بیان فرموده ۱- موقع نماز و ورود در مساجد زینت خود را بردارید که شاید مقصود لباس باشد یعنی خود را بپوشانید و مثل مشرکین در موقع طواف و نماز با عورت مکشوف طواف و نماز نکنید، و امر (خذوا) دلالت بر وجوب دارد و ستر عورت در نماز و طواف واجب است.

۲- (كُلُوا وَ اشْرَبُوا) امر نموده که بخورید و بیاشامید، مفسرین از کلبی نقل میکنند که در شأن نزول آیه گفته بنی عامر در ایام حج طعام نمیخوردند مگر بمقدار اندکی و نیز از چربی اجتناب مینمودند، مسلمین گفتند ما باین عمل اولی تریم اینکه آیه نازل گردید که خوردن و آشامیدن مربوط بحج نیست ۳- (وَ لَا تُسْرِفُوا) بخورید و بیاشامید لکن در آن اسراف نکنید.

[سخنان مفسرین در توجیه آیه]

۱- کلبی گفته معنی اسراف تعدی نمودن از حلال بحرام است.

۲- مجاهد گفته در خوردن اسراف نکنید و در لباس تکبر ننمائید.

۳- ابن عباس گفته هر چه خواهید بخورید و هر چه خواهید پوشید لکن در خوردن و پوشیدن اسراف نباشد، و آراء دیگری نیز گفته شده لکن مقصود معلوم است.

صفحه : ۱۹۷

گفته‌اند هارون الرشید طبیب حاذقی داشت نصرانی بنام بختیشوع بعلی واقدی گفت در کتاب شما چیزی از علوم طب هست واقدی

گفت آری حق تعالی تمام طب را در نیم آیه جمع گردانیده و آن قوله تعالی (كُلُوا وَ اشْرَبُوا وَ لَا تُسْرِفُوا) است گفت از پیغمبر شما چیزی راجع باین موضوع ذکر شده گفت آری تمام طب را در چند کلمه جمع نموده فرموده (المعدة بيت كل داء و الحمية رأس كل دواء و اعط كل بدن ما عودته)

معدة خانه یعنی مخزن تمام دردها است و پرهیز کردن سر تمام دواها است و هر بدنی را بده آنچه باو عادت داده‌ئی. بختیشوع گفت باقی نگذارد کتاب شما و نه پیغمبر شما برای جالینوس هیچ طبی را. [مجمع البیان] قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللَّهِ الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ آیه مربوط بآیه بالا است و به (من استفهامی) که در مقام انکار آرند در مقام مذمت و سرزنش کسانی است که بعضی از زینت و تجملات را بر خود حرام نموده‌اند بگمان اینکه پارسائی و زهد بترک زینت و تجمل است و خود را از نعمتهائی که حق تعالی برای بندگانش آفریده که بآن خود را بیاریند و جمال خدا داده خود را اظهار نمایند خود را محروم میگردانند دیگر نمیدانند که زهد بی‌رغبتی بدنیا است، بقول سعدی علیه الرحمه:

زاهدی در لباس پوشی نیست زاهد پاک باش و اطلس پوش
و مضمون همین شعر در دیوان حضرت امیرع است.

(انما زهد الفتی قصر الامل لا باکل المر لا لبس الشمل)

و در روایتی در معنی زهد معصوم فرموده (زهد ترک چیزهائی نیست که خدا حلال کرده بلکه معنی زهد اینست که وثوق تو بمال و باقی عناوین زیادتر نباشد بآنچه نزد خدا است).

وَ الطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ وَ دیگر در مقام انکار فرموده چه کسی طعامهای پاکیزه را که روزی شما

صفحه : ۱۹۸

و برای قوت و بقای شما از زمین بیرون آورده مثل حبوبات و حیوانات و فواکه و غیر اینها که اصل تمام اینها برای بشر آفریده شده حرام کرده، و اینکه اعتراض بکسانیست که بعضی از اقسام حیوانات را مثل (بحیره و سائبه و حوام) را حرام دانسته بودند، و عموم اینکه آیه دلالت دارد که تمام انواع خوراکیها و مشروبات و انواع تجملات و زینتها برای انسان مباح است مگر آنچه بدلیل خارج گردیده است.

در بعض روایات رسیده که امام ع فرموده (خدا جمیل است و جمال را دوست میدارد).

عیاشی بسند خود از ابی عبد الله ع چنین روایت کرده که وقتی امیر المؤمنین ع ابن عباس را نزد خوارج نهروان فرستاد تا آنها را موعظه کند.

ابن عباس بهترین لباس خود را پوشید و بهترین عطر خود را معطر نمود و بر افضل مرکوبات خود سوار گردید وقتی نزد خوارج آمد باو گفتند تو بهترین مردمانی چرا لباس جباره پوشیده‌ئی و بر جنس مرکوب آنها سوار شده‌ئی، ابن عباس در پاسخ آنها اینکه آیه را گفت (قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللَّهِ تا آخر آیه) پس از آن گفت بپوشید و تجمل کنید همانا خدا جمیل است و جمال را دوست میدارد لکن از حلال باشد نه از حرام.

قُلْ هِيَ لِلَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا خَالِصَةً يَوْمَ الْقِيَامَةِ كَذَلِكَ نُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ (خالصة) منصوب و حال است یعنی تمام لذائذ پاک طیب مخصوص بمؤمنین است در آخرت و در دنیا با کفار شرکت دارند و خالص و بی‌آلایش آن در آخرت نصیب آنها گردد و برای کفار بهره‌ئی نیست.

اینکه آیه چنین ارائه میدهد که غرض از آفرینش نباتات و حیوانات و باقی مستلذات دنیوی برای مؤمنین میباشد بلکه غرض از آفرینش کلیه موجودات عالم انسان کامل است چنانچه در حدیث قدسی خطاب بر رسول صلی الله علیه و آله و سلم نموده (لولاک)

صفحه : ۱۹۹

لما خلقت الافلاک)

. آری کفار و مشرکین بمنزله همان حیوانات و نباتات و باقی اشیائند که برای تعمیر دنیا و بطفیل وجود مؤمن کامل و موحد حقیقی آفریده شده‌اند و در سرای آخرت ارزشی برای وجود آنان نیست اینکه است که در آخر آیه فرمود اینکه چنین ما آیات را تفصیل میدهم و بیان مینمائیم برای آنهاییکه فهم و شعور و دانش دارند.

قُلْ إِنَّمَا حَرَّمَ رَبِّي الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَّنَ وَالْإِثْمَ وَالْبَغْيَ بِغَيْرِ الْحَقِّ الْخِطِّ پس از آنکه بطور عموم انواع و اقسام زینتها را از لباس فاخر و هر گونه زینتهائی از مسکن و آرامگاه و غیر اینها و نیز تمام اطعمه‌های لذیذ را برای انسان مباح گردانیده و اذن در تصرف آنها داده پس از آن اموری را از تحت عموم خارج میگرداند که گمان نشود انسان باقتضاء شهواتش هر عملی که خواهد انجام دهد بر وی مباح است و در اینکه آیه خطاب بر رسولش نموده که بگو پروردگار من چند عمل را بر شما حرام گردانیده:

۱- تمام اعمال زشت و قبیح مثل زنا و لواط و غیر آنها آنچه ظاهر کنید و آنچه را مخفی دارید. ۲- (وَ الْإِثْمَ) عطف بفواحش است یعنی هر عملی که گناه بشمار آورده شود. ۳- (وَ الْبَغْيَ) یعنی طغیان و تعدی نمودن بدون حق ۴- (وَ أَنْ تُشْرِكُوا بِاللَّهِ مَا لَمْ يُنَزَّلْ بِهِ سُلْطَانًا) برای خدا شریک نیاورید.

۵- (وَ أَنْ تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ) و بخدا آنچه را نمیدانید نسبت بدهید و لِكُلِّ أُمَّةٍ أَجَلٌ فَإِذَا جَاءَ أَجْلُهُمْ لَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ برای تذکر و ارشاد بشر است که باید بدانید که هر گروهی را مدت عمر معینی است که خواه و ناخواه وقتی موقع آن رسید نه آنی عقب می‌افتد و نه آنی جلو می‌آید.

صفحه : ۲۰۰

یا بَنِي آدَمَ إِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ يَقُصُّونَ عَلَيْكُمْ آيَاتِي فَمَنْ اتَّقَى وَأَصْلَحَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ خطاب بتمام افراد بشر نموده که ای فرزندان آدم چون بیاید برای شما از جنس خودتان پیامبرانی و آیات مرا برای شما بخواند (فَمَنْ اتَّقَى) جواب شرط است یعنی وقتی پیامبران آمدند هر کس از شما که متقی و پرهیزگار و صالح و درست کار شد چنین کسی در محل امن و امان قرار گرفته دیگر نه ترس و خوفی برای او است از هر چه می‌ترسد ایمن می‌گردد و نه حزنی و اندوهی برای وی است.

وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَاسْتَكْبَرُوا عَنْهَا أُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ یعنی و آن کسانی که تکذیب کردند آیات ما را و سرکشی کردند از ایمان آوردن آن گروه اصحاب جهنم میباشند و آنها در جهنم همیشه میباشند بقاء ابدی و خلود سرمدی.

صفحه : ۲۰۱

[سوره الاعراف (۷): آیات ۳۷ تا ۴۳]

فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَوْ كَذَّبَ بِآيَاتِهِ أُولَئِكَ يَنَالُهُمْ نَصَبٌ مِّنْهُم مِّنَ الْكِتَابِ حَتَّىٰ إِذَا جَاءَتْهُمْ رُسُلُنَا يَتَوَفَّوْنَهُمْ قَالُوا أَيْنَ مَا كُنْتُمْ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ قَالُوا ضَلُّوا عَنَّا وَشَهِدُوا عَلَيْنَا أَنفُسِهِمْ أَنَّهُمْ كَانُوا كَافِرِينَ (۳۷) قَالَ ادْخُلُوا فِي أُمَمٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِكُمْ مِنَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ فِي النَّارِ كُلَّمَا دَخَلَتْ أُمَّةٌ لَعْنَتْ أُمَّةً أُخْتَهَا حَتَّىٰ إِذَا دَارَكُوا فِيهَا جَمِيعًا قَالَتْ أُخْرَاهُمْ لِأَوْلَادِهِمْ رَبَّنَا هَؤُلَاءِ أَضَلُّونَا فَآتِهِمْ عَذَابًا ضِعْفًا مِنَ النَّارِ قَالَ لِكُلِّ ضِعْفٍ وَلَكِنْ لَا تَعْلَمُونَ (۳۸) وَقَالَتْ أُولَاهُمْ لِأُخْرَاهُمْ فَمَا كَانَ لَكُمْ عَلَيْنَا مِنْ فَضْلٍ فذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْسِبُونَ (۳۹) إِنَّ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَاسْتَكْبَرُوا عَنْهَا لَا تُفَتِّحْ لَهُمْ أَبْوَابَ السَّمَاءِ وَلَا يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ حَتَّىٰ يَلِجَ الْجَمَلُ فِي سَمِّ الْخِيَاطِ وَكَذَلِكَ نَجْزِي الْمُجْرِمِينَ (۴۰) لَهُمْ مِنْ جَهَنَّمَ مِهَادٌ وَمِنْ فَوْقِهِمْ غَوَاشٍ وَكَذَلِكَ نَجْزِي الظَّالِمِينَ (۴۱) وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَا نُكَلِّفُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ (۴۲) وَنَزَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِمْ مِنْ غَلٍّ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدَانَا لِهَذَا وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ لَوْلَا أَنْ هَدَانَا اللَّهُ لَقَدْ جَاءَتْ رُسُلُنَا بِالْحَقِّ وَنُودُوا أَنْ تِلْكَمُ الْجَنَّةُ أَوْرَثْتُمُوهَا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (۴۳)

صفحه : ۲۰۲

[ترجمه]

پس کیست ظالم تر از کسیکه بر خدا افتراء زند و دروغ بندد یا آیات او را تکذیب نماید آن گروه میرسد بایشان بهره آنها از لوح محفوظ (یعنی رزق و اجل آنها) تا وقتی که بیایند فرستادگان ما (یعنی ملک و اعوان او) برای قبض روح آنان گویند کجایند آنهایی که شما بغیر خدا میخواندید میگویند آنها از نظر ما گم شدند و بنفسهای خود شهادت میدهند که همانا آنها بودند کافرین [۳۷]

خدای تعالی میگوید داخل گردید در جماعتی از جن و انس که پیش از شما بودند در آتش و هر وقت طائفه‌ئی داخل آتش میشوند هم دینان خود را لعنت میکنند تا اینکه آتش دوزخ همه را فرا گیرد جماعت آخرین در باره جماعت اولین میگویند ای پروردگار ما اینها هستند که ما را گمراه کردند آنها را در برابر (از آتش) عذاب گردان خدا در جواب آنها گوید برای تمام شما دو برابر (عذاب) است و لکن شما نمیدانید [۳۸]

اولین آنها با آخرین آنها گویند پس نیست شما را بر ما فضیلتی برای تخفیف عذاب پس عذاب را بچشید بسبب آنچه کسب نمودید [۳۹]

براستی آنکسانی که آیات ما را تکذیب کردند و از آن استکبار نمودند برای آنها درهای آسمان گشوده نمیشود و داخل بهشت نمیگردند تا اینکه شتر در سوراخ سوزن درآید و اینکه چنین ما گنهکاران را پاداش میدهیم [۴۰]

و برای آنها است در جهنم بسترهای گسترده و در بالای آنها سرا پرده (آتش) است و چنین پاداش میدهیم ستمکاران را [۴۱] و آن کسانی که ایمان آوردند و اعمال نیکو نمودند ما هیچ نفسی را تکلیف نمیکیم مگر بقدر کمتر از طاقت او آنها یاران بهشتند و در آن جاویدانند [۴۲]

و بیرون بریم آنچه در سینه آنها است از غل و غش طبیعت و در آن (بهشت) نهرها از زیر درختان جریان دارد و میگویند حمد و ستایش مخصوص بآن خدائی است که ما را راه نمائی کرد باین مقام و اگر نبود که هدایت کرد ما را نبودیم ما از راه یافته گان همانا محققا رسولان پروردگار ما آمدند بر ما و مهتدی شدیم (آنگاه بر اهل بهشت)

صفحه : ۲۰۳

دخول جمل در سوراخ سوزن محال است دخول آنها هم در بهشت محال است.

بعضی از مفسرین از اینکه آیه استنباط کرده که بهشت در آسمان است و جهنم در زمین لکن اینکه قول با اینکه موقع صور اسرافیل آسمانها و زمین همه مندک میگردد و لقوله تعالی که در وصف قیامت در سوره ابراهیم آیه ۴۹ فرموده (يَوْمَ تُبَدَّلُ الْأَرْضُ غَيْرَ الْأَرْضِ وَالسَّمَاوَاتُ) منافات دارد.

و شاید مقصود از سماء همان معنی لغوی آن مراد باشد که آنهایی که بآیات استکبار کردند روح آنها از مرتبه دانی طبیعت بعالم فوقانی صعود نمیکند و داخل در بهشت که دار کرامت الهی است نمیگردند بلکه در جحیم طبیعت با هم سنخهای خودشان همیشه معذب خواهند بود.

حَتَّى يَلِجَ الْجَمَلُ فِي سَمِّ الْخِيَاطِ وَكَذَلِكَ نَجْزِي الْمُجْرِمِينَ تشبیه لطیفی است و اشاره به اینکه که همین طور که شتر ممکن نیست در سوراخ سوزن داخل گردد همین طور آنهاییکه آیات خدا و رسالت پیمبران را از روی کبر و عناد تکذیب نمودند ممکن نیست داخل بهشت گردند.

شاید آیه نظر باین دارد که گمان نشود محروم گردیدن کفار و مشرکین از بهشت در باره آنها ستم است و گفته شود چه ضرر دارد خدائی که دائم الفضل و قدیم الاحسان است آنها را بیخشد و وارد بهشت گرداند، آیه از اینکه اعتراض پیش بینی کرده که همان طوری که در نظام آفرینش و در قضاء الهی امور عالم را دو قسم گردانیده ممکن و محال و آنچه متعلق قدرت میگردد آنچیزی است که (فی حد ذاته) ممکن باشد یعنی قابلیت وجود و گرفتن فیض الهی هنوز در آنان باقی مانده باشد و باین مثال بما میرساند که منکرین باختر خود طوری خود را از لیاقت رسیدن بهشت و دار رحمت انداخته‌اند که جوهر نفسشان را فاسد گردانیده‌اند دیگر بهشت بر آنها حرام میگردد و رحمت و فیض الهی در محل قابل نفوذ مینماید وقتی از باب عدم امکان داخل بهشت نشدند جایگاه آنان بالاخره جهنم خواهد گردید و بستر و خوابگاهی از آتش برای آنها مهیا

صفحه: ۲۰۶

گردیده و در بالای سر آنها نیز سرا پرده‌ئی از آتش زده شده، اشاره به اینکه که آتش بآنها احاطه دارد و البته اینکه همان آتش و عذابی است که بدست خود در دنیا برای خود تهیه نموده‌اند.

وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَا نُكَلِّفُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ الی آخر آیه بعد همان طوری که عادت قرآن است پس از بیان حال کفار و ذلت و پستی و عدم امکان دخول آنها در دار رحمت الهی، شروع نموده بیان حال و مآل مؤمنین و کسانی که در دنیا اعمال نیکو نمودند، و در دو آیه نسبت بآنها چند کرامت را تذکر میدهد:

۱- لَا نُكَلِّفُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا هِيَ نَفْسٌ إِلَّا وُسْعَهَا أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ الی آخر آیه بعد همان طوری که عادت قرآن است و برای استغراق می‌آورند بظاهرش باقی گذاریم عموم از آن استفاده میشود یعنی چنین فهمیده میشود که کسی از اهل بهشت نمیشود مگر اینکه تمام اعمال نیک شایسته را عمل نماید و چنین استیعابی از عهده اکثر مؤمنین خارج است و لازمه آن عدم دخول مؤمنین است بهشت، اینکه است که اعمال صالحات را مقید گردانیده به وسع، و در حدیث است (الوسع ما دون الطاقة)

پس معنی آیه چنین میشود که آن کسانی که ایمان آورده‌اند و بقدر وسع که ما دون طاقت است اعمال نیکو نموده‌اند چنین مردمانی اهل بهشتند و در آن جاویدانند.

۲- وَنَزَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِمْ مِنْ غَلٍّ از جمله تفضلاتی که بمؤمنین و صالحین کرامت نموده است که قلب و دلشان را از بغض و کینه و حسد و باقی امراض نفسانیه که میتوان گفت اینکه از بالاترین نعمتهائی است که بانسان کرامت شده خالی میگرداند، و

چنانچه معلوم است بهشت جای پاکان است قلب و دل پاک که از قذارات نفسانیه و طبیعیه

صفحه : ۲۰۷

حیوانیه پاک گردیده و مصفا و پاکیزه شده و از هواجس نفسانیه وارسته گردیده محل جلوه نور رحمانی و فیوضات رحمت‌های یزدانی می‌گردد.

وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدَانَا لِهَذَا وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ لَوْلَا أَنْ هَدَانَا اللَّهُ ۗ۳- زبان اهل بهشت را گویا می‌گرداند بحمد و ستایش پروردگارشان و بفقیر خود و تضلّاتی که در باره آنها شده شکرگزاری مینمایند و اظهار میکنند که ما از خود هیچ نداریم و فقیر الی الله می‌باشیم و اگر لطف و کرم او نبود ما هدایت نیافته بودیم و اهل بهشت گویند همانا رسولان پروردگار ما آمدند بحق و حقیقت و آنچه سعادت بشر منوط بآن بود رسانیدند و پس از آن بآنها نداء میشود ای اهل بهشت اینکه همان بهشتی است که بشما وعده داده شده بود و شما آنرا بارث بردید پیاداش اعمال نیکی که در دنیا نمودید.

صفحه : ۲۰۸

[سوره الأعراف (۷): آیات ۴۴ تا ۵۱]

اشاره

و نادى أصحاب الجنة أصحاب النار أن قد وجدنا ما وعدنا ربنا حقاً فهل وجدتم ما وعد ربكم حقاً قالوا نعم فأذن مؤذن بينهم أن لعنة الله على الظالمين (۴۴) الذين يصعدون عن سبيل الله ويغوونها عوجاً وهم بالآخرة كافرون (۴۵) وبينهما حجاب وعلى الأعراف رجال يعرفون كلاً بسيمائهم ونادوا أصحاب الجنة أن سلام عليكم لم يدخلوها وهم يطمعون (۴۶) وإذا صرقت أبصارهم تلقاء أصحاب النار قالوا ربنا لا تجعلنا مع القوم الظالمين (۴۷) ونادى أصحاب الأعراف رجالاً يعرفونهم بسيمائهم قالوا ما أغنى عنكم جمعكم وما كنتم تستكبرون (۴۸)

أ هؤلاء الذين أفتىتم لا ينالهم الله برحمة إذ خلوا الجنة لا خوف عليكم ولا أنتم تحزنون (۴۹) ونادى أصحاب النار أصحاب الجنة أن أفيضوا علينا من الماء أو مما رزقكم الله قالوا إن الله حرمهما على الكافرين (۵۰) الذين اتخذوا دينهم لهواً ولعباً و غرتهم الحياة الدنيا فاليوم ننسأهم كما نسأ لقاء يومهم هذا وما كانوا بآياتنا يجحدون (۵۱)

صفحه : ۲۰۹

[ترجمه]

بهشتیان دوزخیان را آواز دهند (و گویند) همانا آنچه را که پروردگار ما بما وعده داده بود حق یافتیم آیا شما هم آنچه را که

پروردگارتان وعده داده بود حق یافتید آنان گویند آری، پس بین آنها منادی نداء میکند که لعنت خدا است بر ستمکاران [۴۴]

آنهائیکه مردم را از راه خدا باز میداشتند و بالقاء شبهات طلب راه کج مینمودند و آنها باخترت هم کافر بودند [۴۵]

و میان بهشت و جهنم یا میان اهل آن حجاب و پرده است، و بر اعراف مردانی می‌باشند که همه را بعلاماتشان میشناسند و باصحاب بهشت نداء میکنند که درود و سلامتی بر شما باد وقتی که اهل اعراف داخل بهشت نشده‌اند در حالیکه طمع دارند داخل شوند

[۴۶]

وقتی که چشمهای آنها گردیده شود بسوی اهل آتش گویند ای پروردگار ما قرار مده ما را با جماعت ستمکاران [۴۷] و اهل اعراف آواز میکنند مردانی را که آنها را بعلاماتشان میشناسند و گویند شما را بی نیاز نمود آنچه را جمع نمودید و نه آنچه را که بآن سرکشی میکردید [۴۸]

آیا اهل بهشت آناند که شما در دنیا قسم میخوردید که خدا آنها را برحمت خود نمیرساند، داخل بهشت گردید نه خوفی است برای شما و نه اینکه شما محزون میشوید [۴۹]

و اهل جهنم اهل بهشت را صدا میکنند که بما افاضه کنید چیزی از آن آب (بهشتی) یا آنچه را که خدا روزی شما کرده بر ما فرو ریزید اهل بهشت گویند خدا آب و نعمتهای بهشت را بر کافرین حرام گردانیده [۵۰]

آنکسانیکه دین خود را لهو و بازیچه گرفتند و حیات دنیا آنان را مغرور گردانیده ما آنها را فراموش میکنیم همان طوری که آنها ملاقات امروز را فراموش کردند و آیات ما را انکار مینمودند [۵۱]

صفحه : ۲۱۰

(توضیح آیات)

اشاره

وَ نَادَى أَصْحَابَ الْجَنَّةِ أَصْحَابَ النَّارِ أَنْ قَدْ وَجَدْنَا مَا وَعَدَنَا رَبُّنَا حَقًّا فَهَلْ وَجَدْتُمْ مَا وَعَدَ رَبُّكُمْ حَقًّا (نادی) مشعر بر اینکه است که اهل بهشت از اهل جهنم و آتش بسیار دورند زیرا که نداء را در جایی آورند که کسی را از فاصله دوری صدا زنند. و البته بایستی همین طور باشد زیرا که مقام اهل بهشت و اصحاب یمین جایگاه علین و مقام مرتفع مؤمنین است، و مقام جهنمیان سحجین و نازلترین درکات دوزخیان است و فاصله بین اینکه دو مرتبه هم بحسب معنی و حقیقت و معنویت زیاد است و هم باعتبار بعد مکانی بسیار است.

لکن چون اهل بهشت استیلاء و احاطه بتمام مراتب زیرین خود دارند و لو از جهت مقام و مرتبه بالاتر از اهل جهنم میباشند اینکه است که شاید نظر بآنها دارند و مطلع بر حالات آنان نیز هستند و آنها را بصدای بلند که کاشف از شهامت و بزرگواری است صدا میزنند و بآنها اعلان میکنند و گویند که آنچه پروردگار ما قبلا- بما وعده داده بود حق و درست یافتیم آیا شما نیز وعده‌های پروردگار خودتان را درست و حق یافتید.

قَالُوا نَعَمْ فَأَذَّنَ مُؤَذِّنٌ بَيْنَهُمْ أَنْ لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الظَّالِمِينَ، الَّذِينَ يَصُدُّونَ عَنِ سَبِيلِ اللَّهِ وَيَبْغُونَهَا عِوَجًا وَ هُمْ بِالْآخِرَةِ كَافِرُونَ. پس از آنکه اهل بهشت و اهل جهنم هر دو بصدق وعده‌های حق تعالی شهادت دادند آنوقت از طرف حق تعالی اعلان میشود بطوریکه تمام اهل محشر از اولین و آخرین میشوند و مؤذن بصدای بلند نداء میکند که لعنت خدا یعنی دوری از رحمت خدا برای ستمکاران است، و در مقام معرفی ستمکاران که چه کسانی خواهند بود فرموده ستمکاران کسانی هستند که راه خدا را بستند و مردم را براه کج و معوج سوق دادند، و نیز ستمکاران کسانی میباشند که آخرت

صفحه : ۲۱۱

و قیامت را انکار مینمودند.

سؤال - چنانچه ظاهر است اکثر آیات قرآن آنهائیکه راجع بقیامت و حالات پس از اینکه عالم دنیا واقع میگردد آنرا بلفظ ماضی آورده در صورتی که هنوز واقع نگردیده و بایستی بصیغه استقبال آمده باشد.

در پاسخ گفته‌اند چون امر قیامت (محقق الوقوع است) اینکه است که گویا حالا- هم واقع است، البته اینکه توجیه بسیار وجیه و درست است لکن بهتر اینکه است که گفته شود شکی نیست که علم حق تعالی محیط بتمام اشیاء است و آنچه باید در عوالم ممکنات واقع گردد در دفتر آفرینش و لوح محفوظ ثبت و ضبط گردیده، در سوره الحدید است در آیه ۲۲ قوله تعالی (ما أَصَابَ مِنْ مُصِيبَةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي أَنْفُسِكُمْ إِلَّا فِي كِتَابٍ مِنْ قَبْلِ أَنْ نَبْرَأَهَا).

نظر باین آیه و آیات دیگر معلوم میشود که آنچه در عوالم ممکنات از گذشته و آینده موجود شده یا میشود در احاطه علمیه حق تعالی با هم موجودند و ما چون زمانی و مکانی هستیم یعنی وجودمان محفوظ بزمان و مکان است اینکه است که آنچه با زمان وجودمان تطبیق میگردد عالم بآن میگردیم و آنچه مقارن با زمان وجودمان نیست آنرا گذشته یا آینده میدانیم لکن آنکسیکه محیط بر زمان و زمانیات و مکان و مکانیات است گذشته و آینده نسبت باو معنی ندارد.

وَيَبْنِيهِمَا حِجَابٌ وَعَلَى الْأَعْرَافِ رِجَالٌ يَعْرِفُونَ كُلًّا بِسِيْمَاهُمْ (اعراف) جمع (عرف) است و مکان عالی و مرتفی است (وَبَيْنَهُمَا حِجَابٌ) مفسرین گفته‌اند بین اهل بهشت و جهنم پرده‌ئی است و بر اعراف که مکان عالی و مرتفعی است مردانی میباشند که جلالت قدر و مقامشان بدرجه‌ئی است که هر کسی را بسیما و علاماتی میشناسند و گویند مقصود از (بَيْنَهُمَا) بهشت و جهنم است، میتوان اینکه حجاب را تشبیه کرد بر مثال قوله تعالی که در سوره الحدید راجع بمنافقین فرموده (فَضْرِبْ بَيْنَهُمْ بِسُورٍ لَهُ بَابٌ بَاطِنُهُ فِيهِ الرَّحْمَةُ وَظَاهِرُهُ

صفحه : ۲۱۲

مِنْ قَبْلِ الْعَذَابِ.

در اینکه مقصود از حجاب چیست و اهل اعراف کیانند و اعراف در قیامت در چه محلی واقع است اختلاف بین مفسرین بسیار است لکن ما برای اختصار اکتفاء مینمائیم بعض احادیثی که راجع باعراف رسیده است.

در اصول کافی کلینی [ره] بسند متصل روایت کرده که گفت شنیدم از ابا عبد الله ع که گفت (ابن الكواء) آمد نزد امیر المؤمنین ع و از حضرتش از اینکه آیه (وَعَلَى الْأَعْرَافِ رِجَالٌ يَعْرِفُونَ كُلًّا بِسِيْمَاهُمْ) سؤال کرد در جواب فرمود (نحن علی الاعراف) یعنی مائیم بر اعراف (نحن نعرف انصارنا بسیمانهم) مائیم که یاران خود را بعلاماتشان میشناسیم و مائیم بر اعراف که خدای تعالی میشناساند ما را روز قیامت بر صراط پس داخل بهشت نمیگردد مگر کسیکه ما را شناخته و ما او را بشناسیم، و داخل آتش نمیگردد مگر کسیکه ما را انکار کند یعنی ما را نشناسد و ما او را نشناسیم، اگر خدای تعالی میخواست همانا مردم او را میشناختند لکن ما را قرار داد درهای او و راه او و آن وجهی که از او عطاء گردیده و کسیکه از معرفت ما عدول کند یا کسی را بر ما تفضل دهد همانا از صراط لغزش میکند الخ.

در مجمع البیان در معنی اعراف گفته اعراف مکانهای مرتفع است (از عرف الفرس) یعنی یال اسب و از اینکه جهت مکاکل خروس را (عرف الدیک) میگویند بسبب اینکه ظاهر بودنش معروف تر است از آنچه در پائین است.

و کنایه میباشد از مقام بلند اهل اعراف (رِجَالٌ يَعْرِفُونَ كُلًّا بِسِيْمَاهُمْ) بقولی آنها جماعتی میباشند که درجه آنها بلند است مثل انبیاء و شهداء و خوبان مؤمنین، و از علی ع روایت است که فرموده مائیم بر اعراف که یاران خود را بعلاماتشان میشناسیم.

و در حدیث است از نبی صلی الله علیه و آله و سلم که فرموده (یا علی گویا می بینم تو را در قیامت که بدست تو عصائی است از عوسج قومی را بسوی بهشت میرانی و قومی را

صفحه : ۲۱۳

بسوی آتش).

[پایان] در تفسیر صافی از عیاشی و از سلمان روایت کرده که گفت بیشتر از ده مرتبه حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم فرمود ای علی تو و اوصیاء بعد از تو در (اعراف) بین بهشت و جهنم میباشید و داخل بهشت نمیگردد مگر کسیکه شما را شناخته و شما هم او را شناخته باشید و داخل جهنم نمیگردد مگر کسیکه منکر شما باشد و شما هم او را انکار نمائید. و ثعلبی در تفسیر خود بسندهای خودش روایت کرده که (اعراف) جای بلندی است بر صراط و مردانیکه در اعراف میباشند (حمزه بن عبد المطلب و عباس و علی بن ابی طالب [ع] و جعفر طیار ذو الجناحین که ایشان دوستان خود را از دشمنانشان می شناسند الی آخر کلامش.

وقمی از حضرت صادق روایت کرده که گفته اند حساب هر امتی با امام زمان او است و ائمه دوستان و دشمنان خود را بسیمای آنها میشناسند و همین است قول خدای تعالی (وَ عَلَى الْأَعْرَافِ رِجَالٌ يَعْرِفُونَ كَلًّا بَسِيمَاهُمْ) و نامه اعمال اولیاء خود را بدست راستشان میدهند و آنها را ببهشت میفرستند و نامه اعمال دشمنان خود را بدست چپشان میدهند و آنها را بسوی جهنم میفرستند و در بصائر و قمی از حضرت باقر روایت میکنند که چون از حضرتش از اهل اعراف سؤال شد گفت آنهائی میباشند که سیئات و حسناتشان مساوی است و اگر آنها داخل آتش شوند پاداش گناهانشان است و اگر در بهشت داخل گردند برحمت خدا است. و مرحوم فیض کاشانی در تفسیر صافی گفته جهت اینکه در اخبار بسیار رجال اعراف را حمل بر ائمه علیهم السلام کرده اند اینکه است که اگر اعراف مشتق از معرفت باشد انبیاء و اوصیاء آنها عارف بخدا و معروف نزد خدا میباشند و خدا را بمردم میشناسانند و اگر بمعنی (عرف) یعنی مکان عالی مرتفع باشد آنها از شدت معرفتشان و فرط بصیرتشان گویا در مکان عالی مرتفع میباشند که

صفحه : ۲۱۴

بساتر مردم نظر میکنند و درجات آنها و درکاتشان را می بینند و از شدت معرفتی که بآنها دارند بین سعداء و اشقیاء تمیز میدهند و بآنها نظر میکنند در حالیکه هنوز در همین دنیا میباشند.

[پایان] و نیز در کافی از علی [ع] روایت کرده که بسلمان فرموده

(معرفتی بالنورانیة معرفة الله)

یعنی شناختن مرا بنورائیت همان شناختن خدا است، و شاید مقصود اینکه باشد که معرفت امام از جهت ملکوتیت و مقام عبودیت آن عین معرفت خدا است زیرا که در وجود ولی دو جهت است جهت بشریت و جهت ملکوتیت، و ولی از جهت ملکوتیت وجود او مستهلک است در وجود حق تعالی و در خود استقلال نمیگردد و کسیکه نبی یا امام را از اینکه جهت بنگرد خدا را بوجه شناخته نه بکنه و حقیقت اینکه است که در همان حدیث بالا فرمودند (مائیم وجه الله و مائیم باب الله) و خدا شناخته نمیشود مگر از طریق معرفت ما.

[اعتراض]

همان طوری که برای ما ممکن نیست معرفت خدا ابتداء از جهت قصور عقل ما همین طور برای ما ممکن نیست شناختن نبی و وصی از جهت ملکوتیت آنها زیرا که عقل ما قاصر است از فهم جهت ملکوتیت آنها و اگر برای ما ممکن بود شناسائی آنها بنحو ملکوتیت ممکن بود که خدا را بدون واسطه آنها بشناسیم و دیگر برای شناختن خدا محتاج بغیر نبودیم.

[پاسخ]

آری همین طور است شناختن آن بزرگواران از جهت ملکوتیت و نورانیت کار آسانی نیست اینکه است که اکثر مردم از شناختن آنها عاجزند بلکه مقام آنها را انکار مینمایند مگر اینکه از راه محبت بآنها و متابعت آنها نورانیتی و صفتی در قلب ماها پدید می‌گردد که بآن بخدا عارف می‌گردیم.

و چون برای حق تعالی جهت بشریت نیست و در شناختن هر چیزی سنخیت لازم است اینکه است که ماها در معرفت حق تعالی محتاج بواسطه‌ئی میباشیم که

صفحه : ۲۱۵

دارای دو جهت باشد یکی بشریت که سنخ ما است و دیگر جهت ملکوتیت تا اینکه از جهت بشریت برای ما ممکن باشد ملاقات آنها و محبت و ولایت آنها و از جهت ملکوتیت آنها تحصیل معرفت بحق تعالی بنمائیم و تمام روایت اول و شرح آن در (اربعین الهاشمیه) در حدیث ۱۶ ثبت شده هر کس خواهد بآن جا رجوع نماید.

وَ نَادَا أَصْحَابَ الْجَنَّةِ أَنْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ لَمْ يَدْخُلُوهَا وَ هُمْ يَطْمَعُونَ، الی قوله تعالی: وَ مَا كُنْتُمْ تَسْتَكْبِرُونَ چون ترجمه آیات شده و واضح است و محتاج بتوضیح نیست اینکه است که از تفصیل آن خودداری مینمائیم.

و خلاصه آیات اینکه (و نادوا) در هر دو آیه ظاهرا و بقول اکثر مفسرین راجع باهل اعراف است آنها در همان محل کرامت خود که میباشند ندائی و نظری باهل بهشت میکنند و آنها را در مقامات ارجمند بهشتی مینگردند و بآنها سلام که اشاره بسلامتی آنها است میکنند و میگویند شما داخل بهشت نشدید مگر اینکه طمع داشتید.

و بقولی اینکه نداء از گنهکاران امت پیمبران است.

طبرسی از حضرت صادق روایت کرده که فرمود (الاعراف کثبان) بین بهشت و دوزخ است که هر پیمبری و هر خلیفه پیغمبری با گنهکاران اهل زمانش در آنجا جمعند مثل اینکه هر صاحب قشونی با ضعفاء لشگریان خود جمع می‌گردد وقتی نیکوکاران بهشت سبقت میگیرند آن خلیفه بگنهکاران امت میگوید نظر کنید و ببینید چگونه برادران مؤمن شما بر شما سبقت گرفتند پس گنهکاران باهل بهشت سلام میکنند و اینکه است قوله تعالی (سَلَامٌ عَلَيْكُمْ) و آن گنهکاران داخل بهشت نشده‌اند در حالیکه طمع دارند که بشفاعت نبی و امام داخل بهشت گردند، و همین گنهکاران وقتی باهل جهنم نظر میکنند (قَالُوا رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ)

گویند پروردگار ما را با جماعت

صفحه : ۲۱۶

ستمکاران قرار مده.

و نیز اصحاب اعراف مردمانی را بسیما و علاماتشان میشناسند، و از حضرت صادق [ع] روایت شده که اینکه نداء از انبیاء و خلفاء آنها است که رجالی را از اهل جهنم می‌بینند و آنان رؤساء کفارند و بآنها میگویند نه جمعیت شما و نه استکبارتان شما را بی‌نیاز

نمود یعنی آنچه را که در دنیا بآن فخر و مباهات می نمودید امروز برای شما سودی نبخشید.

أَهْوَلَاءِ الَّذِينَ أَقْسَمْتُمْ لَا - يَنَالُهُمُ اللَّهُ بِرَحْمَةٍ ادْخُلُوا الْجَنَّةَ لَا - خَوْفٌ عَلَيْكُمْ وَلَا - أَنْتُمْ تَحْزَنُونَ (اهولاء) اشاره بفقراء مؤمنین است که داخل بهشت شده‌اند، و ضمیر جمع در (اقسمتم) راجع بکفار است که اهل اعراف بآنها سرزنش نمودند و آنان کسانی بودند که در دنیا قسم یاد مینمودند که خدا رحمتش را بمؤمنین نمیرساند و داخل بهشت نمیشوند پس اصحاب اعراب بمؤمنین میگویند یا خداوند بآنها میفرماید داخل بهشت گردید و در مکان امن و امان قرار گرفته‌اید که دیگر نه خوفی از آینده و نه حزنی از گذشته برای شما باقی نخواهد بود.

و نَادَى أَصْحَابَ النَّارِ أَصْحَابَ الْجَنَّةِ أَنْ أَفِيضُوا عَلَيْنَا مِنَ الْمَاءِ أَوْ مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ حَرَّمَهَا عَلَى الْكَافِرِينَ آیه پس از بیان سخنانی که بین اهل اعراف با بهشتیان و جهنمیان شده و نیز سخنان بهشتیان با جهنمیان مطرح گردیده و شرح داده در مقام التجاء و التماس کردن جهنمیان ببهشتیان برآمده که اهل آتش و عذاب با استغاثه از اهل بهشت درخواست آب میکنند و از روی بیچارگی نداء میکنند و گویا میگویند ای کسانی که در اثر اعمال نیکتان مورد رحمت و الطاف پروردگارتان خورسند گردیده‌اید قدری از آبهای خوشگوار خود از آنچه از نعمتها که خدا روزی شما قرار داده بما افاضه نمائید اهل بهشت در پاسخ آنها گویند خدای تعالی آب خوشگوار که از سر چشمه فیض رحمت او جریان دارد و نعمتهای

صفحه : ۲۱۷

طیبه که روزی اهل ایمان نموده بر شما حرام گردانیده.

اینکه آیه نظیر قوله تعالی است که در سوره حدید آیه ۱۳ حکایه از منافقین فرموده که وقتی خود را در تاریکی و ظلمت بینند از مؤمنین که صاحب نورند درخواست نور مینمایند و گویند (انظُرُونَا نَقْتَبِسْ مِنْ نُورِكُمْ قِيلَ ارْجِعُوا وَرَاءَكُمْ فَالْتَمِسُوا نُورًا فَضُرِبَ بَيْنَهُمْ بِسُورٍ لَهُ بَابٌ بَاطِنُهُ فِيهِ الرَّحْمَةُ وَظَاهِرُهُ مِنْ قِبَلِهِ الْعَذَابُ الخ) خلاصه آیه خیر میدهد که منافقین و کافرین در روز معاد هم در تاریکی و ظلمتی که از قبل نفاق سراسر قلبشان را گرفته و آنان را از نور معرفت بی بهره گردانیده فرو رفته‌اند و هم از جهت کفرشان که قلب و روحشان را از آب خوشگوار لذت بخش ایمان خورسند نگردیده و تشنگی و عطش بر آنها غالب میگردد و تشنه میباشند و اینست که بمؤمنین که صاحب نور و نهرها و چشمه‌هایی هستند که از الطاف الهی بروز کرده پناه میآورند و التماس میکنند و از آنها نور و آب طلب مینمایند.

الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَهُمْ لَهْوًا وَلَعِبًا وَ غَرَّتْهُمْ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا فَالْيَوْمَ نَنسَاهُمْ كَمَا نَسُوا لِقَاءَ يَوْمِهِمْ هَذَا وَمَا كَانُوا بِآيَاتِنَا يَجْحَدُونَ آیه علت و سبب منع آنها را شرح میدهد که دانسته شود که بازماندن کفار از نعمتهای اخروی نه از جهت بخل و منع است بلکه عمل دنیوی آنان عذاب اخروی را ایجاب گردانیده و علت و سبب حرام شدن آبهای بهشتی و نعمتهای آنها مترتب میگردد بر اعمال آنها که همان طوری که آنها دین خود را لهو و لعب گرفتند و زندگی دنیا آنان را مغرور گردانید و از یاد خدای تعالی غافل گردیدند ما امروز با آنها معامله فراموشی میکنیم یعنی آنها را بخودشان وامیگذاریم همان طوری که آنها دیدن امروز را فراموش کردند (جزاءً وفاقاً) و نیز چون آنها آیات ما را انکار کردند ما هم همان معامله را با آنان میکنیم و آنان را از رحمت و نعمتهای بهشتی طرد مینمائیم.

صفحه : ۲۱۸

اشاره

وَلَقَدْ جِئْنَاهُمْ بِكِتَابٍ فَصَّلْنَاهُ عَلَىٰ عِلْمٍ هُدًى وَرَحْمَةً لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ (۵۲) هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا تَأْوِيلَهُ يَوْمَ يَأْتِي تَأْوِيلَهُ يَقُولُ الَّذِينَ نَسُوهُ مِنْ قَبْلُ قَدْ جَاءَتْ رُسُلٌ رَبَّنَا بِالْحَقِّ فَهَلْ لَنَا مِنْ شَفْعَاءَ فَيَشْفَعُوا لَنَا أَوْ نُرَدُّ فَنَعْمَلْ غَيْرَ الَّذِي كُنَّا نَعْمَلُ قَدْ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ (۵۳) إِنَّ رَبَّكُمْ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ يُغْشَى اللَّيْلَ النَّهَارَ يَطْلُبُهُ حَثِيثًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ وَالنُّجُومَ مُسَخَّرَاتٍ بِأَمْرِهِ أَلَا لَهُ الْخَلْقُ وَالْأَمْرُ تَبَارَكَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ (۵۴) ادْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ (۵۵) وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ بَعْدَ إِصْلَاحِهَا وَادْعُوهُ خَوْفًا وَطَمَعًا إِنَّ رَحْمَتَ اللَّهِ قَرِيبٌ مِنَ الْمُحْسِنِينَ (۵۶) وَهُوَ الَّذِي يُرْسِلُ الرِّيَّاحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ حَتَّىٰ إِذَا أَقْلَّتْ سَحَابًا ثِقَالًا سَقَّاهُمْ لَيْلًا مِيتَ فَأَنْزَلْنَا بِهِ الْمَاءَ فَأَخْرَجْنَا بِهِ مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ كَذَلِكَ نُخْرِجُ الْمَوْتَى لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ (۵۷) وَالْبَلَدُ الطَّيِّبُ يَخْرُجُ نَبَاتُهُ بِإِذْنِ رَبِّهِ وَالَّذِي خَبثَ لَا يَخْرُجُ إِلَّا نَكِدًا كَذَلِكَ نُصَرِّفُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَشْكُرُونَ (۵۸)

صفحه : ۲۱۹

[ترجمه]

براستی بر آنها کتاب آوردیم که آنرا بر اساس علم تفصیل دادیم در حالیکه راه نماینده و هدایت و رحمت است برای جماعتی که ایمان آوردند [۵۲]

آیا کافرین انتظار میکشند مگر تأویل کتاب را روز که تأویل آن میآید آن کسانی که قبلاً آنرا فراموش کرده‌اند میگویند رسولان پروردگار ما آمدند بحق و درستی پس آیا برای ما شفعااتی هست که ما را شفاعت کنند یا اینکه برگردیده شویم بدینا پس عمل کنیم غیر از آنچه عمل میکردیم، همانا کافرین بر نفسهای خود زیان و خسران وارد نمودند و از آنها نابود گردید آنچه را که بآن بر خدا افتراء میزدند [۵۳]

همانا پروردگار شما آنکسی است که آسمانها و زمین را در شش روز آفریده پس از آن اراده او مستولی شد بر آفرینش عرش، پوشانیده میگرداند شب روز را و شب روز را طلب میکند بشتاب (یعنی بسرعت شب تمام میشود و روز میشود و بالعکس و خورشید و ماه و ستارگان تماما مسخر امر او میباشند آگاه باشید که برای او است عالم خلق و عالم امر بزرگ و بزرگوار است پروردگار عالمیان [۵۴]

پروردگار خود را بخوانید از روی زاری و پنهانی همانا او گردن کشان را دوست نمیدارد [۵۵]

و در زمین فساد نکنید بعد از اصلاح آن و خدا را بخوانید از روی ترس و امید همانا رحمت خدا نزدیک است بنیکوکاران [۵۶] و خدا آنکسی است که باد را از پیشگاه رحمت خود میفرستد در حالیکه مژده دهنده رحمت او است (بباران) تا چون بادهای ابرهای سنگین را بردارند تا اینکه سیراب گردانند زمینهای مرده را پس نازل گردانیم آب باران را پس بآب بیرون آریم هر نوع میوهها

اینکه چنین ما مردهها را بیرون آریم شاید شما متذکر گردید [۵۷]

و از زمین پاکیزه باذن پروردگارش نباتات بیرون میآید و از زمین ناپاک بیرون نمیآید مگر اندکی اینکه طور ما آیات را میگردانیم برای جماعتی که شکر و سپاس گذارند [۵۸]

صفحه : ۲۲۰

(توضیح آیات)

وَلَقَدْ جِئْنَاهُمْ بِكِتَابٍ فَصَّلْنَاهُ عَلَىٰ عِلْمٍ هُدًى وَرَحْمَةً لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ-اینکه آیه و آیه بعد در مقام بیان حال و گذارش اعمال کفار است و سرانجام کار آنها را شرح می‌دهد.

همانا بتوسط پیامبران برای آنها کتابی فرستادیم و از روی دانش خود و آنچه بکار آنان آید از مواظظ و عقاید و اعمال بنیکوترین وجهی بیان کردیم که آن هدایت و رحمت است برای جماعت گروندگان، و اختصاص بمؤمنین شاید از جهت اینکه باشد که فقط مؤمنین از آن بهره‌مند میگردند.

هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا تَأْوِيلَهُ يَوْمَ يَأْتِي تَأْوِيلَهُ يَقُولُ الَّذِينَ نَسُوهُ مِنْ قَبْلِ الْخ (هل) استفهام انکاری است یعنی اینکه کفار انتظار نمیبرند مگر عاقبت کتاب را و ایمان نمیآورند مگر وقتی که بعین یقین بوعده‌های قرآن و وعید آن و مجازات منکر آنرا در قیامت مشاهده نمایند آنوقت است که کافرین آنهائیکه وعده‌های خدا را فراموش کرده بودند یعنی ندیده انگاشتند میگویند قبلا در دنیا رسولان حق برای ارشاد ما بحق و درستی آمدند و ما از آنها پذیرفتیم آیا برای ما شفعاتی هست که ما را شفاعت کنند یا میشود ما را بدینا برگردانند تا تدارک ما فات نموده و غیر از آنکه در دنیا اعمال شرّ و فساد مینمودیم اعمال خیری انجام دهیم.

بیان حال مشرکین است که زیان و خسران بردند و نفسهای خود را فاسد گردانیدند و آن معبوداتی را که اتکاء بر آنان داشتند بامید اینکه شفعا آنها باشند مفقود نمودند و بتهایی را که بخدا افتراء میزدند و آنها را در امر خلقت یا در ترتیب نظام عالم شریک او میدانستند چون یک وهم و تخیلی بیش نبود و در قیامت چون حقایق ظاهر میگردد اینکه است که مشرکین در آنوقت آنچه را بوهم و خیال فاسد مؤثر در امر خلقت میدانستند در نظرشان مفقود میگردد

صفحه : ۲۲۱

و انکار مینمایند.

إِنَّ رَبَّكُمُ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ الخ اینکه آیه و آیه بعد متصل و مربوط بآیات بالا است و ببشر تذکر میدهد که بایستی چشم دل باز کنند و نظر نمایند و آیات پروردگار خود را از خلقت آسمانها و زمین و چگونگی نظام خلقت و ترتیب آفرینش اینکه جهان مجلل و اینکه نظام بدیع را بنظر تدبّر بنگرند و بدانند که پروردگارشان آن کسی است که آسمانهای با اینکه عظمت از کرات و ستارگان و منظومه شمسی و زمین پهناور گیتی را بدون معاون و شریک در مقدار شش روز آفریده، تفصیل آن شش روز که خدای تعالی آسمان و زمین را در طول آن مدت آفریده در تفسیر سوره حم سجده تا اندازه‌ئی بیان شده، پس از آن عالم با عرش سلطنت و استیلاء الهی مرتب گردیده و حکم حق تعالی بر همه اشیاء مستولی شده و عالم بیک نظام حیرت بخشی بحرکت آمده و هر شیئی بوظیفه‌ئی که مبدء و ناظم عالم مقرر گردانیده انجام وظیفه میدهد و آنی از خدمت مرجوعه بخود سستی نمیکند شب بشتاب روشنائی روز را میپوشاند، خورشید و ماه و ستارگان تماما مسخر امر پروردگارند، عالم امر شاید عالم مجردات مراد باشد و عالم خلق عالم مادیات همه مخصوص باو است بزرگ و بزرگوار است پروردگار تمام عالمیان در تفسیر صافی از کافی روایت کرده که حضرت صادق ع فرموده در معنی (استوی علی العرش) (استوی علی کل شیء) چیزی باو نزدیک‌تر از چیز دیگر نیست یعنی تمام اشیاء نسبت باو مساوی میباشند، و در روایت دیگر (استوی فی کل شیء) چیزی باو نزدیک‌تر از چیزی نیست، دور نیست از او دوری و نزدیک‌تر نیست باو نزدیکی (استوی فی کل شیء) و در احتجاج از امیر المؤمنین ع روایت کرده که فرموده (استوی علی العرش) یعنی (استوی تدبیره و علا امره).

صفحه : ۲۲۲

پس از آن فیض کاشانی [ره] در توجیه آیه گفته من میگویم گاهی از عرش اراده میشود جسمیکه محیط است بتمام اجسام و گاهی جسمی اراده میشود که محیط است بر آنچه روی زمین است یعنی عالم جسمانی بتمامه، و گاهی مقصود از عرش جسم محیط است با آنچه در او است از اجسام اینکه عالم و آنچه بین او و بین خدای تعالی است از ارواحیکه قوام اجسام باو است یعنی تمام عوالم از عالم ملک و ملکوت و جبروت و تمام ما سوی الله، و گاهی مقصود از عرش علم خدا است آن علمی که انبیاء و حجج الهی مطلع بر آن میگردند، و در روایات اشاره بتمام اینها شده الی آخر.

[پایان] خلاصه قوله تعالی (ثُمَّ اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ) کنایه از استیلاء و سلطنت او است بر تمام عوالم ملک و ملکوت و قیام موجودات بسته بتدبیر امر او است بطوریکه کوچک و بزرگی در عالم ممکنات از قلم تدبیرش خارج نیست قوله تعالی در سوره یونس آیه ۳ پس از ذکر (اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ) فرموده (يُدَبِّرُ الْأَمْرَ) يُغِشِي اللَّيْلَ النَّهَارَ يَطْلُبُهُ حَيْثُ وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ وَالنُّجُومَ مُسَخَّرَاتٍ بِأَمْرِهِ پس از بیان خلقت آسمانها و زمین و اشاره باستیلاء تخت سلطنت و اقتدار او بر تمام عوالم امکانی در مقام بیان ترتیب و تدبیر نظام عالم برآمده و از جمله شب و روز را تذکر میدهد که شب شتابان در پی روز است و بامر حق تعالی روز را میپوشاند و شمس و قمر و تمام ستارگان را مسخر گردانیده.

أَلَا لَهُ الْخَلْقُ وَالْأَمْرُ تَبَارَكَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ در آخر آیه تمام امور و اوضاع عالم آفرینش را نسبت بخود میدهد که بایستی بدانید و آگاه باشید که عالم خلق و امر هر دو مخصوص باو است، خلق بمعنی اندازه گیری است و مصداق کاملش عالم مادیات و طبیعیات است که ترکیب شده و از اجزاء مواد و عناصر تحقق پذیرد و معلوم است که هر مرکبی ترکیب کننده‌ئی لازم دارد اینکه است که اختراع تمام مادیات و اندازه گیری هر موجود مادی بدست قدرت قادر حکیم انجام گرفته.

صفحه : ۲۲۳

(لَهُ الْخَلْقُ وَالْأَمْرُ) اشاره به اینکه که پس از اندازه گیری موجودات از عالم خلق تمام امور خلقت مخصوص باو است کسی در تدبیر امور و نظام عالم مدخلیتی نخواهد داشت او است آفریننده کائنات و تدبیر امور هم بدست او است و متکفل امور عالم هم او است. و شاید چنانچه بعضی گفته‌اند مقصود از عالم خلق عالم مادیات باشد و از عالم امر عالم ارواح و عقول و مجردات اراده شده باشد و بقرینه مقابل هم انداختن (الحق) و الامر) بحرف عطف و آخر آیه (تَبَارَكَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ) معنی دوم ظاهر تر مینماید.

ادْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ، الی قوله تعالی إِنَّ رَحْمَتَ اللَّهِ قَرِيبٌ مِنَ الْمُحْسِنِينَ تَضَرُّعٌ از ضراعت و بمعنی اظهار ضعف و ذلت است، خُفْيَةً بمعنی پنهانی و مخفی داشتن است، پس از اینکه آثار جلال و عظمت و استیلاء و سلطنت و مالکیت خود را در آیات بالا تذکر داده بما یادآوری مینماید که در همه حال در شدت و رخاء، در حال نعمت و صحت، در حال بلاء و نعمت، در هیچ حالی مبدء و مآل خود را فراموش نکنید و با حال تضرع و فروتنی خُفْيَةً در پنهانی در دلتان پروردگار خود را بخوانید و بسوی او تضرع نمایند همانا خدا پروردگار مردمان سرکش متکبر را دوست نمیدارد، و نیز در زمین پس از اصلاح و آرامش آن فساد و طغیان نکنید و علی الدوام از روی خوف از عذاب و طمع ثواب او را بخوانید و بایستی بدانید که رحمت خدا نزدیک است بنیکوکاران، اشاره به اینکه که هر کس امیدوار برحمت حق تعالی باشد بایستی نیکوکار گردد.

وَهُوَ الَّذِي يُرْسِلُ الرِّيَّاحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ حَتَّى إِذَا أَقْلَّتْ سَحَابًا ثِقَالًا سَقَطْنَا مِنْهُ لِيَلْبَدِ مَيِّتٍ، الی قوله تعالی: لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ (و هو) میشود عطف باشد (بر بکم) در آیه بالا- یعنی بخوانید پروردگار خود را و او آنکسی است که بادهای چهارگانه را پیش از آمدن باران میفرستد

صفحه : ۲۲۴

که مزده باشد بآمدن باران پیش از آمدنش تا چون آن بادها ابرهای سنگین را برداشتند میرانیم آنها برای شهر مرده در زمستان پس فرو میفرستیم باران را از آن ابر پس بیرون میآوریم بسبب آن آب هر نوع میوه‌ئی.

گفته‌اند بادهای چهارگانه عبارت است از باد صبا آبرا از زمین بر میانگیزاند و باد شمال همه را جمع میکند، و باد جنوب ابرها را بیاریدن قطرات در آورد و باد و بور بعد از باریدن ابرها را متفرق میگرداند، بزرگ و بزرگوار است مدبر و ناظم عالم.

كَذَلِكَ نُخْرِجُ الْمَوْتَى لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ در بسیاری از آیات زنده گردانیدن مرده گان را در قیامت تشبیه میکند بزنده شدن زمین در فصل بهار پس از مردن و بی‌ثمر گردیدن آن در فصل زمستان و در جاهای دیگر باندازه‌ئی وجه تشبیه بیان شده و در اینجا یادآوری میشود که شاید مقصود از اینکه تشبیه دو جهت باشد ۱- همین طوری که زمین در زمستان بحقیقت ارضی بودن خود باقی است آثار وجودی وی از روئیدن نباتات فاقد میگردد لکن عینش باقی است، انسان نیز بمردن حقیقت انسانیتش باقی است از آثار وجودیش فاقد گردیده و در قیامت زنده میگردد یعنی آثارش از مشاعر و قوای جسمانی و نتیجه اعمالش تماما ظاهر میگردد پس از آنکه بمردن مخفی گردیده بود نه اینکه بکلی معدوم گردیده و خلقت تازه‌ئی نماید.

۲- همین طوری که بذریکه در زمین ریخته میگردد زمین آنها مثل رحم مادر که نطفه را در خود پرورش میدهد حیوانات را پرورش میدهد تا اینکه آن جوهر ماده‌ئی که لب آن است پرورش یافته چون باد بهاری بر آن میوزد دانه پرورش یافته در رحم زمین بفشار زمین را میشکافد و سبز و خرم بیرون میآید، انسان نیز پس از مردن در عالم برزخ منزل میانه دنیا و آخرت خود را پایان میرساند و بصور اسرافیلی حیات نوینی پیدا مینماید و در صبح قیامت بندها رحمانی سر از قبر بیرون میکند و نداء حق را لئیک گویان بمیعاد پروردگار خود میشتابد.

صفحه : ۲۲۵

تشبیه مؤمن بزمین پاک و کافر بزمین نکد و روایت امام حسن (ع) وَ الْبَلَدُ الطَّيِّبُ يُخْرِجُ نَبَاتَهُ بِإِذْنِ رَبِّهِ وَالَّذِي خَبثُ لَا يُخْرِجُ إِلَّا نَكِدًا كَذَلِكَ نُصَيِّرُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَشْكُرُونَ ظاهرا آیه متعلق بآیه بالا است که تشبیه کرده مؤمن را بزمین پاک که از هر کثافتی خالی و پاک باشد و کافر را تشبیه گردانیده بزمین خبیث شوره زار که پر از کثافات و قذارات است و همین طوری که زمین طیب نباتات پاکیزه از آن بیرون میآید مؤمن پاک در قیامت از زمین برزخ بارض قیامت منتقل میگردد با نور ایمان و یقین و اعمال شایسته و ملکات پسندیده و کافر از زمین خارج میگردد با تیره گی و سیاه روئی که نه صفات خوبی از او نمایان میگردد نه اعمال صحیحی و ثمره وجود او نیست (إِلَّا نَكِدًا) مگر تیره بختی و ذلت و پستی اینکه چنین خدای تعالی آیات را تفصیل میدهد برای جماعتی که شکر گذارند.

از ابن عباس و مجاهد و حسن روایت شده که اینکه مثلی است که حق تعالی در باره مؤمن و کافر آورده دل مؤمن را تشبیه کرده بزمین پاکیزه و دل کافر را بزمین شوره زار وقتی باران موعظه از ابرهای رب الارباب بر دل مؤمن میبارد انواع طاعات و عبادات بر جوارح او ظاهر گردد و چون کافر استماع آن کند زمین دلش تخم نصیحت قبول نمیکند و از او صفتی که بکار آید نمایان نمیگردد [پایان] بروایتی روزی ابو محمد حسن بن علی بن ابی طالب علیهم السلام نزد معاویه رفت معاویه بقصد اینکه حضرت را ملزم گرداند گفت ای حسن خدا فرمود (لَا رَطْبٍ وَلَا يَابِسٍ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ) هیچ‌تر و خشکی نیست مگر اینکه مندرج در کتاب است یعنی قرآن ریش من و تو را کجا در قرآن فرمود که من کوسج و تو ریش انبوه داری، امام ع در پاسخ او همین آیه را قرائت نمود (وَ الْبَلَدُ الطَّيِّبُ يُخْرِجُ نَبَاتَهُ بِإِذْنِ رَبِّهِ) اشاره بریش من است (وَ الَّذِي خَبثُ لَا- يُخْرِجُ إِلَّا نَكِدًا) مثال ریش تو است معاویه نزد حاضرین منفعل و خجالت‌مند گردید.

صفحه : ۲۲۶

[سوره الأعراف (۷): آیات ۵۹ تا ۶۹]

اشاره

لَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِ فَقَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ (۵۹) قَالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِهِ إِنَّا لَنَرَاكَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ (۶۰) قَالَ يَا قَوْمِ لَيْسَ بِي ضَالُّةٌ وَلَكِنِّي رَسُولٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ (۶۱) أُبَلِّغُكُمْ رِسَالَاتِ رَبِّي وَأَنْصِحُكُمْ لَكُمْ وَأَعْلَمُ مِنَ اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ (۶۲) أَوْ عَجِبْتُمْ أَنْ جَاءَكُمْ ذِكْرٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَلَىٰ رَجُلٍ مِنْكُمْ لِيُنذِرَكُمْ وَلِتَتَّقُوا وَلَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ (۶۳) فَكَذَّبُوهُ فَأَنْجَيْنَاهُ وَالَّذِينَ مَعَهُ فِي الْفُلْكِ وَأَغْرَقْنَا الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا عَمِينَ (۶۴) وَإِلَىٰ عَادِ أَخَاهُمْ هُودًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ أَفَلَا تَتَّقُونَ (۶۵) قَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ إِنَّا لَنَرَاكَ فِي سَفَاهَةٍ وَإِنَّا لَنُظَنُّكَ مِنَ الْكَاذِبِينَ (۶۶) قَالَ يَا قَوْمِ لَيْسَ بِي سَفَاهَةٌ وَلَكِنِّي رَسُولٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ (۶۷) أُبَلِّغُكُمْ رِسَالَاتِ رَبِّي وَأَنَا لَكُمْ نَاصِحٌ أَمِينٌ (۶۸) أَوْ عَجِبْتُمْ أَنْ جَاءَكُمْ ذِكْرٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَلَىٰ رَجُلٍ مِنْكُمْ لِيُنذِرَكُمْ وَأَذْكُرُوا إِذْ جَعَلْنَا خُلَفَاءَ مِنْ بَعْدِ قَوْمِ نُوحٍ وَزَادَكُمْ فِي الْخَلْقِ بَصْرَةً فَأَذْكُرُوا آلَاءَ اللَّهِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ (۶۹)

صفحه : ۲۲۷

[ترجمه]

همانا ما نوح را بسوی قومش فرستادیم پس گفت ای قوم من خدا را عبادت کنید نیست برای شما الهی غیر او همانا من بر شما میترسم عذاب روز بزرگ را [۵۹]

گفتند بزرگان از قومش ما تو را می بینیم در گمراهی آشکارا [۶۰]

نوح گفت ای قوم من در من هیچ گمراهی نیست و لکن من رسولم از جانب پروردگار عالمیان [۶۱]

پیغامهای پروردگار خود را بشما میرسانم و شما را نصیحت میکنم و از جانب خدا میدانم آنچه را که شما نمیدانید [۶۲]

آیا شما تعجب میکنید از اینکه باید بشما پندی از پروردگار شما بر زبان مردی که از جنس شما است تا اینکه شما را بترساند و برای اینکه پرهیزگار گردید شاید شما رجم گردیده شوید [۶۳]

پس قوم نوح را تکذیب کردند پس ما نوح و آنهایی را که با او بودند در کشتی نجات دادیم و غرق کردیم آنهایی را که بآیات ما تکذیب کردند همانا قوم نوح گروهی کور دل بودند که آیات ما را دروغ پنداشتند [۶۴]

و بسوی قوم عاد برادر آنها را فرستادیم گفت ای قوم من خدا را پرستش نمائید نیست برای شما غیر از او هیچ خدائی آیا از عذاب خدا نمیترسید [۶۵]

گفتند گروهی از بزرگان قوم او که کافر بودند ما تو را سفیه و بی خرد می بینیم همانا ما گمان میکنیم تو از دروغ گویانی [۶۶]

هود گفت ای قوم من در من سفاhti نیست و لکن من رسول از جانب پروردگار عالمیانم [۶۷]

پیغامهای پروردگارم را بشما میرسانم و من برای شما نیک خواه امین میباشم [۶۸]

آیا شما عجب دارید از اینکه پندی بیاید از جانب پروردگار شما بر مردی از شما تا اینکه شما را بترساند و یاد کنید نعمت الهی را

چون شما را پس از نوح جانشین زمین گردانیده و شما در خلقت اقامت و قدرت داده پس یاد کنید نعمتهای خدا را شاید رستگار گردید [۶۹]

صفحه : ۲۲۸

(توضیح آیات)

لَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِ فَقَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ لَام (لقد) لام قسم است و اینکه لام را همیشه با (قد) می‌آورند و جواب قسم محذوف است و در جایی آورند که مخاطب استماعی نموده و منتظر مطلبی است یعنی حقیقه ما نوح را بسوی قومش فرستادیم، گفته‌اند که نوح پسر مالک بن موشلخ بن ادريس بود پنجاه ساله بود که بسوی جماعتی که اکثر آنان از اولاد قایل و بت پرست بودند برسات مبعوث گردید و از روی شفقت و مهربانی آنها را اضافه بخود نمود و گفت ای قوم من خدای واحد احد را پرستش نمائید جز او الهی نیست در عبادت کسی را با او شریک نگردانید من بر شما از عذاب روز عظیم میترسم، شاید مقصود از (یوم عظیم) قیامت باشد یا طوفان.

در کتب تاریخ تذکره نویسان گفته‌اند نوح پس از ادريس اول پیمبری بود که خدای تعالی بفرزندان قایل و تابعین آنها از اولاد شیت فرستاد و در منهج از ابن عباس نقل میکند که گفته اولادان آدم بعضی در جبل منزل داشتند و بعضی در سهل مردان کوهستانی نیکو رو و زیبا صورت بودند و زنانشان زشت صورت، و مردمان سهل بر عکس آنها بودند مردهای آنها زشت و زنهایشان زیبا و خوش صورت بودند، ابلیس بصورت غلامی آمد نزد یکی از مردمان سهل و گفت من میخواهم تو را خدمت کنم او قبول کرد شیطان مدتی شبانی کرد و گوسفندان را میچرانید روزی نی ساخت و مردم که هرگز صدای نی نشنیده بودند دور او جمع میشدند اینکه خبر بگوش اهل جبل رسید در روز که عید اهل سهل بود و همه از شهر بیرون آمده بودند و زنان خود را آراسته و در نظر مردها جلوه‌گری مینمودند و بعضی از اهل جبل بنظاره‌گی داخل در آنها شدند وقتی آن زنها را با آن جمال دیدند شیفته آنها گردیدند و قوم خود را خبر دادند

صفحه : ۲۲۹

جماعت دیگری از آنها آمدند و بهم مخلوط گردیدند و زنها با آنها مایل گردیدند و فاحشه و زنا بین آنان شیوع پیدا نمود و نوح ع هزار و پنجاه سال در بین آنها اقامت کرد و آنان را دعوت مینمود و از عقوبات الهی میترسانید آنها هیچ متأثر نمیشدند بلکه بر طغیانشان افزوده میگردد.

[پایان] قَالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِهِ إِنَّا لَنَرَاكَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ (ملاء) بزرگان و رؤساء جماعتی را گویند و مقصود برؤیت در (لنریک) رؤیت قلب است یعنی ما علم داریم ای نوح که تو در گمراهی هویدائی میباشی که ما را از پرستش چندین خدا نهی میکنی و عبادت یک خدا دعوت مینمائی و بقولی مقصود رؤیت بصر است یعنی از قبیل اعمال و افعال می بینیم ای نوح که تو در گمراهی هستی. قَالَ يَا قَوْمِ لَيْسَ بِي ضَلَالَةٌ وَلَكِنِّي رَسُولٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ، الی دو آیه بعد نوح ع در پاسخ بقوم خود که او را نسبت بضلالت و گمراهی میدادند گفت در من ضلالت نیست (و لکنی رسول من رب العالمین) من در گمراهی نیستم و لکن من رسول پروردگارم و میرسانم شما پیغامهای پروردگارم را و نصیحت میکنم شما را و موظفم که آنچه بمن وحی شده در اوقات پی در پی بشما برسانم و از خدا میدانم چیزهایی را از شدت غضبش بر دشمنانش آنچه را که شما نمیدانید.

(أَوْ عَجِبْتُمْ) همزه انکاری است (واو) عاطفه است و معطوف علیه محذوف است گویا گفته آیا شما تکذیب میکنید و عجیب میدانید اینکه ذکری و موعظه‌ئی بزبان مردی از شما از طرف پروردگارتان بیاید تا اینکه شما را بترساند از سخط او و شما در اثر آن متقی و پرهیزگار شوید شما باین وسیله مورد ترحم او واقع گردید.

فَكَذَّبُوهُ فَأَنْجَيْنَاهُ وَالَّذِينَ مَعَهُ فِي الْفُلْكِ وَأَغْرَقْنَا الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا پس از آنکه ارشاد و انذار چندین ساله نوح ع در گوش سنگین آن جماعت

صفحه : ۲۳۰

کوچک‌ترین تأثیری نمود و بانواع و اقسام گوناگون بحضرت اذیت روا داشتند و نسبت سحر و دیوانگی بآن بزرگوار میدادند و نیز اذیت‌های دیگر از قبیل فحش و ناسزا حتی گاهی چنانچه گفته‌اند در جواب نصیحت او سنگ باو میزدند و او را مجروح میگردانیدند و داستان او را در چندین موضع از قرآن مجید مثل سوره هود و طه و قصص و جاهای دیگر تا اندازه‌ئی شرح داده‌ایم، وقتی نوح از ایمان آوردن قوم مایوس گردید و آنها مخالفت را بانتها رسانیدند اینکه است که خدا خبر میدهد که ما او را و آنهائیکه با او در کشتی بودند نجات دادیم و کسانی که آیات ما را تکذیب کردند و دروغ انگاشتند همه را غرق گردانیدیم گفته‌اند کسانی که در کشتی با نوح بودند بقول اسحاق سه پسرش بنام سام و حام و یافث و زنان آنها بودند و شش نفر دیگر که در آنمدت نهصد و پنجاه سال باو ایمان آورده بودند، و کلبی گفته هشتاد نفر بودند چهل مرد و چهل زن بعضی از مفسرین دیگر گفته‌اند در کشتی هفتاد نفر بودند.

[تفسیر ابو الفتوح رازی] إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا عَمِينَ (قَوْمًا عَمِينَ) وصف و موصوف است، عمین جمع عمی و بر وزن خشن است و صفت مشبّهه از ماده (عمی یعمی) و گفته‌اند (عمی) کسی را گویند که بصیرت نداشته باشد، و (اعمی) کسی است که چشم ندارد.

وَإِلَىٰ عَادِ أَخَاهُمْ هُودًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ الْخَبِيرَ بَرَادِرِ نَسَبِي وَنُوعِي وَعَرَفِي وَرِضَاعِي حَقِيقَةُ بَهْمَةِ اِطْلَاقِ بَرَادِرِ مِیْکَنْد و باهل یک شهر یا اهل یک ملت یا رفیق و غیر آن استعاره نیز اطلاق برادر میکنند و در اینجا برادر نسبی مراد میباشد.

گفتگوهاییکه بین هود ع و قومش واقع گردیده و در اینکه آیات شرح میدهد شبیه همانهایی است که بین نوح ع و قومش شرح داده شده فقط تفاوت در یک کلمه است که در داستان نوح ع داشت (فَقَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ) و در

صفحه : ۲۳۱

اینجا (قال) یا قوم اعبدوا الله) قال بدون فاء آمده و در نکته آن از (زمخشری) نقل میکنند که در توجیه اینکه تفاوت گفته در اینجا سؤالی در تقدیر است یعنی وقتی فرمود (وَإِلَىٰ عَادِ أَخَاهُمْ هُودًا) هود را بسوی قوم عاد فرستادیم، گویا کسی پرسیده باشد که از کلام نوح ع با خبر شدیم بفرما هود بقوم خود چه گفت در جواب فرمود (قال) یا قوم اعبدوا الله) و اذکروا اِذْ جَعَلَكُمْ خُلَفَاءَ مِنْ بَعْدِ قَوْمِ نُوحٍ وَزَادَكُمْ فِي الْخَلْقِ بَصِطَةً الخ هود ع جماعت عاد را یادآوری میکند و میفرماید یاد کنید نعمتهای خدا را وقتی که شما را پس از قوم نوح [ع] جانشینان آنها قرار داده و در خلقت و آفرینش شما افزوده گردانید یعنی بلندی قامت و قدرت بشما داد و (بصطه) یعنی طول قامت، کلبی گفته قامت بلندترین آنها صد ذراع بوده و کوتاه‌ترین آنها شصت ذراع قامت داشت، از حضرت باقر [ع] روایت شده که درازی هر یک از آنها بقدر نخل خرمائی بود و آنها در قوت بازو چنان بودند که نزدیک کوه میآمدند و از دماغه و پیش آمدگی کوه بقوت سنگی میگرفتند، و بعضی دیگر گفته بلندی قامت آنها بقدر یکدست بلند کردن از پیشینیان بیشتر بوده.

خلاصه هود [ع] پس از آنکه نعمتهای خدا را یادآوری بآنها میکند میگوید فَمَاذْ كُرُوا آلَاءَ اللَّهِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ پس ای جماعت

نعمتهای خدا را بیاد آورید و بشکرانه نعمتهای او اطاعت امر حق تعالی نمائید و ایمان آورید شاید در اثر تذکر شما رستگار گردید.

صفحه : ۲۲۲

[سوره الاعراف (۷): آیات ۷۰ تا ۷۹]

اشاره

قَالُوا أَجِئْنَا لِنُعْبَدَ اللَّهَ وَحْدَهُ وَنَذَرَ مَا كَانَ يَعْبُدُ آبَاؤُنَا فَأْتِنَا بِمَا تَعِدُنَا إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ (۷۰) قَالَ قَدْ وَقَعَ عَلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ رِجْسٌ وَغَضَبٌ أَتُجَادِلُونَنِي فِي أَسْمَاءِ سَمَّيْتُمُوهَا أَنْتُمْ وَآبَاؤُكُمْ مَا نَزَّلَ اللَّهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍ فَانظُرُوا إِنِّي مَعَكُمْ مِنَ الْمُنتَظِرِينَ (۷۱) فَأَنْجِبْنَاهُ وَالدِّينَ مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا وَقَطَعْنَا دَابِرَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَمَا كَانُوا مُؤْمِنِينَ (۷۲) وَإِلَى ثَمُودَ أَخَاهُمْ صَالِحًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ قَدْ جَاءَتْكُمْ بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ هَذِهِ نَاقَةُ اللَّهِ لَكُمْ آيَةٌ فَذَرُوهَا تَأْكُلْ فِي أَرْضِ اللَّهِ وَلَا تَمَسُّوهَا بِسُوءٍ فَيَأْخُذْكُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ (۷۳) وَاذْكُرُوا إِذْ جَعَلْنَاكُمْ خُلَفَاءَ مِنْ بَعْدِ عَادٍ وَبَوَّأْنَاكُمْ فِي الْأَرْضِ تَجْحَدُونَ مِنْ سَهُولِهَا قُصُورًا وَتَنْحِتُونَ الْجِبَالَ بُيُوتًا فَاذْكُرُوا آلَاءَ اللَّهِ وَلَا تَعْتُوا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ (۷۴)

قال الملمأ الذين استكبروا من قومه للذين استضعفوا لئن آمن منهم أ تعلمون أن صالحاً مرسل من ربه قالوا إنا بما أرسل به مؤمنون (۷۵) قال الذين استكبروا إنا بالذي آمنتهم به كافرون (۷۶) فعقروا الناقة وعتوا عن أمر ربهم وقالوا يا صالح ائتنا بما تعدنا إن كنت من المرسلين (۷۷) فأخذتهم الرجفة فأصبحوا في دارهم جاثمين (۷۸) فتولى عنهم وقال يا قوم لقد أبلغتكم رسالة ربِّي ونصيت لكم ولكن لا تحبون الناصحين (۷۹)

صفحه : ۲۲۳

[ترجمه]

عادیان یهود گفتند آیا آمده‌ای بما برای اینکه ما پرستش کنیم خدا را بتنهائی و واگذاریم آن بت‌ها را که پدران ما پرستش میکردند پس بیاور (از عذاب) آنچه که بما وعده میدهی اگر راستگویان میباشی [۷۰]

هود گفت همانا بر شما از طرف پروردگارتان عذابی لرزاننده و غضب واقع گردید آیا با من مجادله میکنید در اسمهای بی معنائی که شما و پدرانتان نام گذارده‌اید که خدا بجواز عبادت آنها هیچ حجت و برهانی نازل نکرده پس منتظر عذاب باشید براستی من هم با شما از منتظرینم [۷۱]

پس ما هود و آنکسانیکه با او بودند ببخشایشی از خودمان نجات دادیم و قطع کردیم دنباله آن کسانی را که آیات ما را تکذیب نمودند و از گرویدگان بوحدایت ما نبودند [۷۲]

و بسوی قوم ثمود صالح [ع] برادر نسبی آنها را فرستادیم گفت ای قوم من خدا را پرستش نمائید برای شما هیچ معبودی جز او نیست بحقیقت آمده از جانب پروردگار شما معجزه واضحی اینکه شتر خدا است که برای شما معجزه و آیت است بگذارید که در زمین خدا آب و گیاه بخورد و هیچ اذیتی با او نرسانید که عذاب دردناک شما را فرا میگردد [۷۳]

و یاد کنید نعمت خدا را که شما را پس از قوم عاد جانشین آنها قرار داد و شما را در زمین حجر جای داد از زمین نرم آن قصرها و از کوهها خانه میتراشید پس یاد کنید نعمتهای خدا را و در زمین تباهی نکنید در حالیکه فساد کننده باشید [۷۴]

آن گروهی از اشراف که تکبر کردند بضعفاء از آنکسانیکه از آنها ایمان آورده بودند گفتند آیا شما میدانید که صالح از طرف پروردگارش فرستاده شده گفتند همانا بآنچه فرستاده شده

صفحه : ۲۳۴

ایمان آورده‌ایم [۷۵]

گفتند آنهاییکه تکبر کردند بدرستیکه ما بآنکسی که ایمان آورده‌اید کافریم [۷۶]

و ناقه صالح را پی کردند و کشتند و از اطاعت امر پروردگارش سرکشی کردند و گفتند ای صالح برای ما بیاور آنچه را که بما وعده داده‌ئی از عذاب اگر میباشی از فرستاده شدگان [۷۷]

پس زلزله آنان را فرا گرفت تا اینکه تمام گشتند در خانه‌های خود مرده‌گان [۷۸]

پس صالح از آنها روی گردانید و گفت ای قوم من براستی من رسالت پروردگار خودم را بشما رسانیدم و باندرز و نصیحت شما اقدام نمودم لکن شما نصیحت کنندگان را دوست نمیدارید [۷۹]

صفحه : ۲۳۵

(توضیح آیات)

قَالُوا أَجِئْنَا لِنُعْبِدَ اللَّهَ وَحَدَهُ وَنَذَرَ مَا كَانَ يَعْبُدُ آبَاؤُنَا فَأْتِنَا بِمَا تَعِدُنَا إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ قوم عاد در پاسخ هود پیمبر گفتند آیا تو آمده‌ئی ما را برای اینکه خدا را بتنهائی پرستش نمائیم و آنچه را که پدران ما عبادت میکردند واگذاریم پس بیاور آنچه را که بما وعده میدهی اگر تو از راستگویانی و ما را از عذاب روز عظیم میترسانی، و ظاهرا چون بهیچ وجه باور نمیکردند که هود در ادعای رسالت و وعده عذاب بآنها صادق باشد از روی سخریه چنین میگفتند زیرا بگمان غلطشان از مخالفت هود هیچ آسیبی بآنها نخواهد رسید.

(قالَ قَدْ وَقَعَ عَلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ رِجْسٌ وَغَضَبٌ رِجْسٌ و غَضَبٌ رِجْسٌ و رجز بمعنی عذاب است، چون چنین گفتند هود گفت همانا که ثابت و واقع گردید از جانب پروردگارتان عذابی لرزاننده و غضبی محقق گردید و اینکه (وقع) را بصیغه ماضی آورده برای اینکه امر محقق الوقوع کالواقع است یعنی عذابی که ناشی از غضب پروردگار شما است بر شما نزدیک گردید.

أَتُجَادِلُونَنِي فِي أَسْمَاءٍ سَمَّيْتُمُوهَا أَنْتُمْ وَآبَاؤُكُمْ مَا نَزَّلَ اللَّهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍ فَانظُرُوا إِنِّي مَعَكُمْ مِنَ الْمُنْتَضِرِينَ هود خواست جماعت را آگاه گرداند که اینهایی را که شما بنام بت معبود خودتان قرار داده‌اید اسم بلا مسمائی است که هیچگونه معبودیت و لایق الهیت نمیباشند فقط یک اسمی است که خودتان بر آنها نهاده‌اید و خدای تعالی هیچ دلیلی بر جواز عبادت آنها نازل نفرموده، گویا فرموده چون شما اینکه قدر نفهم و بی‌خرد میباشید و منتظر عذابید منتظر و آماده عذاب باشید من هم با شما منتظرم یعنی حتما بر شما عذاب خواهد رسید

صفحه : ۲۳۶

فَأَنْجِيَاهُ وَالَّذِينَ مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا وَقَطَعْنَا دَابِرَ الَّذِينَ كَذَبُوا بِآيَاتِنَا وَمَا كَانُوا مُؤْمِنِينَ از بعض مفسرین است که گفته اینکه رحمت را نکره آورده بدون اضافه بیا متکلم که نگفته (برحمتی) برای اینست که دلالت کند بر رحمت خاصی که مخصوص بمؤمنین است و

همانا فیروزی و مظفرت شما بر دشمنانست چنانچه فرموده (إِنَّا لَنَنْصُرُ رُسُلَنَا وَ الَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَ يَوْمَ يَقُومُ الْأَشْهَادُ) سوره مؤمن آیه ۵۴، و نیز گفته (قطع دابر) در آیه کنایه از هلاکت و قطع نسل آنها است.

[پایان] خلاصه اینکه آیه اخبار باین است که چون قوم عاد مخالفت را بانتها رسانیدند بر آنها عذاب نازل گردید و چون در جلد دوازدهم همین تفسیر در سوره هود تا اندازه‌ئی شرح حال عادیان و کیفیت عذاب آنان داده شده تکرار نمیکنیم.

وَ إِلَى ثَمُودَ أَخَاهُمْ صَالِحًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ پس از بیان داستان قوم نوح [ع] و قوم هود [ع] در مقام بیان داستان قوم صالح [ع] یعنی ثمودیان برآمده و برسولش خبر میدهد که صالح را بقوم ثمود برسالت فرستادیم و او نیز مثل باقی پیمبران پیش از او مردم را بیکتاپرستی امر میفرمود، گویا آیات خاطر نشان میکند مردم را که بدانند تمام پیمبران راجع بوحدت اله عالم و صفات جلال و جمال خداوندی و امر قیامت متفق القول بوده و مردم را بپرستش خدای واحد و یکتا پرستی امر مینمودند و هیچ نفری از آنها بر خلاف دیگری سخن نگفته و اتفاق آنها دلیل بر حقایق آنها است که همه ایشان از نزد اله و مبدء عالم ارسال شده بودند، و نیز دلیل بر اینکه است که تمام افراد بشر در هر زمانی که باشند مأمورند بر پرستش اله عالم و احدی در ترک آن معذور نیست.

تذکره نویسان در کتب تواریخ نوشته‌اند که ثمودیان قبیله دیگر از عرب بودند که نسب آنها بشمود بن آدم بن سام بن نوح [ع] میرسد و محل آنها موضعی

صفحه : ۲۳۷

بود که آنرا حجر میگفتند ما بین ولایت شام و حجاز و آنان بت پرست بودند و (ثمود) مشتق از ثمد است بمعنی آب قلیل زیرا که در آن موضع آب اندک بود و چون آن قبیله طاغی شدند خدای تعالی برادر آنها صالح را برسالت بر آنها فرستاد و صالح برادر نسبی آنها بود و صالح به پنج پشت بشمود میرسید و او پسر عبید بن اسعین ماسح بن عبید بن حاور بن ثمود بود وقتی برسالت بر آنها مبعوث گردید گفت ای قوم من خدا را بوحدانیت پرستید هیچ معبودی که مستحق پرستش باشد جز او نیست آن جماعت از جهت مال داری و نیرومندی جسمانی که داشتند دعوت صالح را نپذیرفتند و گفتند اگر راست میگوئی معجزه‌ئی بیاور صالح گفت چه میخواهید گفتند فردا روز عید ما است با ما بصحرا بیا و ما بتهای خود را آرایش و جلوه خواهیم داد تو از خدای خود چیزی بخواه ما نیز از خدایان خود چیزی میخواهیم هر کدام باجابت رسید دیگران بایست مطیع آن گردند روز بعد بیرون رفتند بت پرستان از بتهایشان آنچه طلبیدند اثری نبخشید خجالت زده شده سر بزیر انداختند جندع بن عمرو که یکی از بزرگان آنها بود بسنگی که در صحرا افتاده بود و آنرا کائیه میگفتند اشاره نمود و گفت ای صالح از اینکه سنگ برای ما شتری بیرون آور که مثل شتر بختی و ماده و پر مو و آبستن باشد صالح گفت اگر خدای من بقدرت کامله خود از اینکه سنگ شتری بیرون آورد بهمین اوصاف که شما گفتید چه خواهید کرد گفتند پرستش او اقدام مینمائیم و سوگند یاد نمودند که تخلف نکنند و او را بوحدانیت پرستند، صالح دور رکعت نماز خواند و از حضرت عزت طلب اینکه معجزه نمود که ناگاه سنگ شکافته شده و ناچه آبستن بهمان اوصافی که خواسته بودند از سنگ بیرون آمد و در همان حال بچه‌ئی مانند خود زائید و مردم مشغول نظاره گی و مبهوت بودند، جندب فوراً ایمان آورد و باقی اشراف قوم از روی استکبار ایمان نیاورند و پس از ظهور اینکه معجزه صالح ع گفت قَدْ جَاءَكُمْ بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ هَذِهِ نَاقَةُ اللَّهِ لَكُمْ آيَةٌ فَذَرُوهَا تَأْكُلْ فِي أَرْضِ اللَّهِ

صفحه : ۲۳۸

وَ لَا تَمْسُوهَا بِسُوءٍ فَيَأْخُذَكُمْ عَذَابُ أَلِيمٍ خلاصه پس از آنکه شتر ماده آبستنی بدعای صالح ع از کوه بیرون آمد صالح گفت ای

جماعت یئنه یعنی معجزه از جانب پروردگار شما آمده و اشاره به اینکه که بر شما اتمام حجت گردید اگر با چنین معجزه‌ئی ایمان نیاورید در مورد غضب پروردگار واقع میگردید و بر شما عذاب نازل میگردد و اینکه ناقه خدا است، اختصاص داد بخدا با اینکه همه چیزها از خدا است اینکه اضافه تخصصی و تشریفی است زیرا که اینکه شتر بدون امر طبیعی پدید گردیده، و گفت بگذارید اینکه ناقه در زمین خدا چرا کند و مبادا بدی تماس باو نمائید که اگر چنین کردید عذاب سخت بشما اصابت مینماید.

گویا حضرت صالح ع میدانسته که اینکه مردم نادان نمیگذارند آن حیوان در زمین بماند و از آب کمی که داشتند بخورد اینکه بود که بآن جماعت خاطر نشان میکند که اگر دست ظلمی باین ناقه خدائی وارد نمودید عذاب شما را خواهد گرفت.

وَ اذْكُرُوا اِذْ جَعَلَكُمْ خُلَفَاءَ مِنْ بَعْدِ عَادٍ وَ بَوَّأَكُمْ فِي الْاَرْضِ تَتَّخِذُونَ مِنْ سُهولِهَا قُصُورًا وَ تَنْحِتُونَ الْجِبَالَ يُبُوتًا الخ صالح [ع] در مقام اندرز جماعت را بنعمتهای خدا یادآوری مینماید که شما نعمتهای خدا را یادآور گردید که پس از هلاک گردانیدن جماعت عاد شما را جانشین آنها گردانیده و از زمین نرم هموار قصرها میسازید و چنان قوت و نیروئی بشما عنایت کرده که از کوه خانه بنا میکنید نعمتهای خدا را یاد کنید و بشکرانه آن ایمان آرید و در زمین فساد نکنید.

قال الملائكة الذين استكبروا من قومهم للذين استضعفوا لمن آمن منهم أتعلمون أنه صالحاً مرسل من ربه الخ چون آیات ترجمه شده و واضح است محتاج بتوضیح نیست، خلاصه اینکه دو آیه نقل قول کسانیست که باین معجزه بزرگی که از صالح ع مشاهده کردند

صفحه : ۲۳۹

باز استکبار نموده و بانهائیکه ایمان آورده بودند سرزنش مینمودند که شما میدانید صالح راست میگوید و پیمبر است و مؤمنین اظهار میکردند که ما برسالت او اطمینان داریم و ایمان آورده‌ایم آن مستکبرین گفتند ما بآنچه شما ایمان آورده‌اید کافر هستیم.

فَعَقَرُوا النَّاقَةَ وَ عَتَوْا عَنْ اَمْرِ رَبِّهِمْ وَ قَالُوا يَا صَالِحُ ائْتِنَا بِمَا تَعِدُنَا اِنْ كُنْتَ مِنَ الْمُرْسَلِينَ پس آن قوم ناقه را پی کردند و او را کشتند و اگر چه قاتل ناقه آن طوری که گفته‌اند قدار بن سالف بوده لکن چون همه آنها راضی بودند عذاب همه را گرفت چنانچه در جاهای دیگر بیان شده که راضی بعمل قومی مثل فاعل آنست چه آن عمل گناه باشد یا ثواب.

(فَأَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ الخ) عذاب آنها صیحه آسمانی بود که از هیبت آن زمین بلرزه آمده و همه هلاک گردیدند و صالح ع از آنها رو گردانیده و گفت من رسالت پروردگارم را بشما رسانیدم و شما را نصیحت کردم و لکن شما ناصحین را دوست نمیدارید.

بعضی از مفسرین گفته راجع بعذاب قوم صالح که در آیات بسیار تذکر داده و در هر جائی باسمى آنها نامیده و آنها در اینجا (رجفه) گفته، و در سوره هود در آیه هفتم آنرا صیحه نامیده، و در سوره حم سجده در آیه شانزدهم آنرا بصاعقه نام آوری کرده قوله تعالی (فَأَخَذَتْهُمُ صَاعِقَةُ الْعَذَابِ الْهُونِ) و اینکه طور بیان برای اینکه است که نوعاً صاعقه‌های آسمانی بدون صیحه و صدای هولناکی و نیز بدون رجفه و زلزله نیست چون معمولاً اینگونه صاعقه‌ها باعث اهتزاز جو میشود و اهتزاز جو وقتی بزمین میرسد باعث لرزیدن زمین شده و ایجاد زلزله میکند، و ممکن است گفته شود وجه تسمیه صاعقه به رجفه اینکه باشد که صاعقه باعث تکان خوردن دلها و لرزیدن اندام آدمی است [پایان]

صفحه : ۲۴۰

[سوره الاعراف (۷): آیات ۸۰ تا ۸۷]

و لَوْطًا إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ أَتَأْتُونَ الْفَاحِشَةَ مَا سَبَقَكُمْ بِهَا مِنْ أَحَدٍ مِنَ الْعَالَمِينَ (۸۰) إِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ شَهْوَةً مِنْ دُونِ النِّسَاءِ بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ مُّسْرِفُونَ (۸۱) وَ مَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهِ إِلَّا أَنْ قَالُوا أَخْرِجُوهُمْ مِنْ قَرْيَتِكُمْ إِنَّهُمْ أَنَاسٌ يَنْتَظِرُونَ (۸۲) فَأَنْجَيْنَاهُ وَأَهْلَهُ إِلَّا امْرَأَتَهُ كَانَتْ مِنَ الْغَابِرِينَ (۸۳) وَ أَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ مَطَرًا فَانظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُجْرِمِينَ (۸۴)

وَ إِلَى مَدْيَنَ أَخَاهُمْ شُعَيْبًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ قَدْ جَاءَتْكُمْ بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ فَأَوْفُوا الْكَيْلَ وَ الْمِيزَانَ وَ لَا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ وَ لَا تَفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ بَعْدَ إِصْلَاحِهَا ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ (۸۵) وَ لَا تَقْعُدُوا بِكُلِّ صِرَاطٍ تُوعِدُونَ وَ تَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ مَنْ آمَنَ بِهِ وَ تَبْغُونَهَا عِوَجًا وَ أذْكُرُوا إِذْ كُنْتُمْ قَلِيلًا فَكَثَّرَكُمْ وَ انظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُفْسِدِينَ (۸۶) وَ إِنْ كَانَ طَائِفَةٌ مِنْكُمْ آمَنُوا بِالَّذِي أُرْسِلَتْ بِهِ وَ طَائِفَةٌ لَمْ يُؤْمِنُوا فَاصْبِرُوا حَتَّى يَحْكُمَ اللَّهُ بَيْنَنَا وَ هُوَ خَيْرُ الْحَاكِمِينَ (۸۷)

صفحه : ۲۴۱

[ترجمه]

و یاد کن ای محمد [ص] لوط را چون گفت بقوم خودش آیا شما کار زشتی بجا می‌آورید که پیشی نگرفته بر شما احدی از عالمیان [۸۰]

بدرستی که می‌آید بمردان بشهوت بغیر زنان بلکه هستید شما گروه اسراف کنندگان [۸۱]
و آن جماعت جوابی نداشتند مگر اینکه گفتند آنها را از ده خود بیرون کنید زیرا که اینها مردمانی می‌باشند که پاکیزگی می‌طلبند [۸۲]

پس لوط و اهلیش را از عذاب نجات دادیم مگر زن او را که از باقی ماندگان در عذاب بود [۸۳]
و بر آنها بارانیدیم بارانی از سنگ پس بنگر که چگونه بود عاقبت گنهکاران [۸۴]
و بسوی جماعت مدین فرستادیم برادر آنها شعیب را گفت ای قوم من خدا را پرستش کنید برای شما الهی جز او نیست بدرستی که آمد بر شما معجزه‌ئی از جانب پروردگار شما پس پیمان و ترازو را تمام دهید و اشیاء مردم را ناقص ندهید و در زمین فساد نکند بعد از اصلاح آن و اینکه کار برای شما بهتر است اگر بوده باشید شما مؤمنین [۸۵]
و ننشینید بهر راهی که بترسانید مردم را و بازدارید از راه خدا کسی را که باو ایمان آورده و میجوئید در راه خدا کجی را یعنی طلب ابطال آن میکنید و یاد کنید آنوقتی را که شما اندک بودید پس شما را زیاد نمود و ببینید که چگونه بود عاقبت فساد کنندگان [۸۶]
و اگر چه می‌باشید جماعتی از شما که ایمان آورده‌اید بآن چیزی که من فرستاده شده‌ام بآن و جماعتی ایمان نیاوردند پس صبر کنید تا اینکه خدا بین ما حکم کند و او بهترین حکم کنندگان است [۸۷]

صفحه : ۲۴۲

[توضیح آیات]

و لَوْطًا إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ أَتَأْتُونَ الْفَاحِشَةَ مَا سَبَقَكُمْ بِهَا مِنْ أَحَدٍ مِنَ الْعَالَمِينَ إِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ شَهْوَةً، الی آخر آیه بعد چون ترجمه

آیات شده و واضح است محتاج بتوضیح نیست، و نیز در بسیاری از آیات داستان اینکه پیمبران و کیفیت دعوتشان و مخالفت قومشان را شرح داده‌ایم تکرار نشود.

اینجا همین قدر خاطر نشان میکنیم که چون قوم لوط [ع] باضافه بر شرکشان که مشرک بودند مشغول فاحشه لواط گردیدند و اینکه عمل رکیک در میان آنان دائر گردید و چنانچه آیه خبر میدهد اختراع اینکه عمل قبیح که زنها را بگذارند و غریزه جنسی خود را در مردها انجام دهند از قوم لوط سر زد و معلّم آنها باین کار شیطان شد اینکه بود که حضرت لوط آنها را ملامت و سرزنش میکند که احدی از موجودات حتّی حیوانات چنین عملی نمی کنند و شما جماعت اسراف کنندگان هستید یعنی کسانی هستید که از غریزه فطرتان تجاوز نموده و راه اسراف را پیش گرفته‌اید.

و آن جماعت جوابی نداشتند بدهند مگر اینکه گفتند بایستی لوط و آنهایی که باو ایمان آورده‌اند را از ده و شهری که در آن میباشند بیرون کنید و گویند آن جماعت هیچ وقری و شرافتی برای لوط ع در نظر نداشتند و آنرا شهر گرد و بیگانه میدانستند اینکه بود که فقط گفتند باید او را از شهر خودمان بیرون کنیم اینها میخواهند خود را پاکیزه قلمداد کنند و اظهار فضل نمایند.

فَأَنْجِيْنَاهُ وَ أَهْلَهُ إِلَّا امْرَأَتَهُ كَانَتْ مِنَ الْغَابِرِينَ وقتی طغیان آنان بانتهاء رسید آنطوری که در آیات تذکر میدهد در مورد غضب و سخط الهی واقع گردیدند و بر آنها عذاب نازل شد و آیه خبر میدهد که ما لوط و اولادهای او را با مؤمنین نجات دادیم مگر زن لوط که از نجات یافته‌گان اهلش استثناء نموده که او از هلاک شدگان بوده.

صفحه : ۲۴۳

وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ مَطَرًا فَانظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُجْرِمِينَ باران را مطر نامند، و تشبیه عذاب قوم لوط بمطر اشاره است به اینکه که عذاب قوم لوط مثل باران بر آنها سنگ ریزه باریدن گرفت، و اینکه (مطرا) را نکره آورده برای اینکه است که آن باران عذاب بوده نه باران رحمت.

و خطاب بپیمبرش نموده که ای رسول نظر کن، و شاید مقصود مؤمنین باشند یا هر خواننده قرآن که از اینکه داستانها چشم دل باز کنید و ببینید که عاقبت کافرین چگونه بوده.

وَ إِلَى مَدْيَنَ أَخَاهُمْ شُعَيْبًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ قَدْ جَاءَتْكُمْ بَيْنَهُ مِنْ رَبِّكُمْ فِي مَدْيَنَ (و ارسلا الی مدین) است یعنی فرستادیم بسوی اولاد مدین بن ابراهیم خلیل الله ع برادر آنها شعیب را و اهل آن اصحاب ایکه بودند، و بقولی شعیب برای دو محل برسالت مبعوث گردید یکبار بمدین و بار دیگر باصحاب ایکه، و شعیب برادر نسبی آنها بود، و بقولی او شعیب بن نوب بود، و بقول دیگر او شعیب بن ثوبه بن مدین بن ابراهیم بوده، و بقول دیگر او شعیب بن مکیل بن یشجر بن مدین بن ابراهیم بوده و نام او بسریانی ثروب بوده و شعیب را از فصاحت و شیرینی کلام خطیب الانبیاء می نامیدند، و در حدیث است که شعیب نایینا گردید و از بس گریه کرد از خوف خدا، و او بجماعتی مبعوث گردید و گویند جماعتی (ایکه) کافر بودند و صفت بدی که بین آنها شایع بود کم فروشی بود که دو سنگ میزان تهیه نموده بودند در خریدن بسنگ زیاد میگرفتند و در فروش بسنگ کم میفروختند اینکه بود که شعیب با حجت و بینه یعنی معجزه روشن آمد برای آنها که آنان از اینکه امر قبیح و تعدی دست بردارند و بآنها گفت ای قوم پس از آنکه برای شما بفرستادن رسول با معجزه اش حجت تمام گردید دست از اینکه عمل بد بردارید، و معجزه او که بینه نامیده چه بوده در قرآن بیان نشده، شاید مقصود از بینه وجود خود شعیب باشد با

صفحه : ۲۴۴

همان عصای موسی ع باشد چونکه آن عصا از شعیب بموسی رسید.

فَأَوْفُوا الْكَيْلَ وَالْمِيزَانَ وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ بَعْدَ إِصْلَاحِهَا پس از آنکه حضرت شعیب [ع] مثل باقی پیمبران اول مردم را بیکتا پرستی دعوت میکند و آنها را ارشاد مینماید به اینکه که شما بغیر از خدای تعالی الهی و پناهگاهی ندارید بآنها امر میکند که کیل و میزان را تمام بدهید و حقوق مردم را ضایع نکنید و در زمین پس از اصلاح آن فساد ننمائید.

بعضی از مفسرین چنین گفته‌اند که چه افساد در زمین بحسب اطلاق شامل گناهان مربوط بحقوق الله نیز میشود، و لکن از جمله ما قبل و ما بعد جمله مورد بحث چنین برمیآید که مقصود از فساد خصوص آن گناهی است که باعث سلب امتیّت در اموال و اعراض و نفوس اجتماع میشود مثل راه زنی و غارت‌گری و تجاوزهای ناموسی و قتل و امثال آن.

[پایان] ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ شعیب ع آنها را ارشاد بعقلشان مینماید که اگر شما کیل و وزن را تمام بدهید و وضع جامعه را بهم نزنید برای اصلاح امر جامعه شما بهتر است زیرا که زندگانی جامعه شما وقتی تأمین میگردد و قابل دوام است که هر یک دست کرد خود را در مقابل دست کرد دیگری مبادله کند و دست خیانت بهم نوع خود دراز نکنند و در عمل یکدیگر تأمین پیدا نمایند تا اینکه جامعه شما روی میزان صحیح استوار گردد قوله تعالی (وَزِنُوا بِالْقِسْطِ الْمُسْتَقِيمِ) شاید اشاره بهمین باشد که در معاملات و معاشرات بمیزان راستی و درستی با هم رفتار کنید و در عمل براه کج و معوج نروید.

وَلَا تَقْعُدُوا بِكُلِّ صِرَاطٍ تُوعِدُونَ وَتَصُدُّونَ عَن سَبِيلِ اللَّهِ مَن آمَنَ بِهِ وَتَبْغُونَهَا عِوَجًا الخ سوم از اندرزهای شعیب [ع] بمردم اینک بود که آنها را منع میکرد از

صفحه : ۲۴۵

عمل شنیع آنها که سر راه مردم می‌نشستند و مردم را از ایمان آوردن بشعیب ع منع میکردند شعیب از اینکه عمل آنان را نهی مینمود که راه خدا را بنیدید مؤمنین را بکج روی دعوت نمائید.

و نیز شعیب [ع] در مقام نصیحت آنها را یادآوری کرد که نعمتهای خدا را متذکر گردید و یاد کنید آنوقتی را که شما اندک بودید و خدای تعالی عدد شما را زیاد کرد، و نیز بآنها یادآوری مینماید عذابهای گذشتگان را که فکر خود را بکار اندازید و ببینید که چگونه شد حال کسانی که پیش از شما بودند که اعمالشان عذاب برای آنان ایجاب نمود.

وَإِنْ كَانِ طَائِفَةٌ مِّنْكُمْ آمَنُوا بِالَّذِي أُرْسِلَتْ بِهِ وَطَائِفَةٌ لَّمْ يُؤْمِنُوا فَاصْبِرُوا حَتَّىٰ يَحْكُمَ اللَّهُ بَيْنَنَا وَهُوَ خَيْرُ الْحَاكِمِينَ گویا چون مؤمنین در شکنجه و عذاب کافرین بودند بشعیب شکایت مینمودند که کافرین بما اذیت میکنند که چرا ایمان آوردید اینک بود که شعیب آنها را امر بصبر و شکیبائی میکند که شما صبر کنید و تحمل نمائید سختی‌ها و آزار آنها را تا وقتی که خدای قادر حکیم بین ما یعنی من و شما مؤمنین و آن کافرین حکم بعدل نماید، اشاره به اینکه که لازمه ایمان خالص دو چیز است یکی صبر بر سرزنشها و اذیتهای مخالفین که بر خلاف رویه آنها مؤمنین عمل میکنند، و دیگر وثوق و اطمینان به اینکه که خدای تعالی حاکم عادل و بهترین حکم کنندگان است.

صفحه : ۲۴۶

[سوره الأعراف (۷): آیات ۸۸ تا ۹۵]

اشاره

قالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا مِن قَوْمِهِ لَنُخْرِجَنَّكَ يَا شُعَيْبُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَكَ مِن قَرْيَتِنَا أَوْ لَتَعُوذُنَّ فِي مِلَّتِنَا قَالَ أَوَلَوْ كُنَّا كَارِهِينَ (۸۸)

قَدْ افْتَرَيْنَا عَلَى اللَّهِ كَذِبًا إِنْ عُدْنَا فِي مِلَّتِكُمْ بَعْدَ إِذْ نَجَّانَا اللَّهُ مِنْهَا وَمَا يَكُونُ لَنَا أَنْ نَعُودَ فِيهَا إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ رَبُّنَا وَسِعَ رَبُّنَا كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا عَلَى اللَّهِ تَوَكَّلْنَا رَبُّنَا افْتَحْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ قَوْمِنَا بِالْحَقِّ وَأَنْتَ خَيْرُ الْفَاتِحِينَ (۸۹) وَقَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ لِيَنَّاتَّبِعْتُمْ شُعْبًا إِنْ كُنْتُمْ إِذًا لَخَاسِرُونَ (۹۰) فَأَخَذْتَهُمُ الرَّجْفَةُ فَأَصْبَحُوا فِي دَارِهِمْ جَاثِمِينَ (۹۱) الَّذِينَ كَذَّبُوا شُعْبًا كَأَنْ لَمْ يَغْنَوْا فِيهَا الَّذِينَ كَذَّبُوا شُعْبًا كَانُوا هُمُ الْخَاسِرِينَ (۹۲)

فَتَوَلَّى عَنْهُمْ وَقَالَ يَا قَوْمِ لَقَدْ أَبْلَغْتُكُمْ رِسَالَاتِ رَبِّي وَنَصَحْتُ لَكُمْ فَكَيْفَ آسَىٰ عَلَىٰ قَوْمٍ كَافِرِينَ (۹۳) وَمَا أَرْسَلْنَا فِي قَرْيَةٍ مِنْ نَبِيٍّ إِلَّا أَخَذْنَا أَهْلَهَا بِالْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ لَعَلَّهُمْ يَضُرَّعُونَ (۹۴) ثُمَّ بَدَّلْنَا مَكَانَ السَّيِّئَةِ الْحَسَنَةَ حَتَّىٰ عَفَوْا وَقَالُوا قَدْ مَسَّ آبَاءَنَا الضَّرَّاءُ وَالسَّرَّاءُ فَأَخَذْنَاهُمْ بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ (۹۵)

صفحه : ۲۴۷

[ترجمه]

بزرگان از قوم شعیب گردن‌کشی کردند و گفتند همانا البته ای شعیب تو را با آنهائیکه بتو ایمان آورده‌اند از شهر خودمان بیرون کنیم یا اینکه باید البته بکیش ما برگردید شعیب گفت برگردیم و لو آنکه ما ناخواهان باشیم [۸۸]

اگر باز گردیم بملت شما پس از آنکه خدا ما را از ملت شما نجات داد براستی ما بر خدا دروغ بسته‌ایم و بر خدا افتراء زده‌ایم و بر ما نیست که بملت شما برگردیم مگر خدا پروردگار ما بخواهد علم خدا همه چیز را فرا گرفته و بر خدا است توکل و اعتماد ما، پروردگار ما حکم کن بین ما و بین قوم ما بحق و راستی و تو بهترین حکم‌کنندگان [۸۹]

و جماعتیکه از اشراف قوم آنهائیکه کافر بودند بجماعت دیگر گفتند اگر شما تابع شعیب گردید همانا شما از زیان کاران باشید [۹۰]

پس آنها را زلزله گرفت و در خانه خود گشتند برو افتاده‌گان (یعنی مرده‌های آنها برو در افتاده بودند) [۹۱] آنهائیکه شعیب را تکذیب کردند چنان هلاک گردیدند که گویا هرگز در آن شهر نبوده‌اند و آنهائیکه بشعیب نسبت دروغ دادند جماعت زیان کاران بودند [۹۲]

پس از آن شعیب از آن جماعت اعراض نمود و گفت ای قوم من بدرستی رسالت پروردگارم را بشما رسانیدم و شما را اندرز و نصیحت کردم پس چگونه بر جماعت کافرین متأسف‌گردم [۹۳]

و ما در هیچ شهری پیمبری نفرستادیم مگر اینکه اهل آنرا بسختی و بیماری گرفتیم شاید آنان تضرع و زاری کنند [۹۴] پس از آن بجای بدی نیکی را جای گزین گردانیدیم تا اینکه مال و رجال آنها زیاد شد و گفتند براستی پدران ما سختی و ضررها رسید پس آنها را بغتة گرفتیم در حالیکه آنها نمیفهمیدند [۹۵]

صفحه : ۲۴۸

(توضیح آیات)

قال المَلَأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا مِنْ قَوْمِهِ لَنُخْرِجَنَّكَ يَا شُعَيْبُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَكَ مِنْ قَرْيِنَا أَوْ لَتَعُوذُنَّ فِي مِلَّتِنَا پس از آنکه شعیب ع جماعت مدین و ایکه را بوحدت اله عالم ارشاد گردانید و بترک کم فروشی و فساد در زمین بآنها اصرار نمود و ببلغ‌ترین سخنانی

آنها را ارشاد بصلاح گردانید جماعتی از آنکسانیکه استکبار کردند و نخواستند بسخنان او و قری بگذارند او را تهدید نمودند و بلام قسم و نون تأکید ثقیله (لنخرجنک) مؤکدا قسم یاد نمودند و گفتند ای شعیب یا تو را با آنهائیکه بتو ایمان آورده‌اند از شهر بیرون میکنیم یا بملت ما برگردید گویا میگفتند یا بملت ما عود کن یا از شهر ما بیرون رو.

سؤال- مگر شعیب قبلا مشرک بوده که میگفتند بملت ما عود کن پاسخ- معلوم میشود آنها قبلا پیش از تبلیغ گمان میکردند شعیب نیز مثل آنها کافر یا بت پرست میباشد که میگفتند عود کن بملت ما، یا مقصود عود مؤمنین با او مراد آنها بوده چگونه ممکن است مشرک بمرتبه رسالت برسد هرگز ممکن نیست.

قالَ أَوْ لَوْ كُنَّا كَارِهِينَ شَعِيبَ كَافِرًا مَّا كُنَّا نَدْعُوهُ إِلَّا نَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الْغَيْبِ وَكَانَ صِدْقًا وَسِعْتِ الْبُيُوتَ الْمَثَابَةَ قِيَامًا وَلَئِن سَأَلْتَهُنَّ لَمَنْ جَاءَهُنَّ يَكْفُرُنَّ بِهِ لِقَوْمٍ أُخْرِجَتْ سُلُوكُهُمْ مِنَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَاللَّهُ يَخْتَارُ
 (اولو) الف استفهام و (واو) حرف عطف و (لو) حرف شرط است یعنی ما و مؤمنین هرگز برغبت و میل بدین شما نخواهیم آمد مگر اینکه جبرا ما را بدین خود کشانید چگونه ما باختیار بدین شما در آئیم اگر چنین کنیم همانا بر خدا دروغ بسته‌ایم، آیا ما بدین شما در آئیم پس از آنکه خدای تعالی ما را نجات داده و ما را باز داشته از اینکه بر خدا دروغ بندیم.

صفحه : ۲۴۹

شاید مقصود از دروغ بستن آنها بخدا حلال دانستن کم فروشی یا شریک بر خدا قرار دادن آنها یا نسبتهای دیگری بوده که بخدا میدادند که شعیب بفرماید اگر ما بملت شما بیائیم ما نیز مثل شما بخدا دروغ بسته‌ایم.

وَمَا يَكُونُ لَنَا أَنْ نَعُوذَ فِيهَا إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ الْخَشْيَةَ مِنَ اللَّهِ إِذَا جَاءَ أَحَدَهُنَّ الْمَوْتُ مِنْ غَيْرِنَا وَقَدْ كَفَرْنَا بِهِمْ حَقًّا وَلَا يَكْفُرُونَ بِهِ لِقَوْمِهِمْ وَاللَّهُ يُخَوِّفُ مَنِ ارْتَدَّ وَإِنَّهُمْ لَفِي شَكٍّ مِمَّا كَفَرُوا بِآيَاتِنَا
 بخواهد، شاید مقصود شعیب اینکه بوده که مؤمنین از آنهائیکه خدای تعالی آنها را موفق گردانیده و از کفر و ملیت شما نجات داده هرگز بکفر برنمیگردند مگر اینکه در اثر کفران نعمت خودشان و استیلاء شما خدا بخواهد آنها گمراه گردند علم خدا بهمه چیزها احاطه دارد.

رَبَّنَا افْتَحْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ قَوْمِنَا بِالْحَقِّ وَأَنْتَ خَيْرُ الْفَاتِحِينَ پس از آنکه قوم شعیب او را تهدید نمودند که اگر خودت و مؤمنین بکیش ما برنگردید شما را از شهر خودمان بیرون میکنیم، و شاید شعیب وقتی چنین گفت که از ایمان آوردن آنها مأیوس گردیده بود و نیز ممکن است ترسیده باشد که مبادا آنهائیکه ایمان آورده‌اند باجبار برگردند بدین آنها اینکه بود که در مقام مناجات و راز و نیاز بمبدء خود از خدا فتح می‌طلبد و ظاهرا عذاب قوم را نطلبید لکن فتح و فیروزی او و مؤمنین عذاب را ایجاب نموده، اینکه بود که شعیب در مقام مناجات با خدا برآمد و عرض کرد ای پروردگار ما حکم بفرما میان ما و میان قوم ما براستی (فتح) بمعنی حکم است و فتیاح بمعنی قاضی است و تو بهترین حکم کنندگانی. ابن عباس گفته معنی فتح در اینکه آیه را نمیدانستم تا آنکه دیدم دختر سیف بن ذی یزن بشوهر خود گفت (تعال افاتحك بالقاضی ای احاکمک الیه) بیا تا برویم نزد قاضی، و اهل عمان قاضی را فتاح می‌نامند.

[منهج الصادقین] وَقَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ لَئِنِ اتَّبَعْتُمْ شُعَيْبًا إِنَّكُمْ إِذًا لَخَاسِرُونَ جماعت باضافه بر اینکه خودشان ایمان نمی‌آوردند و سر راه مردم را هم

صفحه : ۲۵۰

میگرفتند و راه خدا را می‌بستند تابعین او را نیز سرزنش مینمودند که اگر شما تابع شعیب شوید و دنبال او از شهر بیرون گردید در خسران و زیان کاری واقع گردیده‌اید.

فَأَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ فَأَصْبَحُوا فِي دَارِهِمْ جِثْمِينَ پس از آنکه آن جماعت هتیاکی و ظلم و تعدی را بشعیب [ع] و مؤمنین باو بانتهاء

رسانیدند مورد غضب پروردگار واقع گردیدند و عذاب آنها مانند عذاب قوم صالح [ع] زلزله بود و بیان کیفیت آن در جاهای دیگر شده.

و بروایتی جبرئیل ع فریادی زد و زلزله در شهر آنها افتاد و همه بلرزه افتاده و بعضی بزلزله و بعضی بصیحه هلاک گردیدند و گشتند همه در خانه‌های خود برو افتاده و از پا در آمده.

الَّذِينَ كَذَّبُوا شُعَيْبًا كَأَن لَّمْ يَغْنَوْا فِيهَا الَّذِينَ كَذَّبُوا شُعَيْبًا كَانُوا هُمُ الْخَاسِرِينَ در کیفیت عذاب آنها از ابن عباس روایت شده که عذاب قوم شعیب اینکه طور بود که خدای تعالی دری از درهای جهنم را گشود حرارت جهنم بآنها اصابت نمود پس ابری فرستاد که باد خنکی وزید همه در آن محل زیر سایه ابر جمع شدند چون تمام جمع شدند آتش بارید و همه هلاک گردیدند.

فَتَوَلَّى عَنْهُمْ وَقَالَ يَا قَوْمِ لَقَدْ أَبْلَغْتُكُمْ رِسَالَاتِ رَبِّي وَنَصَيْتُكُمْ لَكُمْ الْخِ وَقْتِي شُعَيْب [ع] آثار عذاب را مشاهده نمود گفت ای جماعت من رسالت پروردگارم را بشما رسانیدم و بقدر کافی شما را اندرز و نصیحت نمودم چون وظیفه خود را انجام دادم و شما پذیرفتید دیگر چگونه متأسف و غمناک گردم برای جماعت کافرین.

وَمَا أَرْسَلْنَا فِي قَرْيَةٍ مِنْ نَبِيٍّ إِلَّا أَخَذْنَا أَهْلَهَا بِالْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ لَعَلَّهُمْ يَضُرَّعُونَ اینکه آیه و آیه بعد در مقام بیان اظهار لطف و اتمام حجت برای اهل هر محلی برآمده و اشاره است به اینکه که بانواع و اقسام بسیاری مردم را ارشاد بحق نمودیم و راه صلاحشان را بآنها نمایانندیم، اولاً پیمبر برای اصلاح روحیه ایشان

صفحه : ۲۵۱

بر آنها فرستادیم و وقتی راه مخالفت گرفتند برای تنبیه آنان را بسختی‌ها و امراض مبتلا کردیم که شاید باین وسیله آنها متذکر گردند و رو بحق آرند و تضرع و زاری کنند پس سختی و بلاء آنها را تبدیل کردیم بنعمت و خوشی تا اینکه زیاد شد دولت و نفرت آنها و چون آنها نعمتهای خدا را نادیده گرفتند و گفتند پدرهای ما نیز بچنین سختیها و خوشی‌ها گرفتار شده بودند و راه فساد را گرفتند ما بگفته و یک دفعه آنان را بعذاب گرفتیم در حالیکه آنها مترصد عذاب نبودند و آثار عذابی برای آنها ظاهر نشده بود.

صفحه : ۲۵۲

[سوره الأعراف (۷): آیات ۹۶ تا ۱۰۸]

اشاره

وَلَوْ أَنَّهُ أَهْلُ الْقُرَى آمَنُوا وَاتَّقَوْا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِم بَرَكَاتٍ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ وَلَكِنْ كَذَّبُوا فَأَخَذْنَاهُمْ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ (۹۶) أَفَأَمِنَ أَهْلُ الْقُرَى أَن يَأْتِيَهُمْ بَأْسُنَا بَيَاتًا وَهُمْ نَائِمُونَ (۹۷) أَوْ آمِنَ أَهْلُ الْقُرَى أَن يَأْتِيَهُمْ بَأْسُنَا ضُحًى وَهُمْ يُلْعَبُونَ (۹۸) أَفَأَمِنُوا مَكْرَ اللَّهِ فَلَا يُأْمَنُ مَكْرَ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْخَاسِرُونَ (۹۹) أَوْ لَمْ يَهْدِ لِلَّذِينَ يَرِثُونَ الْأَرْضَ مِنْ بَعْدِ أَهْلِهَا أَن لَوْ نَشَاءُ أَصِيبْنَاهُمْ بِذُنُوبِهِمْ وَنَطْبَعُ عَلَى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ (۱۰۰)

تِلْكَ الْقُرَى نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ أَنْبَاءِهَا وَ لَقَدْ جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا بِمَا كَذَّبُوا مِنْ قَبْلُ كَذَلِكَ يَطْبَعُ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِ الْكَافِرِينَ (۱۰۱) وَ مَا وَجَدْنَا لِأَكْثَرِهِمْ مِنْ عَهْدٍ وَإِنْ وَجَدْنَا أَكْثَرَهُمْ لَفَاسِقِينَ (۱۰۲) ثُمَّ بَعَثْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ مُوسَى بِآيَاتِنَا إِلَى فِرْعَوْنَ وَ مَلَائِهِ فَظَلَمُوا بِهَا فَانظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُفْسِدِينَ (۱۰۳) وَقَالَ مُوسَى يَا فِرْعَوْنُ إِنِّي رَسُولٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ (۱۰۴) حَقِيقٌ عَلَى أَنْ لَا

أَقُولُ عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ قَدْ جِئْتُمْ بِبَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ فَأَرْسِلْ مَعِيَ بَنِي إِسْرَائِيلَ (۱۰۵)
 قَالَ إِنْ كُنْتَ جِئْتَ بِآيَةٍ فَأْتِ بِهَا إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ (۱۰۶) فَأَلْقَى عَصَاهُ فَإِذَا هِيَ ثُعْبَانٌ مُبِينٌ (۱۰۷) وَنَزَعَ يَدَهُ فَإِذَا هِيَ بَيْضَاءُ لِلنَّظِيرِينَ (۱۰۸)

صفحه : ۲۵۳

[ترجمه]

و اگر اهل شهرها ایمان آوردند و پرهیزگار گردیدند همانا بر آنها می‌گشادیم برکات آسمان و زمین را و لکن چون تکذیب کردند پس ما آنها را بعذاب استیصال گرفتیم بسبب آنچه می‌کردند [۹۶]
 آیا اهل شهرها ایمنند از اینکه عذاب ما بیاید بر آنها ناگهان شبانگاه در حالیکه آنها خواب هستند [۹۷]
 آیا اهل شهرها ایمن هستند از اینکه عذاب ما بیاید بر آنها قبل از ظهر در حالیکه مشغول بازی می‌باشند [۹۸]
 آیا اینها ایمن هستند از اینکه خدا ناگهان آنها را بگیرد و از مکر خدا (یعنی عذاب خدا) ایمن نمیشوند مگر گروه زیانکاران [۹۹]
 آیا راه نمود آن کسانی را که زمین را از اهلش میراث گرفتند اینکه شأن ما چنین است که اگر بخواهیم بایشان برسانیم جزای گناهشان را و مهر زمین بر قلب آنها پس کلام حق را نمیشنوند [۱۰۰]
 آن شهری که بر تو بعضی خیرهای آنرا خوانده‌ایم بر آنان پیمبرانی آمدند با معجزات پس نبودند که ایمان آورند بآنچه تکذیب می‌کردند پیش از آمدن پیغمبران چنانچه مهر زدیم بر دل‌های کافران [۱۰۱]
 و نیافتیم ما بیشتر امت‌های گذشته را که بر عهد استوار باشند و بدرستی یافتیم بیشتر آنها را که شکنندگان عهدند [۱۰۲]
 و پس از پیمبران موسی را مبعوث گردانیدیم با معجزاتی بسوی فرعون و اکابر قوم او پس بآن معجزات ستم نمودند (ای رسول) بنگر که چگونه بود عاقبت فساد کنندگان [۱۰۳]
 و موسی گفت ای فرعون همانا من رسولم از جانب پروردگار عالمیان [۱۰۴]
 سزاوار است اینکه نگویم بر خدا مگر حق حقیقه من از جانب پروردگار شما آمده‌ام با معجزاتی پس بنی اسرائیل را با من بفرست [۱۰۵]
 فرعون گفت اگر با معجزه آمده‌ئی آنرا بیاور اگر از راستگویانی [۱۰۶]
 موسی عصا را انداخت ناگاه آن عصا از دهائی شد ظاهر و هویدا [۱۰۷]
 و دست در جیب خود درآورد ناگاه در نظر بینندگان روشنائی شدیدی هویدا گردید [۱۰۸]

صفحه : ۲۵۴

(توضیح آیات)

وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرَىٰ آمَنُوا وَاتَّقَوْا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِم بَرَكَاتٍ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ ۖ پس از بیان داستان چند نفر از انبیاء مثل هود، لوط، شعیب، صالح و کیفیت عذاب استیصالی که در اثر کفر و شرک و مخالفت پیمبران و ایداء بآنها که بقوم و اهل قریه آنان اصابت

نموده بود و منجر بهلاکت آنها گردید آیه اشاره باین مینماید که کفر و شرک آنها بود که عذاب و هلاکت آنها را ایجاب نمود یعنی علت عذاب آنها همان عمل بد آنها بود نه اینکه خدا خواسته باشد بدون اینکه خودشان سبب گردند بنده گانشان را عذاب نماید زیرا که او تعالی و تقدس برحمت رحمانیه خود و بدست قدرت بشر را آفریده لکن وقتی علت موجب آمد معلول که عذاب و هلاکت باشد از پی او خواهد آمد زیرا که سنت خدا بر اینکه استوار گردیده که بر هر عمل نیکی پاداش و ثوابی و بر هر عمل بدی کیفر و مجازاتی مترتب گردانیده (وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللَّهِ تَبْدِيلًا) سوره احزاب آیه ۶۲ و آیه بالا ارشاد بر اینکه است که همان طوری که شرک و کفر و فسق و فساد در زمین ضررهای ناگوار از تنگی معیشت و بلاها و سختی‌ها و هلاکت را ایجاب مینماید در مقابل آن ایمان و تقوی و عمل صالح بعکس است که مفتوح گردیدن برکات از آسمان و زمین را ایجاب مینماید، گویا آیه ارشاد بر اینکه است که چون خدای تعالی عالم را از ماه و خورشید و ستارگان و زمین و غیر اینها را برای نفع انسان مسخر گردانیده و معلوم است انسان وقتی شریف است که دارای ایمان و تقوی باشد یعنی علت غائی تسخیر عوالم، انسان کامل است چنانچه در حدیث قدسی خطاب برسولش نموده

(لولاك لما خلقت الافلاك)

اگر برای تو نبود ما افلاک و آسمانها را خلقت نمی نمودیم.

اینکه است که گویا علت برکات آسمان و زمین را متفرع گردانیده بر ایمان و تقوی و همان طوری که علت تسخیر آنها انسان و مؤمن کامل است علت

صفحه : ۲۵۵

برکاتیکه از آنها ناشی میگردد نیز همان مؤمن کامل است.

وَلَكِنْ كَذَّبُوا فَأَخَذْنَاهُمْ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ارشاد باین است که امم پیشینیان چون ایمان نیاوردند و پیمبران را تکذیب کردند ما بعملشان آنها را گرفتیم یعنی همین طوری که اعمال نیک علت و سبب برکات میشود که از آسمان باران ببارد و زمین منافع خود را از حبوبات و نباتات و میوه‌جات بیرون آرد کفر و تکذیب پیمبران و سفراء الهی برکات و منافع آسمان و زمین را باز میدارد. آری تمام موجودات قشون حقند (وَمَا يَعْلَمُ جُنُودَ رَبِّكَ إِلَّا هُوَ) سوره مدثر آیه ۳۴، و همه زیر فرمان او و دوست دوستان خدا و دشمن دشمنان او میباشد اگر از حق تعالی اشاره‌ئی برسد هر یک بنوبه خود دمار از روزگار کافرین و دشمنان او برمی‌آورند. و نیز اجزاء عالم همه متصل بهم و هر یک در دیگری تأثیر و تأثر مینماید زیرا که همه رو بیک مقصد شتابانند و از جمله اجزاء مهم عالم کون و فساد مخصوصا عالم طبیعت وجود بشر است که هر پدیده‌ئی که از او بروز و ظهور کند در عالم سرایت میکند اینکه است که عکس العمل او ظهور و بروز میکند حتی در آسمانها اگر اهل دهی یا شهری ایمان و تقوی در بینشان شایع گردید عکس العمل آن باز شدن درهای برکات آسمانها و زمین را نتیجه میدهد و اگر بعکس رو بفساد روند عکس العمل آنان بصورت عذاب، زلزله، آتش فشان، قحطی، بلاهای گوناگون گردیده و باز گشت بخودشان مینماید (وَأَنَّ اللَّهَ لَيْسَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ) سوره آل عمران آیه ۱۷۸، اینکه قاعده در اجتماعات بشری نیز همین تأثیر را دارد اگر امتی از قانون اجتماعی انحراف پیدا نماید آن جامعه بزودی رو بانحلال و فساد و اضمحلال خواهد رفت و بالاخره بنیستی و فناء منجر خواهد گردید.

صفحه : ۲۵۶

أَفَأَمِّنَ أَهْلَ الْقُرَىٰ أَنْ يَأْتِيَهُمْ بَأْسُنَا بَيَاتًا وَهُمْ نَائِمُونَ، تا: وَهُمْ يَلْعَبُونَ کلمه بیات و تبییت بمعنی شبیخون زدن بر دشمن و شبانه بر دشمن تاختن است و اینکه آیه و آیه بعد اشاره است بآن عذابهایی که بر کفار و مشرکین وارد گشته و گویا در مقام تهدید اهل

مکه و دیگران را خاطر نشان میکند بعدابهای امم پیشینیان که وقتی آثار عذاب آنها را دیدند و شنیدند چگونه ایمن میگردند که امثال چنان عذابهایی بآنها اصابت نکنند در صورتی که کفار در تمام اوقات شب و وقتی که در خواب استراحتند یا قبل از ظهر وقتی که مشغول کار و کسبند در همه حال در شرف بلاء و آفات میباشند.

أَفَأَمِنُوا مَكْرَ اللَّهِ فَلَا- يَا مَنْ مَكَّرَ اللَّهُ إِلَّا الْقَوْمَ الْخَاسِرُونَ مکر بمعنی اینکه است که شخص دیگری را غافل گیر گردانند آیا کفار ایمنند از اینکه در حال غفلت بعداب الهی گرفتار شوند در صورتی که نباید احدی از عذاب خدا ایمن باشد مگر کسانی که خسران و زیان بردند.

آیه مشعر بر اینکه است که احدی از عذاب خدا یعنی از عذاب ناگهانی نسزد که ایمن گردد، انسان و لو هر قدر وارسته باشد بایستی همیشه بین خوف و رجاء باشد نه از عذاب خدا ایمن شود و نه از رحمت او مأیوس زیرا که ایمن گردیدن از عذاب خدا سنجیه کسانی است که عمر خود را بغفلت گذرانیده و بامید اینکه خدا کریم است در پی هواهای نفسانی میروند و اینکه کافرین چگونه راهنما و هدایت نشدند آیا ندیدند همانطوری که امم پیشینیان که زمین را پس از جماعت هلاک شدگان بارث برده بودند در اثر مخالفت هلاک گردیدند اگر بخواهیم همان عذابهایی که بآنها اصابت نموده در باره اینان هم اجراء میگردانیم.

تِلْكَ الْقُرَى نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ أَنْبَاءِهَا وَلَقَدْ جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ الْخِ تِلْكَ الْقُرَى) مبتداء و خبر (نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ أَنْبَاءِهَا) حال، و میشود (القری) صفت (تلك) باشد و (نقص) خبر او یعنی ای رسول بر تو خواندیم

صفحه : ۲۵۷

حکایتهای قرن پیشینیان را تا اینکه قومت را خبردار گردانی از عذابهایی که دامن گیر آنها شده تا اینکه بترسند و حذر کنند و مثل آنان اصرار بر کفر و عناد نوزند زیرا که مشمولین عذاب کسانی بودند که بعد از ارسال پیمبران باز بر همان حال سابق از کفر و عناد باقی ماندند و مستمر بر تکذیب بودند (لام) در (لیؤمنوا) تأکید در نفی است یعنی اینان هرگز ایمان نمیآوردند بآنچه تکذیب مینمودند پیش از آمدن رسولان.

كَذَلِكَ يَطْبَعُ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِ الْكَافِرِينَ آیه اشاره است به اینکه که چون آنها چنین بودند خداوند بر قلوب کافرین مهر زد، آری اینکه چنین مهری است که انسان بدست اختیار خود درست کرده و خدا بقلب او میزند، و گویا در علت و سبب آن مهری که بقلب کافرین زده فرموده:

وَمَا وَجَدْنَا لِأَكْثَرِهِمْ مِنْ عَهْدٍ وَإِنْ وَجَدْنَا أَكْثَرَهُمْ لَفَاسِقِينَ مرجع ضمیر (هم) شاید همان امم گذشته گان و مبتلایان بعداب مراد باشد و مقصود از عهد میشود عهد با رسولان زمانشان باشد و میشود عهد در روز (أَلَسْتُمْ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَى) مراد باشد و بنا بر اینکه معنی تمام مشرکین و کافرین را شامل میگردد.

ثُمَّ بَعَثْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ مُوسَى بِآيَاتِنَا إِلَى فِرْعَوْنَ وَمَلَئِهِ فَظَلَمُوا بِهَا فَانظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُفْسِدِينَ مرجع ضمیر (بها) (آیاتنا) است که معنی آیه چنین شود که پس از ارسال پیمبران اولو العزم پیش یعنی نوح و ابراهیم و پیمبران دیگر ما موسی را با آیات و معجزات برسالت بسوی فرعون و اشراف قومش فرستادیم و آنان با آیات ما ستم نمودند و در آیه ظلم را بجای کفر بحساب آورده قوله تعالی (إِنَّ الشُّرْكَاءَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ) چه ظلمی است بالاتر از کفر و شرک.

و گویند فرعون اسم پادشاه مصر نبود و لقب او بود مانند خدیو که مصری‌ها

صفحه : ۲۵۸

پادشاهان خود را باین لقب میخواندند و مثل اینکه رومیان پادشاهان خود را قیصر و ایرانیان کسری و چینی‌ها فغفور مینامیدند و در

قرآن اسم فرعون موسی را ذکر نموده و گویند اهل کتاب او را قابوس گویند، و وهب گفته نام او ولید بن مصعب بوده. وَقَالَ مُوسَى يَا فِرْعَوْنُ إِنِّي رَسُولٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ، حَقِيقٌ عَلَى أَنْ لَا أَقُولُ عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ قَدْ جِئْتُكُمْ بَيِّنَاتٍ مِنْ رَبِّكُمْ الخ چون داستان حضرت موسی [ع] از ابتداء پیدایشش تا انتهاء کارش و معجزاتش بسیار مهم و بالاترین وقایع و اموری بود که در عالم بروز و ظهور نمود اینکه است که در چندین سوره از سوره‌های کلام الله نام برده شده و نیز معجزاتش بسیار مهم و در موقعی ظاهر گردیده که ضروری و بموقع واقع گردیده و چون در جاهای دیگر قدری شرح داده شده در اینجا شرحش لازم نیست. خلاصه پس از آنکه موسی با مشقاتی خود و برادرش نزد فرعون آمدند موسی گفت ای فرعون من از نزد پروردگار عالمیان با معجزه آمده‌ام و محققا بدان که نمیگویم بر خدا مگر حق و بنی اسرائیلیانرا با من بفرست.

قالَ إِنَّ كُنْتَ جِئْتَ بِآيَةٍ فَأْتِ بِهَا إِنَّ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ فرعون گفت ای موسی اگر راست میگوئی و معجزه داری بیاور. فَأَلْقَى عَصَاهُ فَإِذَا هِيَ ثُعْبَانٌ مُبِينٌ وَ نَزَعَ يَدَهُ فَإِذَا هِيَ بِيضَاءٌ لِلنَّاطِرِينَ موسی آن دو معجزه‌ئی که ابتداء از ید بیضاء و عصا باو عطا شده بود آنرا ارائه داد.

عصا را انداخت ناگاه اژدهای بسیار بزرگی شد و اینکه منافات ندارد با آنجا که در وصف عصا فرموده (فَلَمَّا رَأَاهَا تَهْتَزُّ كَأَنَّهَا جَانٌ وَلَّى مُدْبِرًا) جان بمعنی مار کوچک است شاید در کوه طور کوچک نمودار گردید که موسی نترسد و در مقابل فرعون مار عظیم گردید که بلکه فرعون و تابعینش حذر کنند.

صفحه : ۲۵۹

[سوره الأعراف (۷): آیات ۱۰۹ تا ۱۲۶]

اشاره

قالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِ فِرْعَوْنَ إِنَّ هَذَا لَسَاحِرٌ عَلِيمٌ (۱۰۹) يُرِيدُ أَنْ يُخْرِجَكُمْ مِنْ أَرْضِكُمْ فَمَا ذَا تَأْمُرُونَ (۱۱۰) قَالُوا أَرْجِهْ وَأَخَاهُ وَأَرْسِلْ فِي الْمَدَائِنِ حَاشِرِينَ (۱۱۱) يَا تُوتُوكَ بِكُلِّ سَاحِرٍ عَلِيمٍ (۱۱۲) وَ جَاءَ السَّحَرَةُ فِرْعَوْنَ قَالُوا إِنَّ لَنَا لَأَجْرًا إِنْ كُنَّا نَحْنُ الْغَالِبِينَ (۱۱۳) قَالَ نَعَمْ وَإِنَّكُمْ لَمِنَ الْمُقَرَّبِينَ (۱۱۴) قَالُوا يَا مُوسَى إِمَّا أَنْ تُلْقَى وَ إِمَّا أَنْ نَكُونَ نَحْنُ الْمُلْقِينَ (۱۱۵) قَالَ أَلْقُوا فَلَمَّا أَلْقَوْا سَحَرُوا أَعْيُنَ النَّاسِ وَ اسْتَرْهَبُوهُمْ وَ جَاؤُ بِسِحْرِ عَظِيمٍ (۱۱۶) وَ أَوْحَيْنَا إِلَى مُوسَى أَنْ أَلْقِ عَصَاكَ فَإِذَا هِيَ تَلْقَفُ مَا يَأْفِكُونَ (۱۱۷) فَوَقَعَ الْحَقُّ وَ بَطَلَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (۱۱۸)

فَعُلبُوا هُنَالِكَ وَ انْقَلَبُوا صَاحِرِينَ (۱۱۹) وَ أَلْقَى السَّحَرَةُ سَاجِدِينَ (۱۲۰) قَالُوا آمَنَّا بِرَبِّ الْعَالَمِينَ (۱۲۱) رَبِّ مُوسَى وَ هَارُونَ (۱۲۲) قَالَ فِرْعَوْنُ آمَنْتُمْ بِهِ قَبْلَ أَنْ آذَنَ لَكُمْ إِنَّ هَذَا لَمَكْرٌ مَكْرَتُمُوهُ فِي الْمَدِينَةِ لِتُخْرِجُوا مِنْهَا أَهْلَهَا فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ (۱۲۳) لَأُقَطِّعَنَّ أَيْدِيَكُمْ وَ أَرْجُلَكُمْ مِنْ خِلَافٍ ثُمَّ لَأُصِيبَنَّكُمْ أَجْمَعِينَ (۱۲۴) قَالُوا إِنَّا إِلَى رَبِّنَا مُنْقَلِبُونَ (۱۲۵) وَ مَا نَنقِمُ مِنْآ إِلَّا أَنْ آمَنَّا بِآيَاتِ رَبِّنَا لَمَّا جَاءَتْنا رَبَّنَا أَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا وَ تَوَفَّنَا مُسْلِمِينَ (۱۲۶)

صفحه : ۲۶۰

[ترجمه]

اشراف قوم فرعون گفتند موسی ساحری است دانا [۱۰۹]

میخواهد شما را از زمینتان خارج گرداند اکنون دستور شما چیست [۱۱۰]

گفتند امر موسی و برادرش را تأخیر انداز و در شهرها جماعتی را بفرست که نزد تو ساحرها را جمع کنند [۱۱۱]

و بیاورند نزد تو هر ساحر دانائی را [۱۱۲]

و ساحرها (چون) نزد فرعون آمدند گفتند برای ما اجری است اگر غالب گردیم [۱۱۳]

فرعون گفت آری و حقیقه نزد من از مقربان خواهید بود [۱۱۴]

ساحرها گفتند ای موسی تو اول عصای خود را میاندازی یا ما بوده باشیم اندازنده سحر خود [۱۱۵]

موسی گفت اول شما بیندازید، پس چون ساحرها آلات سحر خود را انداختند چشمهای مردم را سحر کردند و آنها را ترسانیدند و سحر بزرگی آوردند [۱۱۶]

و ما بموسی وحی کردیم که عصای خود را بینداز پس آن عصا فرو میرد آنچه را که ساحرها تزویر کرده بودند [۱۱۷]

پس حق اقع گردید و آنچه را که (سحره) عمل کرده بودند باطل گردید [۱۱۸]

و در آنجا ساحرها مغلوب گردیدند و برگشتند در حالیکه خوار شدگان بودند [۱۱۹]

و ساحرین برو افتادند در حالیکه سجده کننده گان بودند [۱۲۰]

گفتند ایمان آوردیم پروردگار عالمیان [۱۲۱]

پروردگار موسی و هارون [۱۲۲]

فرعون بساحرها گفت ایمان آوردید بموسی پیش از آنکه بشما اذن بدهم همانا اینکه مگری است که در شهر ساخته‌اید تا اینکه اهلش را از شهر خارج گردانید و بزودی خواهید دانست [۱۲۳]

البته دستها و پایهای شما را بر خلاف یکدیگر قطع میکنم پس از آن شما را تمامتان را بدار میزنم [۱۲۴]

ساحرین گفتند ما بسوی پروردگارمان گروندگانیم [۱۲۵]

و چرا از ما انتقام بکشی مگر اینکه ما بآیات پروردگار خود ایمان آورده‌ایم چون آمد بر ما پروردگا ما (یعنی بر ما حق ظاهر گردید) ما ایمان آوردیم و ای پروردگار ما بر ما بریز صبر و شکیبائی و ما را بمیران در حالیکه از تسلیم شدگان باشیم [۱۲۶]

صفحه : ۲۶۱

(توضیح آیات)

قال المَلَأُ مِنْ قَوْمِ فِرْعَوْنَ إِنَّ هَذَا لَسَاحِرٌ عَلِيمٌ يُرِيدُ أَنْ يُخْرِجَكُمْ مِنْ أَرْضِكُمْ فَمَا ذَا تَأْمُرُونَ، تا سه آیه بعد ترجمه آیات شده و واضح است و محتاج توضیح نیست، چنانچه گفته شد داستان موسی ع و فرعون در آیات مکرر آمده و در سوره شعراء شرح آن تا اندازه‌ئی بیان شده تکرار نشود.

خلاصه مفسرین در حالات فرعون و داستان آمدن موسی و هارون نزد او چنین گفته‌اند که فرعون از جماعت قبطیان بود و چهار صد سال عمر کرد و در اخبار آمده که در اینکه مدت هیچ ضرری و آفتی و مرضی بوی اصابت نمود حتی هیچ کثافتی مثل اخلاط سینه و بینی از وی دیده نمیشد و بیشتر طعام و خوراک او مویز بود که ثقل نداشته باشد و دعوی خدائی مینمود و مردم او را پرستش مینمودند.

موسی و هارون چون بامر خدا مأمور بر هدایت وی گردیدند مدتی بر در سرای او اقامت نمودند و چون با لباس خشن و بهیئت

درویشی بر در بارگاه او زیست مینمودند کسی را جرئت آن نبود که بفرعون خبر بدهد.

بروایتی موسی [ع] با لباس پشمین و طنابی بکمر خود بسته بود و نعلینی در پا و عصائی بدست گرفته درب خانه فرعون نشسته بود تا یکروز مردی که برای فرعون مسخره گی مینمود بچنین لباسی بر فرعون وارد گردید و بطور مسخره گی گفت دو نفر گدا بر درب سلطان ایستاده و میگویند ما پیمبر و از جانب خدا برای هدایت فرعون آمده‌ایم، فرعون تعجب کرد و گفت چه میگوئی گفت مدتی است که اینها بر در بارگاه هستند و چنین ادعاء میکنند که ما پیمبریم و حال که من آمدم بمن گفتند که اینکه خبر را برسانم فرعون چون اینکه سخن را شنید بر خود بلرزید و گفت اینها را بیاورید بینم چه میگویند

صفحه : ۲۶۲

وقتی موسی و هارون [ع] نزد فرعون آمدند فرعون رو بموسی کرد و گفت تو کیستی گفت من رسولم از جانب پروردگار عالمیان و گفتگوئی بین موسی و فرعون بمیان آمد و بیان آنرا در جاهای دیگر تا اندازه‌ئی نموده‌ایم.

خلاصه فرعون گفت بچه دلیل و بیّنه دعوی پیمبری میکنی وقتی موسی ع دو معجزه خود را ارائه داد جماعت اطرافیان فرعون گفتند اینکه ساحر دانائی است میخواهد شما را از مملکت خودتان خارج گرداند بفرست در اطراف ساحرین ماهر را جمع آوری کن که با او معارضه کنند.

و چون ظاهرا در هر زمانی معجزه پیمبر آنزمان بایستی از قبل هنر و صنعت اهل آنزمان باشد تا اینکه اهل خبره باشند و معجزه که عمل خدائی است و خارق العاده بشمار میرود از عمل دست کرد بشر امتیاز داشته باشد چنانچه در زمان موسی [ع] علم سحر بین مردم شیوع داشت و ساحرین ماهر در آنوقت بسیار بودند، و در زمان عیسی بن مریم [ع] علم طب بدرجه کمال رسیده بود از قبل افلاطون الهی و غیر او، و در زمان سید ما نبی خاتم صلی الله علیه و آله و سلم ادبیات بین اعراب مخصوصا اعراب مکه رواج داشت که چه قصیده‌ها و داستانها و اشعار و غیر اینها گفته بودند و هفت قصیده برجسته آنرا بر دیوار خانه کعبه نصب کرده بودند که آنرا (سبعه معلقه) می‌نامیدند و آن اشعار چاپ شده و شرح نموده‌اند و چون قرآن نازل شد خجل شدند و ضبط نمودند.

اینکه بود که معجزه موسی در اول مرتبه عصا و ید بیضاء شد و در معرض نمایش آورد، و معجزه عیسی مرده زنده کردن و از گل پرنده ساختن و بآن نفخه دمیدن ظاهر گردید و اسم آن پرنده را عبری (خفّاش) و بفارسی شب کور مینامند و خداوند فرق بسیار بین آن و سایر طیور قرار داده من جمله اینکه آنرا طائر ولود مینامند، و عمده معجزه باقیه رسول خاتم صلی الله علیه و آله و سلم از سنخ کلام و قرآن گردیده که اعراب با آن فصاحت و بلاغتی که داشتند در مقام تحدی نتوانستند مثل آیه‌ئی از قرآن بیاورند اگر میتوانستند با آن ضدیت و کبر و نخوتی که

صفحه : ۲۶۳

داشتند البته می‌آوردند حتی بجنگ و خون ریزی و اسارت و جزیه راضی شدند و نتوانستند با آوردن یک سوره کوچک یا یک آیه با قرآن معارضه کنند و خود را از اینکه زحمات برهاند و اگر کرده بودند مسلم بجهانیان اعلان مینمودند و خبر آن فاش گردیده بود. قالوا یا موسی إِمَّا أَنْ تُلْقَىٰ وَ إِمَّا أَنْ نَكُونَ نَحْنُ الْمُلْقِينَ، قَالَ أَلْقُوا وقتی فرعون عمل سحر خود را بمرتبه کمال رسانید و در مقام معارضه با موسی تمام ساحرین گفتند ای موسی تو اول عمل خود را نمایش میدهی یا ما سحر خود را ظاهر گردانیم موسی [ع] گفت شما اول ببندازید.

فَلَمَّا أَلْقُوا سَحَرُوا أَعْيُنَ النَّاسِ وَ اسْتَرْهَبُوهُمْ وَ جَاءُوا بِسِحْرِ عَظِيمٍ در اینکه آیه حق تعالی دو مطلب خاطر نشان نموده یکی سحر سحره فرعون در چشم مردم تأثیر نمود، و در جای دیگر فرموده (و یخیل) در تخیل آنها تأثیر نموده اشاره به اینکه که عمل سحر واقعیت و

حقیقت خارجی ندارد چیز موهومی در خیال مردم در می‌آورد اینکه بود که سحر در مردم ایجاب ترس نمود زیرا که ترس از قوه خیال ناشی می‌گردد و بروز مینماید، و دیگر اینکه سحر آنها را بسحر بزرگ بشمار آورده اشاره به اینکه که سحر آنها خیلی کامل بود.

وَ أَوْحِنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ أَنْ أَلْقِ عَصَاكَ فَإِذَا هِيَ تَلْقَفُ مَا يَأْفِكُونَ وَتَمَامِ قُوَىٰ وَ جَدِيتِ انْجَامِ دادند بموسی [ع] خطاب میرسد عصا را بینداز وقتی موسی عصا را انداخت همان طوری که در آیات دیگر آمده عصا اژدهائی می‌گردد و میبلعد و فرو میرد آنچه را که ساحرین بدروغ بدون واقعیت بمردم نمایانند، و گفته‌اند که اژدها دهن باز کرد و بمردم حمله نمود و رو بفرعون کرد که فریاد مردم بلند شد و فرعون بموسی قسم داده بحق آنکسی که از قبل او رسالت داری بگیر او را موسی دهن اژدها را می‌گیرد و عصا بحال اول برمی‌گردد.

صفحه : ۲۶۴

فَوَقَّعَ الْحَقُّ وَبَطَلَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ آری وقتی حق آمد (زَهَقَ الْبَاطِلُ) چگونه باطل در مقابل حق تواند ایستادگی کند زیرا که حق مقابل و ضد باطل است اینکه بود که معجزه عصاء که حق و واقع بود ظاهر گردید و تمام اسباب عمل باطل ساحرین را نابود گردانید که هیچ اثری از آن باقی نگذارد.

وَ أَلْقَى السَّحْرَةَ سَاجِدِينَ، قَالُوا آمَنَّا بِرَبِّ الْعَالَمِينَ، رَبِّ مُوسَىٰ وَ هَارُونَ (وَ أَلْقَى) را ماضی بصیغه مجهول آورده گویا سحره وقتی چنین دیدند از هیبت آن اژدها بزمین افتاده شدند در حالیکه سجده کنان بودند، هیبت اژدها از یکطرف، القاء نور عظمت الهی از طرف بالا چنان آنانرا از خود بی خود نمود که فرعون و مملکت او را زیر پا گذاشتند.

آری وقتی نور ایمان از افق قلب طلوع نمود تاریکی جهل و کبر و خود خواهی و خود پسندی و تمام مفاسد اخلاقی که در اثر تاریکی کفر در قلب نفوذ نموده را بالمزه محو می‌گرداند اینکه بود که وقتی ساحرین فهمیدند و بعین الیقین آثار قدرت و عظمت الهی را مشاهده نمودند بی اختیار بسجده افتاده و دیگر هیبت فرعون جلوگیر آنها نشد و گفتند (آمَنَّا بِرَبِّ الْعَالَمِينَ) و از سر خلوص اظهار نمودند که ما پروردگار موسی و هارون ایمان آوردیم، شاید تخصیص آنها پروردگار موسی و هارون پس از اظهارشان پروردگار عالمین برای رفع توهم حاضرین بوده که گمان نکنند مقصود آنها فرعون می‌باشد و از ترس مغلوب شدن چنین اظهار کرده باشند که در شکنجه فرعون واقع نشوند.

قَالَ فِرْعَوْنُ آمَنْتُمْ بِهِ قَبْلَ أَنْ آذَنَ لَكُمْ إِنَّ هَذَا لَمَكْرٌ مَّكْرُتُمْ فِي الْمَدِينَةِ لِتُخْرِجُوا مِنْهَا أَهْلَهَا فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ وقتی فرعون چنین خود را رسوا و مغلوب دید و ترسید که اهلهش ایمان آورند در مقام تهدید برآمد، شاید اول خواست آنها را باشتباه اندازد و چنین وانمود کرده که عمل موسی آنها را از اقسام سحر بشمار می‌رود و اینکه تمهیدی است

صفحه : ۲۶۵

که چنین وانمود کرده که عمل موسی آنها را از اقسام سحر بشمار می‌رود و اینکه شما ساحرین در همین شهر مصر با موسی مخفیانه تدبیر نموده‌اید و با هم همدست شده‌اید که اهل اینکه مملکت را از شهرشان خارج گردانید و جانشین آنها شوید و چون پیش از اینکه شما اذن بدهم ایمان آوردید دستها و پاهای شما را بر خلاف هم می‌برم یعنی اول دست راست و پای چپ شما را می‌برم و سپس دست چپ و پای راستان را می‌برم و بعد شما را بدار می‌زنم.

قَالُوا إِنَّا إِلَىٰ رَبِّنَا مُتَقَلِّبُونَ الخ ساحرین چون ایمان در قلبشان رسوخ نموده (مثل جبال راسخات) از تهدیدات فرعون هیچ اندیشه نمودند گفتند ما بسوی پروردگارمان بازگشت کنند گانیم و ای فرعون برای چه از ما انتقام میکشی مگر برای اینکه بآیات

پروردگار خودمان ایمان آورده‌ایم.

رَبَّنَا أَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا وَ تَوَفَّنَا مُسْلِمِينَ ساحرین چنان ایمان در قلب آنها نفوذ نمود که از اینکه تهدیدات سخت فرعون هیچ اندیشه نمودند و در مقام مناجات از پروردگارشان صبر و شکیبائی طلبیدند و اینکه با اسلام و تسلیم بمیرند. کسیکه ایمان سچی او گردید و در عمل ثابت قدم شد بایستی چنین باشد چنانچه شهدای راه حق تعالی در مقام شکنجه و بلاء نه بفکر جانشان بودند و نه مال و نه اولاد آنچه داشتند در راه خدا فداء میدادند و هیچ باک نداشتند.

صفحه : ۲۶۶

[سوره الاعراف (۷): آیات ۱۲۷ تا ۱۳۶]

اشاره

وَ قَالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِ فِرْعَوْنَ أَتَنْذَرُ مُوسَى وَ قَوْمَهُ لِيَفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ وَ يَذْرُوكَ وَ آلِهَتَكَ قَالَ سَنُقْتِلُ أَبْنَاءَهُمْ وَ نَسْتَحْيِي نِسَاءَهُمْ وَ إِنَّا فَوْقَهُمْ قَاهِرُونَ (۱۲۷) قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ اسْتَعِينُوا بِاللَّهِ وَ اصْبِرُوا إِنَّ الْأَرْضَ لِلَّهِ يُورِثُهَا مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَ الْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ (۱۲۸) قَالُوا أُوذِينَا مِنْ قَبْلِ أَنْ تَأْتِيَنَا وَ مِنْ بَعْدِ مَا جِئْتَنَا قَالَ عَسَى رَبُّكُمْ أَنْ يُهْلِكَ عِدْوَكُمْ وَ يَسْتَخْلِفَكُمْ فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ (۱۲۹) وَ لَقَدْ أَخَذْنَا آلَ فِرْعَوْنَ بِالسِّنِينَ وَ نَقَصَ مِنَ الثَّمَرَاتِ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ (۱۳۰) فَإِذَا جَاءَتْهُمْ الْحَسَنَةُ قَالُوا لَنَا هَذِهِ وَ إِنِ تَصَبَّ بِهُمْ سَيِّئَةٌ يَطَّيَّرُوا بِمُوسَى وَ مَنْ مَعَهُ إِلَّا إِنَّمَا طَائِرُهُمْ عِنْدَ اللَّهِ وَ لَكِنْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ (۱۳۱)

وَ قَالُوا مَهْمَا تَأْتِنَا بِهِ مِنْ آيَةٍ لِنَسْحَرَنَّ بِهَا فَمَا نَحْنُ لَكَ بِمُؤْمِنِينَ (۱۳۲) فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمُ الطُّوفَانَ وَ الْجَرَادَ وَ الْقُمَّلَ وَ الصَّفَادَ وَ الدَّمَ آيَاتٍ مُفْصَلَاتٍ فَاسْتَكْبَرُوا وَ كَانُوا قَوْمًا مُجْرِمِينَ (۱۳۳) وَ لَمَّا وَقَعَ عَلَيْهِمُ الرَّجْزُ قَالُوا يَا مُوسَى ادْعُ لَنَا رَبَّكَ بِمَا عَاهَدَ عِنْدَكَ لِئِنْ كَشَفْتَ عَنَّا الرَّجْزَ لَنُؤْمِنَنَّ لَكَ وَ لَنُرْسِلَنَّ مَعَكَ بَنِي إِسْرَائِيلَ (۱۳۴) فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُمْ الرَّجْزَ إِلَى أَجْلِ هُمْ بِالْغُوهِ إِذَا هُمْ يَنْكُثُونَ (۱۳۵) فَاتَّقَمْنَا مِنْهُمْ فَأَغْرَقْنَاهُمْ فِي الْيَمِّ بِأَنَّهُمْ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَ كَانُوا عَنْهَا غَافِلِينَ (۱۳۶)

صفحه : ۲۶۷

[ترجمه]

جماعتی از بزرگان قوم فرعون بوی گفتند آیا میگذاری موسی و قومش را تا در زمین فساد کنند و واگذار موسی تو را و خدایان تو را فرعون گفت بزودی پسرهای آنها را میکشم و زنهای آنها را زنده میگذارم و همانا من فوق آنها و مسلط بر آنها میباشم [۲۲۷] موسی بقومش گفت از خدا طلب یاری بجوئید و صبر کنید زیرا که زمین ملک خدا است بارش میدهد بهر کس که بخواهد از بندگانش و عاقب نیکو مخصوص پرهیزکاران است [۱۲۸]

قوم موسی گفتند ما پیش از اینکه تو بیائی در شکنجه و اذیت بودیم و بعد از آنکه بر ما آمدی در شکنجه و اذیت میباشیم موسی گفت امیدوار باشید که پروردگار شما دشمن شما را هلاک گرداند و شما را در زمین جانشین قرار دهد پس ببیند که چگونه عمل خواهید نمود [۱۲۹]

و حقیقه ما فرعونیان را گرفتیم بقحطی و خشک سالی و نقص میوه‌جات شاید آنها متذکر گردند [۱۳۰]

پس وقتی که برای آنها امر نیکی میآمد میگفتند برای ما است اینکه ارزانی و وقتی امر ناگواری پیش میآمد بموسی و آنهائیکه با او

بودند فال بد میزدند آگاه باش جز اینکه نیست که فال بد آنها نزد خدا است (که پاداش عمل آنها است) و لکن بیشتر آنها نمیدانند [۱۳۱]

فرعونیان بموسی گفتند هر چه تو آیتی بر ما بیاوری که ما را بآن سحر کنی ما بتو ایمان نخواهیم آورد [۱۳۲]
پس بر آنان فرستادیم طوفان و ملخ و شپش و وزغ و خون در حالتی که اینها آیات قدرت ما بود آشکارا پس استکبار کردند و آنها جماعت گنهکاران بودند [۱۳۳]

و چون بلائی بر آنها واقع میگردید میگفتند ای موسی بخوان پروردگارت را بآنچه عهد کرده است با تو که اگر اینکه بلاء را از ما رفع گردانی البته ما بتو ایمان آوریم و بنی اسرائیل را با تو میفرستیم [۱۳۴]

پس چون بلاء را از آنها بر میداشتیم تا مدتی که آنها رسیده بآن مدت ناگاه نقض عهد کردند و برگشتند [۱۳۵]
پس ما از آنها انتقام کشیدیم و آنها را در دریا غرق گردانیدیم بسبب آنکه آنها آیات ما را تکذیب کردند و بودند از پاداش آن غافل [۱۳۶]

صفحه : ۲۶۸

(توضیح آیات)

وَقَالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِ فِرْعَوْنَ أَتَدْرُ مُوسَى وَقَوْمَهُ لِيُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ وَيَذَرُكَ وَالْهَتَكَ قَالَ سَيُنْقَلِبُ أَبْنَاءَهُمْ وَنَسْتَحْيِي نِسَاءَهُمْ وَإِنَّا فَوْقَهُمْ قَاهِرُونَ وقتی جماعت فرعونیان و قبطیان دیدند مغلوب گردیدند و معجزه موسی فوق تدبیر آنان گردید و ساحرین نتوانستند با حجت خدائی معارضه کنند، و شاید قوم موسی ع بنی اسرائیلیین زیاد شده بودند و بموسی ایمان آوردند فرعونیان ترسیدند و بفرعون پیش نهاد کردند که اگر متعرض موسی و قومش نشوی عدد آنها زیاد میگردد و در زمین مصر فساد میکنند آنوقت مردم دور او را میگیرند و تو را و خدایان تو را وامیگذارند و بایستی علاج آنها را بکنی.

از بعضی از مفسرین است که گفته آنچه از آیات دیگر برمیآید فرعون خود را پروردگار زمین میدانسته، در سوره نازعات آیه ۲۴ مقول قول او است (أَنَا رَبُّكُمْ الْأَعْلَى) در جای دیگر (مَا عَلِمْتُمْ لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرِي) غیر از خودم معبود دیگری برای شما سراغ ندارم، از اینکه آیات معلوم میشود که برای خودش معبود دیگری نگرفته بود، و ممکن است جمع بین اینکه دو آیه با (وَيَذَرُكَ وَالْهَتَكَ) که قوم فرعون باو میگفتند مقصود آنها از الهه کواکب یا خورشید و موجودات آسمانی بوده، و شاید فرعون معتقد بآنها بوده و خود را خدای زمین میدانسته نه خدای تمام عالم.

[پایان] خلاصه فرعون از آن کبر و غروری که داشت در پاسخ آنها گفت بزودی پسران آنها را میکشم و زنهای آنان را زنده میگذارم و من غالب و قاهر بر آنها میباشم، آری فرعون بسلطنت و استیلای بی اصل خود مغرور گردید و آن ملعون ندانست که (يُدُّ اللَّهُ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ) دست قدرت الهی بالای دست آنها است

صفحه : ۲۶۹

قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ اسْتَعِينُوا بِاللَّهِ وَاصْبِرُوا إِنَّ الْأَرْضَ لِلَّهِ يُورِثُهَا مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ وقتی بنی اسرائیلیان سخن فرعون را شنیدند ترسیدند موسی آنها را امر بصبر نمود و گفت از خدا طلب یاری کنید و آنها را امیدوار نمود و گفت زمین ملک خدا است و در تحت قبضه او است و هر کس را بخواهد وارث زمین میگرداند و عاقبت نیکو نصیب پرهیزکاران است.

قَالُوا أُوذِينَا مِنْ قَبْلِ أَنْ تَأْتِيَنَا وَ مِنْ بَعْدِ مَا جِئْنَا قَالَ عَسَى رَبُّكُمْ الْخ ترجمه آیه شده گویا بنی اسرائیل قبلا امیدوار بودند که برای آنها

فرجی برسد و از تحت شکنجه فرعون و قبطیان نجات پیدا کنند وقتی موسی با معجزه بمصر آمد و ایمان آوردند همیشه منتظر بودند که موسی غالب گردد و تخت و تاج فرعون را بباد فناء بدهد وقتی تهدیدات فرعون را شنیدند و عمل پیش را میدانستند که پسران آنها را میکشت و دختران را زنده می‌گذاشت گویا از نجاتشان از دست فرعون ناامید گردیدند و بموسی اینکه طور شکایت میکردند که پیش از اینکه تو بیائی ما در عذاب فرعون بودیم حالا هم که تو آمده‌ئی همین طور می‌باشیم، اینکه بود که موسی وعده نزدیک بآنها داد که مطمئن باشید پروردگار شما بزودی دشمن شما را هلاک خواهد نمود و شما را جانشین آنها میگرداند و شما منتظر فرجتان باشید پس مینگرد که شما چگونه عمل میکنید یعنی آیا شکر میکنید یا کفران نعمت مینمائید.

وَلَقَدْ أَخَذْنَا آلَ فِرْعَوْنَ بِالسِّنِينَ وَنَقَصْنَا مِنَ الثَّمَرَاتِ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ (لقد) را برای تأکید و تقریب ماضی میآورند و در آن قسم مندرج است و (سنین) جمع سنه و کنایه از قحطی است یعنی آل فرعون را بقحطی و خشک سالی و کمی میوه‌جات گرفتیم که شاید آنها یادآور شوند که اینکه بلاء در اثر تکذیب موسی و کفر و معاصی آنها است، و شاید از راه بیچارگی رو بحق تعالی آرند و توبه کنند لکن بقدری کفر و کبر و لجاجت صفحه قلب آنان را تاریک

صفحه : ۲۷۰

گردانیده بود که در عوض تذکر قلبشان فاسدتر گردیده و بر ضد ایشان افزوده شده بود که بآمدن موسی قال بد میزدند. فَإِذَا جَاءَتْهُمْ الْحَسَنَةُ قَالُوا لَنَا هَذِهِ وَإِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ يَطَّيَّرُوا بِمُوسَى وَمَنْ مَعَهُ قَبْطِيَانِ یعنی اهل فرعون وقتی نعمت و فراخی بآنها میرسید نسبت باقبال خود میدادند وقتی بلاء و آفتی بآنان اصابت مینمود بموسی و مؤمنین نسبت میدادند و فال بد میزدند و میگفتند از شومی موسی است که در شهر ما اینکه طور پیش آمدها میشود دیگر نمیدانستند اینکه عذابهای است که از اثر اعمال بد خودشان است که دامن گیرشان شده.

أَلَا إِنَّمَا طَائِرُهُمْ عِنْدَ اللَّهِ وَلَكِنْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ شاید مقصود از آیه چنین باشد یعنی آگاه باشید جز اینکه نیست که بهره‌ئی که اینها از شرّ و شانس بد دارند از عذابهای است که برای آنها آماده شده و ذخیره گردیده که بآن خواهند رسید نزد خدا است لکن بیشترین آنها نمیدانند، معلوم میشود بعضی از آنها میدانستند که قحطی و عذابهای دیگر که بآنها اصابت مینماید از شومی خود آنها است لکن اظهار نمی نمودند.

وَقَالُوا مَهْمَا تَأْتِنَا بِهِ مِنْ آيَةٍ لِنَسْحَرَنَّ بِهَا فَمَا نَحْنُ لَكَ بِمُؤْمِنِينَ فرعونیان بموسی گفتند که هر چه بیاوری از معجزه برای اینکه ما را سحر کنی بآن معجزه ما بتو ایمان نخواهیم آورد غرضشان اینکه بود که موسی طمع از ایمان آنها ببرد و آنها را رها کند. فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمُ الطُّوفَانَ وَالْجَرَادَ وَالْقُمَّلَ وَالضَّفَادِعَ وَالْدَّمَ آيَاتٍ مُفْصَلَاتٍ فَاسْتَكْبَرُوا وَكَانُوا قَوْمًا مُجْرِمِينَ (راغب) گفته کلمه طوفان بمعنی هر حادثه‌ئی است که بانسان احاطه کند. و در مجمع البحرین است که طوفان بمعنی سیلی است که زمین را در خود غرق کند و اصل آن از ماده طوفه است بمعنی طواف و دور زدن است. در تفسیر میزان گفته کلمه (قُمَّل) بضم قاف و تشدید میم بگفته بعضی

صفحه : ۲۷۱

بمعنی میمونهای درشت هیکل و بقول بعضی بمعنی مگسهای ریز است، و بفتح قاف و سکون میم بمعنی شپش معروف است (جراد و ضفدع و دم) بترتیب بمعنای ملخ و قورباغه و خون است، کلمه (مفصلات) تفصیل بمعنی جدا جدا کردن اجزاء یک شیئی متصل است که لازمه آن تمایز هر چیزی است از اجزاء دیگر و باین معنی از (آیات مفصلات) چنین استفاده میشود که معجزاتی که از موسی ع برای قوم فرعون ظاهر میشد یکجا و یکدفعه نبوده و هر یک جدا از دیگری در موقعش واقع میگردد و اینکه خود دلیل بر

اینکه است که اینها آیاتی بوده الهی زیرا اگر یک دفعه واقع میگردید ممکن بود خیال کنند اینکه یک امری است اتفاقی و جزافی و ربطی بموسی و دعای او ندارد.

و آیه بعد شاهد بر اینکه است که مفسّلات بهمین معنایی است که گفته شد زیرا از آیه بعد استفاده میشود که هر کدام از اینکه آیات را موسی ع خبر میداد و وقتی مبتلا میگردیدند دست بدامن موسی میزدند که دعا کند عذاب از آنها رفع شود و با موسی [ع] عهد می‌بستند که اگر اینکه بلاء از آنها رفع گردد ایمان می‌آورند و دست از بنی اسرائیل برداشته و آنها را باو بسپارند ولی وقتی بدعای موسی عذاب از آنها برداشته میشد عهد خود را میشکستند.

فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُمْ الرِّجَرَ إِلَىٰ أَيْحِلٍ هُمْ بِالْغُوهِ إِذَا هُمْ يَنْكُثُونَ (نکث) بمعنی عهد شکستن است و جمله (إِلَىٰ أَيْحِلٍ هُمْ بِالْغُوهِ) متعلق بجمله (کشفنا) است و از اینکه دو جمله برمیآید عهدهایی که بین موسی و قوم فرعون میگذشت مؤجل و تا مدت معینی ادامه داشت نه دائمی زیرا که اگر موسی [ع] میگفت خداوند اینکه عذاب را از شما بر میدارد بشرطی که ایمان آورید و بنی اسرائیل را با من روانه کنید و بآن اضافه نمینمود که اگر تا فلان مدت ایمان نیاوردید و بعهد خود وفاء نکردید عذاب مرتفع نخواهد گردید عذاب دائمی میگردید، و همچنین اگر بنی اسرائیل با وی عهد می‌بستند آنها نیز عهد خود را محدود بمدت معین میکردند، اینکه است که آیه میفرماید پس از آنکه عذاب

صفحه : ۲۷۲

برداشته میشد آنها عهدی که با موسی [ع] بسته بودند میشکستند. [پایان] فَانْتَقَمْنَا مِنْهُمْ فَأَغْرَقْنَاهُمْ فِي الْيَمِّ بِأَنَّهُمْ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَكَانُوا عَنْهَا غَافِلِينَ وقتی با اینکه همه آیات نه گانه بر فرعون و فرعونیان حجت تمام گردید و ظلم و ستم را بانتها رسانیدند ما از آنان انتقام کشیدیم و آنان را در دریای رود نیل غرق گردانیدیم بسبب آنکه آیات ما را تکذیب نمودند و از آنان عذاب یا آیات ما و معجزات موسی [ع] غافل بودند بروایتی موسی پس از اینکه غالب بر سحره گردید بیست سال بین بنی اسرائیل در مصر اقامت نمود و آیات مبینات مفسّلات را بر فرعونیان که پس از هر معجزه‌ئی که از موسی میدیدند ظاهر میگردانید و بین آیات یعنی معجزه‌ها جدائی میانداخت برای اینکه آنان را امتحان نماید و ببیند که آنها بآن عهدی که با موسی بسته بودند که ایمان آرند پایداری میکنند یا نکث عهد مینمایند (ما) در (بما عهد عندك) در آیه بالا مصدریه است یعنی بعهد نبوت و یا متعلق است بقوله (ادعُ لَنَا رَبِّكَ) یعنی بخوان برای ما پروردگارت را بحق عهدی که با تو بسته، یا بآیه قسم است یعنی بحق پروردگارت و آن عهدی که با تو بسته است اگر اینکه بلاء را از ما رفع کنی البته بتو ایمان می‌آوریم و بنی اسرائیل را با تو میفرستیم (إِذَا هُمْ يَنْكُثُونَ) جواب (لَمَّا) است یعنی وقتی آن عذاب از آنها برداشته میشد آنها عهدشان را میشکستند (فَانْتَقَمْنَا مِنْهُمْ فَأَغْرَقْنَاهُمْ فِي الْيَمِّ) چون آنها چنین کردند ما از آنها انتقام کشیدیم و در دریا غرقشان کردیم.

صفحه : ۲۷۳

[سوره الأعراف (۷): آیات ۱۳۷ تا ۱۴۳]

اشاره

وَأَوْرَثْنَا الْقَوْمَ الَّذِينَ كَانُوا يُسْتَضَعُونَ مَشَارِقَ الْأَرْضِ وَمَغَارِبَهَا الَّتِي بَارَكْنَا فِيهَا وَتَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ الْحُسْنَىٰ عَلَىٰ بَنِي إِسْرَائِيلَ بِمَا صَبَرُوا وَدَمَرْنَا مَا كَانُوا يَصْنَعُونَ فِرْعَوْنَ وَقَوْمَهُ وَمَا كَانُوا يَعْرِشُونَ (۱۳۷) وَجَاوَزْنَا بِبَنِي إِسْرَائِيلَ الْبَحْرَ فَأَتَوْا عَلَىٰ قَوْمٍ يَعْكُفُونَ عَلَىٰ أَصْنَامٍ

لَهُمْ قَالُوا يَا مُوسَى اجْعَلْ لَنَا إِلَهًا كَمَا لَهُمْ آلِهَةٌ قَالَ إِنَّكُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُونَ (۱۳۸) إِنَّ هَؤُلَاءِ مَثَبٌ مَّا هُمْ فِيهِ وَبَاطِلٌ مَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ (۱۳۹) قَالَ أَعْيَرَ اللَّهُ أَبْغِيكُمْ إِلَهًا وَهُوَ فَضَّلَكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ (۱۴۰) وَإِذْ أَنْجَيْنَاكُمْ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ يُقْتُلُونَ أَبْنَاءَكُمْ وَ يَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ وَ فِي ذَلِكُمْ بَلَاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ (۱۴۱)

وَ وَاَعَدْنَا مُوسَى ثَلَاثِينَ لَيْلَةً وَ اَتَمَمْنَاهَا بِعَشْرِ فِتْمٍ مِيقَاتٍ رَبِّهِ اَرْبَعِينَ لَيْلَةً وَ قَالَ مُوسَى لِاَخِيهِ هَارُونَ اخْلُفْنِي فِي قَوْمِي وَ اَصْلِحْ وَ لَا تَتَّبِعْ سَبِيلَ الْمُفْسِدِينَ (۱۴۲) وَ لَمَّا جَاءَ مُوسَى لِمِيقَاتِنَا وَ كَلَّمَهُ رَبُّهُ قَالَ رَبِّ اَرِنِي اَلَّذِي اَنْظُرُ اِلَيْكَ قَالَ لَنْ تَرَانِي وَ لَكِنْ اَنْظُرْ اِلَى الْجَبَلِ فَاِنْ اسْتَقَرَّ مَكَانَهُ فَسَوْفَ تَرَانِي فَلَمَّا تَجَلَّى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا وَ خَرَّ مُوسَى صَعِقًا فَلَمَّا اَفَاقَ قَالَ سُبْحَانَكَ تُبْتُ اِلَيْكَ وَ اَنَا اَوَّلُ الْمُؤْمِنِينَ (۱۴۳)

صفحه : ۲۷۴

[ترجمه]

و آنهایی را که فرعونیان ضعیف میدانستند وارث مشرقها و مغربهای زمین قرار دادیم آن زمینی را که در آن برکت دادیم و کلمه نیکوی پروردگار تو بر بنی اسرائیل تمام گردید برای اینکه صبر کردند و خراب و نابود گردانیدیم آنچه را که فرعون و قومش ساخته بودند و آن عرشهایی را که بنا نهاده بودند [۱۳۷]

و بنی اسرائیل را از دریا گذرانیدیم پس بجماعتی رسیدند که برای آنها بتهایی بود که بر پرستش آنها مقیم بودند قوم گفتند ای موسی برای ماها الهی قرار بده چنانچه برای اینها الهانی است موسی گفت همانا شما جماعتی میباشید که جهل میورزید [۱۳۸] اینهایی که اینکه جماعت میپرستند فانی و ناچیزند و آنچه اینها میکنند باطل است [۱۳۹]

موسی بجماعت گفت آیا غیر از خدا برای شما طلب کنم معبودی در حالی که او شما را بر عالمیان فضیلت داده [۱۴۰] یاد کنید وقتی را که پدران شما را از آل فرعون رهانیدیم که بشما میچشانیدند سختی عذاب را پسرانتان را میکشند و زنهای شما را زنده میگذاشتند و در اینکه رهایی شما نعمت بزرگی بود بر شما از طرف پروردگارتان [۱۴۱]

و بموسی برای دادن کتاب سی شبانه روز وعده دادیم و آنرا بده روز دیگر تمام گردانیدیم پس چون تمام شد وقتی را که خدا مقرر کرده بود بجهل شبانه روز و موسی بپدرش هارون گفت در قوم من جانشین من باش و اصلاح کن و متابعت مکن راه فساد کننده گان را [۱۴۲]

و چون موسی بمیقاتگاه ما آمد و پروردگارش با او سخن گفت موسی (بزبان قومش) گفت پروردگار من خود را بمن بنما تا بسوی تو نظر کنم (جواب رسید) ای موسی هرگز مرا نخواهی دید باین کوه نگاه کن اگر کوه بجای خود ماند بزودی مرا می بینی چون پروردگار او بر کوه تجلی کرد کوه مندک گردید و موسی افتاد و غش کرد چون بهوش آمد گفت تو منزهی و من از گفته خود پشیمانم و بسوی تو توبه نمودم و من اول کسی میباشم که ایمان دارم [۱۴۳]

صفحه : ۲۷۵

(توضیح آیات)

وَ نَادَى أَصْحَابَ الْجَنَّةِ أَصْحَابَ النَّارِ أَنْ قَدْ وَجَدْنَا مَا وَعَدَنَا رَبُّنَا حَقًّا فَهَلْ وَجَدْتُمْ مَا وَعَدَ رَبُّكُمْ حَقًّا (نادی) مشعر بر اینکه است که اهل بهشت از اهل جهنم و آتش بسیار دورند زیرا که نداء را در جایی آورند که کسی را از فاصله دوری صدا زنند. و البته بایستی همین طور باشد زیرا که مقام اهل بهشت و اصحاب یمین جایگاه علین و مقام مرتفع مؤمنین است، و مقام جهنمیان سَجین و نازل‌ترین درکات دوزخیان است و فاصله بین اینکه دو مرتبه هم بحسب معنی و حقیقت و معنویت زیاد است و هم باعتبار بعد مکانی بسیار است.

لکن چون اهل بهشت استیلاء و احاطه بتمام مراتب زیرین خود دارند و لو از جهت مقام و مرتبه بالاتر از اهل جهنم میباشند اینکه است که شاید نظر بآنها دارند و مطلع بر حالات آنان نیز هستند و آنها را بصدای بلند که کاشف از شهامت و بزرگواری است صدا میزنند و بآنها اعلان میکنند و گویند که آنچه پروردگار ما قبلاً بما وعده داده بود حق و درست یافتیم آیا شما نیز وعده‌های پروردگار خودتان را درست و حق یافتید.

قَالُوا نَعَمْ فَأَذَّنَ مُؤَذِّنٌ بَيْنَهُمْ أَنْ لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الظَّالِمِينَ، الَّذِينَ يَصُدُّونَ عَنِ سَبِيلِ اللَّهِ وَيَبْغُونَهَا عِوَجًا وَ هُمْ بِالْآخِرَةِ كَافِرُونَ پس از آنکه اهل بهشت و اهل جهنم هر دو بصدق وعده‌های حق تعالی شهادت دادند آنوقت از طرف حق تعالی اعلان میشود بطوریکه تمام اهل محشر از اولین و آخرین میشوند و مؤذن بصدای بلند نداء میکند که لعنت خدا یعنی دوری از رحمت خدا برای ستمکاران است، و در مقام معرفی ستمکاران که چه کسانی خواهند بود فرموده ستمکاران کسانی هستند که راه خدا را بستند و مردم را براه کج و معوج سوق دادند، و نیز ستمکاران کسانی میباشند که آخرت

صفحه : ۲۱۱

و قیامت را انکار مینمودند.

سؤال- چنانچه ظاهر است اکثر آیات قرآن آنهاییکه راجع بقیامت و حالات پس از اینکه عالم دنیا واقع میگردد آنرا بلفظ ماضی آورده در صورتی که هنوز واقع نگردیده و بایستی بصیغه استقبال آمده باشد.

در پاسخ گفته‌اند چون امر قیامت (محقق الوقوع است) اینکه است که گویا حالا هم واقع است، البته اینکه توجیه بسیار وجیه و درست است لکن بهتر اینکه است که گفته شود شکی نیست که علم حق تعالی محیط بتمام اشیاء است و آنچه باید در عوالم ممکنات واقع گردد در دفتر آفرینش و لوح محفوظ ثبت و ضبط گردیده، در سورة الحديد است در آیه ۲۲ قوله تعالی (ما أَصَابَ مِنْ مُصِيبَةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي أَنْفُسِكُمْ إِلَّا فِي كِتَابٍ مِنْ قَبْلِ أَنْ نَبْرَأَهَا).

نظر باین آیه و آیات دیگر معلوم میشود که آنچه در عوالم ممکنات از گذشته و آینده موجود شده یا میشود در احاطه علمیه حق تعالی با هم موجودند و ما چون زمانی و مکانی هستیم یعنی وجودمان محفوظ بزمان و مکان است اینکه است که آنچه با زمان وجودمان تطبیق میگردد عالم بآن میگردیم و آنچه مقارن با زمان وجودمان نیست آنرا گذشته یا آینده میدانیم لکن آنکسیکه محیط بر زمان و زمانیات و مکان و مکانیات است گذشته و آینده نسبت باو معنی ندارد.

وَ بَيْنَهُمَا حِجَابٌ وَ عَلَى الْأَعْرَافِ رِجَالٌ يَعْرِفُونَ كُلًّا بِسِيمَاهُمْ (اعراف) جمع (عرف) است و مکان عالی و مرتفی است (وَ بَيْنَهُمَا حِجَابٌ) مفسرین گفته‌اند بین اهل بهشت و جهنم پرده‌ئی است و بر اعراف که مکان عالی و مرتفعی است مردانی میباشند که جلالت قدر و مقامشان بدرجه‌ئی است که هر کسی را بسیما و علاماتی میشناسند و گویند مقصود از (بَيْنَهُمَا) بهشت و جهنم است، میتوان اینکه حجاب را تشبیه کرد بر مثال قوله تعالی که در سورة الحديد راجع بمنافقین فرموده (فَضْرِبْ بَيْنَهُمْ بِسُورٍ لَهُ بَابٌ بَاطِنُهُ فِيهِ الرَّحْمَةُ وَ ظَاهِرُهُ

صفحه : ۲۱۲

من قِبَلِهِ الْعَذَابُ.

در اینکه مقصود از حجاب چیست و اهل اعراف کیانند و اعراف در قیامت در چه محلّی واقع است اختلاف بین مفسرین بسیار است لکن ما برای اختصار اکتفاء مینمائیم ببعض احادیثی که راجع باعراف رسیده است.

در اصول کافی کلینی [ره] بسند متصل روایت کرده که گفت شنیدم از ابا عبد الله ع که گفت (ابن الکواء) آمد نزد امیر المؤمنین ع و از حضرتش از اینکه آیه (وَعَلَى الْأَعْرَافِ رِجَالٌ يَعْرِفُونَ كُلًّا بِسَيِّمَاهُمْ) سؤال کرد در جواب فرمود (نحن علی الاعراف) یعنی مائیم بر اعراف (نحن نعرف انصارنا بسیماهم) مائیم که یاران خود را بعلاماتشان میشناسیم و مائیم بر اعراف که خدای تعالی میشناساند ما را روز قیامت بر صراط پس داخل بهشت نمیگردد مگر کسیکه ما را شناخته و ما او را بشناسیم، و داخل آتش نمیگردد مگر کسیکه ما را انکار کند یعنی ما را نشناسد و ما او را نشناسیم، اگر خدای تعالی میخواست همانا مردم او را میشناختند لکن ما را قرار داد درهای او و راه او و آن وجهی که از او عطاء گردیده و کسیکه از معرفت ما عدول کند یا کسی را بر ما تفضّل دهد همانا از صراط لغزش میکند الخ.

در مجمع البیان در معنی اعراف گفته اعراف مکانهای مرتفع است (از عرف الفرس) یعنی یال اسب و از اینکه جهت مکا کل خروس را (عرف الدیك) میگویند بسبب اینکه ظاهر بودنش معروف تر است از آنچه در پائین است. و کنایه میباشد از مقام بلند اهل اعراف (رِجَالٌ يَعْرِفُونَ كُلًّا بِسَيِّمَاهُمْ) بقولی آنها جماعتی میباشند که درجه آنها بلند است مثل انبیاء و شهداء و خوبان مؤمنین، و از علی ع روایت است که فرموده مائیم بر اعراف که یاران خود را بعلاماتشان میشناسیم. و در حدیث است از نبی صلی الله علیه و آله و سلم که فرموده (یا علی گویا می بینم تو را در قیامت که بدست تو عصائی است از عوسج قومی را بسوی بهشت میرانی و قومی را

صفحه : ۲۱۳

بسوی آتش).

[پایان] در تفسیر صافی از عیاشی و از سلمان روایت کرده که گفت بیشتر از ده مرتبه حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم فرمود ای علی تو و اوصیاء بعد از تو در (اعراف) بین بهشت و جهنم میباشید و داخل بهشت نمیگردد مگر کسیکه شما را شناخته و شما هم او را شناخته باشید و داخل جهنم نمیگردد مگر کسیکه منکر شما باشد و شما هم او را انکار نمائید. و ثعلبی در تفسیر خود بسندهای خودش روایت کرده که (اعراف) جای بلندی است بر صراط و مردانیکه در اعراف میباشند (حمزّه بن عبد المطلب و عباس و علی بن ابی طالب [ع] و جعفر طیار ذو الجناحین که ایشان دوستان خود را از دشمنانشان می شناسند الی آخر کلامش.

و قمی از حضرت صادق روایت کرده که گفته اند حساب هر امتی با امام زمان او است و ائمه دوستان و دشمنان خود را بسیمای آنها میشناسند و همین است قول خدای تعالی (وَعَلَى الْأَعْرَافِ رِجَالٌ يَعْرِفُونَ كُلًّا بِسَيِّمَاهُمْ) و نامه اعمال اولیاء خود را بدست راستشان میدهند و آنها را بهشت میفرستند و نامه اعمال دشمنان خود را بدست چپشان میدهند و آنها را بسوی جهنم میفرستند و در بصائر و قمی از حضرت باقر ع روایت میکنند که چون از حضرتش از اهل اعراف سؤال شد گفت آنهائی میباشند که سیئات و حسناتشان مساوی است و اگر آنها داخل آتش شوند پاداش گناهانشان است و اگر در بهشت داخل گردند برحمت خدا است.

و مرحوم فیض کاشانی در تفسیر صافی گفته جهت اینکه در اخبار بسیار رجال اعراف را حمل بر ائمه علیهم السّلام کرده اند اینکه است که اگر اعراف مشتق از معرفت باشد انبیاء و اوصیاء آنها عارف بخدا و معروف نزد خدا میباشند و خدا را بمردم میشناسانند و

اگر بمعنی (عرف) یعنی مکان عالی مرتفع باشد آنها از شدت معرفتشان و فرط بصیرتشان گویا در مکان عالی مرتفع میباشند که

صفحه : ۲۱۴

بسائر مردم نظر میکنند و درجات آنها و درکاتشان را می بینند و از شدت معرفتی که بآنها دارند بین سعادت و اشقیاء تمیز میدهند و بآنها نظر میکنند در حالیکه هنوز در همین دنیا میباشند.

[پایان] و نیز در کافی از علی [ع] روایت کرده که بسلمان فرموده

(معرفتی بالنورانیة معرفة الله)

یعنی شناختن مرا بنورائیت همان شناختن خدا است، و شاید مقصود اینکه باشد که معرفت امام از جهت ملکوتیت و مقام عبودیت آن عین معرفت خدا است زیرا که در وجود ولی دو جهت است جهت بشریت و جهت ملکوتیت، و ولی از جهت ملکوتیت وجود او مستهلک است در وجود حق تعالی و در خود استقلال نمیگردد و کسیکه نبی یا امام را از اینکه جهت بنگرد خدا را بوجه شناخته نه بکنه و حقیقت اینکه است که در همان حدیث بالا فرمودند (مائیم وجه الله و مائیم باب الله) و خدا شناخته نمیشود مگر از طریق معرفت ما.

[داستان بمقات رفتن موسی ع]

مفسرین گفته‌اند موسی [ع] بنی اسرائیل وعده داده بود که خدای تعالی دشمن شما را هلاک میگرداند و از نزد خود کتابی عطاء میکند که بیان میکند آنچه را که محتاج باو میباشید، وقتی فرعون هلاک گردید موسی از پروردگارش درخواست کتاب نمود و باو امر شد که سی روز روزه بگیرد و آن ماه ذی القعدة بود و ده روز بوی اضافه نمود و در آن مدت ده روز تورات را نازل گردانید و نیز با او تکلم نمود و بمقات موسی باین چهل روز خاتمه پیدا کرد و قال موسی لِأَخِيهِ هَارُونَ اخْلُفْنِي فِي قَوْمِي مُوسَى ع در موقع بیرون رفتن بمقات پروردگارش برادرش هارون را بجای خود گذارد و در باره قوم سفارش نمود و گفت (وَأَصْلِحْ وَلَا تَتَّبِعْ سَبِيلَ الْمُفْسِدِينَ)

صفحه : ۲۷۸

وَلَمَّا جَاءَ مُوسَى لِمِيقَاتِنَا وَكَلَّمَهُ رَبُّهُ قَالَ رَبِّ أَرِنِي أَنْظُرْ إِلَيْكَ قَالَ لَنْ نَرَاكَ لِمِيقَاتِنَا) یعنی وقتی که معین گردیده و محدود شده، و (لام) (لمیقاتنا) لام اختصاص است گویا فرموده آمدن تو در وقت معین تعیین گردیده، وقتی موسی در آنوقت آمد (وَكَلَّمَهُ رَبُّهُ) بدون واسطه ملک پروردگارش با او تکلم نمود یعنی حق تعالی کلمات را در اجرام انشاء گردانیده همان طوری که کلمات بخط در لوحها نوشته میشود زیرا که کلام عرض است و لابد بایستی قائم بمحلی باشد، و روایت شده که وقتی حق تعالی با موسی تکلم کرد او از تمام جهات صدا میشنید آنوقت موسی گفت (رَبِّ أَرِنِي أَنْظُرْ إِلَيْكَ) مفعول ثانی محذوف است یعنی (ارنی نفسک) تا بتو نظر کنم یعنی مرا متمکن گردان به اینکه که بر من تجلی کنی تا تو را بعیان بینم.

جمهور مفسرین را رأی بر اینکه است که حضرت موسی [ع] بخواش بنی اسرائیل طلب رؤیت نمود آنوقتیکه گفتند ما بتو ایمان نمیآوریم (حَتَّى تَرَى اللَّهَ جَهْرَةً) تا وقتی که خدا را آشکارا ببینیم، اینکه بود که وقتی آنها بخواش رؤیت بر جفه هلاک گردیدند موسی در مقام مناجات گفت (أَتُهْلِكُنَا بِمَا فَعَلَ السُّفَهَاءُ مِنَّا) سوره اعراف آیه ۱۵۴، و موسی چنین سؤال محالی نمود مگر پس از اینکه آنها را از اینکه خواش محال عقلی تویخ و سرزنش نمود و آنها لجاجت و جدیت نمودند و موسی چنین خواهشی نمود تا

جواب بیاید و آنها بشنوند و بدانند که رؤیت حق تعالی محال است و قوله تعالی (لا تُدرِکُه الأبصارُ) نفی رؤیت میکند در آینده یعنی دیدن بچشم در حال و آینده در همه وقت محال است زیرا که دیدن با صفات او منافی است.

وَ لَکِنِ أَنْظُرِ إِلَى الْجَبَلِ وَ لَکِنِ نَظَرَ کُن باین کوهی که در مقابل تو است که چگونه میشود حال آن وقتی که بر او تجلی نمودم (فَإِنْ اسْتَقَرَّ مَکَانَهُ فَسَوْفَ تَرَانِي) و امکان رؤیت خود را معلق نموده بامر محال یعنی مستقر بودن کوه در موقع تجلی که بین چگونه

صفحه : ۲۷۹

کوه مندک و از هم متلاشی میگردد گویا حق تعالی خواسته بر او محقق گرداند که چگونه کوه با اینکه عظمت بیک تجلی و ظهور حق تعالی پایدار نمیماند و از مندک گردیدن کوه بدان که رؤیت حق تعالی محال است.

فَلَمَّا تَجَلَّى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا وَ خَرَّ مُوسَى صَیْعَةً فَلَمَّا أَفَاقَ قَالَ سُبْحَانَکَ تُبَّتْ إِلَیْکَ وَ أَنَا أَوَّلُ الْمُؤْمِنِينَ وقتی حق تعالی بر کوه تجلی کرد موسی از آن دهشتی که عارض او گردید غش نمود، و بقولی مرد وقتی بهوش آمد گفت تو منزهی و من از طلب رؤیتی که کردم توبه نمودم از اینکه چنین خواهش کردم.

و برای آیه توجیه دیگری نیز شده و آن اینکه است که گفته‌اند مقصود از قوله تعالی (أَرِنِي أَنْظُرِ إِلَیْکَ) یعنی خودت را بمن بشناسان شناسائی واضح جلی به اینکه که بر من ظاهر گردانی بعضی از نشانه‌های آخرت را آن آیاتیکه خلق را مضطر میگردانی بسوی معرفت خودت و نظر کنم بسوی تو و بشناسم تو را بمعرفت ضروریه بطوریکه گویا بتو نظر میکنم چنانکه در حدیث آمده (سترون ربکم کما ترون القمر لیلة البدر)

یعنی بزودی پروردگار خود را میشناسید مثل دیدن شماها ماه را وقتی که تلالؤ پیدا نمود و بدر تمام گردید وقتی موسی اینکه طور خواهش کرد جواب رسید (لن ترانی) یعنی هرگز تو چنین قدرتی نداری و تحمل نمیآوری و لکن نگاه کن باین کوه و من وارد میگردانم بر او آیتی از آیات خود را اگر کوه تاب تحمل آورد و بمکانش مستقر ماند تو هم طاقت میآوری (فَلَمَّا تَجَلَّى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ) یعنی چون آیتی از آیات پروردگارت بر کوه تجلی کرد کوه را مندک گردانید و موسی غش کرد وقتی بهوش آمد تنزیه کرد پروردگارش را و توبه نمود و گفت من اول کسی میباشم که بعظمت و جلال تو ایمان آوردم [جامع الجوامع طبرسی] آن توجیه اول که از اکثر مفسرین نقل شده اگر چه موافق ظاهر آیه بلکه صریح آن است لکن بحکم عقل بسیار بعید است، چگونه میشود

پیمبر

صفحه : ۲۸۰

اولوالعزمی مثل حضرت موسی ع با آن همه معجزاتی که بدست مبارکش ظاهر گردیده و خدا با او تکلم نمود در عقل نظری پایه‌ئی نرسیده باشد که بیقین قطعی بدانند که دیدن خدا بچشم عبارت از اینکه خواهد بود که جهاز بینائی بکار افتد و از چشم مبصر صورتی بشکل و رنگ آن برداشته شود و در ذهن رسم گردد هر قدر فرض کنیم قوه بینائی قوی گردد بهر نحوی که فرض شود جارحه دیدن و دیده شدن متعلق بچشم و شیئی جسمانی است نه شیئی که منزه از جسم و جسمانی است بلکه منزّه و مبرّا از تمام صفات ممکنات است در صورتی که از آیات صریح برمیآید که خدای تعالی جسم و جسمانی نیست اینکه است که دیدن خدا بچشم نه در دنیا و نه در آخرت برای احدی میسر نخواهد بود، و عذر به اینکه که موسی ع بخواهش قوم چنین سؤالی نمود برای اینکه بآنها بفهماند که خدای تعالی دیدنی نیست رفع محذور نمیکند بلکه شاید خواهش کنند که ما میخواهیم خدای تعالی بصورت بشری گردد و بیاید میان ما آیا جائز میشود که رسول چنین خواهش کند ادا حاشا و کلا.

پس بنا بر اینکه اگر چه ظاهر آیه چنین مینماید که موسی [ع] خواهش رؤیت بچشم کرد لکن دلیل عقل قرینه میشود بر تخصیص

آیه بمعنائی که در خور سؤال موسی و جواب او باشد.

و بعضی از مفسرین غیر از آن توجیهی که از طبرسی نقل کردیم که بعضی از آیات آخرت را بر من بنما تا علم ضروری پیدا نمایم طور دیگری آیه را توجیه کرده، از آن جمله گفته مقصود از رؤیت قطعی‌ترین و واضح‌ترین مراتب علم است.

و در تفسیر المیزان در مقام بیان اینکه نحو از علم که بالاترین مراتب علم است بیان جذابی دارد که برای وضوح اجمالی از آنرا در اینجا ترجمه مینمایم چنین گفته خواهید گفت معنای رؤیت خدا در آیه چیست و همچنین در (وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاضِرَةٌ إِلَىٰ رَبِّهَا نَاضِرَةٌ) در سوره قیامت آیه ۲۲ و ۲۳ و آیه

صفحه : ۲۸۱

(مَا كَذَّبَ الْفُؤَادُ مَا رَأَىٰ) در سوره نجم آیه ۱۱ و آیه (مَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ اللَّهِ فَإِنَّ أَجَلَ اللَّهِ لَآتٍ) در سوره عنکبوت آیه ۴ و آیه (أَوَلَمْ يَكْفِ بِرَبِّكَ أَنَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ أَلَا إِنَّهُمْ فِي مَرِيئِهِ مِنْ لِقَاءِ رَبِّهِمْ أَلَا إِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ مُّحِيطٌ) در سوره حم سجده آیه ۵۳ و ۵۴، و در آیه (فَمَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا) در سوره کهف آیه ۱۱۰، و نیز آیات دیگر بسیاری که رؤیت خدا و لقاء او را اثبات میکند چیست.

و آیا شما بین اینکه آیات و آیاتیکه صریحا امکان را نفی میکند مانند جمله (لن ترانی) از آیه مورد بحث و همچنین مانند آیه (لا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَ هُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ) در سوره انعام آیه ۱۰۳، و امثال آن چگونه جمع میکنید و بچه بیانی منافات بین اینکه دو دسته از آیات را برطرف میسازید.

جواب اینکه سؤال را هم دیگران داده‌اند و گفته‌اند مقصود از اینکه رؤیت قطعی‌ترین و روشن‌ترین مراتب علم است و تعبیر از آن بررؤیت برای مبالغه در روشنی و قطعیت آنست چیزیکه هست باید دانست که حقیقت اینکه علم که آنرا علم ضروری میدانیم چیست.

در پاسخ اینکه سؤال بیان خوبی داده لکن چون بیان آن دانشمند خیلی مفصل است و غرض ما اختصار است لذا خلاصه آنرا تذکر میدهیم ما هر علم ضروری را رؤیت نمیگوئیم بسیار چیزهائی است که ما بیداهت میدانیم مثل علم ما که یک مثلا نصف عدد دو است یا دو نصف عدد چهار است و نیز چیزهائی بعلم ضروری میدانیم مثل اینکه میدانیم پیمبرانی بنام ابراهیم و عیسی بن مریم علیهما السلام و غیر اینها آمده‌اند، و نیز میدانیم شهرهائی بنام لندن یا سیکاگو و امریکا و امثال اینها وجود دارند لکن با اینکه علم ضروری دیدن بر آن صدق نمیکند نمیشود گفت من آنها را دیدم مگر وقتی که بچشم دیده شود و نیز بر هیچ تصدیق نظری عقلی اطلاق رؤیت نمیتوان نمود.

در میان معلومات یک نحو معلومی است که اطلاق رؤیت بر آن میتوان

صفحه : ۲۸۲

نمود و آن معلومات بعلم حضوری ما است و آن علم حضوری وجدانی بخودمان و بمعلومات و بامور نفسانی خودمان از دوستی و دشمنی و باقی اوصافیکه در خودمان بوجدان حاضر نزد ما است و از اینگونه معلومات تعبیر بررؤیت شایع است اینکه است که هر جا خدای تعالی تعبیر بررؤیت کرده در همانجا خصوصیات ذکر نموده که می‌فهمیم مراد از دیدن خدا همین قسم از علمی است که ما آنرا رؤیت می‌نامیم مثل آیه (أَوَلَمْ يَكْفِ بِرَبِّكَ أَنَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ أَلَا إِنَّهُمْ فِي مَرِيئِهِ مِنْ لِقَاءِ رَبِّهِمْ أَلَا إِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ مُّحِيطٌ) که یکی از آیاتی است که رؤیت را اثبات مینماید و نخست پیش از اثبات رؤیت ثابت نموده که خدا بر هر چیزی حاضر و شاهد است و حضورش بچیزی معین و بمکانی مخصوص اختصاص نداشته بلکه نزد هر چیزی شاهد و حاضر و بر هر چیزی محیط است

بطوریکه اگر بفرض محال کسی بتواند او را ببیند میتواند او را در وجدان خودش و در نفس خود و در ظاهر هر چیزی و در باطن آن ببیند، اینکه است که دیدن خدا و لقاء او نه دیدن بچشم و ملاقات بجسم است که جز با رو برو شدن حسی و جسمانی و متعین بودن مکان و زمان دو طرف صورت نمیگیرد.

آیه شریفه (مَا كَذَّبَ الْفُؤَادُ مَا رَأَى) نیز باین معنا اشعار دارد زیرا که نسبت دیدن را بفؤاد میدهد که بدون تردید مخصوص نفس انسانی است که بآن از حیوانات امتیاز دارد.

نظیر آیه فوق آیه شریفه (كَلَّا بَلْ رَانَ عَلَى قُلُوبِهِمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ) در سوره مطفین آیه ۱۵ که دلالت دارد که آن مانعی که بین مردم و خدا حائل شده همان تیره‌گی گناهای است که مرتکب شده‌اند اینکه تیره‌گیها است که روی دل و جانهای آنان را گرفته و نمیگذارد بمشاهده پروردگار خود تشرف یابند پس معلوم میشود اگر گناهان نباشد جانها خدا را می‌بینند نه چشمها.

تا آنجا که گفته بطوریکه از کلام مجید استفاده میشود اینکه علم که از آن برؤیت و لقاء تعبیر شده تنها برای صالحین از بندگانش میباشد آنهم در روز

صفحه : ۲۸۳

قیامت دست میدهد چنانچه فرموده (وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاضِرَةٌ إِلَى رَبِّهَا نَاطِرَةٌ) در سوره قیامت آیه ۲۲ و ۲۳.

تا آنجا که برمیگردد بتفسیر آیه و گفته بنا بر آنچه گذشت موسی ع در جمله (رَبِّ أَرِنِي) از پروردگارش درخواست نمود که علم ضروری بمقام پروردگار بوی کرامت نماید پس از آنکه بعلم نظری و پی بردن بآیات او شناسائی موجودات را بوی ارزانی داشته، و نیز پس از آنکه او را برسالت و تکلم با او از طریق سمع برگزیده بود خواست از طریق رؤیت که همان علم ضروری است باو علم پیدا کند.

و قهرا وقتی مسئله رؤیت بهمان معنائیکه گفته شد در چند جای قرآن برای روز قیامت اثبات شده معلوم میشود نفی ابدی آن در (لَنْ تَرَانِي) راجع بدنیا خواهد بود باین معنی که انسان مادامیکه در دنیا در قید حیات دنیوی است و بحکم اجبار سرگرم اراده جسم و تن است هرگز بچنین تشرفی مشرف نخواهد گردید تا وقتی که بطور کلی و بتمام معنی از بدن و توابع آن منقطع گردد یعنی بمیرد و تو ای موسی هرگز توانائی دیدن من و علم ضروری بمن نداری تا بمیری و بملاقات من آئی.

تا آنجا که گفته مؤید اینکه نفی رؤیت بازگشت بنفی طاقت میکند جمله (وَلَكِنْ انظُرْ) است که در آن نشان دادن خود را بموسی تشبیه کرده بنشان دادن خود را بکوه و فرموده نشان دادن خودم را بتو بعینه مثل نشان دادن خودم است بکوه اگر بظهور من کوه توانست بجای خود قرار گیرد تو نیز میتوانی تجلی پروردگارت را تحمل کنی، و بجمله (انظر) معلوم میشود که تجلی پروردگار محال نیست بدلیل اینکه بکوه تجلی کرد بلکه غرض نشان دادن و فهمانیدن بموسی است که اگر برای تو تجلی کنم طاقت نمیآوری و اجزایت مثل کوه مندرک میگردد تا آخر بیانش که مفصل است.

اینکه توجیه بنظر بسیار وجیه و درست میآید لکن اینکه علم وجدانی را

صفحه : ۲۸۴

بمقام الوهیت و کبریائی یکسره نسبت بتمام افراد بشر حتی پیمبران اولو العزم در دنیا بطور کلیت محال و منحصر بآخرت دانسته بطوری که علوم و معرفت آنها در دنیا فقط بعقل نظری باشد که لازمه ایمان هر مؤمنی است که بعلم نظری و لو بمرتبه ضعیف آن باشد بایستی از راه دلیل خدا را بشناسد زیرا که ایمان تقلیدی فائده ندارد و لو اینکه بین علم نظری چنانچه از اخبار برمیآید از جهت شدت و ضعف تفاوت بسیار است اینکه است که گوئیم اینکه نسبت ظاهرا منافی مقام آن بزرگوارانست.

درست است که علم وجدانی حضوری بمعنی کاملش و غایت انکشافش حتی برای پیمبران منحصر بآخرت است لکن مسلم که آن بزرگواران بآن روح قدسی که دارند در همین حیات دنیوی نیز حظی و بهره‌ئی و مرتبه‌ئی از آن علم وجدانی از قبل آثار دارا میباشند نه اینکه بکلی فاقد آن باشند پیمبران بهمان علم وجدانی بود که ملک وحی را میشناختند و بهمین علم وجدانی بود که موسی [ع] وقتی خدا با او تکلم مینمود صدای خدا را میشناخت بلکه میتوان گفت برای مؤمن صالح ممکن است از قبل صفای نفس و قوت ایمانش بهره ضعیفی از آن علم وجدانی در دنیا نصیب او گردد.

آری شاید چنین بوده وقتی موسی ع در کوه مشغول مناجات بود چنان شوق و اشتیاق ملاقات حق تعالی وی را فرا گرفت که عنان طاقت از دستش بیرون رفت و بی تابانه آن علم وجدانی بآن درجه کمال آن که در دنیا برای احدی میسر نیست از پروردگار خود طلبید اینکه بود که بدست ردّ (لن ترانی) و بتجلی نمودن بر کوه و مندک گردیدن کوه علانیه باو فهمانیده که تو در دنیا طاقت آن درجه را نداری اگر بآن مرتبه بر تو تجلی کنم مثل اینکه کوه اجزاء وجودت مندک خواهد گردید.

و شاهد بر اینکه گفته شد قوله تعالی در سوره النجم که بعضی از آیاتش راجع بمعراج حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم و رسیدن حضرتش بمقام (قاب قوسین أو أدنی) که فرموده (فَأَوْحَىٰ إِلَيَّ عَبْدِهِ مَا أَوْحَىٰ - مَا كَذَبَ الْفُؤَادُ مَا رَأَىٰ) که مسلم مقصود

صفحه : ۲۸۵

از فؤاد قلب رسول صلی الله علیه و آله و سلم است و رؤیت را بقلب رسول نسبت داده نه بچشم سر یعنی قلب رسول دید آنچه دید. و نیز در روایت معتبری است که وقتی حضرت امیر ع مشغول خطابه و موعظه بود ذعلب نامی عرض میکند یا علی آیا تو خدای خود را دیده‌ئی حضرت فرمود چگونه عبادت میکنم خدائی را که ندیده باشم پس از آنکه آن شخص سؤال میکند او را چگونه دیده‌ئی فرمود چشمها او را بمشاهده عیان نمی بیند لکن قلبها او را بحقیقت ایمان می بیند یعنی گمان مکن که مقصودم از دیدن بچشم سر باشد مقصودم از دیدن او است بحقیقت ایمانم که محلّ او قلب من است و غیر اینها آیات و اخبار بسیاری است که مرتبه ضعیفی از آن نحو رؤیت را در دنیا برای انبیاء و اولیاء میسر نشان میدهد، و الله العالم باسرار کلامه.

و باید در اینجا دو مطلب را خاطر نشان نمود:

یکی اینکه همین طوری که گفته شد رؤیت بچشم بهر نحویکه فرض شود نسبت بحق تعالی و غیر واقع خواهد بود هم در دنیا و هم در آخرت.

دیگر آنکه باید دانست که رؤیت بقلب و علم حضوری وجدانی بمقام کبریائی که گفته شد کمالش در آخرت نصیب انبیاء و اولیاء و مقربین تحقق پذیرد ممکن است پرتوی از آن نصیب صلحای مؤمنین نیز گردد، چنانچه در حدیث مشهور فرموده (من عرف نفسه فقد عرف ربه، اعرفکم بنفسه اعرفکم بربه)

که شناختن پروردگار را موکول گردانیده بشناختن نفس خود هر قدر انسان نحوه وجود خود را از جهت مخلوقیت و مألوهیت بهتر ادراک نمود بحکم متضاعفین خالقیت و الوهیت الهش را بهتر میشناسد و ادراک مینماید و بالاتر از اینکه رتبه‌ئی برای ممکنات تصور ندارد.

آری چون هر ممکنی بقدر صفای قلب و قوت و کمال وجودش تواند از جهت وجود و کمالات خود خالقش را بشناسد اینکه است که تفاوت بین درجات آدمیان بسیار است و معرفت افراد بشر نسبت بمقام کبریائی نیز بسیار تفاوت دارد

صفحه : ۲۸۶

لکن اینکه را هم باید دانست که اینکه معرفت فقط معرفت وجدانی و علم حضوری نسبت بصفات ذات الاضافه الهی است نه

صفات حقیقی که عین ذات او است آنهم نه از آنجهتی که عین ذات او است بلکه از جهت نسبت او بفعل و آثار یعنی مخلوقات که آثار رحمت او میباشند بطوریکه در اثر مؤثر را بنگرد و در فعل فاعل را ببیند نه علم بکنه ذات او جل و علا زیرا که او محیط است و تمام موجودات از ملائکه مقربین و انبیاء مرسلین و عقول و نفوس هر چه هست تحت احاطه و قیومیت اویند و علم بهر شیئی که بوده باشد بدون احاطه باو صورت نمیگیرد و چگونه ممکن است محیط محاط گردد هرگز ممکن نیست بقول آن شاعر:

بکنه ذاتش خرد برد پی اگر رسد خس بقعر دریا

خلاصه شاید (لن ترانی) نفی رؤیت از موسی ع بلحاظ نفی رؤیت ذات ذو الجلال باشد یعنی ادراک کنه ذات و احاطه بحقیقت مطلقه احدی مراد او بوده که برای هیچ ممکنی میسر نخواهد بود نه در دنیا و نه در آخرت و موسی از شدت شوق عنان طاقت از دستش رفته و خواسته علم ضروری وجدانی بحقیقت پیدا کند پس از آنکه علم وجدانی بصفات و آثار برای او حاصل بوده اینکه بود که دست رد بسینه او زده شد و چنانچه آیه بعد خبر میدهد موسی [ع] در مورد سرزنش واقع گردید اشاره به اینکه که زیادت از حد خودت طلب علم اکتناهی و انکشاف تام و ادراک حقیقت ذات نمودی.

صفحه : ۲۸۷

[سوره الأعراف (۷): آیات ۱۴۴ تا ۱۴۹]

اشاره

قال يا موسى إني اصطفتك على الناس برسالاتي و بكلامي فخذ ما آتيتك و كن من الشاكرين (۱۴۴) و كتبنا له في الألواح من كل شيء موعظة و تفصيلاً لكل شيء فخذها بقوة و أمر قومك يأخذوا بأحسنها سأريكم دار الفاسقين (۱۴۵) سأصرف عن آياتي الذين يتكبرون في الأرض بغير الحق و إن يروا كل آية لا يؤمنوا بها و إن يروا سبيل الرشد لا يتخذوه سبيلاً و إن يروا سبيل الغي يتخذوه سبيلاً ذلك بأنهم كذبوا بآياتنا و كانوا عنها غافلين (۱۴۶) و الذين كذبوا بآياتنا و لقاء الآخرة حبطت أعمالهم هل يجزون إلا ما كانوا يعملون (۱۴۷) و اتخذ قوم موسى من بعده من حليهم عجلاً جسداً له خواراً ألم يروا أنه لا يكلمهم و لا يهديهم سبيلاً اتخذوه و كانوا ظالمين (۱۴۸)

و لما سقط في أيديهم و رأوا أنهم قد ضلوا قالوا لئن لم يرحمنا ربنا و يغفر لنا لَنكونن من الخاسرين (۱۴۹)

صفحه : ۲۸۸

[ترجمه]

از حق تعالی خطاب شد ای موسی همانا من تو را برگزیدم بر مردم برسالات خودم و تو را اختصاص دادم بسخن گفتن من با تو پس آنچه بتو عطا کردم بگیر و بوده باش از شکر کنندگان [۱۴۴] و ما در الواح برای موسی نوشتیم از هر چیزی موعظه و تفصیلی پس الواح را بگیر بحد تمام و قوم خودت را امر نما که بگیرند نیکوتر آنرا بزودی منزل فاسقین را بشما نشان خواهیم داد [۱۴۵] و بزودی از آیات خود برمیگردانم آنهائی را که در زمین بغير حق تکبر نمودند و اگر ببینند هر آیهئی بآن ایمان نمیآورند و اگر

بینند راه راست آنرا راه خود نگیرند و ببیند راه گمراهی را راه خود میگیرند، صرف آیات از ایشان بسبب اینکه است که آنها بآیات ما تکذیب کردند و از آن بی‌خبر بودند [۱۴۶]

و آنهائیکه دروغ پنداشتند آیات ما را و ملاقات آخرت را (انکار) نمودند اعمال نیک آنها باطل و تباہ گردید آیا پاداش داده میشوند مگر بآنچه بودند که عمل میکردند

و قوم موسی پس از رفتن او بکوه طور گرفتند از زیورهای آنها و سامری از آن گوساله‌ئی ساخت (بدنی بی‌روح) و او را صدائی بود آیا اینکه جماعت ندیدند که گوساله با آنها سخن نمیگوید و آنها را براه راست هدایت نمیگرداند با اینکه حال پی آن گوساله را گرفتند و آنها جماعت ستمکاران بودند [۱۴۸]

و چون پشیمان شدند و دانستند که گمراه گردیده‌اند گفتند اگر پروردگار ما بما رحم نکند و ما را نیامرزد همانا ما از زیان کاران خواهیم گردید [۱۴۹]

صفحه : ۲۸۹

(توضیح آیات)

قال یا موسی إني اصطفيتك على الناس برسالاتي وبكلامي فخذ ما آتيتك وكن من الشاكرين ظاهرًا پس از آنکه موسی ع طلب رؤیت کرد و (لن ترانی) جواب شنید خدای تعالی در مقام امتنان و آنهمه تفضلاتیکه در باره او فرموده بوی خطاب نمود که ای موسی من تو را از بین خلق برگزیدم و انتخاب نمودم بدو امر بسیار بزرگ یکی آنکه تو را رسول خود قرار دادم (برسالاتی) یعنی قوانین و احکام و آنچه مردم بآن محتاج هستند از امور معاش و معادشان که بتوسط تو بر مردم رسانیدم، و دیگر آنکه تو را اختصاص دادم بکلام خودم که بدون ملک وحی با تو سخن گفتم پس بگیر آنچه را که بتو دادم از امر و نهی که در تورات است و از شکر کنندگان بوده باش. گویا ذات احدیت در مقام توییح میخواست بموسی بفرماید چیزیکه حق تو نیست یعنی رؤیت و دیدن من در دنیا و لو رؤیت و انکشاف تمام بقلب باشد از من طلب مکن و بشکرانه نعمتها و بخششهای من قیام نما.

وَ كَتَبْنَا لَهُ فِي الْأَلْوَابِ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ مَوْعِظَةً وَ تَفْصِيلًا لِكُلِّ شَيْءٍ فَخُذْهَا بِقُوَّةٍ وَ تَرَجَمَ آيَاتِهَا وَ وَاضِحٌ اسْتِ وَ مَحْتِاجٌ بَتَوْضِيحٍ نِيسْتِ، وَ خِلَاصَهُ أَنَّ آيَاتِ بِيَانِ مَعْجَزَاتِي اسْتِ كِهْ حَقُّ تَعَالَى بِمُوسَى بِنِ عِمْرَانَ عَطَاءَ فَرْمُودِهِ وَ بَاوَ اِخْتِصَاصِ دَادِهِ يَكِي كَلَامِ اسْتِ كِهْ بَدُونَ وَاسِطَةِ مَلِكِ وَحِيٍّ بَا وَ تَكَلُّمِ نَمُودِ وَ دِيْغَرِ الْوَابِ تَوْرَاتِ اسْتِ.

سؤال- وقتی خدای تعالی با موسی سخن میگفت از کجا موسی یقین میکرد که اینکه سخن خدا است که در درخت یا کوه ایجاد صوت میکند و آیا سخن گفتن خدا بهمین الفاظ معمولی بین مردم بود که بدلالات لفظیه وضعیه بین خودشان دائر است یا بنحو دیگری مطالب را بموسی میفهمانید.

شیخ طنطاوی در تفسیرش در توجیه قوله تعالی (وَ كَلَّمَهُ رَبُّهُ) گفته که

صفحه : ۲۹۰

خدا با موسی ع سخن گفت بدون واسطه همین طوری که با ملائکه تکلم میکند و کلام خدا مثل کلام مردم نیست و از جهت مخصوص صادر نمیشود وقتی موسی ع کلام خدا را آن کلامیکه بحرف و صوت و صدا نبوده شنید مشتاق گردید بر رؤیت حق تعالی و گفت (رَبِّ أَرِنِي أَنْظُرْ إِلَيْكَ) یعنی مرا تمکن بده که تو را ببینم یا بر من تجلی کن که بسوی تو نظر کنم (قال لن ترانی) مرا

هرگز بچشمیکه فانی است نخواهی دید الی آخر بیانش که مفضل است.

و در تفسیر المیزان گفته مقصود از کلامیکه در آیه است آن خطباتی است که بدون واسطه فرشته بموسی ع نمود، و عبارت دیگر آن چیزی است که مکنون غیبی برای او کشف شده نه کلام معمولی که در میان آدمیان دائر است زیرا کلامیکه در میان ما دائر است عبارت از قرار داد و تعهدی است که در بین خود جعل کرده‌ایم و بنا گذاشته‌ایم فلان صوت معین اختصاص بفلان معنی داشته باشد و هر وقت آن صدا از گوینده‌ئی سرزند ذهن شنونده فوراً منتقل بآن معنی میشود، و پر واضح است که از کلام باین معنی لازم می‌آید که متکلم دارای جسم باشد و خدای تعالی منزّه از جسم است از طرفی هم صرف ایجاد صوت در درخت یا در مکان دیگر دلالت نمیکند بر اینکه معانی اصوات مقصود خدای سبحان است بلکه برای اینکه فهم چیز دیگر باید ضمیمه شود تا دلالت کند که مقصود همین معانی اصوات است.

[پایان] اینکه توجیّهات مخالف صریح قوله تعالی است که در باره موسی ع فرموده (وَ كَلَّمَهُ رَبُّهُ) و اینکه فضیلت را اختصاص بآنحضرت داده زیرا کلام بوضع اولی حقیقت است در همین الفاظ و لغات معمولی که بین مردم با اختلاف لغاتشان دائر و معمول است و هر جا آن الفاظ گفته شود منصرف میگردد بهمان معنای موضوع له او، و بنا بر گفتار طنطاوی که کلام خدا را حمل نموده بمعنائی که بتوسط صوت و صدا و الفاظ نباشد.

و نیز توجیه (المیزان) که آن نیز کلام خدا را حمل کرده بر غیر معنی

صفحه : ۲۹۱

حقیقی آن و گفته آن مکنون غیبی است که بر موسی [ع] کشف شد نه کلام معمولی که در بین آدمیان دائر است. اینکه نحو توجیه بنظر درست نمی‌آید زیرا که صرف کلام از معنای حقیقی بغیر آن بدون قرینه صارفه جایز نیست و در اینجا چنین قرینه‌ئی در کار نیست چه مانعی دارد که گفته شود همان طوری که گفته‌اند خدای تعالی ایجاد صوت کند در درخت یا کوه یا غیر آن و موسی اینکه را از گوشه معین نشنود بلکه از اطراف بشنود و بهمان الفاظی باشد که در آنوقت بین مردم معمول بوده و موسی ع و کسانی که در میقات با او بودند شنیده باشند.

آری برای اینکه موسی [ع] تمیز بدهد و بعین یقین بداند که اینکه صوت و صدا کلام خدا است باید گفته شود بایستی ارتباطی و رمزی بین رسول و مرسل باشد و شاید اینکه همان روح قدسی است که اختصاص بپیبران و رسولان و امامان [ع] دارد که هم وحی و القاء قلبی را میشناسند و تمیز میدهند که آن القاء رحمانی است نه القاء نفسانی و شیطانی، و نیز ملک وحی را میشناسند اینکه است که انبیاء کسانی بودند و خصوصیات زائدی در آنها بود که بهمان جهت برسالت و پیمبری انتخاب گردیده شدند. قوله تعالی (وَ كَتَبْنَا لَهُ فِي الْأَلْوَابِ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ مَوْعِظَةً وَ تَفْصِيلاً لِكُلِّ شَيْءٍ الْخ) [سخنان مفسرین در توجیه لوحها هم از حیث جوهر و هم از حیث عدد] از حیث عدد بقولی هفت لوح بوده و بقول دیگر ده لوح، و بعضی گفته‌اند دو لوح بوده.

و جنس و حقیقت آن از زمرد تعبیه شده و بقولی از زبرجد خضراء و یاقوت حمراء، و بقول دیگر از چوب بوده و از آسمان فرود آمده و (من کل شیئی) در محل نصب است و مفعول (کتبنا) است و (موعظه) بدل (کتبنا) است، یعنی در آن الواح هر چه را بنی اسرائیل محتاج بآن بودند نوشتیم از مواظ و تفصیل احکام از حلال و حرام و ذکر بهشت و جهنم و غیر اینها (فَخُذْهَا بِقُوَّةٍ)

صفحه : ۲۹۲

یعنی بگیر آنرا بجدیّت و کوشش کن با عزیمتی که عمل (أُولُوا الْعِزْمِ مِنَ الرُّسُلِ) است و بزودی بشما نشان میدهم منزلها و مکانهای فاسقین را آنهائیکه پیبران را تکذیب کردند تا اینکه خرابی آنها را ببینید.

[پایان] وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَ لِقَاءِ الْآخِرَةِ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ الْخ كسانیکه آیات خدا و ملاقات آخرت را تکذیب نمودند اعمال آنها باطل و عاقل است، و گفته‌اند معنی احباط اینکه است که عمل آنها بر آن وجهی که بر آن ثوابی مترتب گردد واقع نمی‌شود. خلاصه شاید آیه اشاره باین باشد که بدون تصدیق بآیات خدا و فرا آمدن قیامت از کافر هیچ عملی و لو بنظر نیک نماید بوجه خودش واقع نگردیده و پاداشی برای آن نخواهد بود زیرا که شرط اولی صحت عمل منوط بایمان بخدا و آیات او و بمعاد است و عملی که بدون آن واقع گردد اصلا عمل نیست.

وَ اتَّخَذَ قَوْمُ مُوسَى مِنْ بَعْدِهِ مِنْ خُلَيْبِهِمْ عَجَلًا جَسِدًا لَهُ خُورًا أَلَمْ يَرَوْا أَنَّهُ لَا يُكَلِّمُهُمْ وَلَا يَهْدِيهِمْ سَبِيلًا [داستان گوساله پرستی بنی اسرائیل] مفسرین و اهل تاریخ گفته‌اند که پس از آنکه موسی ع بمیقات پروردگارش رفت و بر خلاف وعده‌تیکه داده بود که پس از سی شب کتاب تورات را میگیرم و برای شما میآورم و همان طوری که در قرآن مجید فرموده ده شب دیگر بر آن اضافه نمود بنی اسرائیل بشک افتادند که چطور شد که موسی از وعده خود تخلف نمود و چون سامری منافق بود و در ظاهر بزهد مردم را فریب داده بود بنی اسرائیل زینت و طلا-آلاتیکه بعنوان عاریه پیش از غرق شدن فرعونیان از آنها گرفته بودند نزد سامری امانت گذاشته بودند سامری وقت را غنیمت شمرد و چون زرگر ماهری بود طلاها را بصورت گوساله‌ئی ساخت و باستانی و ماهری تمهید نمود و مخارق گلوی او را چنین ترتیب داد که وقتی از زیر شکم باد داخل میگردد از دهن وی آوازی و صدائی خارج میشد مثل صدای گاو.

صفحه : ۲۹۳

و بعضی دیگر گفته‌اند که وقتی جبرئیل برای هلاکت فرعون آمد چون سامری فهمید جبرئیل است که سوار مادیان شده برای اینکه اسب فرعون را در دریا بکشد و او غرق گردد قدری خاک از زیر سم مادیان جبرئیل برداشت و در دهن گوساله گذاشت و در اثر آنخاک گویا حیاتی در گوساله پدید گردید و صدائی از وی ظاهر میشد، و اینکه قول صریح قوله تعالی است در سوره طه آیه ۶۹ (قَالَ فَمَا خَطْبُكَ يَا سَامِرِيُّ) قَالَ بَصِيرَةٌ بَمَا لَمْ يَصُورُوا بِهِ فَقَبَضْتُ قَبْضَةً مِنْ أَثَرِ الرَّسُولِ فَنَبَذْتُهَا وَ كَذَلِكَ سَوَّلَتْ لِي نَفْسِي الْخ) و در اینکه آیه حق تعالی در مقام سرزنش بنی اسرائیل برآمده یعنی آنهایی که بیک صدائی فریفته شدند و گفتند (هَذَا إِلَهُكُمْ وَإِلَهُ مُوسَى) سوره طه آیه ۹۰ (أَلَمْ يَرَوْا أَنَّهُ لَا يُكَلِّمُهُمْ) یعنی آیا آنها ندیدند که آن گوساله نه سخن میگوید و نه آنان را بطریق سعادتشان رهبری مینماید (اتَّخَذُوهُ وَ كَانُوا ظَالِمِينَ) و آنها جماعت ستمکار بودند که هم بخود ستم نمودند که از طریق هدایت منحرف گردیدند و هم برسولشان که پس از اینکه همه اظهار معجزات و زحمات و مشقاتی که برای سعادت آنها متحمل گردید بیک صدائی تمام آنها را تا دیده انگاشتند و پیرو سامری شدند.

وَ لَمَّا سَقَطَ فِي أَيْدِيهِمْ وَ رَأَوْا أَنَّهُمْ قَدْ ضَلُّوا قَالُوا لَئِن لَّمْ يَرْحَمْنَا رَبُّنَا وَ يَعْفِرْ لَنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ گفته‌اند (سَقَطَ فِي أَيْدِيهِمْ) در عرف کنایه و مبالغه در پشیمانی است چنانچه در مثل وقتی بما ضرری واقع گردید بطور مبالغه گوئیم فلان چیز از دست ما رفته، بنی اسرائیل وقتی فهمیدند که فریب خورده‌اند و گمراه شده‌اند پشیمان گردیده و در مقام توبه و استغاثه گفتند اگر خدا ما را نیامزد و رحم نکند البته از جماعت زیان کاران می‌باشیم.

صفحه : ۲۹۴

[سوره الاعراف (۷): آیات ۱۵۰ تا ۱۵۵]

وَلَمَّا رَجَعَ مُوسَى إِلَى قَوْمِهِ غَضْبَانَ أَسِفًا قَالَ بِئْسَمَا خَلَفْتُمُونِي مِنْ بَعْدِي أَعَجِلْتُمْ أَمْرَ رَبِّكُمْ وَأَلْقَى الْأَلْوَابَ وَأَخَذَ بِرَأْسِ أَخِيهِ يَجُرُّهُ إِلَيْهِ قَالَ ابْنُ أُمِّ إِبْرَاهِيمَ الْقَوْمُ اسْتَضَعْفُونِي وَكَادُوا يَقْتُلُونَنِي فَلَا تُشْمِتْ بِيَ الْأَعْدَاءَ وَلَا تَجْعَلْنِي مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ (۱۵۰) قَالَ رَبِّ اغْفِرْ لِي وَ لِأَخِي وَ ادْخُلْنَا فِي رَحْمَتِكَ وَ أَنْتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ (۱۵۱) إِنَّ الَّذِينَ اتَّخَذُوا الْعِجْلَ سَيَنَالُهُمْ غَضَبٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَ ذَلَّةٌ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَ كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُفْتَرِينَ (۱۵۲) وَ الَّذِينَ عَمِلُوا السَّيِّئَاتِ ثُمَّ تَابُوا مِنْ بَعْدِهَا وَ آمَنُوا إِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَحِيمٌ (۱۵۳) وَ لَمَّا سَكَتَ عَنْ مُوسَى الْغَضَبَ أَخَذَ الْأَلْوَابَ وَ فِي نُسَخَتِهَا هُدًى وَ رَحْمَةٌ لِلَّذِينَ هُمْ لِزِبَّهِمْ يَرْهَبُونَ (۱۵۴) وَ اخْتَارَ مُوسَى قَوْمَهُ سَبْعِينَ رَجُلًا لِمِيقَاتِنَا فَلَمَّا أَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ قَالَ رَبِّ لَوْ شِئْتَ أَهْلَكْتَهُمْ مِنْ قَبْلِ وَ إِيَّايَ أَتُهْلِكُنَا بِمَا فَعَلَ السُّفَهَاءُ مِنَّا إِنْ هِيَ إِلَّا فِتْنَتُكَ تُضِلُّ بِهَا مَنْ تَشَاءُ وَ تَهْدِي مَنْ تَشَاءُ أَنْتَ وَ لِيُنَّا فَاغْفِرْ لَنَا وَ ارْحَمْنَا وَ أَنْتَ خَيْرُ الْغَافِرِينَ (۱۵۵)

صفحه : ۲۹۵

[ترجمه]

و چون موسی بسوی قوم خود برگشت در حالیکه غضبناک و متأسف بود بقومش گفت شما بعد از من بد خلیفه و جانشینانی از من بودید آیا عجله و شتاب زدگی کردید امر پروردگار خود را و الواح را انداخت و سر برادر خود (هارون) را گرفت و بسوی خود کشید (هارون) گفت ای پسر مادر من همانا اینکه جماعت من را ضعیف دانستند و نزدیک بود مرا بکشند پس دشمنها را بر من شاد مگردان و مرا قرار مده با جماعت ستمکاران [۱۰۵]

موسی گفت ای پروردگار من مرا و برادر مرا بیامرز و ما را داخل گردان در رحمت خودت و تو رحم کننده ترین رحم کنندگانی [۱۵۱]

بدرستیکه آنهائیکه گوساله را گرفتند بخدائی بزودی میرسد بآنها غضب پروردگارشان و ذلت در حیات دنیا و اینکه چنین پاداش میدهیم افتراء زندگان را [۱۵۲]

و آنهائیکه اعمال بد نمودند و پس از آن توبه کردند و ایمان آوردند همانا پروردگار تو پس (از توبه و ایمان) آمرزنده و مهربان است [۱۵۳]

و چون غضب موسی سکونت پیدا نمود الواح را برداشت و در نسخه آن هدایت و رحمت بود برای کسانی که از هیبت پروردگارشان ترسناک بودند و میترسیدند [۱۵۴]

و موسی از بین قوم خود هفتاد نفر را انتخاب نمود برای وعده گاه ما پس چون صاعقه آنها را گرفت گفت موسی ای پروردگار من اگر میخواستی قبلا من و آنها را هلاک میگردانیدی آیا ما را هلاک میگردانی بآنچه سفهای از ما کرده اند نیست اینکه رجفه مگر آزمایش تو که بآن گمراه میگردانی هر کسی را که بخواهی و هدایت میکنی هر کسی را که بخواهی تو ولی و دوست مائی پس ما را بیامرز و بما رحم کن و تو بهترین آمرزندگانی [۱۵۵]

صفحه : ۲۹۶

(توضیح آیات)

صفحه : ۲۹۸

موسی [ع] گفت (رَبِّ أَرِنِي أَنْظُرِ إِلَيْكَ) ای پروردگار من خود را بمن بنما تا اینکه بتو نظر کنم و جواب رسید (لَنْ تَرَانِي) هرگز مرا بچشم سر نخواهی دید و بسبب اینکه خواهش صاعقه‌ئی رسید چون قوم را صاعقه هلاک گردانید موسی گفت پروردگار من اگر میخواستی آنها و مرا قبلاً هلاک میکردی (أَتُهْلِكُنَا بِمَا فَعَلَ الشُّفَهَاءُ مِنَّا) آیا ما را هلاک میگردانی بفعل سفهای ما که از تو طلب رؤیت کردند در حالیکه آنها از روی جهالت و سفاهت چنین طلب کردند و اینکه نبود مگر آزمایش و ابتلاء تو آنوقتی که با من تکلم کردی و کلام تو را شنیدند گمان کردند بگمان فاسد که میتوان تو را رؤیت نمود و چنین خواهشی نمودند تا اینکه بازمایش افتادند و گمراه گردیدند بآنچه جهال و بی‌خردان که در معرفت تو ثابت قدم نمیباشند و باین آزمایش هدایت میگردند کسانیکه بتو عالمند و اینکه آزمایش را قرار داده‌ئی سبب گمراهی و هدایت، گمراهی برای جهال و هدایت برای مؤمنین زیرا که محنت وقتی سبب گمراهی و هدایت گردید گویا هم سبب گمراهی است و هم سبب هدایت است (أَنْتَ وَلِيُّنَا فَاعْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا وَأَنْتَ خَيْرُ الغَافِرِينَ) [مجمع الجوامع طبرسی]

صفحه : ۲۹۹

[سوره الأعراف (۷): آیات ۱۵۶ تا ۱۶۰]

اشاره

وَ اَكْتُبْ لَنَا فِي هَذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةً وَ فِي الْآخِرَةِ اِنَّا هُدْنَا اِلَيْكَ قَالَ عَذَابِي اُصِيبُ بِهِ مَنْ اَشَاءُ وَ رَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ فَسَاكُنْهَا لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ وَ يُوْتُونَ الزَّكَاةَ وَ الَّذِينَ هُمْ بِآيَاتِنَا يُؤْمِنُونَ (۱۵۶) الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْأُمِّيَّ الَّذِي يَجِدُونَهُ مَكْتُوبًا عِنْدَهُمْ فِي التَّوْرَةِ وَ الْإِنْجِيلِ يَأْمُرُهُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَ يَنْهَاهُمْ عَنِ الْمُنْكَرِ وَ يُجِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ وَ يَحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَائِثَ وَ يَضَعُ عَنْهُمْ إِصْرَهُمْ وَ الْأَعْلَالَ الَّتِي كَانَتْ عَلَيْهِمْ فَالَّذِينَ آمَنُوا بِهِ وَ عَزَّوْهُ وَ نَصَّوْهُ وَ اتَّبَعُوا النُّورَ الَّذِي أُنزِلَ مَعَهُ أُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ (۱۵۷) قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ جَمِيعًا الَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ يُحْيِي وَ يُمِيتُ فَأَمِنُوا بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ النَّبِيِّ الْأُمِّيَّ الَّذِي يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَ كَلِمَاتِهِ وَ اتَّبِعُوهُ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ (۱۵۸) وَ مِنْ قَوْمِ مُوسَى أُمَّةٌ يَهْدُونَ بِالْحَقِّ وَ بِهِ يَعِدُونَ (۱۵۹) وَ قَطَّعْنَاهُمْ اثْنَتَيْ عَشْرَةَ أَسْبَاطًا أُمَمًا وَ أَوْحَيْنَا اِلَى مُوسَى إِذِ اسْتَسْقَاهُ قَوْمُهُ أَنْ اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ فَانْبَجَسَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا قَدْ عَلِمَ كُلُّ أُنَاسٍ مَشْرَبَهُمْ وَ ظَلَلْنَا عَلَيْهِمُ الْعَمَامَ وَ أَنْزَلْنَا عَلَيْهِمُ الْمَنَ وَ السَّلْوَى كُلُّوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَ مَا ظَلَمُونَا وَ لَكِنْ كَانُوا أَنفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ (۱۶۰)

صفحه : ۳۰۰

[ترجمه]

(موسی در مقام مناجات عرض میکند) خدایا برای ما بنویس در اینکه دنیا و در آخرت نیکی و حسنه همانا ما بسوی تو باز گشتیم (در پاسخ) خدای تعالی گفت عذابم را میرسانم بهر کس که بخوادم و رحمت من همه چیزها را فرا گرفته و بزودی ثابت و محقق میگردانم رحمت خود را برای کسانیکه متقی و پرهیزکارند و زکوة میدهند و آنکسانیکه با آیات ما ایمان میآورند [۱۵۶] و آنها آنکسانی میباشند که متابعت میکنند رسول نبی امی را آنکسی که نام و نسب او را میدانند که نوشته شده نزد آنها در تورات و انجیل که آنها را امر بمعروف و نهی از منکر میکنند و طیبات را بر آنها حلال میگرداند و هر پلیدی را نجس و حرام میشمارد و از

آنها بر میدارد احکام پر رنج و مشقت را که مثل غل بر آنها بسته شده بود پس آنکسانیکه باو ایمان آوردند و او را تعظیم و احترام کردند و یاری نمودند او را و متابعت کردند نور آنچنانی که با او نازل گردید (یعنی قرآن) چنین جماعتی آنان رستگارانند [۱۵۷] (ای محمّد) بگو ای مردم همانا بحقیقت من رسول خدا میباشم که بسوی تمام شما فرستاده شده‌ام آنخدائی که برای او است مملکت آسمانها و زمین و نیست الهی مگر او زنده میکند و میمیراند پس بخدا و رسولش ایمان آرید که او نبی امّی است که بخدا و کلمات او ایمان آورده و تابع او گردیده شاید شما هدایت یابید [۱۵۸]

و بعضی از امت موسی جماعتی میباشند که مردم را بحق هدایت مینمایند و براستی و عدل در میان خلق حکم میکنند [۱۵۹] و قوم موسی را بدوازده سبط منشعب گردانیدیم و چون بنی اسرائیل آب خواستند بموسی وحی کردیم عصای خود را بر آن سنگ مخصوص بزن چون عصا را بر آن سنگ زد دوازده چشمه آب از آن سنگ جوشش نمود و هر یک از اسباط بتعلیم الهی چشمه آب خود را دانستند و ابر را برای آنان سایبان قرار دادیم و برای خوراک آنها ترنجبین و مرغ بریان کرده نازل گردانیدیم و گفتیم بخورید از پاکیزه‌های آنچه روزی شما کردیم و بر ما ستم نکنید در ذخیره کردن من و سلوی و بودند که بر نفس خود ستم نمودند در آن نافرمانی [۱۶۰]

صفحه : ۳۰۱

(توضیح آیات)

وَ اَكْتُبْ لَنَا فِي هَذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةً وَ فِي الْآخِرَةِ اِنَّا هِدْنَا اِلَيْكَ مُوسَى ع در مقام مناجات عرض میکند خدایا بنویس یعنی در لوح محفوظ و در دفتر آفرینش ثبت گردان برای ما هم در دنیا و هم در آخرت نیکی و حسنه شاید مقصودش از (لنا) خود و برادرش و امت او باشند، بدرستی که ما رجوع نمودیم بسبب توبه خودمان بسوی تو (هود) بمعنی رجوع است.

قال عِذَابِيْ اَصْحَابِيْ اَصْحَابِيْ بِهٖ مِنْ اَشْءٍ وَ رَحْمَتِيْ وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ آیه اشاره بدو قسم رحمت، رحمت رحمانی و رحمت رحیمی دارد، برحمت رحمانی آن رحمت عامّی است که شمول دارد و باو است که میآفریند و روزی میدهد و گناهان را میبخشد، و رحمت رحیمی اختصاص بمؤمنین با تقوی دارد که بوظائف عبودیت قیام مینمایند که اینکه رحمت در دنیا و آخرت شامل آنها میگردد.

در پاسخ مسؤل موسی از حق تعالی خطاب میرسد که عذاب گنهکاران بدست من است هر کسی را بخواهم عذاب میکنم و هر کسی را خواهم میبخشم و رحمت من وسیع است همه اشیاء را فرا گرفته.

اینکه آیه راه امیدواری برای ما گنهکاران باز میکند و چنین ارائه میدهد که رحمت من بتمام موجودات احاطه دارد و شامل همه هست و عذاب گنهکاران باقتضاء عدل است و خطاهای آنها عذاب را ایجاب میکند و با اینکه حال که خودشان عذاب را بدست خود فراهم نموده‌اند باز واقع شدن عذاب بر آنها بسته بمشیت الهی است هر کسی را که بمقتضای حکمت میخواهد میبخشد و عفو میکند و هر کسی را خواهد آنهم بمقتضای عدل عذاب میکند.

فَسَا كُتِبَ لِلَّذِيْنَ يَتَّقُوْنَ وَ يُؤْتُوْنَ الزَّكَاةَ وَ الَّذِيْنَ هُمْ بِآيَاتِنَا يُؤْمِنُوْنَ بیان کسانی است که رحمت واسعه الهی آنها را فرا گرفته و آنان

صفحه : ۳۰۲

بعلاماتی شناخته میشوند: ۱- آنها کسانی میباشند که متقی و پرهیزکارند.

۲- زکوة مالشان را میدهند. ۳- و نیز مشمولین رحمت کسانی میباشند که با آیات تکوینی و تشریحی ما ایمان دارند.

الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْأُمِّيَّ الَّذِي يَجِدُونَهُ مَكْتُوبًا عِنْدَهُمْ فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ الْخ ترجمه آیه شده و واضح است.

(الذین) در اول آیه عموم دارد و شامل یهود و نصاری و غیر آنها میشود و اینکه صفت دیگری است برای متقین که آنها پیرو رسول امی میباشند، اشاره به اینکه که آن رحمت خاص نصیب کسانی میگردد که تابع گردند آن رسولی را که بچند جهت او را میشناسند:

۱- آنکه آن رسول امی است که وصف او در تورات و انجیل شده و آنها نام و صفات او را که در تورات و انجیل معرفی شده میشناسند.

۲- از خصوصیات او اینست که او امر بمعروف و نهی از منکر میکند.

۳- از خصوصیات او اینست که چیزهای پاک و طیب را حلال میکند و خبائث یعنی آنچه ناپاک و سبب قذارات روح و بدن انسان است نهی مینماید ۴- سختیها و غلهای تکالیف را از آنها برمیدارد و آنها را در مشقت و زحمت نماندازد و عمل را آسان میگرداند.

برای دانشمندان مخفی نیست که بزرگترین چیزیکه دین حنیف اسلام را و حجیت آنرا اثبات مینماید دو چیز است: یکی وحدت و مقام کبریائی و صفات جلال و جمال خداوندی است که مطابق دلیل و برهان بأحسن وجه بیان میکند و مبدء عالم را بقدر توانائی ذهن بشر معرفی مینماید.

و دیگر قانون محمدی صلی الله علیه و آله و سلم است که با شمول و تمامیتش کوچک و بزرگی نیست مگر اینکه از آنچه بشر در عمل محتاج باو است مطابق منطق

صفحه : ۳۰۳

و حکمت بأحسن وجه بیان نموده بطوریکه دیگر راه عذری برای کسی باقی نگذاشته فالَّذِينَ آمَنُوا بِهِ وَعَزَّرُوهُ وَنَصَرُوهُ وَاتَّبَعُوا التَّوْرَ الَّذِي أَنْزَلَ مَعَهُ أُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ پس از توصیف رسول امی صلی الله علیه و آله و سلم در بیان مقام فضیلت مؤمنینی برآمده که آنها باو ایمان آوردند و او را احترام نمودند و یاری کردند و متابعت کردند آن نوریکه با او نازل گردیده یعنی قرآن که هم شاهد صدق او بود و هم کتاب قانونی، چنین کسانی آنهایند که رستگار گردیده‌اند، ضمیر (هم) در آیه مفید تأکید است یعنی محققا و مؤکدا چنین اشخاصی رستگاراند.

و بعضی نظر باخبار اهل بیت علیهم السلام نور را حمل نموده‌اند بر علی بن ابی طالب ع و گفته‌اند که اینکه اوصاف مثل (عزروه و نصروه) و نوریکه با او است مقصود علی [ع] است که ابتداء او رسول را تعظیم و توقیر نمود و او را یاری کرد و آن نوری است که همیشه در حیات رسول صلی الله علیه و آله و سلم با او بود و پس از او خلیفه و جانشینی او را بعهدہ گرفت، و بصیغه ماضی و جمع آوردن (عزروه و نصروه) منافات با اینکه توجیه ندارد زیرا در اینجا ماضی بمعنی مستقبل است و یک نفری او میشود در حکم جماعت باشد.

قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ جَمِيعًا الَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ الْخ ترجمه آیه شده و واضح است و خلاصه اینکه خداوند امر نموده بپیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم که بگو ای مردم من از طرف حق تعالی رسولی میباشم که بسوی شما فرستاده شده‌ام (جمیعا) اشاره است به اینکه که مخصوص بجماعتی یا طائفه‌ئی یا ملتی رسالت ندارم مثل اعراب یا ملت یهود یا نصاری که بآنان در آیه بالا یادآوری شده که اینکه آن رسولی است که در تورات و انجیل نوشته شده بلکه برای تمام افراد بشر رسول میباشم و رسالت من از طرف کسی است که مالک تمام عالم ملک و ملکوت است و آن خدائی است که متفرد است در الوهیت و حیات و ممات بدست قدرت او انجام میگیرد پس باید ایمان آرید بآن رسول امی که

صفحه : ۳۰۴

بخدا و کلمات او ایمان دارد و بایستی تابع او گردید شاید باین وسیله هدایت یابید و مِنْ قَوْمِ مُوسَى أُمَّةٌ يَهْدُونَ بِالْحَقِّ وَبِهِ يَعْدِلُونَ پس از آنکه داستان و گذارش کار موسی ع و هلاکت فرعون و تابعین او و نجات بنی اسرائیل و حکایت میقات و انزال تورات و غیر اینها را بتفصیل برای رسولش توضیح داده، در اینکه آیات گزارش و کیفیت کار بنی اسرائیل را بیان میفرماید.

اول در مقام تعریف و ستایش بعضی از جماعت بنی اسرائیلیان برآمده و دو فضیلت نسبت بآنها بشمار آورده: یکی آنها کسانی بودند که مردم را بحق هدایت مینمودند، و دیگر آنکه بحق حکم میکردند، و اختلاف است که اینکه امت چه کسانی بودند و سه قول در آنست که در مجمع البیان مفصلاً نقل کرده بآن جا رجوع نمائید.

وَقَطَّعْنَاهُمْ اثْنَتَيْ عَشْرَةَ أَسْبَاطًا أُمَمًا وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ إِذِ اسْتَسْقَاهُ قَوْمُهُ أَنْ اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ (سبط) در لغت پسر زاده و دختر زاده را گویند و سبط باصطلاح آنها بمنزله قبیله نزد عرب است.

خلاصه بنی اسرائیل چنانچه تعیین شده دوازده فرقه بودند وقتی بنی اسرائیل از موسی ع طلب آب نمودند بموسی [ع] وحی شد که عصای خود را بسنگ بزن فَاَنْبَجَسَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا الخ (انبجست) از انبجاس است، و انبجاس بیرون آمدن آب جاری است بکمی و انفجار بیرون آمدن آب است بکثرت، و آب اول از سنگ کم بیرون میآمد پس زیاد میشد تا میرسید بکثرت پس از اینکه جهت در اینکه آیه انبجاس مذکور شده و در سوره بقره انفجار مذکور گردیده.

[مجمع البیان] و از آن دوازده چشمه منفجر میگردد بعدد اسباط بنی اسرائیل و هر چشمه‌ئی از آن مخصوص بیک سبطی از آنها بود، و نیز از جمله تفضلاتی که

صفحه : ۳۰۵

خاطر نشان میکند که بنی اسرائیل عطاء نمودیم وقتی که در تیه بودند و ابر را قرار دادیم که بر سر آنها سایه اندازد که از تابش آفتاب صدمه نخورند و برای آنها ترنجبین و مرغ بریان کرده نازل گردانیدیم و بیان آن در سوره بقره گذشته (کلوا) امر است بنی اسرائیل امر شده که از چیزهای پاکیزه بخورید و فرموده ما بآنها ستم نمودیم لکن خودشان بخودشان ستم نمودند.

صفحه : ۳۰۶

[سوره الأعراف (۷): آیات ۱۶۱ تا ۱۶۸]

اشاره

وَإِذِ قِيلَ لَهُمْ اسْكُنُوا هَذِهِ الْقَرْيَةَ وَكُلُوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ وَقُولُوا حِطَّةٌ وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا نَغْفِرْ لَكُمْ خَطِيئَاتِكُمْ سَبَّ زَيْدُ الْمُحْسِنِينَ (۱۶۱) فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ قَوْلًا غَيْرَ الَّذِي قِيلَ لَهُمْ فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِجْزًا مِنَ السَّمَاءِ بِمَا كَانُوا يَظْلِمُونَ (۱۶۲) وَسَأَلَهُمْ عَنِ الْقَرْيَةِ الَّتِي كَانَتْ حَاضِرَةَ الْبَحْرِ إِذْ يَعْدُونَ فِي السَّبْتِ إِذْ تَأْتِيهِمْ حِيتَانُهُمْ يَوْمَ سَبْتِهِمْ شُرَّعًا وَيَوْمَ لَا يَسْبِتُونَ لَا تَأْتِيهِمْ كَذَلِكَ نَبْلُوهُمْ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ (۱۶۳) وَإِذْ قَالَتْ أُمَّةٌ مِنْهُمْ لِمَ تَعِظُونَ قَوْمًا اللَّهُ مُهْلِكُهُمْ أَوْ مُعَذِّبُهُمْ عَذَابًا شَدِيدًا قَالُوا مَعذِرَةٌ إِلَىٰ رَبِّكُمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ (۱۶۴) فَلَمَّا نَسُوا مَا ذُكِّرُوا بِهِ أَنْجَيْنَا الَّذِينَ يَنْهَوْنَ عَنِ السُّوءِ وَأَخَذْنَا الَّذِينَ ظَلَمُوا بِعَذَابٍ بَئِيسٍ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ (۱۶۵) فَلَمَّا عَتَوْا عَنَّا نُهُوا عَنْهُ قُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قَوْمَ فَارُوقَ خَاسِرِينَ (۱۶۶) وَإِذْ تَأَذَّنَ رَبُّكَ لَيَبْعَثَنَّ عَلَيْهِمْ إِلَىٰ يَوْمِ الْقِيَامَةِ مَن يَسُوءُهُمْ سُوءَ الْعَذَابِ إِنَّ

رَبِّكَ لَسِيرِعِ الْعِقَابِ وَإِنَّهُ لَغَفُورٌ رَحِيمٌ (۱۶۷) وَقَطَّعْنَاهُمْ فِي الْأَرْضِ أَمْمًا مِّنْهُمْ الصَّالِحُونَ وَمِنْهُمْ دُونَ ذَلِكَ وَبَلَوْنَاهُمْ بِالْحَسَنَاتِ وَالسَّيِّئَاتِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ (۱۶۸)

صفحه : ۳۰۷

[ترجمه]

ای محمد یاد کن وقتی که بنی اسرائیل گفته شد در اینکه ده ساکن گردید و از میوه و حبوبات آن بخورید از هر جا که بخواهید و بگوئید (حطه) و در اینکه درب در حال سجده داخل گردید تا گناهان شما را بیامرزیم و بزودی بر نیکوکاران میافزایم [۱۶۱] و آن کسانی که از آنان ستم نمودند تبدیل گردانیدند سخنی غیر از آنچه بآنها گفته شده بود پس از آسمان عذابی بر آنها فرستادیم بسبب ظلمشان [۱۶۲]

ای رسول از آنها سؤال کن از آن دهی که در ساحل دریا بود چون از فرمان خدا در حکم شنبه تعدی کردند وقتی که در روز شنبه ماهیان میآمدند ظاهر شده بر روی آب و در روزهای دیگر نمیآمدند اینکه چنین ما آنها را آزمایش کردیم بسبب اینکه آنان از فرمان بیرون میرفتند [۱۶۳]

و وقتی جماعتی از آنها گفتند برای چه موعظه میکنید جماعتی را که خدا آنها را هلاک میکند یا آنها را عذاب میکند در آخرت عذاب سخت، ناصحان گفتند پند ما معذرت خواستن ما است بسوی پروردگار شما و شاید آنها ترک نافرمانی کنند [۱۶۴] پس چون فراموش کردند آنچه را که بآنها یادآوری شده بود ما نجات دادیم آنها را که از ماهی گرفتن نهی میکردند و آنها را که ستم کردند گرفتیم بدترین عذاب برای اینکه از فرمان برداری خارج بودند پس آنها را سرکشی کردند از آنچه نهی شده بودند ما آنها گفتیم بشکل بوزینه بگردید در حالیکه دور شده و ناامید از رحمت باشید [۱۶۶]

یاد کن ای محمد وقتی که پروردگار اعلان کرد که بر یهودیان برانگیزاند کسی را که بآنها عذاب سختی بچشانند تا روز قیامت، همانا پروردگار تو سرعت عقاب میکند و او آمرزنده و مهربانست [۱۶۷] و جماعت بنی اسرائیل را در زمین پراکنده گردانیدیم بعضی از آنها صالح و نیکوکار بودند و بعضی دون آنها و پست تر از آنها بودند و آنها را بخوبیها و بدیها آزمودیم که شاید آنها برگردند [۱۶۸]

صفحه : ۳۰۸

(توضیح آیات)

اشاره

وَإِذْ قِيلَ لَهُمْ اسْكُنُوا هَذِهِ الْقَرْيَةَ وَكُلُوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ وَقُولُوا حِطَّةٌ وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا لِّخِ مِنْ جَمَلِهِ تَفَضَّلَاتِيكَه خدائوند در باره بنی اسرائیلیان فرموده اینکه بود که آنها را مأمور گردانید که داخل در قریه شوید و از نعمتهای آن هر چه خواهید بخورید و هنگام داخل شدن در قریه بگوئید (حطه) و در اینکه مقصود از قریه کجا است و نیز (حطه) یعنی چه خلاف است، راجع به (قریه) اکثر

مفسرین گفته‌اند مقصود بیت المقدس است بدلیل قوله تعالی در سوره مائده آیه ۲۴ (یا قَوْمِ ادْخُلُوا الْأَرْضَ الْمُقَدَّسَةَ الَّتِي كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ).

و در اینکه مقصود از (حطه) چیست و نیز آیا سجده‌ئی که مأمور شدند چه نحو سجده‌ئی بوده نیز خلاف است، راجع به (حطه) از مفسرین دو قول نقل شده: بقولی (حطه) کلمه توبه است باین معنی که (اللهم حطّ عنا خطایانا) خدایا گناهان را از ما فرو نه، و بقولی مقصود تلفظ بلفظ (حطه) است ابن عباس گفته مقصود کلمه (لا اله الا الله) است و اما راجع بسجده بعضی گفته‌اند که سجده متعارف است و بعضی گفته‌اند که انحناء است از روی تواضع

[تأویل عرفانی]

بعضی از عرفاء در توجیه آیه گفته‌اند خطاب است که ای روندگان بسوی حقیقت در مقامات و منازل خلوص داخل گردید و ای سیرکنندگان در مراتب و تطورات نفس بقدم صدق و یقین در عالم علم و عمل داخل گردید و از نیکوترین غذاهای علمی و روزیهای معنوی بخورید و از باب انسانیت که آن حقیقت انسان و انسان معنوی است بهره برداری نمائید و ممکن نیست داخل گردیدن در عالم قدس الهی مگر بولوج و دخول از دربی که در داخل آن رحمت است و ظاهر آن عذاب.

صفحه : ۳۰۹

فَيَدُلُّ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ قَوْلًا غَيْرَ الَّذِي قِيلَ لَهُمْ فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِجْزًا مِنَ السَّمَاءِ بِمَا كَانُوا يَظْلِمُونَ ظاهراً مقصود از (رجز) عذاب است نه پلیدی.

ترجمه آیه شده، خلاصه توجیه آن، آن طوری که مفسرین گفته‌اند وقتی بنی اسرائیلیان در آنچه مأمور گردیدند از توبه و استغفار یا تلفظ نمودن بکلمه (حطه) و از روی جهل و بی‌خردی اینکه کلمه را باستهزاء گرفتند و گفتند (حطه فیها شعیر) یعنی گندمی که در او جو باشد، و باین عمل فاسق گردیدند و عذاب بر آنها نازل گردید و در سوره بقره راجع بهمین آیه بیانی شده بآن جا رجوع شود بیان اینکه آیات بما یادآور میشود که نباید مؤمن در آنچه باو امر شده از پیش خود و بسلیقه خودش اظهار نظر نماید و آیات الهی را بنظر خود طور دیگری تفسیر و تأویل نماید زیرا که وظیفه عبد بندگی و اطاعت مولی است بنده را با اظهار نظر چکار است.

وَسَأَلَهُمْ عَنِ الْقَرْيَةِ الَّتِي كَانَتْ حَاضِرَةَ الْبَحْرِ إِذْ يَعْدُونَ فِي السَّبْتِ الْخِطَابِ بِرَسُولِ أَكْرَمِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ نَمُودَه كَهْ اَز يَهُودِيَهَا سْؤَال كَن وَظَاهِرَا اَيْنَكَه سْؤَال اَز بَاب تَقْرِيع وَتَوْبِيخ وَسَرزَنَش بَأَنهَا اَسْت كَه شَمَا جَمَاعَت يَهُود اَز اِبْتَدَاء بِنَاء كَارْتَان بَر مَخَالَفَت وَكُفْر وَتَجَاوُز نَمُودَن اَز حُدُود اَمْر خُدا بُوَدَه كَه پَس اَز اَنكَه نَهِي شُدَه بُوَدِيد اَز صِيد مَاهِي دَر رُوز شَنبَه وَ اَيْنَكَه اَشْتِغَال نَمَائِيد بَعِبَادَت وَ طَاعَت وَ رُوز شَنبَه رَا مَحْتَرَم دَارِيد.

(يعدون) مأخوذ از تعدی است و در اینجا بمعنی تعدی از حدودی است که بر بنی اسرائیل مقرر شده بود که در روز شنبه صید ماهی نکنند.

(حاضِرَةُ الْبَحْرِ) یعنی نزدیک دریا بود و بروایت ابن عباس نام آن قریه (ایله) بوده که میان (مدین) و (طور) بر ساحل بحر (طبریّه) واقع شده بود و بعضی طور دیگر گفته‌اند.

(شَرَّعاً) جمع شارع است یعنی ماهیانی که بر روی آب ظاهر میگردند

صفحه : ۳۱۰

و آشکار میشوند.

و یوم لا یسبئون گفته‌اند که یهودیها مأمور شدند در روز شنبه صید ماهی نکنند ماهیان بغریزه خدا دادشان روزهای دیگر ته آب میرفتند و روز شنبه چون مطمئن بودند روی آب میآمدند یهودیها در معرض امتحان واقع گردیدند وقتی چنین دیدند طمعشان غالب گردید و در روز شنبه که مأمور بودند صید ماهی نکنند مخالفت نموده مشغول شدند بصید ماهی و نهی صریح را مخالفت نمودند. گفته‌اند که جماعت ایله چون دیدند ماهیان روز شنبه در آب میآیند و از صید کردن آنها نهی دارند باغواء شیطان تمهیدی بکار بستند و رأی آنها بر اینکه قرار گرفت که بر لب دریا حوضهائی حفر نمایند و اطراف آن چوبهائی ترتیب دهند و در روز شنبه که ماهیان روی آب میآیند آنها را در آن حوضها برانند و جلو آنها مجاری آب را ببندند و در روز یکشنبه بروند و آنها را صید کنند، و بقولی روز شنبه قلاب در دریا می انداختند و ماهیان در آن می ماندند و روز یکشنبه آنها را صید میکردند.

كَذَلِكَ نَبْلُوهُمْ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ اشاره به اینکه که اینها چون فاسق بودند در موقع امتحان واقع گردیدند تا اینکه فسقشان پدید گردد.

وَ إِذْ قَالَتْ أُمَّةٌ مِنْهُمْ لِمَ تَعِظُونَ قَوْمًا اللَّهُ مُهْلِكُهُمْ أَوْ مُعَذِّبُهُمْ عَذَابًا شَدِيدًا الخ گویا آیه خبر میدهد که بین فاسقین بنی اسرائیل جماعت مصلحین بودند که بآنها موعظه میکردند که مخالفت امر رسول را نکنید که در معرض عذاب واقع میگردید، جماعت دیگر از آن مؤمنین چون از هدایت یافتن فاسقین مأیوس بودند بآنها میگفتند برای چه شما جماعتی را که خدا هلاک کننده آنها است یا آنها را عذاب خواهد نمود موعظه میکنید یعنی بر اینکه موعظه اثری و فائده‌ئی مترتب نخواهد گردید و موعظه نمودن شما بی اثر است آنها در پاسخ

صفحه : ۳۱۱

میگفتند موعظه ما برای دو چیز است یکی (مَعِذْرَةً إِلَى رَبِّكُمْ) یعنی عذر ما باشد نزد پروردگار شما که ما بوظیفه خود عمل نموده‌ایم، و دیگر آنکه شاید اینها پرهیزگار گردند و دست از عصیان بردارند.

فَلَمَّا نَسُوا مَا ذُكِّرُوا بِهِ أَنْجَيْنَا الَّذِينَ يَنْهَوْنَ عَنِ السُّوءِ الخ وقتی موعظه ناصحین بفاسقین تأثیر نمود آنهائی را که نهی از منکر میکردند نجات دادیم و آنهائیکه ستم نمودند یعنی مخالفت کردند بعذاب سخت گرفتیم بسبب اینکه از فرمان خارج شدند.

از اینکه آیه میتوان استفاده نمود که بر هر مؤمنی امر بمعروف و نهی از منکر لازم است و لو در جائی که امید اثر نداشته باشد. لکن بدلالت قوله تعالی (وَلَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ) میتوان گفت در جائی امر بمعروف واجب است که اندک امید باثر باشد و گر نه آنجائیکه به یقین دانسته شود که موعظه بهیچ وجه اثر بر آن مترتب نیست اصلاً نهی از آن عقلائی نیست زیرا که بعضی چنان در گرداب غفلت فرو رفته‌اند که اصلاً از قابلیت هدایت شدن افتاده‌اند و آنان مثل حیوانات نه چشم بینا دارند و نه گوش شنوا (بَلْ هُمْ أَصْلٌ سَیِّئًا).

در مجمع البیان گفته- حال فرقه سوم ذکر نشده یعنی آنهائیکه نه صید ماهی میکردند و نه صید کنندگان را نهی میکردند که آیا از نجات یافته گان بودند یا از هلاک شدگان، و از ابن عباس روایت شده که گفته در باره آن سه قول است: اول- اینکه هر دو فرقه نجات یافتند و فرقه سوم هلاک گردیدند.

(اینکه قول از سدی است) دوم- هر دو فرقه هلاک شدند و نجات یافتند فرقه نهی کنندگان و اینکه قول ابن زید است و همین قول نیز از ابی عبد الله ع روایت شده.

سوم- در باره آن فرقه سوم توقف است، و از عکرمه روایت شده که گفت بر ابن عباس وارد شدم و قرآن مقابلش بود و گریه میکرد و اینکه آیه را میخواند و گفت دانستیم که خدا هلاک کرد آنهائی را که ماهی گرفتند و نجات داد آنهائی را

صفحه : ۳۱۲

که نهی میکردند نمیدانیم چه کرد با آنهایکه نهی نمیکردند و ماهی هم نمیگرفتند و اینکه است حال ما- و قول بتوقف را جبائی اختیار کرده [پایان] فَلَمَّا عَتَا عَنْ مَا نُهُوا عَنْهُ قُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ خلاصه اینکه حق تعالی برسولش خبر میدهد که چون جماعت اسرائیلیان از امر پروردگار و آنچه نهی شده بودند از اینکه در روز شنبه صید ماهی نکنند سرکشی و طغیان نمودند مورد غضب واقع گردیدند و بآنها گفتیم بگردید (قرده) یعنی م... آ... و آنها را بصورت میمون در آوردیم در حالیکه از رحمت خدا دور شدگان بودند و گفته‌اند آنهایکه بصورت میمون گردیدند سه روز بیشتر زنده نماندند و تمامشان مردند.

وَ إِذْ تَأَذَّنَ رَبُّكَ لِيُبَيِّنَ لَهُمْ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ مَنْ يُشْرِكُ بِهِمْ سُوءَ الْعَذَابِ إِنَّ رَبَّكَ لَسَرِيعُ الْعِقَابِ وَإِنَّهُ لَغَفُورٌ رَحِيمٌ (تأذّن) از باب (تفعل) است چون وعد و ایعاد و بمعنی عزم است زیرا کسی که بر عملی تصمیم گرفت گویا بنفس خود اعلان نموده و آن جاری مجرای قسم است اینکه است که جواب آن که (لِيُبَيِّنَ) است لام قسم داخل گردیده خلاصه در اینکه آیه خدای تعالی قسم یاد نموده که برانگیزاند و مسلط گرداند بر یهودیان تا روز قیامت کسانی را که بآنها بچشانند عذاب سخت مثل قتل و اسارت و غیر اینها چنانچه بر آنها بخت نصر بابلی را مسلط گردانید که چه قدر از آنها را کشت و چه قدر اسیر گرفت و پس از آن ملوک فرس از آنها جزیه گرفتند و هیچ وقت آنها مستقل در مملکت نبودند، و از ابی جعفر روایت شده که مقصود از (مَنْ يُشْرِكُ بِهِمْ) امت مرحومه و حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم است و اینکه آیه دلیل است بر اینکه برای ملت یهود هیچ وقت دولت و عزت مستقل نیست.

وَ قَطَّعْنَاهُمْ فِي الْأَرْضِ أُمَّمًا مِنْهُمْ الْمُضِلُّونَ وَمِنْهُمْ دُونَ ذَلِكَ الْخ و از جمله کفر اعمال یهودیان اینکه است که خدا اینها را امتیانی گردانید

صفحه : ۳۱۳

بعضی صالح و بعضی غیر صالح و در زمین متفرق گردیدند چنانچه تا حال هم چنین است که در ولایات متفرق هستند شهری و ولایتی نیست که عده‌ئی از یهودیها در آن نباشند و مالیات که بمعنی جزیه است بایستی بدولت آن مملکت بدهند و اینهم دلیل بر ذلت آنها است.

صفحه : ۳۱۴

[سوره الأعراف (۷): آیات ۱۶۹ تا ۱۷۶]

اشاره

فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ وَرِثُوا الْكِتَابَ يَأْخُذُونَ عَرَضَ هَذَا الْأَدْنَى وَيَقُولُونَ سَيُغْفَرُ لَنَا وَإِنْ يَأْتِهِمْ عَرَضٌ مِثْلَهُ يَأْخُذُوهُ أَلَمْ يُؤْخَذْ عَلَيْهِمْ مِيثَاقُ الْكِتَابِ أَنْ لَا يَقُولُوا عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ وَدَرَسُوا مَا فِيهِ وَالِدَارُ الْأُخْرَى خَيْرٌ لِلَّذِينَ يُتَّقُونَ أَفَلَا تَعْقِلُونَ (۱۶۹) وَالَّذِينَ يَمَسُّونَ بِالْكِتَابِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ إِنَّا لَا نَضِيعُ أَجْرَ الْمُصْلِحِينَ (۱۷۰) وَإِذْ نَتَقْنَا الْجَبَلَ فَوْقَهُمْ كَأَنَّهُ ظُلَّةٌ وَظَنُّوا أَنَّهُ وَاقِعٌ بِهِمْ خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَ اذْكُرُوا مَا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ (۱۷۱) وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَى أَنْفُسِهِمْ أَلَسْتَ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَى شَهِدْنَا أَنْ تَقُولُوا يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ (۱۷۲) أَوْ تَقُولُوا إِنَّمَا أَشْرَكَ آبَاؤُنَا مِنْ قَبْلُ وَكُنَّا ذُرِّيَّةً مِنْ بَعْدِهِمْ أَفَتُهْلِكُنَا بِمَا فَعَلَ

المُطَلُونِ (۱۷۳)

وَكَذَلِكَ نُفَصِّلُ الْآيَاتِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ (۱۷۴) وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ الَّذِي آتَيْنَاهُ آيَاتِنَا فَانْسَلَخْنَا مِنْهَا فَأَتْبَعَهُ الشَّيْطَانُ فَكَانَ مِنَ الْغَاوِينَ (۱۷۵) وَ لَوْ شِئْنَا لَرَفَعْنَاهُ بِهَا وَلَكِنَّهُ أَخْلَدَ إِلَى الْأَرْضِ وَاتَّبَعَ هَوَاهُ فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ الْكَلْبِ إِنْ تَحَمَلَ عَلَيْهِ يَلْهَثَ أَوْ تَتْرُكُهُ يَلْهَثُ ذَلِكَ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا فَاقْصُصْ الْقِصَصَ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ (۱۷۶)

صفحه : ۳۱۵

[ترجمه]

پس از آن اولاد آنها از پی آنها جانشین گردیدند و تورات را بارث بردند و آنرا بیاموختند که بگیرند متاع پست دنیا را و میگویند بزودی ما آمرزیده می‌شویم و هرگاه برای آنها متاع دیگری مثل آن بیاید آنرا هم میگیرند آیا پیمان کتاب بر آنها گرفته نشده بر اینکه نگویند بر خدا مگر سخن حق و خوانده‌اند آنچه در تورات است و خانه آخرت بهتر است از دنیا برای کسانی که از حرام و دروغ بستن بر خدا احتراز نمایند آیا چرا شما تعقل نمیکنید [۱۶۹]

و آن کسانی که بکتاب تمسک کردند (یعنی قرآن) و نماز را بپای داشتند همانا ما ضایع نمیگردانیم اجر اصلاح کنندگان را [۱۷۰] و یاد کن ای محمد صلی الله علیه و آله و سلم وقتی را که برای یهود برکنندیم کوه را بالای سر بنی اسرائیلیان بطوریکه گویا کوه سایه‌بان بود بالای سر آنها و گمان می‌کردند که کوه بر آنها می‌افتد ای بنی اسرائیل بگیرید بقوت آنچه را بشما عطاء نمودیم (بجد تمام) و یاد کنید آنچه را که در او است شاید شما پرهیزگار گردید [۱۷۱]

و یاد کن ای محمد صلی الله علیه و آله و سلم وقتی را که پروردگار تو از ظهور بنی آدم گرفت ذریه آنها را و خود آنها را بر نفس خودشان گواه گرفت و گفت آیا من نیستم پروردگار شما گفتند آری گواهی میدهم ما و روز قیامت میگوئید همانا ما از اینکه گواهی غافل بودیم [۱۷۲]

یا میگوئید جز اینکه نبود که پیش از ما پدران ما مشرک بودند و ما ذریه آنها بودیم تابع گردیدیم آیا ما را بعمل خطاکاران هلاک میگردانی [۱۷۳]

و اینکه چنین ما آیات را تفصیل میدهم که شاید آنها از شرک برگردند [۱۷۴]

ای رسول برای کافرین بخوان خبر آنکسی که باو آیات خودمان را عطا کردیم پس از آن آیتها بیرون آمد و تابع شیطان شد و از گمراهان گردید [۱۷۵]

و اگر خواسته بودیم بهمین آیات او را رفعت میدادیم لکن او میل کرد بسوی زمین و تابع هوای خود گردید و مثال او مثال سگ است که اگر بر او حمله کنی زبان بیرون می‌آورد و اگر وی را رها کنی باز زبان بیرون می‌آورد اینکه مثل جماعتی است که بآیات ما تکذیب کردند بر آنها حکایت‌های آنها را بخوان شاید آنان بفکر افتند [۱۷۶]

صفحه : ۳۱۶

(توضیح آیات)

اشاره

فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ وَرِثُوا الْكِتَابَ يَأْخُذُونَ عَرَضَ هَذَا الْأَدْنَى (خلف) بفتح لام جانشینان صالح را گویند، و (خلف) بسکون لام جانشینان فاسد را نامند پس از امت موسی وارثین و اعقاب آنها اولادان و اولاد آنها کسانی بودند که تورات را بارث بردند و تورات در دست جانشینان سوء و بد آنها ماند آنها تورات را میخواندند و تدریس میکردند و عمل باحکام آن نمیکردند و مقصود آنها بدست آوردن متاع و منافع اینکه دنیای دنی بود، و قوله تعالی (هَذَا الْأَدْنَى) اشاره بتحقیق و بی اعتباری اینکه عالم طبیعت است اگر ادنی را بمعنی دنائت و پستی بگیریم و یا بمعنی دنو و نزدیکی است که اینکه عالم نزدیک تر بما است، و (يَأْخُذُوهُ) یعنی غرضشان از اینکه قرائت تورات تحریف آیات و بدست آوردن عملی بوده که از مردم رشوه بگیرند و چنین کاری برای آنها آسان گردد.

و يَقُولُونَ سَيُغْفَرُ لَنَا وَإِنْ يَأْتِهِمْ عَرَضٌ مِثْلَهُ يَأْخُذُوهُ یعنی علماء یهود چنین عمل میکردند و میگفتند خدا ما را میآمرزد و از اینکه عمل ما را مؤاخذه نمیکند و هرگاه از اینکه قبیل منافع دیگری از متاع و منافع دنیا بدست آنها آید میگیرند. أَلَمْ يُوَخِّدْ عَلَيْهِمْ مِيثَاقَ الْكِتَابِ أَنْ لَا يَقُولُوا عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ وَدَرَسُوا مَا فِيهِ آیه در مقام سرزنش آنها است که آیا خدای تعالی از اینها در تورات عهد و میثاق نگرفته که نگویند بر خدا مگر حق و آیات تورات را تکذیب نمایند و نگویند و نخوانند مگر آنچه را که نازل گردیده و نسبت ندهند مگر آنچه را که در آن نوشته شده.

وَالدَّارُ الْآخِرَةُ خَيْرٌ لِّلَّذِينَ يَتَّقُونَ أَفَلَا تَعْقِلُونَ اینکه آیه و آیه بعد چون ترجمه شده و واضح است دیگر محتاج بتوضیح نیست

صفحه : ۳۱۷

وَإِذْ تَقْنَا الْجَبَلَ فَوْقَهُمْ كَأَنَّهُ ظُلَّةٌ وَظَنُّوا أَنَّهُ وَاقِعٌ بِهِمْ خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَاذْكُرُوا مَا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ در اینکه آیه خبر میدهد که چون اسرائیلیان بر احکام تورات اقبال نمیکردند خدای تعالی برای تهدید آنها اضافه بر اینکه آنان را در (تیه) سرگردان گردانید بامر او کوه از زمین کنده شد و در بالای سر آنها قرار گرفت مثل سایبان و گفته اند که یک فرسخ در یک فرسخ عرض کوه بوده و تمام آنهایی را که در (تیه) بودند فرا گرفته بوده و کوه بالای سر آنها با آنها حرکت میکرد و بطوری بآنها نزدیک بود که گمان میکردند بر آنها واقع میگردد و آنها را هلاک میگرداند و وقتی بکوه نظر میکردند بسجده میافتادند (خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ) بآنها امر کردیم یا گفته شد آنچه بشما از آیات و احکام تورات رسیده بقوت بگیرید یعنی با عزم و اراده قوی بگیرید و متذکر دستورات آن باشید و بر طبق آن عمل نمائید شاید باین وسیله متقی و پرهیزگار گردید و إِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَ أَشْهَدَهُمْ عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ أَلَسْتَ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَىٰ بَلَىٰ شَهِدْنَا أَنكَ رَبَّنَا) پس بملائکه گفت شاهد باشید ملائکه گفتند ما شاهد شدیم و گفته شده که خدای تعالی در آنها عقل و فهمی قرار داده که خطاب او را بشنوند و بفهمند پس از آن آنها را برگردانید بصلب آدم تا وقتی که از صلب آدم خارج گردند و هر کس داخل در اسلام گردید بر

فطرت اولی باقی مانده و کسیکه کافر گفته است علماء شیعه و سنی در معنی اینکه آیه و در بیان اخراج و اشهاد و جوهی گفته اند:

۱- خدای تعالی ذریه آدم را از صلبش بیرون آورد مثل هیئت (ذرّ) و آنها را بر آدم عرضه نمود و گفت من از ذریه تو میثاق میگیرم که مرا عبادت کنند و بر من شریک قرار ندهند پس از آن گفت (أَلَسْتَ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَىٰ شَهِدْنَا أَنكَ رَبَّنَا) پس بملائکه گفت شاهد باشید ملائکه گفتند ما شاهد شدیم و گفته شده که خدای تعالی در آنها عقل و فهمی قرار داده که خطاب او را بشنوند و بفهمند پس از آن آنها را برگردانید بصلب آدم تا وقتی که از صلب آدم خارج گردند و هر کس داخل در اسلام گردید بر فطرت اولی باقی مانده و کسیکه کافر

صفحه : ۳۱۸

شد از فطرت اولیش خارج گردیده و اینکه قول جماعتی از مفسرین است و برای اثبات آن تمسک بروایاتی کرده‌اند که بعضی مرفوعه و بعضی موقوفه است و اهل تحقیق اینکه تأویل را ردّ نموده‌اند به اینکه که قرآن بخلاف آن شهادت می‌دهد زیرا که گفته (وَإِذِ أَخَذَ رَبُّكَ مِن بَنِي آدَمَ) و نگفته (من آدم) و گفته (من ظهورهم) و نگفته (من ظهره) و گفته (ذَرِيَّتَهُمْ) و نگفته (ذریته) پس از آن خبر داده به اینکه که چنین کردیم که نگویند ما از چنین مطلبی غافل بودیم یا اینکه معترض شوند بشرک پدرانشان و اینکه پیرو آنها بودند و اینکه در جایی است که مشرکین آباء داشته باشند و شامل اولاد صلبی آدم نمیشود.

و نیز اینکه ذریه‌ئی که از صلب آدم بیرون آوردند یکی از دو حال بیرون نیست یا آنها را خدا عقلاء گردانیده یا نه، اگر دارای عقل نباشند صحیح نیست که معرفت بتوحید پیدا نمایند و اینکه خطاب الهی را بفهمند و اگر در آن حال عاقل شده بودند واجب است که متذکر باشند و صحیح نیست که فراموش کنند زیرا که اخذ میثاق حجت نیست مگر اینکه متذکر باشند پس لازم است که عهد و میثاق را متذکر باشیم و بجهت اینکه معقول نیست که جمعی از عقلاء و دانشمندان فراموش کنند چیزی را که شناخته و تمیز داده‌اند بطوری که احدی از آنها یاد آور نشود اگر چه بین آنها طول زمان واقع شده باشد، آیا نمی‌بینی که اهل بهشت بسیاری از احوال دنیا را میدانند و میگویند باهل جهنم (قَدْ وَجَدْنَا مَا وَعَدَنَا رَبُّنَا حَقًّا) و اگر جایز باشد فراموش شود با اینکه کثرت جایز است که خدا خلق را تکلیف کرده باشد در زمان گذشته پس از آن عود بدهد آنها را برای اینکه بآنها ثواب بدهد یا عقاب کند و اینکه مطلب بقول تناسخیه بازگشت میکند.

تا آنجا که گفته دوم- مراد اینکه است که خدای تعالی بنی آدم را از اصلاّب پدرانشان خارج گردانید بسوی ارحام امهاتشان و درجه بدرجه بآنها تغییراتی داده از علقه و مضغه تا اینکه آنها را (بشرا سویا) کامل گردانیده و بآنها آثار

صفحه : ۳۱۹

صنع خود را نمایانده و آنها را بدلائل معرفت متمکن گردانیده تا اینکه گویا او را مشاهده مینمودند آنوقت بآنها گفت (أَلَسْتُمْ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَى) و بنا بر اینکه معنی چنین میشود که بنی آدم را شاهد میگیرد بر خودشان بدلالات عقلشان که خلقتشان دلالت دارد بر توحید و قرار داده در آنها از عجائب خلقتشان و ترکیب بدنشان پس گویا او تعالی بمنزله شاهد گیرنده آنها است بر نفسهای آنها و نظیر اینکه آیه قوله تعالی است که (فَقَالَ لَهَا وَلِلْأَرْضِ آتِنَا طَوْعاً أَوْ كَرْهاً قَالَتَا أَتَيْنَا طَائِعِينَ) اگر چه نه از او تعالی قولی است و نه از آنها جوابی است و مثل او است قوله تعالی (شَاهِدِينَ عَلَي أَنْفُسِهِمْ بِالْكَفْرِ) و معلوم است که کفار اعتراف بکفر نکردند لکن از آنها ظاهر گردید ظهوری که دفع آن ممکن نبود برای آنها پس گویا اعتراف کردند الی آخر کلامه.

[پایان] اکثر مفسرین آیه را حمل باستعاره و معنای مجازی کرده‌اند لکن مادامی که ممکن باشد حمل نمودن لفظ را بر معنی حقیقی بدون قرینه مجوزه صحیح نیست صرف گردانیدن لفظ را از معنی حقیقی بمعنی مجازی، چه مانعی دارد که گفته شود مخاطب بخطاب (الست بر بکم) و نیز مقام پیمان و عهد بستن حق تعالی با انبیاء آنجا که فرموده (وَإِذِ أَخَذْنَا مِنَ النَّبِيِّينَ مِيثَاقَهُمْ السَّخ) سوره احزاب آیه ۷، و نیز میثاق گرفتن از اهل کتاب آنجا که گفته (وَإِذِ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ) سوره آل عمران آیه ۱۸۴، اینکه موارد مقام اولی بشر است در مرتبه ابداع یعنی در مرتبه روحانیت که حقیقت انسانیت وی است و شالوده وجود و فعلیت او است پیش از ظهورش در عالم طبیعت که در آن مرتبه موقعیت آنرا داشت که خداوند او را مورد مکالمه قرار دهد و پس از آنکه بخطاب (أَلَسْتُمْ بِرَبِّكُمْ) و پاسخ آنها که (بلی شهدنا) با آنها عهد و پیمان بسته که خلاف نکنند و بوظیفه بندگی عمل نمایند و نقض عهد نمایند لکن عالم طبیعت و تعلق و اشتغال بعالم طبیعی آنها را از مقام اولی پرتاب نموده و عهد پروردگار خود را فراموش نموده‌اند.

صفحه : ۳۲۰

و وقتی انسان می‌تواند باین حقیقت اعتراف کند که بداند انسان با وحدت شخصیه‌ئی که دارد جامع تمامی مراتب وجود است و چکیده جمیع عوالم است و وی را در هر عالمی مقام و منزلی است: باعتبار عقلش در عالم عقول محلی دارد و باعتبار روح الهیش در مرتبه روحانین مقامی دارد، و باعتبار نفس مجردش در عالم عقول راهی دارد، و باعتبار طبیعت و جسمانیتش در عالم طبع و نفس حیوانی واقع گردیده و اول مرتبه پیدایش و حقیقت انسان و نحوه وجود با تمام خصوصیات او همان است که در مرتبه ابداع مقام وی است در احاطه علم حضوری حق تعالی و انکشاف وجود او نزد خدای جل و علا و در آن مرتبه است که از مصدر جلال خداوندی بآنها خطاب میرسد (الست بریکم) و بلا تأمل بزبان نیازمندی (بلی) جواب میدهند آری تو پروردگار و آفریننده ما هستی و قوله تعالی در سوره الحديد آیه ۲۲ (ما أصاب من مُصِيبَةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي أَنْفُسِكُمْ إِلَّا فِي كِتَابٍ مِنْ قَبْلِ أَنْ نَبْرَأَهَا) آیه مشعر بر اینکه است که آنچه در عالم بتدریج ظاهر میگردد قبلا در دفتر آفرینش که تعبیر از آن بلوح محفوظ شده ضبط و ثبت است وقتی امورات نفسانی انسان همین طوری که آیه خبر میدهد در کتاب تکوینی ضبط شده البته حقیقت او هم با تمام خصوصیات در کتاب آفاقی نزد علماء الغیوب ظاهر و در احاطه علمیه او حاضر است.

پس از آن در مرتبه ایجاد و آفرینش او در مجاری عالم که عالم اول ظهور وی است در عقل کل چنانچه در خبر صحیح رسیده که در عقل سرهائی است بعدد انفس خلایق و در آن پرده‌ئی افتاده و اسم آدمی بر آن ثبت گردیده وقتی او متولد گردید و بحد رشد رسید پرده عقب می‌رود و صاحب آن مرتبط بآن میگردد و عقل اول موجودی است که در مرتبه ابداع از حق تعالی صادر گردیده چنانچه در اصول کافی احادیث بسیاری در ثبوت آن از ائمه معصومین علیهم السلام رسیده.

و نیز در مرتبه نزول مرتبط میگردد بنفس کلی که در محل خود مبرهن

صفحه : ۳۲۱

گردیده که نفس از حیث ذات مجرد از ماده است لکن در عمل محتاج به آلات جسمانی است و نیز در بین مراتبی را طی میکند تا برسد بمرتبه هیولی که در مرتبه نزول آخرین مرتبه خلقت است و در هر یک از مراتب وی را خصوصیات و آثاری است که مترتب بر او میگردد اینکه است که در شأن انسان کامل گفته‌اند (دو سر حلقه هستی، بحقیقت بهم تو پیوستی) خلاصه وقتی انسان در قوس نزول بآخرین مرتبه هیولی که فقط قوه صرف است رسید اگر موفق گردید و در قوس صعود درجه بالا رفت و در عالم طبیعت عکوف نمود مرتبط میگردد باصل اولی خود یعنی عقل آنوقت بگوش جاننش و بفطرت توحیدش نداء پروردگار خود را میشنود و بزبان دلش لئیک گویان میگردد.

لکن اگر در مرتبه طبیعت عکوف نمود و زنجیر شهوات و آرزو و آمال طبیعی بدست و پای وی پیچید و نگذارد که بسوی مقام اولی خود قدمی بالا رود آنوقت است که عهد پروردگار خود را فراموش میکند و در قیامت که در مؤاخذه واقع میگردد، قوله تعالی (أَنْ تَقُولُوا يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ أَوْ تَقُولُوا إِنَّمَا أَشْرَكَ آبَاؤُنَا مِنْ قَبْلُ) در قیامت مشرک و کافر عذر می‌آورند که ما از اینکه معاهده غافل بودیم یا میگویند چون پدران ما مشرک بودند ما تابع آنها گردیدیم (أَفْتَهَلِكُنَا بِمَا فَعَلَ الْمُبْطِلُونَ).

و معلوم است که غفلت را در جائی می‌آورند که کسی مطلبی را دانسته باشد و بعدا باشتغال بامور دیگر از آن غافل گردیده باشد. خلاصه گوئیم هر فردی از بشر با وحدت شخصیه‌ئی که دارد وی را روئی است بمبدء و آله عالم و روئی است بنفس و طبیعت خود و بآن وجه حقیقی است که موقعیت مکالمه با مبدء خود را پیدا مینماید و آن همان مقام روحانیت او است که در قوس نزول بعالم طبیعت مقام خود را فراموش میکند و از آن غفلت مینماید.

صفحه : ۳۲۲

و بعضی از دانشمندان مفسرین معاصرین پس از بیانات بسیار و توجیحات زیاد در توجیه آیه بآیاتی تمسک نموده و فرموده مثل قوله تعالی (إِنَّمَا أَمْرُهُ إِذَا أَرَادَ شَيْئًا أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ) سوره یس آیه ۸۲ (وَمَا أَمْرُنَا إِلَّا وَاحِدَةٌ كَلَمْحٍ بِالْبَصِيرِ) سوره القمر آیه ۵۰، و نظائر اینکه آیات و چنین اثبات کرده که اینکه وجود تدریجی که برای موجودات است و از آن جمله برای انسان است امری است از ناحیه خدا که با کلمه (کن) بدون تدریج بلکه دفعه افاضه میشود و اینکه وجود دارای دو وجه است یکی آن وجهی که بطرف دنیا دارد و دیگر آن وجهی که بطرف خدای سبحان دارد اینکه است که بتدریج از قوه بفعل و از عدم بوجود در میآید، نخست بطور ناقص ظاهر گشته و سپس بطور دائم تکامل میکند تا آنجا که از اینکه نشأه رخت بر بسته و بسوی خدای خود برگردد و همین وجود نسبت بآن وجهی که نسبت بخدای سبحان دارد امری است غیر تدریجی بطوریکه هر چه دارد در همان مرحله ظهورش دارا است و هیچ قوه‌ئی که بطرف فعلیتش سوقش دهد در آن نیست و اینکه دو وجه هر چند دو وجه برای شیئی واحد هستند لکن احکامشان مختلف است و تصور آن محتاج بداشتن قریحه نازک بین است.

تا آنکه گفته در تفسیر عیاشی و خصائص سید رضی از اصبع بن نباته از علی بن ابی طالب ع روایت شده که وقتی ابن کواء نزد حضرت آمد و عرض کرد یا امیر المؤمنین آیا خدای تعالی پیش از موسی با کسی از اولاد آدم تکلم کرده حضرت فرمود خداوند با جمیع مخلوقات خود تکلم کرده خوب آنها و بد آنها و همه جواب او را دادند، ابن کواء مقصود حضرت را نفهمید و گفت چطور یا امیر المؤمنین حضرت فرمود مگر کتاب خدا را نخوانده‌ئی که بیغمبر خود میفرماید (وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَى أَنْفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَىٰ) اگر اینکه آیه را خوانده‌ئی باید بدانی که خداوند کلام خود را بجمیع افراد بنی آدم شنوایده

صفحه : ۳۲۳

و آنها هم جواب او را داده‌اند، ای ابن کواء جمله اول (قَالُوا بَلَىٰ) جواب بنی آدم است خداوند بینی آدم فرمود آیا نیستی من پروردگار شما که معبودی جز من نیست و منم رحمن و رحیم پس اقرار نمودند باطاعت و ربوبیت، و رسل و انبیاء و اوصیاء انبیاء را از دیگران جدا کرده و بشر را باطاعتشان مأمور گردانیده [پایان] و اینکه گفته‌اند که اگر ما از چنین عالمی گذر نموده بودیم و آنوقت با عقل و شعور بودیم که مأمور مکالمه حق تعالی واقع شده بودیم البته بایستی در اینکه عالم حاضر نیز و لو گاهی یا بعضی از افراد بشر بیادشان بیاید، و نیز اینکه در چه وقت بوده.

در پاسخ گوئیم سؤال از وقت در اینجا موضوع ندارد زیرا در عالم روحانین و مجردات تقدّم و تأخر زمانی و مکانی تصوّر ندارد تمام زمانها در آن مرتبه مثل آن واحد است و تمام مکانها نقطه واحده مینماید و کسیکه بوجدان خود رجوع کند اگر دارای قلب مصفائی باشد در همین عالم طبیعی بگوش دل نداء (أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ) را میشنود و بزبان دل (بلی) میگوید.

و اینکه گوئید بکلی فراموش کرده قبول نداریم چگونه فراموش کرده در صورتی که اگر از وی پرسش شود که چه کس آسمان و زمین را خلق نموده بدون تأمل میگوید خدا و همان فطرتی که فرموده (فَطَرَتِ اللَّهُ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا) ناشی از همان نداء رحمانی است که در کالبد انسان نفوذ نموده منتهی الامر اشتغال بامور مادی پرده روی دانش وی کشیده و او را غافل گردانیده اینکه است که خدای تعالی خبر میدهد که در قیامت غفلت را عذر خود قرار میدهند.

أَنْ تَقُولُوا يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ، أَوْ تَقُولُوا إِنَّمَا أَشْرَكَ آبَاؤُنَا مِنْ قَبْلُ الْخِ وَ دَرِ اَرْبَعِينَ هَاشِمِيَه در شرح حدیث بیست و چهارم راجع بروایتی که در عالم ذر رسیده و نیز در جلد دوم اینکه تفسیر در ذیل آیه ۲۷ سوره بقره راجع

صفحه : ۳۲۴

بآیه (أَلَسْتَ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَىٰ شَهِدْنَا) مختصر بیانی کردیم بآن جا مراجعه کنید.

وَ اتل عليهم نبأ الذي آتينا آياتنا فأنسى ألخ منها فاتبعه الشيطان فكان من الغاوين- خطاب برسول اکرم صلی الله علیه و آله و سلم نموده که بر بنی اسرائیل بخوان خبر آنکسی که باو آیات خود را عطاء نمودیم پس بیرون آمد از آن آیات چنانکه مار از پوستش بیرون میآید پس لاحق شد باو شیطان و او را پیروی خود کرد پس گشت آن داننده آیات از گمراهان.

[داستان بلعام بن باعورا]

مفسرین گفته‌اند که او یکی از علماء بنی اسرائیل بوده و باو علمی از کتاب داده شده بود، و بقولی او از اهل کنعان بوده (فأنسى ألخ منها) یعنی و بآن علمی که بآیات داشت و مستجاب الدعوه شده بود از آن علم بیرون آمد و آن علم را پشت سر انداخت و تابع شیطان گردید و داخل گمراهان شد.

از ابن عباس و محمد بن اسحق و سدی چنین نقل میکنند که چون موسی با جباران قصد جنگ نمود و بزمین کنعان که از بلاد شام بود فرود آمد بلعام بن باعورا مردی مستجاب الدعوه بود باو گفتند تو میدانی که موسی مردی غیور و شدید است و لشکر بسیار دارد و اکنون بجنگ ما آمده و مردان ما را میکشد و زنان ما را اسیر میکند و تو مرد مستجاب الدعوهی و اسم اعظم نزد تو است و پسر عم مائی دعا کن خدا شرّ او را از ما دفع گرداند او گفت موسی پیغمبر خدا است بفرمان خدا است و بفرمان خدا میآید و مدد او فرشتگانند من چگونه دعا کنم، آن جماعت الحاح و التماس بسیار کردند گفت من باید از خدا دستور بخواهم و او بطریقی که داشت با خدا مناجات کرد جوابی نشنید جماعت گفتند اگر خدا نمیخواست تو را نهی مینمود و اینکه قدر تملق و چاپلوسی کردند که او را فریب دادند، بلعام برخاست و بر خری سوار شد و در کوهی رفت که مشرف بر قوم موسی باشد و خر او بالا نمیرفت او بقدری او را زد که خر بزبان آمد که میخواهی بر پیغمبر خدا نفرین کنی چون مصرّ بر عمل خود بود خدا او را

صفحه : ۳۲۵

رها کرد وقتی خواست بقوم خود دعاء کند و بموسی نفرین زبانش گشت بقومش نفرین کرد و بموسی دعاء نمود، وقتی قوم باو اعتراض نمودند که چرا چنین کردی گفت من نخواستم چنین کنم بزبانم چنین جاری گردید و زبانش از دهنش بیرون افتاد، بلعام گفت حالا که دین و دنیا از دست من رفت چکنم حيله ئی بکار برید گفتند چه حيله کنیم گفت زنان را بیارائید و بلشکرگاه موسی روانه کنید اگر یک نفر از لشکریان موسی زنا کند آنها نصرت و ظفر نمیابند چنین کردند زن زیبای صاحب جمالی را وارد لشکرگاه موسی کردند یکی از بزرگان بنی اسرائیل بنام زمیری ابن سلوم پسر سبط شمعون بن یعقوب بود او را دید از جمال او تعجب نمود از او طلب کرد او قبول نمود دست او را گرفت و بخیمه خود برد و با او زنا کرد و نیز زنا در میان آنان واقع گردید و در اثر اینکه عمل طاعون در میان آنها افتاد و بسیاری از آنها را هلاک گردانید.

شیخ طبرسی [ره] از حضرت باقر ع روایت کرده که فرمود اصل در اینکه آیه بلعام است و خداوند او را مثل آورده برای هر کسی که هوای خود را برگزیند بر هدایت خدا از اهل قبله.

(وَلَوْ شِئْنَا لَرَفَعْنَاهُ) یعنی اگر ما میخواستیم همانا او را بلند میگردانیدیم بسوی منزلهای ابرار باین آیات یعنی آیاتیکه باو عطاء نموده بودیم (وَلِكَيْتُمْ أَخْلَدَ إِلَى الْأَرْضِ) یعنی لکن او میل و رغبت کرد بدنیا، و اینکه رفعت و بلندی را معلق گردانیده بمشیت خدا نه عمل خودش که مستحق بآن باشد زیرا که بلند شدن از قبل آیات لازمه او مشیت خدا است و مقصود آنچه چیزی است که مشیت تابع آنست

و گویا گفته شده اگر مشیت لازم می‌آورد که او را بلند گردانیم او را بلند میگردانیدیم آیا نمی بینی قوله تعالی (وَلِكِنَّهُ أَخْلَدَ إِلَى الْأَرْضِ) یعنی لکن او خودش میل دنیا نمود و دنیا را برگزید.
 (فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ الْكَلْبِ) صفت چنین کسی مثال سگ است در بدترین احوالش (إِنْ تَحْمِلْ عَلَيْهِ يَلْهَثْ أَوْ تَتْرُكْهُ يَلْهَثْ) اگر بر او حمله کنی زبان

صفحه : ۳۲۶

بیرون می‌آورد و اگر او را واگذاری باز زبان بیرون می‌آورد.
 ذَلِكَ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَبُوا بِآيَاتِنَا فَاقْضِ ص. الْقَضِ ص. لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ- اینکه مثل را برای جماعتی آورده از یهود که آنهائیکه بسیره چنین کسی مثل بلعم باعورا عمل میکنند حذر کنند و بدانند که تو از جهت وحی میدانی و حجت را بر آنها تمام میکنی شاید آنها بفکر افتند.

[پایان]

صفحه : ۳۲۷

[سوره الأعراف (۷): آیات ۱۷۷ تا ۱۸۷]

اشاره

سَاءَ مَثَلًا الْقَوْمَ الَّذِينَ كَذَبُوا بِآيَاتِنَا وَ أَنْفُسُهُمْ كَانُوا يَظْلِمُونَ (۱۷۷) مَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِي وَمَنْ يُضِلِلْ فَأُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ (۱۷۸) وَ لَقَدْ ذَرَأْنَا لِجَهَنَّمَ كَثِيرًا مِنَ الْجِنَّةِ وَالْإِنْسِ لَهُمْ قُلُوبٌ لَا يَفْقَهُونَ بِهَا وَ لَهُمْ أَعْيُنٌ لَا يُبْصِرُونَ بِهَا وَ لَهُمْ آذَانٌ لَا يَسْمَعُونَ بِهَا أُولَئِكَ كَانُوا لِنِعْمِ رَبِّهِمْ أَصْلًا أُولَئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ (۱۷۹) وَ لِلَّهِ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى فَادْعُوهُ بِهَا وَ ذُرُوا الَّذِينَ يُلْحِدُونَ فِي أَسْمَائِهِ سَيُجْزَوْنَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (۱۸۰) وَ مِمَّنْ خَلَقْنَا أُمَّةً يَهْدُونَ بِالْحَقِّ وَ بِهِ يَعدِلُونَ (۱۸۱) وَ الَّذِينَ كَذَبُوا بِآيَاتِنَا سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ (۱۸۲) وَ أَمْلِي لَهُمْ إِنْ كِيدِي مَتِينٌ (۱۸۳) أَوْ لَمْ يَتَفَكَّرُوا مَا بِصَاحِبِهِمْ مِنْ جِنَّةٍ إِنْ هُوَ إِلَّا نَذِيرٌ مُبِينٌ (۱۸۴) أَوْ لَمْ يَنْظُرُوا فِي مَلَكُوتِ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ وَ مَا خَلَقَ اللَّهُ مِنْ شَيْءٍ وَ أَنْ عَسَى أَنْ يَكُونَ قَدِ اقْتَرَبَ أَجَلُهُمْ فَبِأَيِّ حَدِيثٍ بَعْدَهُ يُؤْمِنُونَ (۱۸۵) مَنْ يُضِلِلِ اللَّهُ فَلَا هَادِيَ لَهُ وَ يَذَرُهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ (۱۸۶) يَسْأَلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ أَيَّانَ مُرْسَاهَا قُلْ إِنْمَّا عِلْمُهَا عِنْدَ رَبِّي لَا يُجَلِّيهَا لِوَقْتِهَا إِلَّا هُوَ ثُقُلْتِ فِي السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ لَا تَأْتِيكُمْ إِلَّا بَغْتَةً يَسْأَلُونَكَ كَأَنَّكَ حَفِيٌّ عَنْهَا قُلْ إِنْمَّا عِلْمُهَا عِنْدَ اللَّهِ وَ لَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ (۱۸۷)

صفحه : ۳۲۸

[ترجمه]

مثل بد نکوهیده‌ئی است مثل جماعتی که (بعناد) آیات ما را تکذیب نمودند و آنها بخود ستم میکنند [۱۷۷]
 کسی را که خدا هدایت گردانید او هدایت یافته است و کسی را که گمراه گردانید چنین جماعتی آنان زیان کارانند [۱۷۸]
 و بدرستی که آفریدم برای جهنم بسیاری از جن و انس را برای آنان دل‌هایی است که بآن ادراک نمیکنند و چشم‌هایی است که بآن

نمی‌بینند و گوشهائی است که بآن نمیشنوند چنین مردمانی مثل چهارپایان بلکه پست‌تر و بدتر از آنها میباشند و چنین گروهی آنها را غافل شدند [۱۷۹]

و برای خداست نامهای نیکو پس خدا را بآن نامهای نیکو بخوانید و واگذارید متابعت آنها را که میل میکنند بکجی در نامهای او بزودی جزا داده میشوند بآنچه عمل میکردند [۱۸۰]

و از جمله کسانی که ما آفریده‌ایم جماعتی هستند که راه‌نمائی میکنند مردمان را بحق و بحق و بعدالت رفتار میکنند [۱۸۱]

و آن‌کسانی که آیات ما را تکذیب کردند بزودی آنها را درجه درجه بعداب نزدیک کنیم از جائیکه نمیدانند [۱۸۲]

و (روزی چند) بآنها مهلت میدهیم همانا کید من محکم است [۱۸۳]

آیا اینها (مشرکین) فکر نمیکنند (که در رسول اکرم صلی الله علیه و آله و سلم) دیوانگی نیست و نیست او مگر بیم دهنده آشکارا [۱۸۴]

آیا اینها در ملکوت آسمانها و زمین نظر نمیکنند و نیز هر شیئی را که خدا آفریده نمینگردند و اینکه شاید اجل آنها نزدیک باشد و پس از آن بکدام سخن بعد از قرآن ایمان می‌آورند [۱۸۵]

کسی را که خدا گمراه کرد او را هدایت کننده‌ئی نیست و آنها را وامیگذارد در سرکشی و طغیانشان [۱۸۶]

ای رسول [ص] از تو از ساعت قیامت سؤال میکنند که چه وقت فرا خواهد رسید بگو همانا علم آن نزد پروردگار من است وقت آنرا ظاهر نمیکنند مگر خدا (امر قیامت) سنگین است در آسمانها و زمین نیاید بشما مگر ناگهان از تو میپرسند بطوریکه گویا تو آگاهی بگو جز اینکه نیست که علم آن نزد خدا است و لکن بیشتر مردم نمیدانند [۱۸۷]

صفحه : ۳۲۹

(توضیح آیات)

سَاءَ مَثَلًا الْقَوْمَ الَّذِينَ كَذَبُوا بآيَاتِنَا وَ أَنْفُسِهِمْ كَانُوا يَظْلِمُونَ پس از داستان بلعم باعورا که با اینکه آیاتی چنانچه گفته‌اند بوی عطاء شده بود و مستجاب الدعوه بوده و اسم اعظم را میدانسته با اینحال فریب شیطان را خورده و از مرتبه خودش بیرون رفت و از قوله تعالی (سَاءَ مَثَلًا الْقَوْمَ الَّذِينَ) معلوم میشود که اینکه مثال کسانی است که آیات خدا را تکذیب کردند و تکذیب آنان بخودشان بازگشت مینماید و بخودشان ستم نمودند.

مَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِي وَمَنْ يُضِلِّ فَأُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ آیه ارشاد باین است که صرف راه یافتن بچیزی نافع نیست وقتی راه یافتن فائده دارد که با هدایت خدا توأم گردد و هم چنین صرف راه یابی بضلالت گمراهی نمیآورد مگر وقتی که خدا گمراه گرداند.

خلاصه اینکه مجرد پیدا نمودن راه هدایت یا ضلالت، هدایت یا ضلالت تحقق نمی‌یابد مگر اینکه خدای تعالی هدایت کند یا گمراه گرداند.

البته هدایت کردن حق تعالی یا گمراه کردن که هر دو را بخودش نسبت میدهد بی‌جهت نمیشود نسبت لطف خداوندی بتمام مخلوقاتش یکسان است، وقتی انسان چنانچه در آیه بالا تذکر داده باختیار خودش کفر را بر ایمان ترجیح میدهد و آیات خدا را تکذیب مینماید از قابلیت هدایت می‌افتد وقتی هدایت نشد گمراه میگردد، قوله تعالی (فَأُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ) در آیه مشعر بهمین است که اینها بدست خود سرمایه عمر خود را تلف کرده‌اند و زیان برده‌اند و لَقَدْ ذَرَأْنَا لِجَهَنَّمَ كَثِيرًا مِنَ الْجِنَّ وَالْإِنْسِ لَهُمْ قُلُوبٌ لَا

يَفْقَهُونَ بِهَا وَلَهُمْ أَعْيُنٌ لَا يُبْصِرُونَ بِهَا وَلَهُمْ آذَانٌ لَا يَسْمَعُونَ بِهَا آيه خوب توضیح ميدهد کسانی را که هدايت نشده گان کياند اينها کسانی ميباشند که قلب دارند و فهم و تعقل ندارند، چشم دارند لکن نظر در آيات

صفحه : ۳۳۰

خدا نميکنند، گوش دارند لکن در مقام استماع کلمات حَقّانی نيستند.

أُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلِ لَهُمْ أَصْلٌ أُولَئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ چنين کسانی را تشبيه ميکند بچهارپايان زيرا که اندامشان اندام آدمی است و اخلاقشان اخلاق حیوانی است و مثل حیوانات، ادراک حقایق را نميکنند (بَلِ لَهُمْ أَصْلٌ) بلکه بدتر از حیواناتند زيرا که خداوند بحیوانات عقل و قوه فکر نداده و انسان (ظَلُمًا جَهْلًا) است که آن نعمت بزرگی که از عقل و شعور و ادراک بوی داده بکار نمی‌اندازد و او ستمکار بخودش و جاهل بآنست و بوظیفه خود عمل نميکند، و نیز حیوانات بوظیفه‌ئی که برای آنها تعيين شده عمل ميکنند و از خدمت مرجوعه بخودشان سستی نميکنند و انسان بوظیفه خود عمل نميکند و اينها غافلند و بفکر عاقبت کارشان نيستند. وَ لِلَّهِ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى فَادْعُوهُ بِهَا گویا مورد خطاب مؤمنینند که بآنها تذکر ميدهد که بدانند برای خدا اسمهای نیکو است و بایستی او را بهمان نامهایی که خودش بتوسط پیمبرش بر شما اعلان نموده بهمان اسمها خدا را بخوانید.

اسماء الحسنی آن طوری که رسیده و ضبط گردیده نود و نه اسم است و تمام آنها دلالت دارد بر اوصاف جلال و جمال خداوندی و آنها سه قسم است:

یک قسم صفات ذاتیه‌ئی است که اضافه بفعل ندارد مثل احد و واحد و قدم ذاتی و زمانی و غناء و حی و امثال اینها که نسبت بمخلوقات ندارد.

دوم- صفات ذاتی ذو اضافه است مثل عالم و قادر و باری و رازق و مصور و امثال اینها مثل اینکه عالم اضافه بمعلوم دارد، قادر اضافه بمقدور دارد و چنين است باقی صفات.

سوم- صفات اضافی است مثل عالمیت، قادریت، رازقیت که در اینها نسبت بین عالم و معلوم و قادر و مقدور ملاحظه شده.

صفحه : ۳۳۱

وَذَرُوا الَّذِينَ يُلْحِدُونَ فِي أَسْمَائِهِ سَيُجْزَوْنَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ شاید مقصود اینکه باشد که واگذارید آنها را که تعدی نمودند و بتهای خود را باین نامها ميخوانند یا حق تعالی را وصف ميکنند بچیزی که در خور جلال و عظمت او نیست و بر خدای تعالی نامهایی ميگذارند بچیزی که جایز نیست.

در کتاب توحید روایت کرده بسند خود از حضرت رضاع از پدران بزرگوارش از علی ع که فرموده برای خدا نود و نه اسم است هر کس خدا را بآنها بخواند دعایش مستجاب میگردد و هر کس آنها را شماره نماید داخل بهشت میگردد.

و بهمین مضمون اخبار دیگری نیز رسیده، و در کتاب (اربعین هاشمیه) و نیز در آخر کتاب (سیر و سلوک) در روش اولیاء الله راجع باسما الحسنی و بعضی از خصوصیات و آثار آنها بیانی کرده‌ایم مراجعه بآن جا بشود.

خلاصه اینکه اسماء الله توقیفی است باید اکتفاء شود بهمان اسمائیکه بتوسط رسولان بما رسیده ما را حقی نیست که از پیش خود و بسلیقه خودمان نامی برای خدای تعالی وضع کنیم و او را با آن نامها بخوانیم.

وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ استدراج بمعنی پائین آمدن از درجه بعد از درجه است یعنی آنهايیکه آيات ما را تکذیب کردند درجه بدرجه آنها را نزول ميدهیم بطوریکه نمی‌فهمند تا بجهنم سقوط نمایند (وَأُمْلِي لَهُمْ) عطف است بر (سَنَسْتَدْرِجُهُمْ) و کلمه املاء بمعنی مهلت دادن است (إِنَّ كَيْدِي مَتِينٌ) شاید مقصود از کید اینکه باشد که با آنها چنين عمل ميکنیم

یعنی بآنها مهلت میدهم که گمان کنند بآنها احسان نموده‌ایم و در حقیقت خذلان آنها است.

أَوَلَمْ يَتَفَكَّرُوا مَا بِصَاحِبِهِمْ مِنْ جِنَّةٍ إِنْ هُوَ إِلَّا نَذِيرٌ مُّبِينٌ الی دو آیه بعد آیات ترجمه شده و واضح است و محتاج بتوضیح نیست لذا از بیان آن خودداری نمودیم.

صفحه : ۳۳۲

يَسْأَلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ أَيَّانَ مُرْسَاهَا قُلْ إِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ رَبِّي لَا يُجَلِّيهَا لِوَقْتِهَا إِلَّا هُوَ كَقَوْلِهِ (السَّاعَةُ) از نامهای غالبه است مثل اینکه ستاره ثریا را (النجم) گویند و یکی از نامهای قیامت که در چند موضع قرآن یادآوری شده (السَّاعَةُ) میباشد یعنی قیامت بغته می‌آید، و شاید مقصود اینکه است که طول قیامت نزد خدا مثل ساعتی از ساعات دنیا است، خطاب برسول اکرم صلی الله علیه و آله و سلم نموده که از تو از وقوع قیامت سؤال میکنند (آیان) بمعنی (متی) است یعنی در چه وقت قیامت واقع میگردد ای رسول در پاسخ آن ملحدین بگو که علمش نزد خدا است ظاهر نمیکند وقت آنرا برای احدی و بر پا نمیکند آنرا مگر خدا.

ثَقُلَتْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ لَا تَأْتِيكُمُ إِلَّا بَغْتَةً آیه اشاره بدو مطلب مینماید یکی علم بوقوع قیامت منحصر بخدا است و نه ملک مقرب و نه رسول مرسل کسی بوقت قیامت مطلع نیست.

و دیگر نظر باهمیت امر قیامت دارد که فرموده امر قیامت سنگین است در آسمانها و زمین یعنی بر اهل آسمانها و اهل زمین امر قیامت بزرگ مینماید و همه منتظر آنند و احدی مطلع بر وقوع آن نیست غفلتا بامر خالق متعال ظاهر میگردد و ای رسول از تو سؤال میکنند گویا تو از آن آگاهی و تو بآنها بگو علمش نزد خدا است و لکن بیشتر مردم نمیدانند و گمان میکنند میشود غیر از خدا کسی بچنین امر مهمی اطلاع داشته باشد.

صفحه : ۳۳۳

[سوره الأعراف (۷): آیات ۱۸۸ تا ۱۹۵]

اشاره

قُلْ لَا أَمْلِكُ لِنَفْسِي نَفْعًا وَلَا ضَرًّا إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ وَلَوْ كُنْتَ أَعْلَمُ الْغَيْبَ لَاسْتَكْتَرْتُ مِنَ الْخَيْرِ وَمَا مَسْنِيَ الشُّوْءُ إِنْ أَنَا إِلَّا نَذِيرٌ وَبَشِيرٌ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ (۱۸۸) هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَجَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا لِيَسْكُنَ إِلَيْهَا فَلَمَّا تَغَشَّاهَا حَمَلٌ خَفِيْفًا فَهَمَّرَتْ بِهِ فَلَمَّا أَثْقَلَتْ دَعَا اللَّهُ رَبَّهُمَا لَئِن آتَيْنَا صَالِحًا لَنُكَوِّنَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ (۱۸۹) فَلَمَّا آتَاهُمَا صَالِحًا جَعَلَا لَهُ شُرَكَاءَ فِيمَا آتَاهُمَا فَتَعَالَى اللَّهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ (۱۹۰) أَيْشِرِكُونَ مَا لَا يَخْلُقُ شَيْئًا وَهُمْ يُخْلِقُونَ (۱۹۱) وَلَا يَسْتَطِيعُونَ لَهُمْ نَصْرًا وَلَا أَنْفُسُهُمْ يَنْصُرُونَ (۱۹۲) وَإِنْ تَدْعُوهُمْ إِلَى الْهُدَى لَا يَتَّبِعُوكُمْ سِوَاءَ عَلَيْكُمْ أَدْعَوْتُمُوهُمْ أَمْ أَنْتُمْ صَامِتُونَ (۱۹۳) إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ عِبَادٌ أَمْثَلُكُمْ فَادْعُوهُمْ فَلْيَسْتَجِيبُوا لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ (۱۹۴) أَلَهُمْ أَرْجُلٌ يَمْشُونَ بِهَا أَمْ لَهُمْ أَيْدٍ يَبِطْشُونَ بِهَا أَمْ لَهُمْ أَعْيُنٌ يُبْصِرُونَ بِهَا أَمْ لَهُمْ آذَانٌ يَسْمَعُونَ بِهَا قُلْ ادْعُوا شُرَكَاءَ كُمْ ثُمَّ كِيدُوا فَلَا تُنظِرُونَ (۱۹۵)

صفحه : ۳۳۴

[ترجمه]

است و فرزندانشان و برای بیان حال نوعی است نه افراد بخصوص زیرا که تمام افرادی که می‌آیند و می‌روند اینها مولود پدر و مادری می‌باشند قوله تعالی (یا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ) ای مردم شما را از نر و ماده آفریدیم و بین شما نژادها و قبیله‌های مختلف قرار دادیم و چون غالباً حال پدر و مادر نظر بمحبت و شفقتی که باولادهایشان دارند طبعاً چنین می‌باشند که باراده یا

صفحه : ۳۳۸

بدون اراده بآن فطرت توحیدشان منقطع بخدا و متوجه باز میگردند و از خدا اولاد شایسته می‌طلبند و زبان حالشان چنین است که اگر اولاد صالح مطابق میل و دلخواهشان عطاء کردی از شکر گذاران خواهیم بود وقتی خدای تعالی دعای آنان را مستجاب نمود و فرزند صالحی بآنها عطاء نمود همین پدر و مادر در حفظ و حراست اینکه اولاد بهر چیزی تمسک نموده و بهر دست آویزی ملتجی میگردند و بهر پناهگاهی رو آورده و آن عهدی که با خدا بسته‌اند که از شاکرین باشند فراموش نمیکنند.

و مؤید اینکه توجیه آیه زیر است که فرموده (فَتَعَالَى اللَّهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ) زیرا که اگر مقصود از (زوج و نفس) در صدر آیه دو نفر معین از افراد بشر مثل آدم و حواء بود باید فرموده باشد (عَمَّا اشْرَكَ) یا بفرماید (عن شرکهما) یعنی خدا بزرگتر است از آنچه برای او آن دو نفر شریک گرفتند و چون ضمیر (یشرکون) را جمع آورده معلوم میشود که مربوط بسر گذشت آدم و حواء نیست زیرا که نمیشود نسبت شرک بآدم و حواء داد چنانچه در باره آدم فرموده (ثُمَّ اجْتَبَاهُ رَبُّهُ فَتَابَ عَلَيْهِ وَهَدَىٰ) یعنی خداوند پس از اکل شجره منهیه و توبه آدم فرموده آدم را برگزید و توبه او را قبول نمود و او را هدایت گردانید.

و احتمال دیگری نیز در آیه داده شده که گفته شود شاید مقصود از نفس و روح آدم و حواء باشند باین بیان که مقصود از اینکه فرموده برای خدا شرکاء گرفتند مراد اینکه نیست که در عبودیت یا در خلقت اولادشان شریک برای خدا قرار دادند بلکه مقصود چنین باشد که سرگرم تربیت اولادشان گردیدند و در تربیت او متمسک باسباب شدند و همین معنی با خلوصی که در بعضی از اوقات با پروردگار خود داشتند آنها را باز داشت.

و چون نمیشود بهیچ وجه ضلالت و پرستیدن غیر خدا را نسبت بآدم داد اینکه است که بایستی آیه را توجیه بیکی از آن توجیهاتی که مفسرین کرده‌اند نمود و ظاهراً توجیه اخیر مناسب‌تر بنظر می‌آید که بگوئیم شرک آنها در مقام

صفحه : ۳۳۹

عمل بوده نه در عبادت که آنها در محبت بمقام ابویی و توجه بغیر خدا قدری سرگرم اولاد شدند و از توجهشان کاسته گردید، خلاصه چنین میشود که پس از آنکه خداوند بآنها اولاد عطاء نمود در خلوص دل و توجه و دوام ذکر حق تعالی مشرک شدند یعنی در اینکه مرتبه اولادشان را شریک خدا قرار دادند و در اینکه مرتبه مشرک گردیدند، لکن باین توجیه اشکالاتی وارد می‌آید که اگر بخواهیم تذکر دهیم بیان طولانی میشود و بهتر اینکه است که بگوئیم چون آیه از متشابهات قرآن بشمار میرود در باره آن سکوت نمودن و علم بآنرا محول گردانیدن بخدا و راسخین فی العلم اولی است.

إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ عِبَادٌ أَمْثَلُكُمْ فَادْعُوهُمْ فَلْيَسْتَجِيبُوا لَكُمْ إِنَّ كُنْتُمْ صَادِقِينَ بقرینه (الَّذِينَ) که موصول و عمومیت از آن استفاده میشود، معلوم میشود که مقصود از (عباد) معنائی است عام که شامل جمادات نیز میشود زیرا که بیشتر آلهه مشرکین از جمادات مثل سنگ و شاید طلا و نقره و امثال اینها تعبیه شده بود و شاید مقصود از عباد در اینجا مطلق مخلوقات مراد باشد.

و در اینکه آیه مشرکین را یادآوری مینماید که همان طوری که شما ضعیف و مضطر هستید و از روی اضطراب رو ببتها می‌آورید و بآنها ملتجی میگردید و از آنها حاجت میطلبید آنها نیز مخلوق و محتاجند و برای امتحان آنان را بخوانید اگر بشما جواب دادند شما

در ادعای خودتان که آنها را صاحب مقام و منزلتی میدانید راست گویانید.

أَلَهُمْ أَرْجُلٌ يَمْشُونَ بِهَا أَمْ لَهُمْ أَيْدٍ يَبْطِشُونَ بِهَا أَمْ لَهُمْ أَعْيُنٌ يُبْصِرُونَ بِهَا أَمْ لَهُمْ آذَانٌ يَسْمَعُونَ بِهَا الخ آیه در مقام ارشاد مشرکین را خاطر نشان میکند که شمائی که ادعای عقل دارید رجوع بدانش و ذکاوت خود نمائید که اینکه بتهایی را که پرستش مینمائید چه فضیلت و برتری بر شما دارند که بنده‌وار در مقابل آنها خضوع مینمائید آیا

صفحه : ۳۴۰

اعضاء بدنی از دست و پا و چشم و گوش دارند.

و ای مشرکین شما شرکاء خود را بطلبید و با آنان همدست شده هر گونه کید و مکرری که میتوانید در باره من بکنید و مرا بهیچ وجه مهلت ندهید، اشاره به اینکه که شما خودتان و بتهاییکه پرستش میکنید در مقابل پروردگار من که یار و یاور من است عاجز و ناتوانید.

صفحه : ۳۴۱

[سوره الأعراف (۷): آیات ۱۹۶ تا ۲۰۶]

اشاره

إِنَّ وَلِيَّيَ اللَّهُ الَّذِي نَزَلَ الْكِتَابَ وَهُوَ يَتَوَلَّى الصَّالِحِينَ (۱۹۶) وَالَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ لَا يَسْتَجِيبُونَ نَصْرَكُمْ وَلَا أَنْفُسَهُمْ يَنْصِرُونَ (۱۹۷) وَإِنْ تَدْعُوهُمْ إِلَى الْهُدَى لَا يَسْمَعُوا وَتَرَاهُمْ يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ وَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ (۱۹۸) خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ (۱۹۹) وَإِنَّمَا يَنْزَعَنَّكَ مِنَ الشَّيْطَانِ نَزْغٌ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ إِنَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ (۲۰۰) إِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا إِذَا مَسَّهُمْ طَائِفٌ مِنَ الشَّيْطَانِ تَذَكَّرُوا فَإِذَا هُمْ مُبْصِرُونَ (۲۰۱) وَإِخْوَانُهُمْ يَمُدُّوهُمْ فِي الْغَيِّ ثُمَّ لَا يُقْصِرُونَ (۲۰۲) وَإِذَا لَمْ تَأْتِهِمْ بَأْيَةٌ قَالُوا لَوْ لَا اجْتَبَيْتَهَا قُلْ إِنَّمَا أَتَّبِعُ مَا يُوحَىٰ إِلَيَّ مِنْ رَبِّي هَذَا بَصَائِرٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَهُدًى وَرَحْمَةً لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ (۲۰۳) وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ (۲۰۴) وَاذْكُرْ رَبَّكَ فِي نَفْسِكَ تَضَرُّعًا وَخِيفَةً وَدُونَ الْجَهْرِ مِنَ الْقَوْلِ بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ وَلَا تَكُنْ مِنَ الْغَافِلِينَ (۲۰۵) إِنَّ الَّذِينَ عِنْدَ رَبِّكَ لَا يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِهِ وَيَسَبِّحُونَهُ وَلَهُ يَسْجُدُونَ (۲۰۶)

صفحه : ۳۴۲

[ترجمه]

دوست و یاور من خدائی است که قرآن را فرستاده و او یار و یاور نیکوکاران است [۱۹۶] و آنهایی را که مشرکین بغیر خدا میخوانند اینان هیچ قدرتی بر یاری شما ندارند و خودشان را هم نتوانند یاری کنند [۱۹۷] ای محمد (صلی الله علیه و آله و سلم) اگر آنها را بسوی هدایت بخوانی استماع نمیکنند و تو آنها را می بینی که بسوی تو نظر میکند در حالیکه نمی بینند [۱۹۸]

ای رسول از امت عفو (و گذشت کن) و امر بمعروف نما و از جهال اعراض و دوری نما [۱۹۹]

و هرگاه از شیطان وسوسه و جنبشی در تو پدید آید پس بخدا پناه ببر زیرا که او شنوا و دانا است [۲۰۰] همانا اشخاص با تقوی وقتی که جماعتی از شیاطین بآنها وسوسه نمودند یاد میکنند خدا را و در همان وقت صاحب بصیرت و بینائی میگردند [۲۰۱]

و برادران کفار که شیاطینند آنها را در گمراهی میکشانند و از اضلال آنها باز نمی‌ایستند [۲۰۲] و وقتی تو آیه‌ئی از قرآن برای آنها نیاوردی میگویند چرا بر هم نبافتی و برنگزیدی از پیش خود بگو جز اینکه نیست که من تابع آنچه میباشم که بسوی من از طرف پروردگار من وحی برسد اینکه قرآن بینائی است از طرف پروردگار شما و هدایت و رحمت است برای جماعتی که ایمان آورده‌اند [۲۰۳]

وقتی قرآن خوانده میشود ساکت گردید و استماع کنید شاید مورد رحم الهی واقع گردید [۲۰۴] ای رسول یاد کن پروردگار خود را در دل خودت در حال تضرع و ترس و صدا را پائین تر از بلند خواندن در صبح و شام آور و نبوده باش از غافلین [۲۰۵]

همانا آنکسانیکه نزد پروردگار تواند یعنی ملائکه از عبادت و بندگی او تکبر ندارند و او را ستایش میکنند و برای او سجده میکنند

صفحه : ۳۴۳

(توضیح آیات)

إِنَّ وَلِيَّيَ اللَّهِ الَّذِي نَزَّلَ الْكِتَابَ وَهُوَ يَتَوَلَّى الصَّالِحِينَ، الی دو آیه بعد چون ترجمه آیات شده و واضح است محتاج بتوضیح نیست، خلاصه اینکه دو آیه و دو آیه بعد مربوط بآیه بالا است که در مقام الزام بمشکرین خطاب نموده که شما هر نوع مکر و خدعه‌ئی که خواهید در باره من بکنید و چیزی فروگذار ننمائید زیرا که ولی و دوست من خدا است آنکسانیکه بر من کتاب یعنی قرآن را فرو فرستاده، اشاره به اینکه که من رسول و فرستاده خدایم و کفایت کار من بدست قدرت او است و خدا دوستدار و کفایت کننده بندگان صالح و شایسته خود است و اینهائی را که بغیر خدا میخوانید اینکه قدر عاجز و ناتوانند که نه خود را توانند یاری کنند و نه شما را کمک نمایند.

وَإِنْ تَدْعُوهُمْ إِلَى الْهُدَى لَا يَسْمَعُوا وَتَرَاهُمْ يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ وَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ یعنی ای مؤمنین اگر کفار را بسوی هدایت (دین اسلام) بخوانید نشنوند و میشود آیه خطاب باشد بمشکرین که اگر بتها را براه راست بخوانید نشنوند زیرا که مانند جمادند (و تریهم) یعنی ای محمد [ص] تو می بینی که کفار بسوی تو نگاه میکنند در حالی که آنها تو را نمی‌بینند بدیده بصیرت و بحقیقت تو بینا نیستند.

خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ در اینکه آیه خطاب برسولش کرده و گویا باو فرموده ای رسول رحمت که متّصف گردیده‌ئی (برحمه للعالمین) در گذر از آنچه مردم نسبت بتو بی ادبی و جفاء میکنند و از آنها تقاص نکن و از آنچه می بینی ندیده بگیری و آنچه آسان تر است بآنان امر نما چنانچه در حدیث دارد (یسروا و لا تعسروا)

در اینجا حق تعالی امر بتسامح نموده، شاید مقصود از (خذ العفو) نسبت بعمل مردم

صفحه : ۳۴۴

بخود رسول باشد که از گفتار ناشایسته یا نسبتهای ناروا که بتو میدهند در گذر و از آنها تقاص نکن (و أمر بالعرف) شاید نسبت

بعمل مردم در جامعه باشد که آنچه در عرف جمیل و معروف است از اخلاق حمیده و اوصاف پسندیده بآنها امر نما و آنها را بر آنچه خوب تر و پسندیده تر است وادار گردان و از جهال و مردمانی بی‌خرد اعراض نما یعنی با سفهاء عمل نکن مطابق سفاهت و نفهمی آنها.

اینکه آیه جامع مکارم اخلاق است میفرماید که فراگیر آسانی را در کار مردمان و از ایشان مجو کاری که شاق باشد و صفت عفو را پیشه گیر و از سر گنهکاران در گذر یا فراگیر زیادی مال اغنیاء را بقدری که بر آنها آسان باشد و صدقه بده، و بنا بر اینکه معنی شاید آیه پیش از وجوب زکوٰه بوده، و دیگران را بنیکوئی امر کن در گفتار و افعال.

و گفته‌اند عرف فضیلتی است که عقل پسندد و شرع قبول کند و از جهال و دیگران یعنی با نادانان ستیزگی نکن. و از ابو حمزه بغدادی است که گفته نفس جاهل‌ترین جاهلان است سزاوار است که از آن اعراض کنی، در کشف گفته که حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم از معنی اینکه آیه از جبرئیل [ع] سؤال نمود جبرئیل گفت پروردگار تو میگوید پیوند کن با کسیکه از تو ببرد و عطاء کن بکسی که تو را محروم سازد و عفو کن از کسی که بر تو ستم کند و اصول مکارم اخلاق همین است.

[نقل بمعنی از تفسیر کاشفی] وَاِمَّا يَنْزَغَنَّكَ مِنَ الشَّيْطَانِ نَزْغٌ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ إِنَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ خطاب بر رسول [ص] که هرگاه شیطان بر خلاف آنچه امر شده‌ئی در قلب تو وسوسه نمود تو بخدا پناه ببر.

راغب در مفردات گفته (نزغ) داخل شدن در کاری است برای فاسد گردانیدن آن قوله تعالی (مِنْ بَعْدِ أَنْ نَزَغَ الشَّيْطَانُ بَيْنِي وَبَيْنَ إِخْوَتِي) یعنی بعد از آنکه شیطان بین من و برادرانم را بهم زد.

صفحه : ۳۴۵

و بقول دیگر (نزغ) بمعنی تکان دادن و از جای کردن و وادار کردن است و بمعنی وسوسه شیطان هم آمده لکن همان معنی دوم با آیه بالا که فرمود از جهال اعراض کن مناسب تر مینماید زیرا که غالباً تماس گرفتن با مردم و مشاهده اعمال جاهلانه آنها قوه غضب را حرکت می‌آورد اینکه است که در اینکه آیه بظاهر برسولش و در حقیقت بمؤمنین امر فرموده زیرا که رسول صلی الله علیه و آله و سلم معصوم و صاحب نفس قدسی بوده وانگهی در بعضی احادیث دارد که فرموده شیطان من مطیع عقل من است و در موقع غضب که در آن حال شیطان وقت بدستش می‌آید شما بخدا پناه ببرید و از جهال دوری کنید.

إِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا إِذَا مَسَّهُمْ طَائِفٌ مِنَ الشَّيْطَانِ تَذَكَّرُوا فَإِذَا هُمْ مُبْصِرُونَ (طائف) بمعنی دور زدن است، آیه در مقام بیان سجه اشخاص با تقوی است که از اوصاف حمیده آنها چنین است که در مورد غضب یا غیر آن وقتی که شیاطین باطراف قلب آنها هجوم آوردند و دل انسان را مثل لقمه‌ئی در دهن گرفتند (تَذَكَّرُوا) یعنی یاد خدا کنند چون اینکه اشخاص بنا بر عادتشان که همیشه یا غالب اوقات توجه بحق داشتند در چنین موقعی نیز بمبدءشان از شر شیطان پناه می‌برند و ملتجی باو میگردند آنوقت بحکم (جَاءَ الْحَقُّ وَ زَهَقَ الْبَاطِلُ) دیگر محلی برای شیطان و وسوسه او باقی نماند و ظلمت و تاریکی که از قبل وسوسه شیطانی عارض نفس شده بود بنور تذکر مرتفع میگردد و قلب را جلا میدهد و إِخْوَانُهُمْ يَمُدُّوهُمْ فِي الْعَيِّ ثُمَّ لَا يُقْصِرُونَ شاید مقصود از (إخوانهم) برادران شیطان باشند از بشر و آنها همان شیاطین باشند که فرموده (إِنَّ الْمُبَدِّرِينَ كَانُوا إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ) سوره بنی اسرائیل آیه ۲۹، یعنی اسراف کنندگان برادران شیاطینند و آنها در سرکشی و طغیان کمک کار شیطانند.

و آیه اشاره است به اینکه که اهل تقوی چنینند که وقتی شیاطین در باطن آنها هجوم می‌آورند بیاد حق تعالی می‌افتند و بتذکر آنها را رد میکنند لکن

صفحه : ۳۴۶

غیر آنها موقع هجوم شیاطین برادران شیطان صفت آنان در طغیان و سرکشی با آنها کمک مینمایند.

وَ إِذْ لَمْ تَأْتِهِمْ بِآيَةٍ قَالُوا لَوْلَا اجْتَبَيْتَهَا قُلْ إِنَّمَا أَتَّبِعُ مَا يُوحَىٰ إِلَيَّ مِنْ رَبِّي الْخ (اجتباء) افتعال است از جبايه و بمعنی جمع آوری کردن است.

شاید معنی آیه اینکه باشد که وقتی آیه‌ئی از نزولش تأخیر میافتاد مشرکین در مقام سخریه میگفتند چرا نرفتی و کلماتی را بباقی و جمع نمائی از پیش خود ای رسول باینان بگو همانا من تابع وحیم و منتظرم که چه وقت دستوری از طرف پروردگارم که برای بینائی شما از طرف پروردگار شما فرستاده میشود بشما تذکر دهم و اینکه قرآن هدایت و رحمت است برای جماعتی که ایمان آورده‌اند و إِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ در اینکه آیه خدای تعالی امر فرموده وقتی که قرآن خوانده میشود ساکت باشید و گوش بدهید.

مفسرین در شأن نزول آیه چند وجه گفته‌اند: از جمله آنها اینکه است که اینکه حکم در نماز جماعت است که مأموم باید سکوت نماید و استماع کند آیات قرآن را که امام میخواند، و آراء دیگری نیز گفته شده لکن مورد هر چه باشد حکم عام است که هر جا و در هر موردی که قرآن خوانده میشود بایستی بحکم اینکه آیه سکوت کرد و استماع نمود که از اینکه راه شاید برحمت الهی نائل گردید.

وَ اذْکُرْ رَبَّكَ فِي نَفْسِكَ تَضَرُّعًا وَ خِيفَةً وَ دُونَ الْجَهْرِ مِنَ الْقَوْلِ بِالْغُدُوِّ وَ الْأَصَالِ در اینجا خطاب برسولش نموده و شاید مقصود دستور باشد که بایستی خدا را یاد کنی در باطن و دل خود در حال تضرع (تضرع) از ضراعت است و بمعنای تملق و توأم با خضوع و خشوع است، و (خیفه) یک نوع مخصوصی است از ترسیدن که با ساحت مقدس پروردگار مناسبت داشته باشد، و اینکه ذکر را بدو صفت توصیف نموده (تضرع) و (خیفه) اشاره بخوف و رجاء است، هم

صفحه : ۳۴۷

بتضرع و امید برحمت رو کنید و هم از عظمت و جلال و بزرگواری و غضب او بر خود بلرزید و در واقع ترس بمعنی معمولی در اینجا معنی ندارد زیرا که خوف سبب فرار است و خدای تعالی بوسیله ذکر و دعا میخواهد بندگانش را نزدیک بخود نماید بهتر اینکه است که گفته شود مقصود از (خیفه) خشیت است که در حال تضرع عظمت و استیلاء او چنان در قلب تو غالب گردد که نظر برحمانیت او نزدیک گردی و نظر بقهاریت او عقب روی و همین است معنی خوف و رجاء.

و خلاصه اینکه خدای متعال برسولش امر فرموده که در قلب و پنهانی و آهسته نه اینکه صدا بلند کنی اینکه چنین پروردگار خود را یاد کن در حال تضرع و خشوع و خضوع در صبح و شام یعنی بایستی همیشه بیاد خدا مداومت نمائی و نبوده باش از غافلین. إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ رَبِّكَ لَا يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِهِ وَيُسَبِّحُونَهُ وَ لَهُ يَسْجُدُونَ اکثر مفسرین گفته‌اند مقصود از کسانی که نزد پروردگار تواند ملائکه‌اند و اینکه سه صفت عدم استکبار از عبادت و تسبیح دائمی و سجده از اوصاف ملائکه بشمار میرود و گویا بانسان امر فرموده که در اینکه چند خصلت خود را شبیه بملائکه نماید.

لکن چنانچه بعضی از مفسرین بقرینه آیه بالا (وَ اذْکُرْ رَبَّكَ فِي نَفْسِكَ تَضَرُّعًا وَ خِيفَةً) گفته مقصود اینکه میشود کسیکه در ذکر و یاد خدا در آیات شب و روز در صبح و شام یعنی در همه اوقات خیفه در دل بذکری که توأم باشد با تضرع و خشیت از جلال خدائی چنین کسی مثل ملائکه مقرّبین مقام عنایت پیدا مینماید بلکه مقامش بالاتر از آنها میگردد زیرا که ملائکه چنانچه در محلّش مبرهن گردیده خدمت گذار انسان کاملند.

صفحه : ۳۴۸

سوره الانفال

اشاره

مدتیّه و هی ست و سبعون آیه

[سوره الأنفال (۸): آیات ۱ تا ۸]

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَنْفَالِ قُلِ الْأَنْفَالُ لِلَّهِ وَالرَّسُولِ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَصْلِحُوا ذَاتَ بَيْنِكُمْ وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ (۱) إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَّت قُلُوبُهُمْ وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُهُ زَادَتْهُمْ إِيمَانًا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ (۲) الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ (۳) أُولَٰئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا لَهُمْ دَرَجَاتٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَمَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ (۴)

كَمَا أَخْرَجَكَ رَبُّكَ مِن بَيْتِكَ بِالْحَقِّ وَإِنَّ فَرِيقًا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ لَكَارِهُونَ (۵) يُجَادِلُونَكَ فِي الْحَقِّ بَعْدَ مَا تَبَيَّنَ كَأَنَّمَا يُسَاقُونَ إِلَى الْمَيِّتِ وَهُمْ يَنْظُرُونَ (۶) وَإِذْ يَعِدُكُمُ اللَّهُ إِحْدَى الطَّائِفَتَيْنِ أَنَّهَا لَكُمْ وَتَوَدُّونَ أَنَّ غَيْرَ ذَاتِ الشَّوْكَاءِ تَكُونُ لَكُمْ وَيُرِيدُ اللَّهُ أَن يُحِقَّ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهِ وَيَقْطَعَ دَابِرَ الْكَافِرِينَ (۷) لِيُحِقَّ الْحَقَّ وَيُبْطِلَ الْبَاطِلَ وَلَوْ كَرِهَ الْمُجْرِمُونَ (۸)

صفحه : ۳۴۹

سوره الانفال بقول قتاده اینکه سوره مدنی است یعنی در مدینه فرود آمده، و مجاهد و عبد الله بن عباس گفته‌اند اینکه اول سوره‌ئی بود که در مدینه نازل گردیده، و بروایت دیگر از عبد الله نقل شده که گفته سوره مدنی است مگر هفت آیه که در مکه فرود آمده و اول آن (وَإِذْ يَمْكُرُ بِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا) است تا هفت آیه و اینکه سوره هفتاد و پنج آیه است در عدد کوفیان و هفتاد و هفت بعدد شامی و هفتاد و شش بعدد حجازی و بصری، و هزار و دویست و سی یک کلمه است و پنج هزار و دویست و نود و چهار حرف است.

و ابی بن کعب از پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم روایت کرده که فرمود هر کس سوره انفال و برائت را بخواند من در قیامت شفیع و گواه او باشم که او از نفاق بیزار است و او را بعدد هر منافق و منافقه‌ئی که در دار دنیا بوده‌اند ده حسنه بدهند و ده سیئه محو کنند و او را ده درجه بلند کنند و مادامیکه در دنیا زنده است عرش و حاملان عرش بر او صلوات بفرستند.

[ترجمه]

بنام ایزد هستی بخش صاحب رحمت عام و خاص
ای رسول از تو از حکم غنیمتها سؤال میکنند بگو غنیمتها مخصوص بخدا و پیغمبر او است پس از خدا بترسید و بین خودتان اصلاح کنید و امر خدا و رسول او را اطاعت نمائید اگر از مؤمنین میباشید [۱]
جز اینکه نیست که مؤمنین کامل کسانی میباشند که چون خدا یاد کرده شود دلها آنها بترسد و وقتی که آیات او بر آنها خوانده

شود ایمانشان زیاد می‌گردد و ائتکاء و توکل آنها بر پروردگار آنها است [۲]
 (و نیز مؤمنین) چنینند که نماز را پای میدارند و از آنچه بآنها روزی داده‌ایم انفاق میکنند [۳]
 اینهایند مؤمنین درست و راست و برای آنها نزد پروردگارشان درجاتی است و مغفرت و روزی بزرگوار [۴]
 همچنانکه پروردگارت تو را از خانهات بحق و درستی بیرون کرد و بدرستی که

صفحه : ۳۵۰

جماعتی از مؤمنین کراهت داشتند [۵]

و با تو در حق مجادله میکنند پس از آنکه حق بر آنها ظاهر گردیده گویا آنان رانده میشوند بسوی مرگ و آنها مینگرند [۶]
 و یاد کنید وقتی را که خدای تعالی بشما وعده داد یکی از دو طائفه را (یعنی کاروان یا لشکر قریش) و شما دوست داشتید که غیر
 صاحب شوکت برای شما باشد (یعنی کاروان) و خداوند اراده کرده محقق گرداند حق را بکلماتش و قطع کند و از بیخ برکند بنیاد
 کافران را [۷]
 تا ثابت گرداند حق را و باطل گرداند باطل را و اگر چه گنهکاران کراهت دارند [۸]

صفحه : ۳۵۱

(توضیح آیات)

اشاره

يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَنْفَالِ قُلِ الْأَنْفَالُ لِلَّهِ وَالرَّسُولِ (الأنفال) جمع نفل و بمعنی زیادتی است و نافلة را برای همین معنی گفته‌اند زیرا که
 نافلة زیادی بر فریضه است.

آیه خطاب بر رسول صلی الله علیه و آله و سلم است که از تو از انفال سؤال میکنند که انفال یعنی غنیمت دار الحرب مال کی است
 بگو انفال مخصوص بخدا و رسول [ص] است، و بعضی از مفسرین گفته‌اند (عَنِ الْأَنْفَالِ) (عن) بمعنی (من) است یعنی بعض انفال
 مفسرین در شأن نزول آیه از ابن عباس نقل میکنند که گفته سبب نزول آیه اینکه بود که رسول صلی الله علیه و آله و سلم در غزوه
 بدر گفت هر کس بفلان جا رود از نفل بسیار باشد و هر کس کسی را بکشد او را چندین غنیمت باشد و هر کس اسیری بیاورد
 چندین مال باشد، وقتی جنگ در گیر شد جوانان شتافتند و پیران و مردمان معروف با رسول در زیر علم بایستادند چون خدای تعالی
 بمسلمانان فتح داد و فاتح گردیدند جوانها آمدند نزد رسول صلی الله علیه و آله و سلم و آنچه رسول [ص] گفته بود مطالبه
 نمودند، پیران و بزرگان گفتند ما برای اینکه نشتافتیم که با رسول صلی الله علیه و آله و سلم باشیم و علم را نگاه داریم که آسیبی
 باو نرسد نه اینکه از جنگ عاجز بودیم ما خدمت رسول [ص] را مراعات نمودیم که مشرکین مبادا بر او حمله کنند و ما مدد شما
 بودیم و خدمت ما کمتر از خدمت شما نبود، مردی از انصاریان بنام (ابو اليسر) برخواست و گفت یا رسول الله گفتی هر کس
 مردی را بکشد او را چندین غنیمت باشد و هر که اسیری بیاورد او را چندین باشد، من هفتاد مرد را کشته‌ام و هفتاد اسیر آورده‌ام،
 سعد معاذ گفت یا رسول الله [ص] ما نخواستیم تو را تنها رها کنیم، رسول توقف کرد و مردم در گفتگو افتادند اینکه بود که اینکه

آیه (يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَنْفَالِ) نازل شد، بعضی گفته‌اند (عن) زائده و صله است و عبد الله بن مسعود اینکه طور قرائت کرده (يسئلونك الانفال)

صفحه : ۳۵۲

[سخنان مفسرین در توجیه انفال]

۱- بقول جماعتی مقصود غنیمتهای جنگ بدر است که اصحاب سؤال نمودند آن غنیمتها مال کیست اینکه آیه نازل گردید که مال خدا و رسول است [عبد الله عباس و عکرمه و مجاهد و ضحاک و قتاده] ۲- مقصود از انفال سرایا است که رسول سریتی را یعنی جماعتی را بجائی فرستاد آمدند و غنیمتی آوردند اصحاب سؤال کردند اینکه غنیمت مال کی است اینکه آیه فرود آمد. [ابن زید علی بن صالح بن حی] ۳- انفال آنچه‌ی است که از مشرکین بد... جنگ بدست مسلمانها میافتاد از بنده و اسبی و ذره‌ئی و کلاه خودی و مانند اینها.

[عطا] و مجاهد گفته که خمس است زیرا که مهاجرین گفتند خمس مال کی است خدای تعالی گفت مال خدا و پیغمبر او است. در جامع الجوامع طبرسی از حضرت صادق روایت کرده که انفال چند چیز است: ۱- هر زمین خرابی که آنرا مستحقی و اهلی نباشد و اگر باشد همگی بمیرند. ۲- هر زمینی که بدون جنگ اهلش بدهند و آنرا فیء گویند ۳- سر کوهها و رودها و بیشه‌ها و زمینهای موات که در آن زراعت نکرده باشند و آنرا صاحبی نباشد. ۴- اقطاع پادشاهان که بغصب نگرفته باشند. ۵- میراث کسی که او را وارثی نبوده باشد. ۶- آجام و بطون اودیه تمام اینها مال خدا و رسول او (و لمن قام مقامه). [پایان] و نیز مفسرین از صادقین علیهما السلام روایت میکنند که فرموده‌اند تمام اینها یکگانه گفته شد مال خدا و رسول او است و بعد از آن هر کس که قائم مقام او باشد که هر طوری که بخواهد صرف در مصالح مؤمنین نماید و هیچکس از رعیت را حقی بر او نیست.

فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَصْلِحُوا ذَاتَ بَيْنِكُمْ وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ از اینکه آیه میتوان استفاده نمود چنانچه بعضی گفته‌اند که بین مجاهدین

صفحه : ۳۵۳

در امر غنائم دار الحرب نزاع واقع شده بود اینکه است که آیه امر مینماید بتقوی که از خدا بترسید و بین خودتان اصلاح کنید و نزاع آنها راجع بانفال یعنی غنیمت دار الحرب بوده نه غنائم غزوه بدر یا فیئی که مخصوص بخدا و رسول است و در اینجا بین مفسرین گفتگوهای بسیار است و غرض ما اختصار است.

خلاصه آیه امر مینماید بتقوی و اطاعت خدای تعالی و رسول صلی الله علیه و آله و سلم و ایمان واقعی را مترتب بر اطاعت خدا و رسول میگرداند یعنی اگر ایمان دارید مطیع امر خدا و رسول گردید و با هم نزاع و تخاصم ننمائید.

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُهُ زَادَتْهُمْ إِيمَانًا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ در اینکه آیه و آیه بعد مؤمنین را بفضائل و صفاتی توصیف مینماید که اینکه اوصاف تحقق نمیپذیرد مگر در مؤمن کامل الايمان.

۱- از صفات برجسته شخص مؤمن اینکه است که وقتی یاد خدا کردند قلبهای آنها میترسد و از عظمت و جلال خداوندی لرزان میگردند که مبادا بر خلاف حکم او کاری انجام دهند و البته چنین کسی همیشه مراقب و مواظب کار خود است که گناهی از او

صادر نگردد مگر وقتی که نفس اماره و شیطان بر او غالب شوند ۲- وقتی آیات خدا یعنی آیات قرآن بر آنان خوانده میشود چون قلبشان در گرفته بنور توحید است بر ایمانشان افزوده میگردد و محکم تر میشود قلبشان.

۳- و نیز از صفات مؤمنین اینکه است که بر خدا توکل و اتکاء دارند آری لازمه ایمان حقیقی همین است وقتی ایمان بمرتبه یقین و اطمینان قلبی رسید و واقعا انسان بمرتبه (علم الیقین) یا (عین الیقین) رسید و دانست که همه امور بدست خلاق عالم است و او مربی و ناظم و مصلح و تنظیم کننده امور است و آنچه واقع شده و میشود همه در لوح محفوظ و دفتر آفرینش ضبط و ثبت است و همه امور مطابق حکمت و صلاح دید است و لو آنکه حکمت بعضی از چیزها

صفحه : ۳۵۴

برای او مخفی باشد قطعاً توکل بر خدا مینماید لکن عیب کار در اینجا است که ما امور عالم را یک چشمه مینگریم فقط دلخواه خودمان و آنچه را برای خودمان خیر و خوب میدانیم همان را می طلبیم نه بمصلحت خودمان اطلاع داریم و نه نظام عالم را در نظر میگیریم فقط از روی ندانسته گی چیزهایی را طالبیم که باضافه بر اینکه خلاف نظام عالم است بر ضرر خودمان تمام میشود و نمیدانیم که موجودات مثل حلقه های زنجیر یا تار و پود یکپارچه مرتبط بهم و متصل یکدیگر است.

خلاصه یکی از صفات برجسته مؤمن اینکه است که در تمام امور اتکاء و توکل آن بر خدا است و باید دانست که توکل بر خدا منافی با کسب و عمل نیست، انسان عاقل باید دنبال کسب و عمل برود و متکی بخدا باشد نه بر اسباب ظاهریه دنیویه الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ دو صفت دیگر از اوصاف مؤمنین که در اینجا تذکر میدهد اینکه است که نماز را پای میدارند و از آنچه بآنها روزی داده ایم انفاق میکنند اگر چه آنچه را که خدا نصیب انسان کرده اعم است و شامل میگردد هر چه را که خدای متعال بانسان عطاء نموده از مال و علم و ریاست و شهرت که انفاق آنها اینکه است که در راه خدا بمستحقین بذل و بخشش کند، لکن ظاهرا در اینجا بقرینه صلاه شاید مقصود زکوة باشد که پس از ایمان دو رکن اعمال که یکی صلاه و دیگری زکوة است را بیان فرموده.

أُولَئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا لَهُمْ دَرَجَاتٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَمَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ اینکه جماعتی که متصف باین پنج صفت میباشند اینهاند مؤمنین حقیقی و برای آنها است درجاتی نزد پروردگارشان و برای مؤمنینی که متصف باین صفات باشند چهار فضیلت و پاداش نیکو مهیا گردانیده.

۱- اینها را مؤمن حقیقی نامیده، از اینجا معلوم میشود که غیر از اینها مؤمن هستند لکن حقیقت ایمان در قلب و جانشان نفوذ نموده یعنی مؤمن

صفحه : ۳۵۵

کامل نیستند.

۲- برای آنها نزد پروردگارشان درجات و مقاماتی است که برای دیگران نیست و اینکه بالاترین فضیلت از فضائل انسانی بشمار میرود.

۳- اینها مشمول مغفرت و آمرزشند از طرف پروردگارشان که بآن مغفرت صفحه قلبشان را از هر قذراتی پاک گردانیده.

۴- برای اینکه بزرگواران روزی با شرافت و بزرگی که در خور مقام آنها و کرم پروردگار است مهیا گردیده و معلوم است که رزقی را که خدای جلیل بزرگ بشمارد نه فقط روزی طبیعی دنیوی است بلکه روزی معنوی روحانی و حقیقی است نظیر رزقی که راجع بشهداء است که در باره آنها است قوله تعالی که در سوره آل عمران آیه ۱۶۹ در باره شهداء فرموده (وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا

فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا بَلْ أحيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرَزَقُونَ).

کَمَا أَخْرَجَكَ رَبُّكَ مِنْ بَيْتِكَ بِالْحَقِّ وَإِنَّ فَرِيقًا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ لَكَارِهُونَ مفسرین گفته‌اند که جار و مجرور یعنی (کما) یا در محل رفع است بر اینکه خبر مبتداء محذوف باشد و در معنی چنین میشود که (هذه الحال كحال اخراجك للحرب) یعنی حال مسلمانها در کراهت داشتن آنها از جنگ مثل حال آنان است در کراهت ایشان از خروج تو برای جنگ و یا منصوب المحل است بر اینکه صفت مصدر فعل مقدر است در (الأنفال: لِلَّهِ وَالرَّسُولِ) یعنی انفال ثابت و مستقر است برای خدا و رسول ثباتی که مثل ثبات اخراج پروردگار تو است تو را یعنی امر کردن خدا تو را که از خانه‌ات که مدینه است بیرون آئی.

خلاصه شاید آیه در مقام اینکه باشد که همین طوری که خداوند تو را بحق و از روی حکمت از خانه‌ات یعنی مدینه بیرون کرد و فریقی از مؤمنین کاره بودند، همین طور برای جنگ بدر جماعتی از مؤمنین کراهت دارند.

و داستان جنگ بدر چنانچه بعضی از مفسرین گفته‌اند اینکه است با کمی اختلاف (بدر) اسم چاهی بود، و در حدیث ابی حمزه ثمالی است که (بدر) مردی بوده

صفحه : ۳۵۶

از طائفه جهینه و چاه ملک او بوده، و آن چاه با اسم او نامیده شده [مجمع البیان] و (بدر) بین مکه و مدینه است و قریش برای تجارت بشام رفته بودند و با متاع بسیار از شام برگشته بودند، چون نزدیک (بدر) رسیدند جبرئیل ع آمد و پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم را خبر داد و پیغمبر [ص] بمؤمنین قضیه را بازگو فرمود پس جمعی با اسلحه و بی اسلحه از مدینه بیرون آمدند [خلاصه از منهج] و داستان جنگ بدر چنانچه بعضی مفسرین با کمی اختلاف گفته‌اند اینکه است که بروایت ابی حمزه ثمالی و علی بن ابراهیم و جمهور مفسرین چنین نقل کرده‌اند که کاروان قریش با متاع بسیار از شام برگشته بودند و ابو سفیان با بعضی از صنایع قریش چون عمرو عاص و عمرو بن هشام و مخزون بن نوفل سرداری آن قافله می‌کردند و اهل کاروان غیر از اینها چهل سوار بودند چون نزدیک (بدر) رسیدند جبرئیل حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم را خبر داد و حضرت اینکه واقعه را بمؤمنین اظهار نمود آنها نظر بسیاری مال قریش و قوت عددشان مایل شدند سر راه کاروان بگیرند اینکه بود که جماعت بسیاری با اسلحه و بدون اسلحه باین قصد از مدینه بیرون آمدند و چون اینکه خبر بابی سفیان رسید که پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم با اصحاب از مدینه بیرون آمدند ضمضم غفاری را بمکه فرستاد و از قریش مدد خواست ضمضم وارد مکه گردید و بآنها خبر داد و گفت در اینکه کار تهاون و سستی نکنید که مالها در معرض تلف است و شیطان بصورت سراقه بن جعثم بمکه آمد و نداء داد و گفت نترسید امروز هیچ کس شما را مغلوب نتواند کرد من یار و مددکار شمایم اهل مکه چون شنیدند حمیت جاهلیت آنها بحرکت آمد و در مکه اعلان کردند هر کس باز ایستد و نرود از خانه‌اش او را بیرون کنند و مالش را بغارت ببرند.

وقتی رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم در وادی زفران نزول فرمود بوحی از آمدن لشکر قریش مطلع گردید و جبرئیل باو گفت که حق تعالی فرموده که یکی از اینکه دو طائفه که کفار و کاروانند تو را خواهد بود هر کدام را خواهی اختیار کن، از مدارک نقل شده که حضرت باصحاب فرمود شما کاروان را بهتر میخواهید یا

صفحه : ۳۵۷

عیر یعنی کفار قریش را، بعضی گفتند چون ما وسائل جنگ نداریم کاروان برای ما بهتر است، رسول متغیر گردید بزرگان مهاجر و انصار جنگ با قریش را اختیار کردند و هر یک برخواستند و گفتند ما کمال اطاعت و انقیاد تو را داریم مقداد بن عمر برخواست و گفت یا رسول الله ما تابع و محکوم توایم هر حکمی فرمائی اجراء میکنیم ما مثل بنی اسرائیل نیستیم که بیمبرشان گفتند (فأذهب

أَنْتَ وَرَبُّكَ) برو با پروردگارت، بار دیگر حضرت با آنها مشورت نمود باز همین طور گفتند و بعضی از آنها گفتند بخدا قسم اگر امر فرمائی بآتش برویم میرویم خلاصه وقتی حضرت فهمید آنها مصمم بر جهاد با قریشند فرمود (سیروا علی اسم الله و برکته)

بروید بیاد خدا و مژده میدهم شما را که خدا بمن وعده داده که یکی از کاروان و قشون برای شما است در قشون قریش ابو جهل بود با جماعتی و در کاروان ابو سفیان بود با تابعین خود، و رسول صلی الله علیه و آله و سلم میدانست که اگر قریش کشته شوند تمام مال آنها و کاروان نصیب مسلمانها میگردد و آنهایی که مایل بکاروان بودند نمیدانستند که اگر آنها رو بکاروان روند قریش در عقب درآیند و کاروان برود و مسلمانها را در میان گیرند، و خدای تعالی از کراهت آنها خبر میدهد.

يُجَادِلُونَكَ فِي الْحَقِّ بَعْدَ مَا تَبَيَّنَ كَأَنَّمَا يُسَاقُونَ إِلَى الْمَوْتِ وَهُمْ يَنْظُرُونَ إِلَى قَوْلِهِ تَعَالَى: تَكُونُ لَكُمْ چون ترجمه آیات شده و نیز واضح است محتاج بتوضیح نیست.

و خلاصه آیات اینکه است که خدای متعال خبر میدهد که جماعتی از مؤمنین از رفتن تو بجنگ بدر و طرف شدن با قشون مشرکین قریش کراهت داشتند و با تو مجادله میکنند در حق یعنی در اختیار حق که جهاد است و کراهت آنها بقدری است که گویا آنان را بسوی مرگ میکشانند و کراهت مؤمنین پس از آنکه حق بر آنها واضح گردیده برای قلت عددشان و کمی مهمات جنگی بوده زیرا که تمام لشکریان اسلام سیصد و پنج نفر بودند هفتاد شتر و دو اسب و شش

صفحه : ۳۵۸

زره و هفت شمشیر داشتند، و نیز هر کسی از مرگ و کشته شدن هراسان است و راحت میطلبد، و لشکر قریش نهصد و پنجاه مرد بودند و عاده سیصد و پنج نفر بدون وسائل جنگی در مقابل نهصد و پنجاه نفر مقاومت نتوانند نمود اینکه بود علت کراهت مؤمنین از رفتن بجنگ بدر.

وَيُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُحِقَّ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهِ وَيَقْطَعَ دَابِرَ الْكَافِرِينَ، لِيُحِقَّ الْحَقَّ وَيُطِلَّ الْبَاطِلَ - وَ لَوْ كَرِهَ الْمُجْرِمُونَ (وَيُرِيدُ اللَّهُ) در موضع حال است مشعر بر اینکه مؤمنین برای قلت عددشان و کمی بضاعتشان از رفتن بجنگ بدر کاره بودند در حالیکه خدا میخواست حق و حقیقت اسلام را بکلمات خود محقق و ثابت گرداند و دنباله کافرین را قطع کند تا اینکه آنچه حق است یعنی دین اسلام محقق گردد یعنی بر تمام جهانیان حقایق اسلام که دین حق است ظاهر و هویدا گردد و بدانند که دست دیگری است روی دستها قوله تعالی در سوره الصافات آیه ۱۷۳ (وَلَقَدْ سَبَقَتْ كَلِمَتُنَا لِعِبَادِنَا الْمُرْسَلِينَ إِنَّهُمْ لَهُمُ الْمَنْصُورُونَ وَإِن جُنَدُنَا لَهُمُ الْغَالِبُونَ) و قوله تعالی (يُرِيدُونَ لِيُطْفِئُوا نُورَ اللَّهِ بِأَفْوَاهِهِمْ وَاللَّهُ مُتِمُّ نُورِهِ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ) سوره الصف آیه ۸ و ظاهرا لام (ليحق) لام علت است و ظاهرا متعلق است به (يعدكم الله) که آنچه خدای تعالی بمؤمنین وعده داده که آن فتح و فیروزی است محقق و ثابت گرداند و باطل یعنی اهل باطل که مشرکین و کافرینند باطل گرداند تا اینکه حجت بر خلق تمام گردد.

صفحه : ۳۵۹

[سوره الأنفال (۸): آیات ۹ تا ۱۷]

اشاره

إِذ تَسْتَغِيثُونَ رَبُّكُمْ فَاسْتَجَابَ لَكُمْ أَنِّي مُمِدُّكُمْ بِالْفِ مِنْ الْمَلَائِكَةِ مُرْدِفِينَ (۹) وَ مَا جَعَلَهُ اللَّهُ إِلَّا بُشْرَى وَ لِتَطْمَئِنَّ بِهِ قُلُوبُكُمْ وَ مَا النَّصْرُ

إِلَّا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ (۱۰) إِذِ يُغَشِّيكُمُ النُّعَاسَ أَمَنَةً مِنْهُ وَيُنزِّلُ عَلَيْكُمْ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً لِيُطَهِّرَكُمْ بِهِ وَيُذْهِبَ عَنْكُمْ رِجْسَ الشَّيْطَانِ وَلِيَرْبِطَ عَلَى قُلُوبِكُمْ وَيُثَبِّتَ بِهِ الْأَقْدَامَ (۱۱) إِذِ يُوحِي رَبُّكَ إِلَى الْمَلَائِكَةِ أَنِّي مَعَكُمْ فَثَبَّتُوا الَّذِينَ آمَنُوا سَدَّ الْقُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ فَأَضْرَبُوا فَوْقَ الْأَعْنَاقِ وَاضْرَبُوا مِنْهُمْ كُلَّ بَنَانٍ (۱۲) ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ شَاقُّوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَمَنْ يُشَاقِقِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَإِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ (۱۳)

ذَلِكُمْ فَذُوقُوهُ وَأَنَّ لِلْكَافِرِينَ عَذَابَ النَّارِ (۱۴) يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا لَقِيتُمْ الَّذِينَ كَفَرُوا زَحَفًا فَلَا تُولُوهُمْ الْأَدْبَارَ (۱۵) وَمَنْ يُوَلِّهِمْ يَوْمَئِذٍ دُبُرَهُ إِلَّا مُتَحَرِّفًا لِقِتَالٍ أَوْ مُتَحَيِّزًا إِلَى فِتْنَةٍ فَقَدْ بَاءَ بِغَضَبٍ مِنَ اللَّهِ وَمَأْوَاهُ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ (۱۶) فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ قَتَلَهُمْ وَمَا رَمَيْتُ إِذْ رَمَيْتُ وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَىٰ وَلِيُبْلِيَ الْمُؤْمِنِينَ مِنْهُ بَلَاءً حَسَنًا إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ (۱۷)

صفحه : ۳۶۰

[ترجمه]

یاد کنید وقتی را که شما طلب یاری و فریادرسی از پروردگارتان کردید پس اجابت کرد برای شما به اینکه که همانا من مدد کننده شمایم بهزار نفر فرشتگان که از پی هم در آیند [۹]

و خدا نگردانید اینکه امداد را مگر برای مزدگانی تا اینکه قلبهای شما آرام گیرد و یاری و مظفریت نیست مگر از نزد پروردگار بحقیقت خدا غالب و درستکار است [۱۰]

و یاد کنید وقتی را که پینه گی یعنی خواب سبک انداخت برای ایمنی حاصل از نزد او و بر شما از آسمان آب را نازل گردانید تا اینکه شما را پاک گرداند و وسوسه شیطان را از شما ببرد و بر قلبهای شما امیدواری پیوند کند و بآن باران قدمهای شما را محکم گرداند (در زمین ریک آمیز) [۱۱]

ای محمّد یاد کن وقتی را که پروردگار تو بسوی ملائکه وحی کرد که همانا من با شمایم پس استوار گردانید کسانی که ایمان آورده‌اند بزودی میاندازم در قلبهای کسانی که کافر شدند ترس و رعب پس ای ملائکه کافرین را بزیند (بشمشیرها) بر بالای گردنهایشان و هر انگشتی از آنها را قطع کنید [۱۲]

و اینکه مجازات برای اینکه است که آنان با خدا و رسول او مخالفت نمودند و هر کس که خدا و رسولش را مخالفت نماید بدرستی که خدا سخت عقوبت کننده است [۱۳]

اینکه است عقوبت شما ای کافران بچشید و حقیقه برای کافرین عذاب آتش است [۱۴]

ای کسانی که ایمان آورده‌اید وقتی که ملاقات کردید آنهایی را که کافرند در حالیکه انبوه و درهم پیوسته باشند پشت خود را بر آنها نگردانید (یعنی از جنگ فرار نکنید)

مگر کسی که از طرفی بطرف دیگر (برای جهاد) رو کند یا پناه گیرنده بسوی گروهی (از مسلمانان) باشد اگر بدون یکی از اینکه دو جهت پشت بجنگ کند حقیقتاً بازگشته بخشم بزرگی از خدا و جایگاه او جهنم است و جهنم بد بازگشتی است [۱۶]

و شما مؤمنین کفار را نکشید و لکن خدا آنها را کشته ای رسول تو آن مشت خاک را بر روی کفار نیفکندی و تیر نینداختی وقتی که تیر انداختی و لکن خدا تیر انداخت و برای اینکه بیازماید مؤمنین را از آن آزمایش نیکو (یعنی تا خدا عطا کند

صفحه : ۳۶۱

مؤمنین را از نزد خود عطائی نیکو و نصرت دهد آنها را بر دشمن و بدست آوردن غنیمتها) و همانا خدا شنوا و دانا است [۱۷]

(توضیح آیات)

إِذِ تَسْتَغِيثُونَ رَبُّكُمْ فَاسْتَجَابَ لَكُمْ أَنِّي مُمِدُّكُمْ بِالْفِ مِّنَ الْمَلَائِكَةِ مُرَدِّفِينَ وقتی که مؤمنین با مشرکین مقابل گردیدند و جنگ حتمی شد مؤمنین دیدند مشرکین هزار نفرند و آنها سیصد و سیزده نفر خوف و ترس بر آنها غالب گردید اینکه بود مقول قول آنها که خدا خبر میدهد که استغاثه نمودند و دعاء کردند که خدایا ما را کمک بده، و چنانچه گفته‌اند خود رسول صلی الله علیه و آله و سلم نیز مضطرب گردید و التجاء بحق تعالی نمود و از او درخواست کمک نمود و دعای آنها به هدف اجابت رسید و حق تعالی آنها را مدد داد بهزار نفر از ملائکه که از پی هم درآمدند.

و بروایتی روز بدر جبرئیل با پانصد ملک و میکائیل با پانصد ملک فرود آمدند، جبرئیل بمیمنه میرفت و میکائیل بمیسره همه با جامه‌های سفید و عمامه‌های سفید با مشرکین جنگ کردند و آنها را مغلوب گردانیدند و در هیچ زمانی ملائکه مأمور بجنگ آدمیان نبودند.

وَمَا جَعَلَهُ اللَّهُ إِلَّا بُشْرَىٰ وَ لِتَطْمَئِنَّ بِهِ قُلُوبُكُمْ وَمَا النَّصْرُ إِلَّا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ چون حکمت بر اینکه استوار گردیده که بایستی جنگ و جهاد بین خود افراد بشر باشد جنگ کردن ملائکه با آدمیان که او را نشناسند خلاف حکمت و عدالت است اینکه است که آیه خبر میدهد که ملائکه برای قتال نیامده بودند بلکه چون عده مسلمانها کم بود برای اطمینان قلب آنها که عددشان را بسیار ببینند آمدند که آنها بقوت قلب با کفار بجنگند و قلبشان مطمئن گردد که لطف حق تعالی با آنها است، اگر ملائکه مأمور بهلاکت کفار و مشرکین بودند بقول بعضی

صفحه : ۳۶۲

یک ملک برای هلاکت همه آنها کافی بود محتاج بهزار نفر نبود چنانچه گفته‌اند جبرئیل هفت شهر لوط را از زمین کند و در هوا بالا برد بطوریکه صدای مرغان آنها را اهل آسمان شنیدند و بزمین سرنگون گردانید.

إِذِ يُغَشِّيكُمُ الْغُصَاةُ أَمْنَةً مِنْهُ وَ يُنَزِّلُ عَلَيْكُمْ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً لِّيُطَهِّرَ كُفْرًا بِهِ وَ يُدْهِبَ عَنْكُمْ رِجْزَ الشَّيْطَانِ وَ لِيُرِبْطَ عَلَى قُلُوبِكُمْ وَ يُبَيِّنَ بِهِ الْأَقْدَامَ ظاهرا وقتی مسلمانها اطمینان بفتح و مظفریت پیدا نمودند پس از خستگی خواب سبکی آنها را گرفت و چون کفار جلو آب را گرفته بودند و آنها از کمی آب در مضیقه بودند باران بر آنها نازل گردید که خوردند و اسبها را آب دادند و خودشان و لباسهایشان را طاهر گردانیدند.

و چنانچه مفسرین گفته‌اند در آنوقتی که مؤمنین اینکه طور در سختی بودند از یکطرف کثرت دشمن و از طرف دیگر تشنگی و کمی آب شیطان در قلب آنها وسوسه نمود که مبادا ما بر حق نباشیم که باین هلاکت مبتلا گردیدیم.

اینکه است که آیه خبر میدهد که ما بر آنها آب را از آسمان نازل گردانیدیم و در آن چند حکمت مندرج بود: یکی برای اینکه آنها از قذارات و نجاسات پاک گردند و دیگر خلجان و وسوسه‌های شیطانی از قلب آنها برود، و دیگر قلبهای شما محکم گردد و قدمهای شما در رملها بواسطه باران فرو نرود و در جهاد فی سبیل الله محکم و ثابت گردد.

إِذِ يُوحِي رَبُّكَ إِلَى الْمَلَائِكَةِ أَنِّي مَعَكُمْ فَتَبَتُوا الَّذِينَ آمَنُوا سَيَأْتِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبُ ياد کن ای محمد صلی الله علیه و آله و سلم وقتی را که پروردگار تو بسوی ملائکه وحی کرد که من با شمایم، شاید مقصود چنین باشد که در کمک مؤمنین من با شمایم در اینکه قلبهای آنها را محکم و ثابت گردانید و ترس و رعب را از دل آنها زائل گردانید و من در دل کفار رعب و ترس می‌اندازم.

صفحه : ۳۶۳

فَاضْرِبُوا فَوْقَ الْأَعْنَاقِ وَ اضْرِبُوا مِنْهُمْ كُلَّ بَنَانٍ اگر چه ظاهر آیه چنین مینماید و بعضی از مفسرین نیز همین طور گفته‌اند که امر بملائکه شده که گردنها و انگشتان کفار را بزیند لکن بقرینه آیه بالا که فرموده (وَمَا جَعَلَهُ اللَّهُ إِلَّا بُشْرَى الْخ) ما قرار ندادیم ملائکه را مگر برای مژده بمؤمنین و برای اطمینان قلب آنها و مظفریت و یاری نیست مگر از خدا باین قرینه میتوان در توجیه آیه گفته شود که امر (فَاضْرِبُوا فَوْقَ الْأَعْنَاقِ، تا آخر آیه) امر بمؤمنین است که وقتی ترس از دل شما بیرون رفت و قلب شما مطمئن گردید گردنها و انگشتان مشرکین را بزیند.

ذَلِكَ بِمَا نُهُمْ شَاقُّوا اللَّهَ وَ رَسُولَهُ وَ مَنْ يُشَاقِقِ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ فَإِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ (ذَلِكَ) اشاره است بضرر فوق الاعناق یا بامر باین نحو ضربت یعنی اینکه کشتن بسبب آنستکه اینها مخالفت و دشمنی نمودند با خدا و پیمبر او پس مستحق چنین عذاب گردیدند (شَاقُّوا اللَّهَ) شقاق با پیغمبر معلوم است که مشرکین مخصوصا قریش چه ضدیتها و جفاها که بحضرتش وارد نمودند، اما شقاق با خدا راجع بدین خدا است یعنی اسلام که در سدد خاموش کردن چراغ هدایت بودند و خدا سخت انتقام است.

ذَلِكُمْ فَذُوقُوهُ وَ أَنْ لِلْكَافِرِينَ عَذَابُ النَّارِ (ذَلِكُمْ) خطاب بکفار است یعنی امر عقوبت شما اینکه است ای کافران پس بچشید آنرا در اینکه دنیا و از برای کافرین است در آخرت آتش دوزخ.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا لَقِيتُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا زَحَفًا فَلَا تُولُوهُمْ الْأَدْبَارَ اینکه آیه و آیه بعد چون قبلا ترجمه شده و واضح است محتاج بتوضیح نیست، خلاصه‌اش اینکه است که حق جلیل خطاب بمؤمنین نموده که وقتی شما جماعت انبوه کفار را دیدند نترسید و پشت بدشمن نکنید و از شماها کسیکه پشت بدشمن بکند بدون آنکه بخواهد برای جنگ باین طرف و آن طرف رود و آنرا باصطلاح (کَر و فَر) گویند، یا در جماعت مسلمانان داخل گردد و در

صفحه : ۳۶۴

حمایت آنها باشد، خلاصه غرضش صلاح دید جنگ باشد نه اینکه بخواهد از جنگ فرار کند برای چنین کسی گناهی نیست لکن اگر غیر از اینکه باشد خود را در معرض سخط و غضب خدا قرار داده و جایگاه او جهنم است و جهنم بد بازگشتی است.

فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَ لَكِنَّ اللَّهَ قَتَلَهُمْ وَ مَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَ لَكِنَّ اللَّهَ رَمَى وَ لِيُبْلِيَ الْمُؤْمِنِينَ مِنْهُ بَلَاءً حَسِينًا إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ظاهر آیه راجع بجنگ بدر است که عدد مؤمنین اندک و بدون اسلحه کامل و اسباب مجهز بودند که گفته‌اند تمامشان دو اسب و هفتاد شتر داشتند و اغلبشان زره هم نداشتند، و مشرکین با وسائل مجهز و عدد بسیار، رو برو شدن اینکه دو دسته با هم عاده فیروزی برای عده قلیل با عدم وسائل محال بنظر می‌آمد، خدای جلیل برای تنبیه مؤمنین که مبادا بعمل خود مغرور گردند و بدانند که اینها بزور و قوت بازوی خود جنگ نکردند بلکه در واقع باراده حق تعالی برای یاری دین خود که ملائکه را کمک فرستاده او کافرین را کشت و نیز ای رسول تو سنگ ریزه را بصورت کفار نپاشیدی بلکه خدا پاشید گویند وقتی که جنگ در گیر شد رسول اکرم صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آله وَ سَلَّمَ بارشاد جبرئیل ع بعلی [ع] فرموده که قبضه ریگی از وادی بمن بده و چون داد حضرت رسول [ص] ریگ را گرفت و بصورت مشرکین پاشید و گفت (شاهدت الوجوه) یعنی قبیح باد روی شما، پس از مشرکی در آنان ریختند و کشتند و مال آنها را غارت کردند و چندین اسیر گرفتند.

وقتی جنگ خاتمه پیدا نمود مؤمنین افتخار میکردند و بعضی میگفتند من چقدر کشتم و اسیر کردم اینکه بود که اینکه آیه فرود آمد که شما بقوت و قدرت خود فاتح نشدید بلکه فتح و فیروزی از جانب خدا بود که ملائکه را برای اطمینان قلب شما فرستاد و در قلب شما اطمینان القاء کردند و خدا در قلوب مشرکین رعب و ترس انداخت.

صفحه : ۳۶۵

و نیز رسول صلی الله علیه و آله و سلم بقوت جسمانی ریگ بصورت مشرکین نباشید چگونه ممکن بود روی قانون طبیعت یک مشت ریگ بصورت هزار نفر اصابت نماید بلکه هم کشتن شما و هم رسانیدن ریگ بصورت کفار از تحت اختیار طبیعی شما و رسول صلی الله علیه و آله و سلم خارج بود فقط بقدرت خلاقه و قوت و قدرت الهی شما فاتح گردیدید اینکه آیه و نظیر آن از آیات مشعر بر اینکه است که آنچه انسان کار نیک کند و لو آنکه ظاهراً صادر از او است لکن در واقع بحول و قوه خالق متعال انجام میگیرد زیرا فاعل خیرات خدا است که خیر محض است و تمام شرور و فسادهایی که در عالم واقع میگردد ناشی از حدود و جهات امکانی ممکن است زیرا که ممکن محدود بحدّ عدمی است و چنانچه در محلّش مبرهن گردیده وجود خیر است و شرّ امر عدمی است یا عدم و ملکه است اینکه است که در سوره نساء آیه ۸۱ قال الله تعالی (ما أصابك من حسنة فمن الله وما أصابك من سيئة فمن نفسك) آنچه بتو میرسد از نیکی پس از خدا است و آنچه میرسد بتو از بدی از نفس تو است، و نیز در حدیث نبوی [ص] است

(من وجد خيراً فليحمد الله و من وجد غير ذلك فلا يلومنّ الا نفسه)

صفحه : ۳۶۶

[سوره الأنفال (۸): آیات ۱۸ تا ۲۷]

اشاره

ذَلِكُمْ وَاَنَّ اللَّهَ مُوهِنٌ كَيْدِ الْكَافِرِينَ- (۱۸) اِنْ تَسْتَفْتِحُوا فَقَدْ جَاءَكُمْ الْفَتْحُ وَاِنْ تَنْتَهُوا فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَاِنْ تَعُوذُوا نَعُدْ وَاِنْ تَغْنِيْ عَنْكُمْ فِتْنَتُكُمْ شَيْئًا وَاِنْ تَكْتُمُوْا وَاِنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُؤْمِنِيْنَ- (۱۹) يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَلَا تَوَلَّوْا عَنَّهُ وَ أَنْتُمْ تَسْمَعُونَ- (۲۰) وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ قَالُوا سَمِعْنَا وَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ- (۲۱) اِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِنْدَ اللَّهِ الضُّمَمُ الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ- (۲۲) وَاَوْعَلِمَ اللَّهُ فِيهِمْ خَيْرًا لَّأَسْمَعَهُمْ وَاَوْعَلِمَ اللَّهُ فِيهِمْ خَيْرًا لَّأَسْمَعَهُمْ لَتَوَلَّوْا وَهُمْ مُّعْرِضُونَ- (۲۳) يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَجِيبُوا لِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ إِذَا دَعَاكُمْ لِمَا يُحْيِيكُمْ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَحُولُ بَيْنَ الْمَرْءِ وَقَلْبِهِ وَاِنَّهُ إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ- (۲۴) وَاتَّقُوا فِتْنَةً لَا تُصَيِّبُ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْكُمْ خَاصَّةً وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ (۲۵) وَاذْكُرُوا إِذْ أَنْتُمْ قَلِيلٌ مُّسْتَضْعَفُونَ فِي الْأَرْضِ تَخَافُونَ أَنْ يَتَخَطَّفَكُمُ النَّاسُ فَآوَاكُمْ وَاَيَّدَكُمْ بِبَصَرِهِ وَرَزَقَكُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ- (۲۶) يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَخُونُوا اللَّهَ وَالرَّسُولَ وَتَخُونُوا أَمَانَاتِكُمْ وَاَنْتُمْ تَعْلَمُونَ- (۲۷)

صفحه : ۳۶۷

[ترجمه]

اشاره بآیه جلو است (یعنی اینکه است بلائی نیکو) و همانا خدا سست کننده کید کافرین است [۱۸]

خطاب بکافرین مکه است (بطور تحکم فرموده) اگر شما طلب فتح کردید فتح برای شما آمد و اگر باز ایستید ای کافرین برای شما بهتر خواهد بود و اگر باز گردید بمحاربه با مسلمانها ما باز گردیم بیاری آنها (و بر علیه شما) و هرگز گروه شما را از بلاء بینیا

نمیگردانند و لو آنکه جماعت آنها زیاد باشند و همانا خدا با مؤمنین است [۱۹]

ای کسانی که ایمان آورده‌اید اطاعت کنید خدا و رسول او را و از او بترسید در حالیکه شما (آیات قرآن را) میشنوید [۲۰]

و نبوده باشید مانند کسانی که گفتند شنیدیم در حالیکه آنان نمی‌شنوند [۲۱]

و براستی بدترین جنبدگان نزد خدا کران و گنگانند (یعنی کردند از شنیدن کلام حق و گنگند از گفتن آن) آن کسانی که تعقل

نمیکنند [۲۲]

و اگر خدا در آنها خیری میدانست آنان را می‌شنوید و اگر می‌شنوید از کفر برمیگشتند در حالیکه اعراض کنندگان بودند [۲۳]

ای کسانی که ایمان آورده‌اید اجابت کنید خدا و رسول او را وقتی که خواند شما را بچیزیکه زنده میکند شما را و بدانید که خدا

حائل میگردد بین مرد و قلب او و بدانید که بسوی او محشور میگردید [۲۴]

و بترسید از فتنه‌ئی که البته نمیرسد مگر بخصوص کسانی از شما که ستم نموده‌اند و بدانید که خدا سخت عقوبت کننده است [۲۵]

و یاد کنید وقتی را که شما در زمین مکه اندک و بی چاره بودید و می‌ترسیدید که مردم شما را بربایند و خدا شما را (در مدینه)

جای داد و مؤیدتان گردانید بیاری خودش و بشا از چیزهای پاکیزه روزی داد شاید شکر گذار باشید [۲۶]

ای کسانی که ایمان آورده‌اید با خدا و رسول او خیانت نکنید بافشاء اسرار و خیانت نکنید باامانات خودتان در حالیکه شما بدی

خیانت را میدانید [۲۷]

صفحه : ۳۶۸

(توضیح آیات)

اشاره

ذَلِكُمْ وَ اَنْهَ اللّٰهُ مُؤْمِنٌ كَيْدِ الْكَافِرِينَ (ذَلِكُمْ) اشاره ببلای نیکو یعنی فتح و فیروزی مؤمنین، و در محل رفع است بر خبریت یعنی

غرض همین بوده (وَ اَنْهَ اللّٰهُ مُؤْمِنٌ) عطف است بر مبتداء محذوف یعنی خدا باطل کننده کید کافرین است.

اِنْ تَسْتَفْتِحُوا فَقَدْ جَاءَكُمْ الْفَتْحُ وَاِنْ تَنْتَهُوا فَهِيَ خَيْرٌ لَّكُمْ وَاِنْ تَعُودُوا نَعِيدُ وَاِنْ تَغْنِيْ عَنْكُمْ فَتُكْمُ شَيْئًا وَاِنْ تَكْفُرُوا فَتَكْفُرُوا وَ اَنْهَ اللّٰهُ مَعَ

الْمُؤْمِنِينَ خطاب باهل مکه است بطور تحکم و خطاب برای اینکه بآنها شده که وقتی میخواستند برای جنگ با رسول صلی الله علیه

و آله و سلم حرکت کنند بپرده کعبه چنگ زدند و گفتند (اللهم انصر من الجندين اهدى الفئتين و اکرم الحزین) و بروایتی روز بدر

ابو جهل گفت (اللهم انصر احب الفئتين اليك) یعنی خدایا یاری کن هر کدام که از اینکه دو دسته نزد تو محبوب ترند.

و بقولی (اِنْ تَسْتَفْتِحُوا) خطاب بمؤمنین است (وَ اِنْ تَنْتَهُوا) خطاب بکفار است یعنی اگر کافرین از عداوت با رسول الله باز ایستند

آن برای شما بهتر است و اگر آنها نیز بمحاربه عود کنند ما نیز بیاری کردن شما مؤمنین عود میکنیم.

و بقرائتی (وَ اَنْهَ اللّٰهُ مَعَ الْمُؤْمِنِينَ) بفتح همزه قرائت شده، و بقرائتی بکسر خوانده شده، و قرائت بکسر اولی است و مؤید آن قرائت

عبد الله است (وَ اَنْهَ اللّٰهُ مَعَ الْمُؤْمِنِينَ).

[جامع الجوامع طبرسی] یا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَ رَسُولَهُ وَ لَا تَوَلَّوْا عَنْهُ وَ أَنْتُمْ تَسْمَعُونَ خطاب بمؤمنین است که ای کسانی که

ایمان آورده‌اید خدا و رسول او را اطاعت کنید و از او اعراض و پشت نکنید در حالیکه شما کلام او را می‌شنوید، اشاره به اینکه که

خدای تعالی بشما تفضلاً گوش شنوا عطا کرده که شما آیات قرآن را

صفحه : ۳۶۹

بگوش سر بشنوید و بگوش دل استماع نمائید و حَقَانِیت آنرا بفهمید.

وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ قَالُوا سَمِعْنَا وَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ یعنی شما نبوده باشید مثل آنهاییکه گفتند شنیدیم در حالیکه نمیشنوند کفار البته بگوش سر آیات قرآن و دعوت رسول را میشنیدند و لکن چون در آن تعقل نمی‌کردند که حَقَانِیت آن را بفهمند گویا اصلاً نمی‌شنیدند و گوش دلشان کر شده که آیات در آن نفوذ نمی‌نمود اگر بگوش دل میشنیدند تصدیق میکردند إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِنْدَ اللَّهِ الضَّمُّهُ الْبُكْمُ الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ، الی قوله تعالی:

وَهُمْ مُعْرِضُونَ همانا بدترین جنبدگان در زمین کران و گنگانند چنین جنبدگان کفارند. کَرَنَد که آیات حقانی را استماع نمیکنند و از گفتن حق گنگند که سخن حق بر زبان جاری نمیگردانند و اعتراف نمی‌نمایند و آنها کسانی میباشند که تعقل نمیکنند و عقلشان را که بایستی تمیز دهد بین حق و باطل در اثر فرو رفتن در شهوات نفسانی از دست داده‌اند.

از تیبان در شأن نزول آیه نقل شده که مقصود جماعت بنی عبد الدار هستند که میگفتند (نحن صم بکم عما جاءنا محمد صلی الله علیه و آله و سلم) که از آنها کسی جز دو کس مصعب بن عمیر و ابن حرملة ایمان نیاوردند، و از ابی جعفر ع نیز همین طور روایت شده و اگر خدا میدانست در آنها خیری هست آنان را شنوا میگردانید و اگر آنها را شنوا میگردانید همانا پشت میکردند در حالیکه از قبول حق اعراض کننده بودند.

و بعضی گفته‌اند مشرکین قریش بر رسول صلی الله علیه و آله و سلم گفتند تو قصی بن کلاب را که مرده است و مرد راست گوئی بود زنده کن و در باره تو شهادت دهد تا ما قبول کنیم اینکه است که خدای تعالی فرموده اگر قصی بن کلاب را زنده کنیم و کلام او را بشما بشنوانیم باز شما ایمان نمی‌آورید.

اینکه آیه بما میفهماند که لطف حق تعالی نسبت به همه افراد بشر یکسانست و

صفحه : ۳۷۰

آنهاییکه قبول حق نمیکنند نه اینکه است که از طرف حق تعالی منع لطف شده و خدا آنها را گمراه نموده باشد و گوش شنوا و چشم بینا بآنها نداده باشد چنین نیست بلکه آنچه از طرف قیاض مطلق بایستی برای اتمام حجت ببشر عنایت کند با حسن وجه عطاء نموده لکن اکثر افراد بشر با چشم بینا و گوش شنوا از روی هواهای نفسانی و کبر و نخوتی که در خود تعبیه کرده‌اند نفس خبیث آنها اجازه نمیدهد که ترک هوای نفسانی کنند و کبر و نخوت را از خود دور کنند و زیر بار فرمان حق بروند، اگر انسان واقعا از ابتداء عقل نداشت که بتواند تمیز بدهد بین حق و باطل اصلاً تکلیف کردن باو لغو بود دیگر چه رسد بمجازات او بر اعراض از حق.

خلاصه اینکه آیه اشاره باین است که کفار و مشرکین چنان در منجلاب طبیعت فرو رفته‌اند که خود را از استعداد کمال محروم گردانیده‌اند اینکه است که فرموده اگر خدا میدانست که در آنها خیری هست یعنی استعداد قبول حق در آنها باقی است کلمه حق را بآنها میشنوانید لکن چون از قابلیت افتاده‌اند اگر هم بآنها بشنواند باز اعراض میکنند.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَجِيبُوا لِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ إِذَا دَعَاكُمْ لِمَا يُحْيِيكُمْ خطاب بمؤمنین است که ای کسانیکه ایمان آورده‌اید اجابت کنید خدا و رسول او را وقتی که شما را میخواند برای اینکه زنده کند شما را بحیات طیب پاکیزه، از حضرت باقر ع روایت شده که (لما يُحْيِيكُمْ) یعنی خود را زنده بدارید بولایت علی بن ابی طالب [ع].

آری حیات حقیقی حیات ایمان و توحید است نظر به اینکه که ایمان و توحید حقیقی بدون شائبه شرک بدون ولایت علی [ع] تحقق نمی‌پذیرد زیرا که ایمان منوط باجابت رسول است و اجابت رسول و اطاعت او ایجاب میکند اطاعت الوالامر که خلفای آن بزرگوار میباشند چنانچه در حدیث مشهور فرموده

(من شهر علمم و علی درب آنشهر است)

و کسیکه طالب علم است باید از در ولایت علی علیه

صفحه : ۳۷۱

السلام داخل گردد.

خلاصه فرق است بین حیات حیوانی و حیات انسانی، انسان در اینکه حیات دنیوی با حیوانات شرکت دارد و اینکه حیات را خدای تعالی لهو و لعب نامیده، قوله تعالی (وَمَا هَذِهِ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا لَهْوٌ وَلَعِبٌ وَإِنَّ الدَّارَ الْآخِرَةَ لَهِیَ الْحَيَاةُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ) سوره عنکبوت آیه ۶۴، و برای انسان حیات دیگری است که بآن از حیوانات امتیاز پیدا مینماید و آن حیات حقیقی روحی است و انسان بآن نمیرسد مگر بنور ایمان و حقیقت عبودیت قوله تعالی در شأن چنین کسانی فرموده (أُولَئِكَ كَتَبَ فِي قُلُوبِهِمُ الْإِيمَانَ وَأَيَّدَهُم بِرُوحٍ مِنْهُ) سوره مجادله و در سوره انعام آیه ۱۲۲ (أَوْ مَنْ كَانَ مَيِّتًا فَأَحْيَيْنَاهُ وَجَعَلْنَا لَهُ نُورًا يَمْشِي بِهِ فِي النَّاسِ كَمَنْ مَثَلُهُ فِي الظُّلُمَاتِ لَيْسَ بِخَارِجٍ مِنْهَا).

در اینکه آیات چنانچه مشاهده میشود حیات حقیقی و نور معنوی که قلب مرده آدمی بآن زنده میشود و بآن حیات پاکیزه لذت بخش جاودانی نصیب بشر میگردد چنین حیاتی در اثر نور ایمان و تقوی پدید میگردد و مقام عبودیت حاصل نمیکردد مگر باجابت کردن و متابعت نمودن امر رسول صلی الله علیه و آله و سلم.

-۱

[سخنان مفسرین در توجیه آیه]

۱- (إِذَا دَعَاكُمْ لِمَا يُحْيِيكُمْ) یعنی وقتی که شما را خواند برای جهاد نظر بمورد آیه که در ضمن آیات جهاد آمده قوله تعالی در باره شهداء (بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ).

۲- (إِذَا دَعَاكُمْ إِلَى الْإِيمَانِ) وقتی شما را خواند برای اینکه ایمان آورید زیرا که ایمان حیات قلب است و کفر موت آن است قوله تعالی (إِنَّكَ لَا تَسْمَعُ الْمَوْتَى) ۳- وقتی که شما را برای استماع قرآن و علم دین خواند که حیات دل است قوله تعالی (مَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أَنْثَى وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّهٗ حَيَاةً طَيِّبَةً) ۴- وقتی که شما را برای بهشت خواند زیرا که در آن حیات دائمی و لذت حقیقی است.

صفحه : ۳۷۲

لکن چون آیه اطلاق دارد همان مقام ایمان کامل و توحید حقیقی است که حیات دل و جان آدمی است و جامع تمام احتمالاتیکه داده شده میشود زیرا که حیات حقیقی جاودانی همان حیات دل است که در اثر معرفت و محبت بمقام الوهیت دل و جان آدمی را زنده میدارد بقول شاعر:

آدمی دیده است و باقی پوست است دید آن باشد که دید دوست است

وَاعْلَمُوا أَنَّهُ اللَّهُ يَحُولُ بَيْنَ الْمَرْءِ وَقَلْبِهِ وَأَنَّهُ إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ای مؤمنین بدانید که خدا حائل می‌گردد بین انسان و قلبش و اینکه شما بسوی او محشور می‌گردید، اینکه آیه نظیر بسیاری از آیات دیگر مثال است و منتهی قرب حق تعالی را ببینده میرساند مثل (نَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ) (هُوَ مَعَكُمْ أَيْنَ مَا كُنْتُمْ) و اشاره است به اینکه که خدای تعالی بر مکنونات قلب و سریره شما مطلع است زیرا که علم ازلی او بر تمام اشیاء احاطه دارد گمان نکنید که چیزی بر علم حضوری و احاطه قیومیت او مخفی گردد.

وَ اتَّقُوا فِتْنَةً لَا تُصَيِّبُ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْكُمْ خَاصَّةً وَاعْلَمُوا أَنَّهُ اللَّهُ شَدِيدُ الْعِقَابِ ظاهراً آیه برای ارشاد مؤمنین است که شماهایی که مرتکب گناه و فساد نمی‌شوید آسوده ننشینید بگمان اینکه ما چون مطیع خدای تعالی و رسول او صلی الله علیه و آله و سلم می‌باشیم از هر فتنه و عذابی که بدیگران میرسد در امانیم، چنین نیست وقتی که آتش عذاب نازل گردد بقول عوام‌تر و خشک را با هم می‌گیرد و بایست بدانید که خدا (شدید العقاب) است.

بایست مؤمنین همین طوری که مراقب حال خود می‌باشند که گناهی مرتکب نگردند که عذاب را ایجاب کند، همین طور مراقب حال دیگران باشند و بامر بمعروف و نهی از منکر که دو قسم از واجبات فروغند بشدت بقدر امکان مراقبت نمایند تا فتنه و عذابی واقع نگردد، از ابن عباس نقل می‌کنند که گفته چون اینکه آیه (وَ اتَّقُوا فِتْنَةً) نازل گردید نبی صلی الله علیه و آله و سلم گفت (من ظلم علیاً مقعدی هذا بعد وفاتی فکانما جحد نبوتی و نبوة الانبیاء قبلی)

یعنی رسول [ص] پس

صفحه : ۳۷۳

از نزول اینکه آیه گفت کسیکه بعلی ستم کند در نشستن بجای من پس از وفات من گویا نبوت من و تمام پیمبران پیش از من را انکار نموده.

وَ اذْكُرُوا إِذْ أَنْتُمْ قَلِيلٌ مُسْتَضْعَفُونَ فِي الْأَرْضِ تَخَافُونَ أَنْ يَخَطِفَكُمْ النَّاسُ فَأَوَاكُم وَ أَيْدِيكُمْ بِنَصْرِهِ وَ رَزَقَكُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ آیه بمؤمنین تذکر می‌دهد که در نظر آرید آنوقتیکه شما ضعیف بودید یعنی عدد شما کم بود و از مشرکین می‌ترسیدید که شما را برابند و خدای تعالی شما را در محل امن یعنی مدینه جای داد و شما را یاری کرد تا اینکه مظفر و منصور گردیدید و از پاکیزه‌های طعامها و نعمتهای دیگر شما را روزی داد شاید شکر گذار باشید و بوظائف خود عمل نمائید.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَخُونُوا اللَّهَ وَالرَّسُولَ وَ تَخُونُوا أَمَانَاتِكُمْ وَ أَنْتُمْ تَعْلَمُونَ در شأن نزول آیه از جابر بن عبد الله انصاری نقل می‌کنند که گفته سبب نزول آیه اینکه بود که جبرئیل نزد رسول صلی الله علیه و آله و سلم آمد و گفت ابو سفیان در فلان محل فرود آمده با جماعتی از مشرکین و شما بتیه جنگ مشغول شوید و اینکه خبر را پوشیده دارید یکی از منافقین اطلاع پیدا نمود و ابو سفیان را مطلع گردانید، و از زهری نقل شده که اینکه آیه در باره (ابو لبابه) نازل گردید و سببش اینکه بود که رسول صلی الله علیه و آله و سلم یهودیهای بنی قریظه را بیست و یک روز محاصره نمود آنها ملجأ شده طلب صلح نمودند بآنچه بنی نضیر کرده بودند حضرت فرمود صلح نکنم مگر اینکه بر حکم سعد بن معاذ باشید آنها گفتند ابو لبابه را نزد ما بفرست تا با وی مشورت کنیم و چون ابو لبابه با آنها مربوط بود یهودیها با او مشورت کردند و باو گفتند رسول گفته در حکم سعد بن معاذ باشید ما اطاعت او را بکنیم یا نه ابو لبابه بانگشت اشاره بحلق خود کرد یعنی همه شما را خواهد کشت ابو لبابه گفته هنوز قدم برنداشته بودم که فهمیدم خیانت کرده‌ام و پشیمان و مضطرب گردیدم نزد پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم آمدم اینکه آیه نازل گردید، راوی خبر گفته ابو لبابه آمد و خود را بر ستون مسجد بست و قسم خورد که غذا و آب نخورد تا اینکه بمیرد یا خدا او را

صفحه : ۳۷۴

ببخشد یک هفته آب نیاشامید و غذا نخورد تا ضعف کرد خدای تعالی توبه او را پذیرفت، وقتی بوی گفتند خدا توبه تو را قبول نمود گفت خود را باز نکنم تا رسول مرا باز کند وقتی رسول صلی الله علیه و آله و سلم او را باز نمود گفت قبولی تمامیت توبه من اینست که بروم آنجائیکه اینکه گناه از من صادر شده و اینکه تمام مال خودم را در راه خدا بدهم، حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم فرمود ثلث مال خود را صدقه بده تا کفار گناهان تو بشود.

[مهنج]

صفحه : ۳۷۵

[سوره الأنفال (۸): آیات ۲۸ تا ۳۶]

اشاره

وَاعْلَمُوا أَنَّمَا أَمْوَالُكُمْ وَأَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ وَأَنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ (۲۸) يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن تَتَّقُوا اللَّهَ يَجْعَلْ لَكُمْ فُرْقَانًا وَيُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ (۲۹) وَإِذْ يَمْكُرُ بِكَ الَّذِينَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِيُثْبِتُوكَ أَوْ يَقْتُلُوكَ أَوْ يُخْرِجُوكَ وَيَمْكُرُونَ وَيَمْكُرُ اللَّهُ وَاللَّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ (۳۰) وَإِذَا تَتَلَىٰ عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا قَالُوا قَدْ سَمِعْنَا لَقَلْنَا مِثْلَ هَذَا إِنْ هَذَا إِلَّا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ (۳۱) وَإِذْ قَالُوا اللَّهُمَّ إِن كَانَ هَذَا هُوَ الْحَقُّ مِنْ عِنْدِكَ فَأَمْطِرْ عَلَيْنَا حِجَارَةً مِنَ السَّمَاءِ أَوْ اثْبِتْنَا بِعَذَابٍ أَلِيمٍ (۳۲) وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنْتَ فِيهِمْ وَمَا كَانَ اللَّهُ مُعَذِّبَهُمْ وَهُمْ يَسْتَغْفِرُونَ (۳۳) وَمَا لَهُمْ أَلَّا يُعَذِّبَهُمُ اللَّهُ وَهُمْ يُصُدُّونَ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَمَا كَانُوا أَوْلِيَاءَهُ إِنْ أَوْلِيَاؤُهُ إِلَّا الْمُتَّقُونَ وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ (۳۴) وَمَا كَانَ صَلَاتُهُمْ عِنْدَ الْبَيْتِ إِلَّا مُكَاءً وَتَصَدِيَةً فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ (۳۵) إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ لِيَصُدُّوا عَنِ سَبِيلِ اللَّهِ فَسَيُنْفِقُونَهَا ثُمَّ تَكُونُ عَلَيْهِمْ حَسْرَةً ثُمَّ يُغْلَبُونَ وَالَّذِينَ كَفَرُوا إِلَىٰ جَهَنَّمَ يُحْشَرُونَ (۳۶)

صفحه : ۳۷۶

[ترجمه]

و بدانید که مالهای شما و اولادانتان فتنه و آزمایشند و همانا نزد خدا است اجر بزرگ [۲۸] ای کسانی که ایمان آورده‌اید اگر خدا را نگاه دارید برای شما قرار میدهد فرقان (یعنی قوه‌ئی که حق را از باطل جدا کند) و گناهان شما را میبوشاند و شما را می‌آمرد و خدا صاحب فضل بزرگ است [۲۹] ای محمد صلی الله علیه و آله و سلم یاد کن وقتی را که آنان که کافر بودند در باره تو مکر نمودند که تو را حبس کنند یا بکشند یا تو را از مکه بیرون کنند و آنها مکر کردند (و پاداش مکر آنها) خدا با آنها مکر کرد و خدا بهترین مکر کنندگان است [۳۰] و وقتی آیات بر آنها خوانده شود کافرین گفتند همانا ما اینکه کلام را شنیدیم و اگر ما بخواهیم مثل همین را میگوئیم نیست اینکه مگر افسانه پیشینیان [۳۱] و یاد کن وقتی را که گفتند خدایا اگر بوده باشد اینکه قرآن حق و از نزد تو از آسمان بر ما سنگ باران یا برای ما بیاور عذاب و شکنجه ناگوار [۳۲]

و چنین نیست که خدا آنها را عذاب کند در حالیکه تو بین آنها میباشی و نیست که خدا آنها را عذاب کند در حالیکه آنان طلب آمرزش میکنند [۳۳]

و چیست آنها را که خدا آنها را عذاب نکند و حال اینکه آنها رسول و مؤمنین را باز میدارند از مسجد الحرام و اینها نبودند متولیان مسجد و سزاوار تولیت مسجد نیستند مگر پرهیزگاران و لکن بیشترین (کفار) نمیدانند [۳۴]

و نماز آنها نزد مسجد الحرام نبود مگر صغیر و دست بهم زدن پس ای کافرین بچشید عذاب را بسبب آنچه بودید که کفر میورزیدید [۳۵]

بحقیقت آنهائیکه کافر شدند مالهای خود را انفاق میکنند برای اینکه مردم را از راه خدا باز دارند و آنها انفاق میکنند و انفاق آنها سبب نصرت میگردد پس از آن مغلوب میگردند و آنهائیکه کافر شدند بسوی جهنم محشور میگردند [۳۶]

صفحه : ۳۷۷

(توضیح آیات)

وَاعْلَمُوا أَنَّمَا أَمْوَالُكُمْ وَأَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ وَأَنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ آیه خطاب بمؤمنین نموده و ارشاد باین است که مال و اولاد شما آزمایشند خود را نباید پابند آنها کنید و در دوستی با آنها مرتکب خیانت برسول صلی الله علیه و آله و سلم گردید ظاهرا آیه مربوط بهمان آیه بالا است که ابو لبابه در محبت مال و اولاد که در دست یهودیان بنی قریظه بودند چنین خیانتی برای او بار آورد، و آیه بشر را میآگاهاند که مال و اولاد بدبختی شما را ایجاب مینماید نه سعادت شما را باید بدانید که اجر عظیم و سعادت و فیروزی نزد خدا است رو باو آرید و در اطاعت و بندگی او و فرمان رسول صلی الله علیه و آله و سلم خود را مستحق اجر عظیم گردانید.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن تَتَّقُوا اللَّهَ يَجْعَلْ لَكُمْ فُرْقَانًا وَيُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ پس از آنکه آیه بالا انسان را متنبه میگرداند که مال و اولادی را که اینک طور دل بان بسته‌اید برای شما فتنه و آزمایشند که شما آزمایش شوید که آیا محبت آنها را ترجیح میدهید بر حکم خدای تعالی و رسول صلی الله علیه و آله و سلم یا چنین نیستید و اجر و پاداش بزرگ در اطاعت امر خدا نصیب شما خواهد گردید، در اینکه آیه ارشاد باین است که اجر عظیم در اثر تقوی و ترس از خدا و خودداری از مخالفت امر رسول صلی الله علیه و آله میسر میگردد و فرقان بشما عطاء میگردد، شاید مقصود از فرقان چنین باشد که در اثر تقوی هدایتی و نور دانشی در قلب شما پرتو میافکند که بان بین حق و باطل را تمیز میدهد و آن لطفی است که شما را از تاریکی جهل بروشنائی دانش رهبری مینماید و بطریق سعادت خود رهسپار میگردید، و نیز تقوی گناهان یعنی آنچه موجب سیئه و گناه میشود از شما زائل میگرداند، و نیز خدا شما را میآمرزد زیرا که او صاحب فضل بزرگ است کثیر الخیر و قدیم الاحسان است.

صفحه : ۳۷۸

وَإِذْ يَمْكُرُ بِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِيُثْبِتُوكَ أَوْ يَقْتُلُوكَ أَوْ يُخْرِجُوكَ وَيَمْكُرُونَ وَيَمْكُرُ اللَّهُ وَاللَّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ مفسرین از ابن عباس و جماعتی از مفسرین چنین نقل میکنند که چون انصار ایمان آوردند قریش ترسیدند و اکابر و رؤساء آنها در دار الندوه جمع شدند که در کار محمد صلی الله علیه و آله و سلم با هم مشورت کنند و آنها جماعت بسیاری بودند و گویند اینک عمل در وقتی بود که اصحاب رسول [ص] بمدینه هجرت نموده بودند و غیر از علی [ع] و ابو بکر کسی در خدمت آن حضرت نبود.

خلاصه جماعت قریش در باره رسول با هم مشورت مینمودند ابلیس بصورت پیرمردی بر آنها وارد گردید گفتند تو کیستی گفت مردی از اهل نجد میباشم و تجربه بسیار کرده‌ام خواستم با شما حاضر شوم و آنچه صلاح شما است ارشادتان نمایم، و ابوالبختری ابتداء بسخن آمد و گفت باید او را در خانه محبوس گردانید و درب خانه را محکم بست و از روزنه‌ئی آب و غذا باو رسانید، ابلیس اینکه رأی را نپسندید و گفت یاران او بمدینه رفته‌اند و در مدینه تابعین بسیار دارد و نیز بنی هاشم هستند با شما جنگ میکنند و او را از حبس بیرون می‌آورند همه گفتند ای شیخ راست گفتی اینکه رأی پسند نیست، پس هشام بن عمرو گفت رأی من اینکه است که او را بر شتری نشانید و از شهر بیرون کنید ابلیس گفت بد رأی است محمد صلی الله علیه و آله و سلم مردی است که هر جا رود بخلق نیکو و فصاحت و بلاغت در گفتار و شیرین زبانی او مردم شیفته او میگردند وقتی یارانش زیاد شدند با شما جنگ میکنند و دمار از روزگار شما برمی‌آورند، پس ابو جهل گفت رأی من اینکه است که از هر قبیله‌ئی از قریش یک نفر را بطلبیم تا باتفاق او را بکشند و بنی هاشم نمیتوانند با تمام قبائل جنگ کنند ابلیس اینکه رأی را پسندید و بقولی خود شیطان اینکه طور رأی داد.

پس از آن ابو جهل از هر قبیله‌ئی از قریش کسی را طلبید و مقرّر شد که در شب معهود حضرت را بکشند، جبرئیل بحضرت خبر داد و گفت حق تعالی

صفحه : ۳۷۹

فرموده تو باید امشب از شهر بیرون روی حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم علی ع را طلبید و گفت من مأمورم که امشب از اینکه شهر بیرون روم تو امشب در رختخواب من بخواب و لباس من را در بر کن و از آنجا با ابو بکر از میان آنها بیرون رفت و چشمش بجماعت افتاد و آیه (إِنَّا جَعَلْنَا فِيْ أَعْنَاقِهِمْ أَغْلَالًا) تا آخر را قرائت نمود و مشتی خاک بصورت آنها پاشید و بیرون رفت و در غار پنهان گردید و مشرکین بگمان اینکه در خانه خود خوابیده اطراف خانه را گرفتند تا نزدیک صبح با تیغهای کشیده یک دفعه بخانه او ریختند علی ع برخاست و گفت برای چه کار آمده‌اید گفتند محمد صلی الله علیه و آله و سلم کجا است علی [ع] گفت من نگهبان او نبودم، قریش بیرون رفتند و گفتند از شهر گریخته و همانا او بود که خاک بر سر ما ریخت و رفت، پس در پی او رفتند و همه جا رفتند تا درب غار رسیدند خدای تعالی بعنکبوت الهام کرد که درب غار تا بدمد وقتی نسج عنکبوت را دیدند گفتند کسی در اینکه غار نرفته بلکه از اینجا یا بزمین فرو رفته یا باسما بالا رفته و حضرت پس از سه روز از غار بیرون آمد و بسوی مدینه روان گردید و خداوند در شأن حضرت امیر ع آیه (وَمِنَ النَّاسِ مَن يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللّٰهِ) را نازل فرمود. اینکه بود شرح آیه (وَإِذْ يَمْكُرُ بِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا الْخ).

ای محمد [ص] یاد کن وقتی را که کفار بتو مکر کردند یعنی رأی اندیشی کردند که یا تو را در جائی حبس نمایند و تو را ببندند بطوریکه حرکت نتوانی بکنی یا تو را با شمشیر بکشند یا تو را از مکه بیرون کنند و آنها با تو اینکه طور مکر کردند و بسزای مکرشان رسیدند و عملی که میخواستند در باره تو انجام دهند بازگشت بخودشان نمود و پهای خود در جنگ بدر حاضر شدند و بشمشیر مؤمنین کشته شدند و بدرک واصل گردیدند (جَزَاءً وِفَاقًا) (وَاللّٰهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ) و خدا بهترین جزاء دهندگان مکر کنندگان است که مکر هر مکر کننده‌ئی را بصاحبش برمیگرداند چنانچه فرموده (وَلَا يَحِيقُ الْمَكْرُ السَّيِّئُ إِلَّا بِأَهْلِهِ) سوره فاطر آیه ۴۱.

صفحه : ۳۸۰

وَإِذَا تُلِيٰ عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا قَالُوا قَدْ سَمِعْنَا لَقَلْنَا مِثْلَ هَذَا إِنْ هَذَا إِلَّا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ گفته‌اند که نضر بن حارث برای تجارت بشهر

فارس رفته بود و داستان رستم و اسفندیار و غیر آنها را از ملوک عجم خریده و بعربی ترجمه نموده و بمکه آورده بود و گفت افسانه شیرینی آورده‌ام که از افسانه‌های محمد صلی الله علیه و آله و سلم شیرین تر و بهتر است اینکه بود که حق تعالی برسولش خبر می‌دهد که وقتی خوانده میشود بر اینها آیات قرآن چنین گفتند ما شنیدیم و اگر بخواهیم مثل اینکه را می‌گوئیم نیست اینکه قرآن مگر افسانه‌های پیشینیان.

و چنانچه گفته‌اند یک نفر که نصر بن حارث بود که پس از آنکه افسانه‌های قدیم را از عجم آورده بود چنین گفت لکن چون باقی مشرکین تصدیق او را کردند گویا همه آنها گفتند اینکه بود که بضمیر جمع (قالوا) و غیره نسبت بآنها داده.

و اگر اینها چنین قدرتی داشتند که مثل قرآن را بیاورند البته آورده بودند در صورتی که قرآن اعلان کرده که بگو ای محمد [ص] اگر جن و انس جمع شوند و بخواهند که مثل اینکه قرآن بیاورند نمی‌توانند اگر چه بعضی بیعض دیگر کمک بنمایند.

وَ إِذْ قَالُوا اللَّهُمَّ إِن كَان هَذَا هُوَ الْحَقُّ مِنْ عِنْدِكَ فَأَمْطِرْ عَلَيْنَا حِجَارَةً مِنَ السَّمَاءِ أَوْ ائْتِنَا بِعَذَابٍ أَلِيمٍ مفسرین گفته‌اند که آیه مقول قول همان نصر بن حارث است که در مقام دعاء گفته خدایا اگر قرآن حق است و از نزد تو است بیاران بر ما سنگ از آسمان یا بفرست بر ما عذاب دردناک یعنی همان طوری که بر اصحاب فیل سنگ باراندی یا بعذاب دیگر ما را هلاک گردان، و مقصودش به (ان) شرطیه که کلام را معلق بر آن گردانیده اینکه بود که حق نیست که اگر حق باشد باید بر ما عذاب نازل شود مثل امت پیمبران گذشته و وقتی عذاب بر ما نازل نشده ما در انکار او مستحق

صفحه : ۳۸۱

عذاب نیستیم.

در تفسیر ابو الفتوح رازی از عثمان بن مطعون چنین نقل میکند که بنصر بن حارث گفت از خدا بترس محمد صلی الله علیه و آله و سلم حق میگوید گفت من هم حق میگویم گفت محمد [ص] میگوید (لا اله الا الله) گفت من نیز میگویم (لا اله الا الله) و لکن میگویم (هؤلاء بنات الله) یعنی بتها دخترهای خدایند، و (الحق) منصوب است بخبر مقدر بمعنی (عما قال الله تعالی) آن کافر گفت بار خدایا اگر اینکه کلام از نزد تو است از آسمان بر ما سنگ بیاران ابو عبیده گفته در رحمت مطر گویند و در عذاب امطر.

[پایان] وَ مَا كَانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنْتَ فِيهِمْ وَ مَا كَانَ اللَّهُ مُعَذِّبَهُمْ وَ هُمْ يَسْتَعْفِفُونَ لَمْ (لِيُعَذِّبَهُمْ) لام تأکید در نفی است و پاسخ قول آن کافر است یعنی و نیست خدای تعالی که عذاب کند آنها را بعذاب استیصالی آن طوری که بر امم پیشینیان وارد میشده و حال آنکه تو که پیمبر رحمتی در میان آنها باشی زیرا که حضرتش (رحمة للعالمین) بود پس اگر آن طور عذابی که بر پیشینیان وارد میشد بر اینها نیز وارد میگشت گنهکار و بی گناه و اطفال و حیوانات یک قوم همه با هم هلاک میگردیدند و اینکه خلاف رحمت بود فقط برای دفع فساد خدای تعالی جنگ و جهاد را مقرر گردانید که فقط آنهائیکه حاضر بر فساد و جلوگیری رشد باقی مردم هستند و در مقام خاموش کردن چراغ اسلام حاضر شده‌اند برای کشته شدن منافی با رحمت نیست اینکه است که آیه خبر می‌دهد که چون تو در میان مشرکین و کفار میاشی ما عذاب عمومی نمیفرستیم و نیز آنهائیکه طلب آموزش میکنند خدا آنها را در اینکه حال عذاب نمیکند.

وَ مَا لَهُمْ أَلَّا يُعَذِّبَهُمُ اللَّهُ وَ هُمْ يُصِدُّونَ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَ مَا كَانُوا أَوْلِيَاءَهُ إِنْ أَوْلِيَاؤُهُ إِلَّا الْمُتَّقُونَ آیه ارشاد است بعلت عذاب مشرکین که اینها خود را در معرض عذاب قرار داده‌اند چیست آنها را که مستحق عذاب نباشند و خدا آنها را عذاب نکند در حالیکه

صفحه : ۳۸۲

آنها راه مؤمنین و رسول صلی الله علیه و آله و سلم را بستند از ورود بمسجد الحرام در صورتی که متولی مسجد الحرام نبودند و نیستند سزاوار تولیت مسجد الحرام مگر پرهیزکاران از شرک، و شاید مقصود سال حدیبیه باشد که رسول [ص] با مؤمنین رفتند برای زیارت خانه کعبه و مشرکین نگذارند داخل مسجد الحرام شوند.

وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ استدراک از دانش است که چون بیشترین مردم علم و دانش ندارند و نمیتوانند حق و باطل را از هم جدا کنند، اینجا نیز نمی فهمند که آنکس که لایق تولیت مسجد الحرام است فقط متقین و پرهیزکارانند.

وَمَا كَانَ صَلَاتُهُمْ عِنْدَ الْبَيْتِ إِلَّا مُكَاءً وَتَصَدِيَةً در اینکه آیه در مقام بیان حال و عمل مشرکین برآمده که گمان مکن که اعمال آنان از روی خلوص است اگر بینی که نزد کعبه نماز میخوانند بدان که عمل آنها نیست جز (مکاء) یعنی صفیر زدن و (تصدیه) یعنی دست بر دست کوبیدن (مکاء) مأخوذ از (مکا یمکو) است بمعنی صفر یصفر، و (تصدیه) مأخوذ از تصفیق بمعنی دست بر هم زدن است.

بقولی عادت بعضی از کفار اینکه بوده که مردان و زنان برهنه طواف میکردند و صفیر میزدند و دست بر هم میکوفتند، و بقول دیگر وقتی که حضرت رسول [ص] نماز میخواند عبد الدار برای اینکه حضرت غلط بخواند چنین میکرد [منهج] فذوقوا العذاب بما كُنتُمْ تَكْفُرُونَ چون عمل مشرکین و کفار چنین بوده مستحق عذاب گردیدند و بآنها گفته شد بیاداش کفر و عملتان عذاب را بچشید.

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ لِيَصِدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ فَسَيُنفِقُونَهَا ثُمَّ تَكُونُ عَلَيْهِمْ حَسْرَةً ثُمَّ يُغْلَبُونَ آیه بالا- راجع بنماز و اعمال مشرکین بود که نماز و طواف آنها مکاء و تصدیه است و اینکه آیه راجع بانفاقات آنها است که مال خود را انفاق میکنند

صفحه : ۳۸۳

لکن برای اینکه است که راه خدا را بسوی مردم ببندند، و شاید گمان میکنند عمل خوبی انجام میدهند ولی دیگر نمیدانند که همین اعمال و انفاقتان برای آنان حسرت و ندامت را ایجاب مینماید.

گویند آیه در باره جماعتی از بزرگان اهل مکه وارد شده که پس از خروج کفار قریش از مکه برای جنگ بدر دوازده نفر از آنها مثل ابو جهل بن هشام و عتبه و شیبه و باقی آنها قرار دادند که هر یک یک روز لشگر را غذا دهند و هر یک از آنها روزی دو شتر یا سه شتر میکشند و آنها را تحریص بکنند اینک بود که اینک آیه در باره آنها نازل گردید که انفاق آنها جز حسرت و ندامت برای آنها فائده‌ئی نبخشید و بالاخره در روز بدر یا در جنگ احد مغلوب گردیدند.

وَالَّذِينَ كَفَرُوا إِلَىٰ جَهَنَّمَ يُحْشَرُونَ بیان حال کفار است که اعمال و انفاقات آنها در دنیا جز حسرت و پشیمانی چیزی عایدشان نگردد و در آخرت هم مآل و سرانجام آنها جهنم میکشد، حشر بمعنی جمع شدن است، شاید مقصود اینک باشد که در قیامت تمام کفار و مشرکین در جهنم با هم جمع میشوند.

صفحه : ۳۸۴

[سوره الأنفال (۸): آیات ۳۷ تا ۴۴]

اشاره

لِيَمِيزَ اللَّهُ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ وَيَجْعَلَ الْخَبِيثَ بَعْضَهُ عَلَىٰ بَعْضٍ فَيَرْكُمُهُ جَمِيعًا فَيَجْعَلُهُ فِي جَهَنَّمَ أُولَٰئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ (۳۷) قُلْ لِلَّهِ

كَفَرُوا إِن يَنْتَهُوا يُغْفَر لَهُمْ مَا قَدْ سَلَفَ وَإِنْ يُعْودُوا فَقَدْ مَضَتْ سُنَّتِ الْأُولِينَ (۳۸) وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينُ كَلَهُ لِلَّهِ فَإِنِ انتَهَوْا فَإِنَّ اللَّهَ بما يَعْمَلُونَ بَصِيرٌ (۳۹) وَإِن تَوَلَّوْا فَمَا عَلِمُوا أَنَّ اللَّهَ مَوْلَاكُمْ نِعْمَ الْمَوْلَى وَنِعْمَ النَّصِيْبُ (۴۰) وَاعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ إِن كُنْتُمْ آمَنْتُمْ بِاللَّهِ وَمَا أَنْزَلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا يَوْمَ الْفُرْقَانِ يَوْمَ التَّقَىٰ الْجَمْعَانِ وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (۴۱)

إِذ أَنْتُمْ بِالْعُدْوَةِ الدُّنْيَا وَهُمْ بِالْعُدْوَةِ الْقُصْوَىٰ وَالرَّكِبِ أَسْفَلَ مِنْكُمْ وَلَوْ تَوَاعَدْتُمْ لِاخْتَلَفْتُمْ فِي الْمِيعَادِ وَلَكِن لِّيَقْضِيَ اللَّهُ أَمْرًا كَانَ مَفْعُولًا لِيَهْلِكَ مَنْ هَلَكَ عَن بَيْنِيهِ وَيَحْيَىٰ مَنْ حَيَّ عَن بَيْنِيهِ وَإِنَّ اللَّهَ لَسَمِيعٌ عَلِيمٌ (۴۲) إِذ يُرِيكُمُ اللَّهُ فِي مَنَايِكِكُمْ قَلِيلًا وَلَوْ أَرَأَكُمُ كَثِيرًا لَفَسَخْتُمْ وَلَتَنَازَعْتُمْ فِي الْأَمْرِ وَلَكِنَّ اللَّهَ سَلَّمَ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ (۴۳) وَإِذ يُرِيكُمُوهُمْ إِذِ التَّقَاتُمْ فِي أَعْيُنِكُمْ قَلِيلًا وَيُقَلِّلُكُمْ فِي أَعْيُنِهِمْ لِيَقْضِيَ اللَّهُ أَمْرًا كَانَ مَفْعُولًا وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ (۴۴)

صفحه : ۳۸۵

[ترجمه]

تا خدا جدا کند پلید را از پاکیزه و قرار دهد بعض پلید را بر بعض دیگر پس تمام را بر هم افکند و در جهنم در آورد زیان کاران را [۳۷]

ای رسول بکسانیکه کافر شدند بگو اگر باز ایستند از آنچه گذشته آمرزیده شوند و اگر باز گردند بدشمنی و جنگ همانا گذشته است طریقه عذاب پیشینان [۳۸]

ای مؤمنین با کفار جنگ کنید تا وقتی که یافت نشود فتنه (شرک) و بوده باشد همه دین مخصوص برای خدا و اگر (مؤمنین) باز ایستند بحقیقت خدا بآنچه عمل میکنید بینا است [۳۹]

و اگر کافرین اعراض کنند بدانید که خدا یاور شما است و او خوب مولائی و خوب یاری کننده‌ئی است [۴۰] و بدانید آنچه غنیمت گرفتید پنج یک آن مخصوص بخدا و رسول او و خویشان پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم و یتیمان و بیچارگان و راه‌گذران است اگر بوده باشید که بخدا ایمان آورده باشید و ایمان آورده باشید بر آنچه نازل گردانیدیم بر بنده ما (یعنی محمد صلی الله علیه و آله و سلم) روز فرقان روزی که دو گروه بهم رسیدند و خدا بر هر چیزی توانا است [۴۱]

یاد کنید وقتی را که شما در وادی نزدیک‌تر بمدینه بودید و کفار در وادی دورتر از مدینه و سواران کاروان زیرتر از شما بودند و اگر وعده میکردید در وعده خلاف میکردید و لکن خدا جمع کرد بین شما و آنها در بدر تا خدا حکم کند امری را که مقرر گردیده (یعنی در علم او گذشته) تا اینکه هلاک شود هر که هلاک میشود با بینه و زنده بماند هر کس زنده میماند با بینه و همانا خدا شنوا و دانا است [۴۲]

ای رسول یاد کن وقتی را که خدا لشکر کفار را در خواب بتو کم نمایاند اگر آنها را بسیار نشان میداد شما بد دل میشدید و در امر جنگ نزاع میکردید لکن خدا سلامت داشت شما را زیرا که او بآنچه در سینه‌ها است بینا است [۴۳]

و یاد کنید وقتی را که شما با کفار ملاقات کردید آنها را در چشمهای شما اندک نمایاند و شما را نیز در چشمهای آنها اندک نمایاند تا اینکه خدا حکم کند کاری را که در علم او واقع گردیده و بازگشت تمام امور بدست خدا است [۴۴]

صفحه : ۳۸۶

(توضیح آیات)

لِيَمِيزَ اللَّهُ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ وَيَجْعَلَ الْخَبِيثَ بَعْضَهُ عَلَى بَعْضٍ فَيَرْكُمَهُ جَمِيعًا فَيَجْعَلُهُ فِي جَهَنَّمَ أُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ آیه مربوط با آیات بالا است (لِيَمِيزَ اللَّهُ) میشود متعلق باشد به (يُغْلَبُونَ) در آیه پیش یعنی مغلوب شدن کافرین برای اینکه است که خبیث یعنی کافرین از طیب یعنی مؤمنین جدا گردند، و میشود متعلق باشد به (يُحْشَرُونَ) یعنی کفار را بدوزخ برند تا امتیاز بین مؤمن و کافر داده شود. خلاصه آیه خبر میدهد که در روز معاد کافرین از مؤمنین جدا میگردند و چون کفار از خباثت و اشیاء پلید میباشند و اعتنائی بآنها نیست آنها را در جهنم می‌افکنند، و گویا آیه کفار را تشبیه میکند بفضولات و خاکروبه‌ها که در موقع تمیز دادن اشیاء نفیس کثافات را جمع میکنند و در هم ریخته میگردانند و در منجلاب یا آتشکده‌ها میریزند تا اینکه اشیاء پاکیزه قیمتی از کثافات پاک گردد و طیب و پاک در جای خود قرار گیرد و کثافات نیز در جای خود ریخته شود و بین اینها امتیاز پیدا گردد، و اینکه طور تشبیه ارشاد بدو مطلب است:

یکی منتهی درجه پستی و خست کافرین را بما نشان میدهد که در قیامت که هر چیزی بحقیقت خود ظاهر میگردد خست باطن کافرین نیز ظاهر میگردد و معلوم میشود که اینها در منتهی درجه پستی و بی‌مقداری چنینند که مثل کثافات آنها را درهم میریزند و در گودال جهنم می‌افکنند.

و دیگر بدلالت قوله تعالی (أُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ) ارشاد باین است که فرو رفتن کافرین در گرداب نفس پرستی و هواهای نفسانی زیان کاری و خسران آنها را ایجاب نموده تا اینکه عمر گران بهای خود را در غفلت و کفر و معاصی گذرانیدند و سرمایه خود را که بآن میتوانستند فضیلت و شرافت و قرب جوار الهی را تهیه نمایند برایگان از دست دادند و اینکه عذاب جحیم و خفت

صفحه : ۳۸۷

را از قبل خودشان و بدست خودشان آماده نمودند نه اینکه اینها اینکه طور آفریده شده باشند لطف خدا نسبت بتمام افراد بشر یکسان است در اصل آفرینش هر فردی لایق همه طور کمالی و فضیلتی هست لکن افرادی که قدر خود را نشناختند و بنفس پرستی خود را بدرک (أَسْفَلَ سَافِلِينَ) طبیعت پرتاب نموده‌اند البته عاقبت کارشان همین است خدای عادل مهربان ظلم و خاری را بکسی روا نمیدارد.

قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ يَنْتَهُوا يُغْفَرْ لَهُمْ مَا قَدْ سَلَفَ وَإِنْ يُعْوَدُوا فَقَدْ مَضَتْ سُنَّتُ الْأَوَّلِينَ-اینکه آیه همان بیان آیه بالا را تأیید میکند و اشاره باین است که کافرین و لو اینکه سالهائی از عمر خود را در کفر و هتاکی گذرانیده لطف خدا چنین است که اگر وقتی بخود آیند و از باطل و کفر بحق باز گردند و توبه کنند خدای جلیل توبه آنان را می‌پذیرد و گناہانی که در پیش کرده‌اند می‌بخشد لکن اگر عود کنند و بکفر باقی مانند همان روش پیشینیان که نسبت بی‌میرانشان عمل میکردند و بالاخره مستأصل شدند بر آنان واقع میگردد زیرا که دست خدا بالای دستها است.

وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينُ كُلُّهُ لِلَّهِ فَإِنِ انْتَهَوْا فَإِنَّ اللَّهَ بِمَا يَعْمَلُونَ بَصِيرٌ یعنی ای مؤمنین با کفار جنگ کنید تا وقتی که ریشه کفر را بکنید و فتنه شرک را از زمین بردارید و دین برای خدا خالص گردد و اهل حق و اهل باطل بر دین حق اجتماع نمایند و اگر کفار از کفر باز ایستند محققا خدا بآنچه میکنند بینا است.

وَإِن تَوَلَّوْا فَمَا عَلمُوا أَنَّ اللَّهَ مَوْلَاكُمْ نِعَمَ الْمَوْلَى وَنِعَمَ النَّصِيرِ اینکه آیه بمؤمنین مژده میدهد که اگر اینکه کفار از حق و دین اسلام اعراض نمودند بدانید که خدا دوست شما و یاور شما است و خوب دوست و یآوری است برای شما.

صفحه : ۳۸۸

وَاعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ وَ لِلرَّسُولِ وَ لِلذِي الْقُرْبَى وَ الْيَتَامَى وَ الْمَسَاكِينِ وَ ابْنِ السَّبِيلِ الخ طبرسی در مجمع در لغت غنیمت گفته غنیمت آن چیزی است که از اموال حرب یعنی جنگ از کفار گرفته میشود و آن از جانب خدا برای مسلمین هبه است، و فیء آن مالی است که گرفته میشود بدون جنگ و آن قول عطاء و مذهب شافعی و سفیان است و از ائمه ما علیهم السَّلام همین طور روایت شده، و بقولی غنیمت و فیء یکی است.

تا آنجا که گفته خدای تعالی حکم غنیمه را بیان نموده و خطاب بمسلمین است وَاعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ وَ لِلرَّسُولِ وَ لِلذِي الْقُرْبَى علماء در کیفیت قسمت خمس و مستحقین آن اختلاف نموده‌اند و چند رأی از آنها نقل شده:

۱- رأی اصحاب ما یعنی (جماعت امامیه) بر اینکه است که خمس بشش قسمت باید تقسیم گردد. سهمی برای خدای تعالی و سهمی برای رسول صلی الله علیه و آله و سلم و اینکه دو سهم با سهم ذوی القربی برای امامی است که قائم مقام رسول [ص] است و سهمی برای یتیمان آل محمّد [ص] و سهمی برای فقیران آنها، و سهمی برای ابن السبیل آنها و کسی را غیر از اینها از خمس سهمی نیست زیرا چون صدقه که از اوساخ مال است برای اینها نیست و بر آنها حرام است عوض آن خمس برای اینها مقرر گردیده، و همین قول را طبری از علی بن الحسین و محمّد بن علی الباقر علیهم السَّلام روایت کرده، و از ابی العالیه و ربیع روایت شده که گفته‌اند خمس منقسم میگردد بشش سهم مگر اینکه سهم الله مخصوص کعبه است و باقی همین طوری که خدا گفته و اینکه قسم باقتضاء ظاهر کتاب (یعنی قرآن) است.

دوم از اقوال اینکه است که خمس قسمت بر پنج سهم میگردد و اینکه سهم خدا و رسول یکی است و بر کراع و سلاح صرف میگردد و اینکه قول از ابن عباس

صفحه : ۳۸۹

و ابراهیم و قتاده و عطا نقل شده.

قول سوم بر چهار سهم قسمت میگردد سهمی برای ذوی القربی رسول صلی الله علیه و آله و سلم و سه سهم دیگر بر همانهایی که بعد از آن ذکر شده برای مسلمین و اینکه مذهب شافعی است.

قول چهارم خمس قسمت سه سهمی برای رسول صلی الله علیه و آله و سلم و آن بموتش ساقط گردیده زیرا که گمان میکنند انبیاء لا- یورث و سهمی برای ذوی القربی و آن ساقط شده زیرا که ابا بکر و عمر سهم ذوی القربی را نمیدادند و احدی از صحابه بر آنها انکار ننموده و اینکه مذهب ابی حنیفه و اهل عراق است و بعضی گفته‌اند که اگر ذوی القربی فقیر باشند برای آنها سهمی است.

تا آنجا که گفته اختلاف است در ذوی القربی بقولی آنها بنی هاشم هستند از اولاد عبد المطلب زیرا که هاشم عقب نداشت مگر از عبد المطلب.

[ابن عباس و مجاهد] و همین است رأی اصحاب ما (یعنی جماعت امامیه) و بقولی آنها بنی هاشم بن عبد مناف و بنو مطلب بن عبد مناف میباشند و اینکه مذهب شافعی است و اینکه قول را جبیر بن مطعم از نبی صلی الله علیه و آله و سلم روایت کرده.

و اصحاب ما گفته‌اند که خمس واجب میشود بر هر فائده‌ئی که انسان از مکاسب و ربح تجارت بدست آورد و نیز واجب است در کنزها و معدنها و غوص و غیر اینها از آنچه در کتب فقه ذکر شده. و ممکن است بهمین آیه استدلال شود زیرا که در عرف لغت غنم و غنیمت بر تمام اینها اطلاق میشود و ما برمیگردیم بتأویل آیه:

قوله تعالی (فَإِنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ) برای تيمَن و تبرک کلام را بنام خدا افتتاح کرده بجهت اینکه همه چیزها مخصوص بخدا است و مقصود

از آن جهاتی است که مقرب بسوی خدا است (و للرسول) گفته‌اند برای نبی صلی الله علیه و آله و سلم سهمی است از پنج سهم که در مؤنه خودش خرج کند و زیادی آنرا صرف کند در کراع و سلاح

صفحه : ۳۹۰

و مصالح (و لیدی القربی) بعضی از سنی‌ها گفته‌اند که اینکه دو سهم یعنی سهم رسول و ذی القربی ساقط شد بموت رسول بنا بر آنچه گفته شد، و شافعی گفته سهم رسول باید در مرکوبات از قبیل خیل و کراع فی سبیل الله مصرف گردد و سهم ذی القربی برای بنی هاشم و بنی المطلب است و مستحق آنند با اسم و نسب و غنی و فقیر آنها مشترکند، و از حسن و قتاده روایت شده که سهم خدا و سهم رسول و سهم ذوی القربی راجع بامام قائمی است بعد از رسول که بر خودش و عیالش و مصالح مسلمین انفاق نماید و اینکه قول مثل مذهب ما امامیه است.

[پایان] إِنْ كُنْتُمْ آمَنْتُمْ بِاللَّهِ وَمَا أَنْزَلْنَا عَلَى عَبْدِنَا يَوْمَ الْفُرْقَانِ يَوْمَ التَّقَى الْجَمْعَانِ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (ماء) موصوله بمعنی (الذی) و روز فرقان روز (بدر) است و آن روز جمعه هفدهم ماه رمضان سال دوم از هجرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم واقع گردیده و بعضی گفته‌اند که نوزدهم ماه رمضان بوده و اینکه قول از حضرت صادق ع روایت شده.

خطاب بمؤمنین نموده که اگر شما بخدا و آنچه روز فرقان یعنی روز بدر بر بنده خود محمد [ص] فرود آوردیم ایمان دارید و آن روزی بود که آن دو گروه مؤمنین و مشرکین در محلی که بدر نامند متلاقی و برای جنگ رو برو شدند و خدا بر هر چیزی قادر است، اشاره به اینکه که با اینکه شما عدوتان کم بود و کافرین بسیار بودند خداوند شما را بر آنها غالب گردانید.

إِذْ أَنْتُمْ بِالْعُدْوَةِ الدُّنْيَا وَهُمْ بِالْعُدْوَةِ الْقُصْوَى وَالرَّكِبُ أَسْفَلَ مِنْكُمْ كِنَارِ وادی را (عدوه) نامند، و دنیا تأنیث ادنی است، و قصوی تأنیث اقصی، و اسفل افعال التفضیل است.

خدای تعالی برسولش و بمؤمنین تذکر میدهد که یاد کنید آنوقتی را که شما در کنار وادی بودید که بمدینه نزدیک‌تر بود و مشرکین بکنار دیگر وادی که از مدینه دورتر بود.

صفحه : ۳۹۱

وَالرَّكِبُ أَسْفَلَ مِنْكُمْ و سواران و کاروان ابو سفیان بساحل دریا نزدیک‌تر از شما بودند رسول باعلائی وادی فرود آمده بود و مشرکین پائین وادی بودند.

و لَوْ تَوَاعَدْتُمْ لِاخْتِلَافِ فِي الْمِيعَادِ وَلَكِنْ لِيَقْضِيَ اللَّهُ أَمْرًا كَانَ مَفْعُولًا یعنی اگر شما مؤمنین با مشرکین هم وعده شده بودید برای اجتماع در (بدر) همانا در میعاد خود اختلاف میکردید لکن خدای تعالی نخواست چنین وعده‌ئی با هم کرده باشید تا اینکه آنچه در ازل تقدیر کرده واقع گردد یعنی تقدیر الهی بر اینکه جاری گردید تا اینکه مشرکین بدست شما کشته شوند در روز بدر لِيَهْلِكَ مَنْ هَلَكَ عَنْ بَيْنَيْهِ وَ يَحْيَى مَنْ حَيَّ عَنْ بَيْنَيْهِ وَ إِنَّ اللَّهَ لَسَمِيعٌ عَلِيمٌ ظاهرًا لام (لِيَهْلِكَ) لام غرض است و شاید مقصود اینکه باشد که مؤمنین را در جنگ بدر غالب گردانیدیم با قلت عددشان و فقدان اسلحه‌شان و مشرکین را خار گردانیدیم تا اینکه معجزه رسول صلی الله علیه و آله و سلم ظاهر گردد و بر مشرکین و کفار اتمام حجت شود و اینکه آنهائیکه هلاک میگردند از روی بینه هلاک گردند و نیز آنهائیکه زنده میمانند آنها هم از روی بینه باشد.

موت و حیات دو قسم است موت جسمانی و موت روحانی از قبل معجزه بعضی زنده میشوند بحیات روحانی و بعضی هلاک میگردند هم بمرگ جسمانی و هم بمرگ روحانی، مشرکین در جنگ بدر نه فقط کشته شدند بموت جسمانی بلکه مردند بمرگ روحانی و جسمانی هر دو.

إِذِ يُرِيكُمُ اللَّهُ فِي مَنَامِكُمْ قَلِيلًا وَ لَوْ أَرَأَكُمُ كَثِيرًا لَفَشَيْتُمْ وَ لَتَنَارَعْتُمْ فِي الْأَمْرِ وَ لَكِنَّ اللَّهَ سَلَّمَ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ آیه بر سولش خیر میدهد که یاد کن وقتی را که در خواب اندک بتو نشان دادیم عدد مشرکین را که در جنگ بدر حاضر شدند، ظاهراً (منامک) یعنی در خواب بتو عدد آنها را کم نشان دادیم و اگر همین طوری که بودند بتو نشان میدادیم مؤمنین بد دل میشدند و در امر نبرد با آنها با یکدیگر نزاع مینمودند

صفحه : ۳۹۲

یکدسته می گفتند فرار کنیم، یکدسته می گفتند جنگ کنیم و لکن خدا خواست شما سالم بمانید از بد دلی زیرا که او عالم است بآنچه در سینه‌ها پنهان است.

وَ إِذِ يُرِيكُمُوهُمْ إِذِ التَّقِيْتُمْ فِي أَعْيُنِكُمْ قَلِيلًا وَ يُقَلِّلُكُمْ فِي أَعْيُنِهِمْ لِيَقْضِيَ اللَّهُ أَمْرًا كَانَ مَفْعُولًا وَ إِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ آیه ارشاد بر اینکه است که چون اراده حق تعالی بر اینکه قرار گرفته بود که مؤمنین را بر مشرکین غالب گرداند همین مشرکین را در نظر مؤمنین اندک نمایاند و هم مؤمنین را در نظر مشرکین کم نشان داد برای حکمتی که منظور بود عدد مشرکین در نظر مؤمنین کم نمودند که خوف و ترس بر آنها غالب نگردد و از روی قوت قلب با آنها بجنگند، و مؤمنین را در نظر مشرکین اندک نمایاند که آنها جدیت در امر جنگ نمایند و اسلحه زیاد نکنند چنانچه گفته‌اند که بعضی از مشرکین وقتی عدد مؤمنین بنظرشان خیلی اندک آمد گفتند ما محتاج باسلحه نیستیم همین طور آنها را اسیر میکنیم و میریم و خدا چنین کرد تا اینکه آنچه تقدیر کرده بود که مؤمنین بر مشرکین غالب گرداند واقع شود و بسوی خدا است باز گشت تمام امور.

صفحه : ۳۹۳

[سوره الأنفال (۸): آیات ۴۵ تا ۵۴]

اشاره

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا لَقِيتُمْ فِئَةً فَاثْبُتُوا وَ اذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ (۴۵) وَ أَطِيعُوا اللَّهَ وَ رَسُولَهُ وَ لَا تَنَازَعُوا فَتَفْشَلُوا وَ تَذْهَبَ رِيحُكُمْ وَ اصْبِرُوا إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ (۴۶) وَ لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بَطْرًا وَ رِئَاءَ النَّاسِ وَ يُصِئُونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَ اللَّهُ بِمَا يَعْمَلُونَ مُحِيطٌ (۴۷) وَ إِذِ زَيْنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَالَهُمْ وَ قَالَ لَا غَالِبَ لَكُمْ الْيَوْمَ مِنَ النَّاسِ وَ إِنِّي جَارٌ لَكُمْ فَلَمَّا تَرَأَتِ الْفِتْنَانَ نَكَصَ عَلَى عَقَبَيْهِ وَ قَالَ إِنِّي بَرِيءٌ مِنْكُمْ إِنِّي أَرَى مَا لَا تَرَوْنَ إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ وَ اللَّهُ شَدِيدُ الْعِقَابِ (۴۸) إِذِ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ غَرَّ هُوَ لَاءٌ دِينَهُمْ وَ مَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَإِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ (۴۹)

وَ لَوْ تَرَى إِذِ يَتَوَفَّى الَّذِينَ كَفَرُوا الْمَلَائِكَةُ يَضْرِبُونَ وُجُوهَهُمْ وَ أَدْبَارَهُمْ وَ ذُوقُوا عَذَابَ الْحَرِيقِ (۵۰) ذَلِكَ بِمَا قَدَّمْتِ أَيْدِيكُمْ وَ أَنَّ اللَّهَ لَيْسَ بِظَلَّامٍ لِّلْعَبِيدِ (۵۱) كَذَّابِ آلِ فِرْعَوْنَ وَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَفَرُوا بِآيَاتِ اللَّهِ فَأَخَذَهُمُ اللَّهُ بِذُنُوبِهِمْ إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ شَدِيدُ الْعِقَابِ (۵۲) ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ لَمْ يَكُ مُعَيَّرًا نِعْمَةً أَنْعَمَهَا عَلَى قَوْمٍ حَتَّى يُعَيَّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ وَ أَنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ (۵۳) كَذَّابِ آلِ فِرْعَوْنَ وَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَذَّبُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ فَأَهْلَكْنَاهُمْ بِذُنُوبِهِمْ وَ اغْرَقْنَا آلَ فِرْعَوْنَ وَ كُلُّ كَاثِرٍ ظَالِمِينَ (۵۴)

صفحه : ۳۹۴

[ترجمه]

ای کسانی که ایمان آوردید وقتی شما گروهی را ملاقات کردید ثابت باشید و خدا را یاد کنید شاید شما رستگار شوید [۴۵]
و اطاعت کنید خدا و رسول او را و با هم نزاع نکنید که بد دل شوید و شکیبائی شما بر باد رود و صبر کنید همانا خدا با صابری
است [۴۶]

و مانند کسانی نباشید که از دیار خود خارج شدند از روی سرکشی و نشان دادن بمردم و باز میدارند مردم را از راه خدا و خدا
بآنچه آنها عمل میکنند احاطه دارد [۴۷]

و یاد کنید وقتی را که شیطان عمل آنها را آراسته گردانید و گفت امروز هیچ غلبه کننده‌ئی برای شما نیست و من پناه دهنده شما
هستم پس وقتی که هر دو لشکر هم را دیدند شیطان بر عقب خودش برگشت و گفت من از شما بیزارم و من می‌بینم چیزی را که
شما نمی‌بینید من از خدا میترسم و خدا سخت انتقام است [۴۸]

و یاد کنید وقتی را که منافقین و آنهاییکه در قلبهایشان مرض است میگویند مؤمنین را دینشان فریفته است و کسیکه بر خدا توکل
نماید همانا خدا غالب و درستکار است [۴۹]

و اگر میدیدی (ای محمد صلی الله علیه و آله و سلم) حال کفار را وقتی که ملائکه قبض روحشان میکنند میزنند بر رویها و پشتهای
آنها و میگویند بچشید عذاب آتش را [۵۰]

اینکه عذاب برای آنچه‌ای است که دستهای شما پیش انداخته بود و خدا ظلم کننده ببندهگان خود نیست [۵۱]
مثل عادت آل فرعون و آنهایی که پیش از آنها بودند که آیات خدا کافر شدند و خدا آنها را بسبب گناهشان هلاک گردانید زیرا
که خدا با قدرت و سخت انتقام کشنده است [۵۲]

و هلاکت آنها برای اینکه است که خدا تغییر دهنده نعمتی نبود که بر جماعتی انعام کرده تا وقتی که تغییر بدهند آنچه در نفسهای
آنها است [۵۳]

که آیات پروردگارش را تکذیب کردند ما آنها را بسبب گناهشان هلاک گردانیدیم و آل فرعون را غرق گردانیدیم و تمامشان
ستمکاران بودند [۵۴]

صفحه : ۳۹۵

(توضیح آیات)

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا لَقِيتُمْ فِئَةً فَاثْبُتُوا وَاذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ- اینکه آیه و آیه بعدش (وَ أَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ) تا آخر آیه
قبلا ترجمه شده و واضح است و محتاج بتوضیح نیست.

و خلاصه اینکه خطاب بمؤمنین است که وقتی شما برخورد نمودید بگروه کفاریکه با شما قصد جنگ دارند فرار نکنید و ثابت
باشید و خدا را بسیار یاد کنید شاید که شما ظفر یابید، میشود مقصود از ذکر خدا در اینکه مورد تکبیر باشد که موقع نبرد و جنگ
با دشمن تکبیر بگوئید تا اینکه خدا بشما قوت دهد یا ارشاد بر اینکه است که در هیچ موقعی و لو در چنین وقتی که با دشمن رو
برو میشوید خدا را فراموش نکنید و از او یاری بخواهید شاید رستگار گردید.

و خدا و رسولش را اطاعت کنید و در امر جهاد با هم نزاع نکنید که بد دل شوید و قوت و استقامت و پایداری شما در امر جهاد
سست گردد و استحکام ایمانتان متزلزل گردد و زحمت شما بر باد رود و در امر جهاد صبر کنید و بردبار باشید و بدانید که همانا

خدا با صابرین است.

وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بَطْرًا وَرِئَاءَ النَّاسِ الخ مفسرین گفته‌اند آیه اشاره بگروهی است که از مکه بحمايت کاروان از روی سرکشی و نمایاندن بمردم خارج گردیدند و راه خدا را بیستند و خدا بآنچه میکنند احاطه دارد (وَلَا تَكُونُوا) خطاب بمؤمنین است که شما مثل آنها نباشید، بطوریکه گفته‌اند چون سپاه از مکه حرکت کرد و رسیدند به جحفه رسول ابو سفیان بآنها رسید و گفت برگردید بمکه ما کاروان را بسلامت آوردیم مردم عزم رجوع نمودند ابو جهل گفت ما بیدر میرویم که در آنجا اسباب تعیش خود را فراهم کنیم از اسباب لهو و لعب و شرب مسکرات و شتر بکشیم و طعام دهیم تا اینکه عرب بزرگی و ثروت ما را بدانند وقتی بیدر آمدند بجای مهمانی

صفحه : ۳۹۶

و کشتن شتر خود را بکشتن دادند و بجای خمر کاس مرگ چشیدند و بجای عزت ذلت و خواری دیدند، غرض اینکه شما مؤمنین با نیت پاک بدون آرایش برای دفاع از دشمن بیرون روید و مثل آنان نباشید.
وَإِذْ زَيْنَ لَهْمُ الشَّيْطَانِ أَعْمَالَهُمْ وَقَالَ لَا غَالِبَ لَكُمْ الْيَوْمَ مِنَ النَّاسِ وَإِنِّي جَارٌ لَكُمْ اینکه آیه تذکر میدهد که یاد کنید روزی را که شیطان اعمال مشرکین را در نظرشان زینت داد و گفت امروز یعنی روز جنگ بدر کسی بر شما غلبه نخواهد نمود و من پناهنده و کمک کار شما میباشم.

مفسرین از ابن عباس و محمد بن اسحاق و سدی و کلبی چنین نقل میکنند که گفته‌اند چون قریش خواستند از مکه بیرون آیند بیاد آنها آمد که میان آنها و بنی بکر بن عبد مناف بن کنانه جنگی بود گفتند مبادا اینان متعرض ما گردند ما باید دو دسته شویم و با دو گروه جنگ کنیم و توقف کردند که در آن اندیشه نمایند ابلیس با لشکر آمد بصورت سراقه بن مالک بن جعشم کنانی و او از جمله اشراف و رؤساء کنانه بود و بقریش گفت (لا غالب لكم اليوم) امروز کسی بر شما غالب نخواهد شد و من پناه دهنده شما هستم یعنی کمک کار شما میباشم و شیطان با لشکر مشرکین بود تا وقتی که جنگ بر پا شد و فرشتگان از آسمان فرود آمدند.
فَلَمَّا تَرَأَتِ الْفِئْتَانَ نَكَصَ عَلَى عَقَبَيْهِ وَقَالَ إِنِّي بَرِيءٌ مِنْكُمْ إِنِّي أَرَى مَا لَا تَرَوْنَ إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ وَاللَّهُ شَدِيدُ الْعِقَابِ شیطان وقتی چنین دید بگریخت و گفت من از شما بیزارم من از خدا میترسم زیرا که او شدید العقاب است.

از کلبی نقل میکنند که گفته شیطان دست در دست حارث بن هشام گذارده بود و در صف مشرکین بصورت سراقه ایستاده بود وقتی فرشتگان را دید بگریخت و رو بفرار گذارد حارث گفت ای سراقه کجا میروی آیا در اینکه حال ما را رها میکنی گفت آنچه من می بینم شما نمی بینید وقتی مشرکین شکست

صفحه : ۳۹۷

خوردند و بمکه برگشتند گفتند سبب شکست ما سراقه بود چون اینکه خبر بسراقه رسید قسم یاد نمود که من اصلا از رفتن شما بجنگ خبر نداشتم گفتند مگر نه تو در چنین روزی آمدی و ما را فریب دادی و گفتی من با شمایم مؤکدا قسم خورد که از آنچه شما میگوئید من اصلا خبر ندارم پس چون جماعتی از آنها اسلام آوردند فهمیدند که آن ابلیس بوده.
راجع باین آیه دو قول از مفسرین نقل شده: یکی مقصود از قول شیطان که (لا غالب لكم اليوم الخ) و سوسه او در قلبهای مشرکین و تهییج آنها برای جنگ با مسلمانها بوده و وقتی که آثار فتح در مؤمنین دید (نَكَصَ عَلَى عَقَبَيْهِ) بعقب برگشت و از آنها بیزاری جست و گفت (إِنِّي بَرِيءٌ مِنْكُمْ).

و دیگر بقول مشهور همان طوری که گفته شد شیطان بصورت سراقه بن مالک مجسم گردیده و وقتی که دو لشکر مقابل شدند و

ملائکه را دید بکمک مؤمنین آمده‌اند فرار نمود، و مؤید اینکه قول بعضی روایات است که از حضرت باقر و صادق علیهما السلام نقل شده، و نیز آیه در همین معنی ظهور دارد و هیچ مانعی در آن نیست زیرا که شیاطین مثل جنیان جسم لطیفند مثل دود آتش که بهمه شکل میتوانند خود را نشان دهند (و الله العالم) إِذ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ «غَرَّ هَؤُلَاءِ دِينُهُمْ وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَإِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ» عامل در (اذ) میشود ابتداء باشد و (ذلک) در تقدیر باشد و میشود (اذکر) باشد یعنی یاد کن ای محمد صلی الله علیه و آله و سلم.

و در شأن نزول آیه گفته‌اند جماعتی از منافقین در موقع هجرت رسول [ص] بمدینه هجرت نمودند زیرا که ایمان در دل آنها نفوذ ننموده بود و بمرض نفاق گرفتار بودند اینکه بود که بیهانه اینکه خویشان ما را رها نمیکنند که با رسول هجرت کنیم از هجرت ابا نمودند و آنان قومی از قریش بودند چون قیس بن ولید و مغیره و علی بن امیة بن خلف و عاص بن منیة بن حجاج و چند نفر دیگر

صفحه : ۳۹۸

و وقتی لشگر قریش برای جنگ بیدر آمدند اینکه جماعت منافقین با آنها بودند وقتی دیدند لشگر اسلام اندکند و لشگر قریش زیادند گفتند محمد صلی الله علیه و آله و سلم مؤمنین را مغرور کرده که با اینکه جماعت کثیر رو برو میشوند و یکدفعه داخل در لشگر قریش شدند و مرتد گردیدند اینکه است که آیه مقول قول آنها است که گفتند (غَرَّ هَؤُلَاءِ دِينُهُمْ وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ) گویا جواب آنها است که کسی که بر خدا توکل کند همانا خدا غالب و درستکار است.

و لَوْ تَرَى إِذِ يَتَوَفَّى الَّذِينَ كَفَرُوا الْمَلَائِكَةُ يَضْرِبُونَ وُجُوهَهُمْ وَأَدْبَارَهُمْ وَذُوقُوا عَذَابَ الْحَرِيقِ اگر چه آیه اطلاق دارد و تمام کفار را شامل میگردد که تمام کافرین در حال مردن چنینند که ملائکه با گریزی آتشین برو و پشت آنها میزنند و میگویند بچشید عذاب سوزان را لکن چون در اینکه مورد است میشود که مصداق کامل چنین عذابی همین منافقینند که در روز بدر با مشرکین همدست گردیدند قوله تعالی (إِنَّ الْمُنَافِقِينَ فِي الدَّرَكِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ).

ذَلِكَ بِمَا قَدَّمْتُمْ أَيْدِيكُمْ وَأَنَّ اللَّهَ لَيْسَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ (ذلک) اشاره باین نوع عذابی است که بر کفار وارد میگردد که گمان نشود خدای کریم بکافرین ستم نموده و آنان را بچنین عذابی گرفتار کرده کافرین خودشان بدست خود قبلا در حیات دنیا چنین عذابهایی برای خود فراهم نمودند و اینکه آیه و امثال آن دلالت واضح دارد که انسان با اختیار خود عمل خوب یا بد را انجام میدهد و جبری و ستمی در کار نیست.

كَذَابِ آلِ فِرْعَوْنَ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَفَرُوا بِآيَاتِ اللَّهِ فَأَخَذَهُمُ اللَّهُ بِذُنُوبِهِمْ إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ شَدِيدُ الْعِقَابِ آیه در مقام بیان حال کفار است که در هر زمانی عادت کفار اینکه طور بوده و عادت اینکه مشرکین و کافرین زمان تو نیز مثل عادت پیشینیان مانند آل فرعون و آنهائیکه پیش از او بودند مثل قوم عاد و ثمود و غیر اینها است که آیات خدا

صفحه : ۳۹۹

را تکذیب میکردند و کافر میشدند و آنها را خدا بسبب گناهانشان میگرفت و بدترین عذاب آنها را مجازات مینمود زیرا که او قوی و سخت انتقام است.

و ظاهرا آیه برای تسلی دل رسول صلی الله علیه و آله و سلم است که گمان مکن فقط امت تو چنینند که تو را و آیات خدا را تکذیب مینمایند اکثر مردم هر زمانی چنین بوده‌اند.

ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ لَمْ يَكُ مُعْتَبَرًا نِعْمَةً أَنْعَمَهَا عَلَى قَوْمٍ حَتَّى يُعَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ وَأَنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ (ذلک) اشاره بآیات بالا است که آن عذابها که بامم پیشینیان رسید و اینهایی که بقوم تو رسیده همان کفر و تکذیب و تفرعن آنها بود که عذاب را برای آنان ایجاب

نمود زیرا که کرم و عظمت الهی بالا-تر از اینکه است که انعامیکه بمخلوقات خود عطا نموده بدون جهت از آنها بگیرد مگر اینکه نفس خود را که ابتداء لایق تفضلات الهی بود تغییر دهند و از استعداد قبول نعمت بیندازند (العطیات بقدر القابلیات) اگر چه آیه اطلاق دارد و دلالت دارد بر اینکه هر نعمتی که از جماعتی گرفته شود سببش تغییر دادن نفوس افراد آن جامعه است زیرا که (ذلک) را برای دور آرند چنانچه (ذاک) را برای نزدیک، لکن در اینجا شاید نظر باهل مکه باشد از قبیل تعلیل بامر عام و تطبیق بر مورد خاص و اشاره به اینکه که خدای تعالی مشرکین مکه را بگناهشان گرفت زیرا که اینان هم نعمتهای ظاهری داشتند از ماکولات و مشروبات و هم نعمت باطنی که چنین رسولی بین آنها ظاهر گردید و کفران نعمت نمودند اینکه بود که در روز بدر چندین نفر آنها بدم شمشیر مسلمانها کشته شدند و مالهای آنها بغنیمت بدست مسلمانها افتاد.

كَذَّابِ آلِ فِرْعَوْنَ وَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَذَّبُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ فَأَهْلَكْنَاهُمْ بِذُنُوبِهِمْ أَلَمْ يَسْتَفْهِمُوا أَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ آيَاتُ أَنْ يَسْتَفْهِمُوا أَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ الْآيَاتُ أَنْ يَسْتَفْهِمُوا أَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ الْآيَاتُ أَنْ يَسْتَفْهِمُوا

بود به آل فرعون و آنهائیکه پیش از آنها بودند که آیات پروردگارشان را تکذیب نمودند و قدر نعمت

صفحه : ۴۰۰

رسالت آنها را ندانستند اینکه بود که آنها را بعد از استیصالی پروردگارشان هلاک گردانید و فرعون و فرعونیان را برود نیل غرق گردانید زیرا که رسول اولوالعزمی مثل موسی بن عمران ع بر آنها فرستاده شد و اطاعت نمودند و تمام آنها ستمکار بودند مثل قوم تو که از تو قدردانی نمودند و اطاعت نکردند بلکه از هیچ اذیتی نسبت بتو که رسول رحمتی خودداری نمودند اینکه بود که در مورد عذاب از قتل و غارت واقع گردیدند.

صفحه : ۴۰۱

[سوره الأنفال (۸): آیات ۵۵ تا ۶۶]

اشاره

إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِنْدَ اللَّهِ الَّذِينَ كَفَرُوا فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ (۵۵) الَّذِينَ عَاهَدتْ مِنْهُمْ ثُمَّ يَنْقُضُونَ عَهْدَهُمْ فِي كُلِّ مَرَّةٍ وَ هُمْ لَا يَتَّقُونَ (۵۶) فَمَا تَتَّقَنَّهُمْ فِي الْحَرْبِ فَشَرَّدَ بِهِمْ مَنْ خَلَفَهُمْ لَعَلَّهُمْ يَرْذَكُزُونَ (۵۷) وَإِنَّمَا تَخَافْنَ مِنْ قَوْمٍ خِيَانَةً فَانْبِذْ إِلَيْهِمْ عَلَى سَوَاءٍ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْخَائِنِينَ (۵۸) وَ لَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَبَقُوا إِنَّهُمْ لَا يُعْجِزُونَ (۵۹)

وَ أَعَدُّوا لَهُمْ مِمَّا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَ مِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهَبُونَ بِهِ عِدْوُ اللَّهِ وَ عِدْوُكُمْ وَ آخِرِينَ مِنْ دُونِهِمْ لَا تَعْلَمُونَهُمُ اللَّهُ يَعْلَمُهُمْ وَ مَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يُوَفَّ إِلَيْكُمْ وَ أَنْتُمْ لَا تُظْلَمُونَ (۶۰) وَ إِن جَنَحُوا لِلسَّلْمِ فَاجْنَحْ لَهَا وَ تَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ (۶۱) وَ إِن يُرِيدُوا أَنْ يَخْدَعُوكَ فَإِنَّ حَسْبَكَ اللَّهُ هُوَ الَّذِي أَيْدَكَ بِنَصْرِهِ وَ بِالْمُؤْمِنِينَ (۶۲) وَ أَلْفَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ لَوْ أَنْفَقْتَ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مَا أَلْفَتَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ وَ لَكِنَّ اللَّهَ أَلْفَ بَيْنَهُمْ إِنَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ (۶۳) يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَسْبُكَ اللَّهُ وَ مَنْ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ (۶۴) يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضَ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ إِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ عِشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُوا مِائَتِينَ وَ إِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ يَغْلِبُوا أَلْفًا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ (۶۵) الْآنَ خَفَّفَ اللَّهُ عَنْكُمْ وَ عَلَّمَ أَنْ فِيكُمْ ضِعْفًا فَإِن يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ صَابِرَةٌ يَغْلِبُوا مِائَتِينَ وَ إِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ أَلْفٌ يَغْلِبُوا أَلْفِينَ يَأْذَنُ اللَّهُ وَ اللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ (۶۶)

صفحه : ۴۰۲

[ترجمه]

همانا بدترین جنبندگان نزد خدا آنها‌یند که کافر شدند پس آنها ایمان نمی‌آورند [۵۵]

آن کسانی از آنها که پیمان بستند پس از آن پیمانشان را در هر مرتبه شکستند و آنان پرهیز نمیکنند [۵۶]

پس هرگاه آنها را در جنگ یافتی پس متفرق بساز بسبب قتل آنها آنان را که از پشت آنها برسند شاید که آنها متذکر گردند [۵۷]

و اگر بررسی از گروهی که با تو عهد کرده‌اند نقض کنند آن عهد را پس بیفکن بسوی آنها عهدشان را یعنی بآنها اعلام کن که من عهد شما را باطل کردم بر عدل و طریق اقتصاد زیرا که خدا خیانتکاران را دوست نمیدارد [۵۸]

و باید گمان نکنند آنها‌یکه کافر شدند که بر ما سبقت گرفته‌اند زیرا که آنها عاجز کننده ما نیستند [۵۹]

و برای آنها آماده گردانید آنچه را توانید از قوت و از اسب‌های بسته برای جنگ که باینها دشمن خدا و دشمن خودتان را بترسانید و دیگران از غیر اینها را که شما علم بآنها ندارید و خدا عالم بآنها است و چیزی در راه خدا انفاق نمیکنید مگر اینکه تمام و کمال جزاء آن بشما داده میشود و شما ستم گردیده نمیشوید [۶۰]

و اگر (کفار) بصلح میل کنند با آنها صلح کن و بر خدا توکل نما همانا که او شنوا و دانا است [۶۱]

و اگر بخواهند با تو خدعه کنند حقیقه خدا کافی است تو را او آنکسی است که تو را مؤید گردانید بیاری خودش و بمؤمنین [۶۲]

و بین قلبهای آنها را الفت داد اگر تو آنچه در زمین است تمام آنرا انفاق مینمودی الفت نمی‌انداختی بین قلبهای آنها و لکن خدا الفت انداخت بین آنها همانا او غالب و درستکار است [۶۳]

ای رسول صلی الله علیه و آله و سلم کافی است تو را خدا و آنان که پیروی کردند تو را از

صفحه: ۴۰۳

مؤمنین [۶۴]

ای نبی (ص) مؤمنین را تحریص کن بر جنگ اگر از شما ده نفر از صبر کننده گان باشند غالب میگردند بر دویست نفر و اگر صد نفر باشند غالب میگردند بر هزار نفر از آنکسانی که کافر شدند بسبب آنکه آنها جماعتی میباشند که نمی‌فهمند [۶۵]

اکنون خدا بر شما سبک گردانید و دانست اینکه در شما سستی است پس اگر از شما صد نفر صبر کننده باشند غالب میگردند بر دویست نفر و اگر از شما هزار نفر باشند غالب میگردند بر دو هزار نفر باذن خدا و خدا با صبر کننده گان است باعانت آنها [۶۶]

صفحه: ۴۰۴

[توضیح آیات]

إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِنْدَ اللَّهِ الَّذِينَ كَفَرُوا فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ همانا بدترین جنبندگان نزد خدا کافرینند پس اینان ایمان نخواهند آورد، ظاهرا آیه اشاره بآن مشرکین و کفاری دارد که آنها آن حقیقت و روح انسانیت خود را فاسد گردانیده‌اند که دیگر نام آدمیت از آنان سلب گردیده و داخل در دواب و جنبندگان زمین بشمار می‌آیند و چون مثل جنبندگان عقل و رویه ندارند که امید باشد شاید وقتی متبته گردند و ایمان آورند اینکه است که هیچ وقت ایمان نخواهند آورد.

الَّذِينَ عَاهَدتْ مِنْهُمْ ثُمَّ يَنْقُضُونَ عَهْدَهُمْ فِي كُلِّ مَرَّةٍ وَ هُمْ لَا يَتَّقُونَ (الَّذِينَ) بدل است از (الَّذِينَ كَفَرُوا) بدل بعض از کل یعنی

آنهائیکه از بدترین دابّه‌های زمین بشمار می‌روند آنهائی میباشند از کافرین که اینها در هر مرتبه عهد بستند و عهد خود را شکستند، مفسرین گفته‌اند اینها بنی قریظه بودند که با رسول صلی الله علیه و آله و سلم عهد بستند که دشمنان او را یاری و کمک نمایند و چند دفعه عهد خود را شکستند یک دفعه در جنگ بدر که بمشركین کمک کردند و بآنها اسلحه دادند بعد آمدند نزد رسول صلی الله علیه و آله و سلم و گفتند ما فراموش کرده بودیم که با تو عهد بسته‌ایم، دو مرتبه عهد بستند و در جنگ خندق با ابو سفیان اتفاق نمودند و چون اینها تقوی ندارند و از نقض عهد خودداری نمیکنند اینها بدترین کفارند فَإِنَّمَا تَتَفَنَّهُمْ فِي الْحَرْبِ فَشَرَّدَ بِهِمْ مَنْ خَلَفَهُمْ لَعَلَّهُمْ يَدَّكُرُونَ دستور داده و امر بر رسول نموده که اینکه کفاری که اینطور نقض عهد میکنند و از اینکه خلاف پرهیز ندارند در جنگ هر جا آنان را یافتی (فشرّد بهم) پس رمیده گردان و متفرق ساز آنها را بسبب قتل و زخم آنان را که از پس ایشان فرا برسند از دشمنان شما شاید که آنها متذکر شوند عاقبت و خیم نقض عهد را

صفحه : ۴۰۵

وَإِنَّمَا تَخَافْنَ مِنْ قَوْمٍ خِيَانَةٌ فَانذِرْ لَهُمْ عَلَىٰ سَوَاءٍ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْخَائِنِينَ وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَبَقُوا إِنَّهُمْ لَا يُعْجِزُونَ و نیز بر رسول امر فرموده که هرگاه بعلامات دریابی جماعتی را که خیانت کارند و نقض عهد میکنند تو عهد آنها را بخودشان بیفکن یعنی عهدی که با آنها بسته‌ئی بشکن همان طوری که آنان عهد تو را میشکنند همانا خدا خیانت کاران را دوست نمیدارد. اگر چه (لَا يُحِبُّ الْخَائِنِينَ) در مورد منافقین آمده که نقض عهد نمودند لکن آیه اطلاق دارد و اشاره به اینکه که هیچ خیانت کاری را اعم از همان کسانی که با رسول عهد خصوصی بستند (مثل بنی قریظه) و امثال آنها را شامل میگردد و اعلام بر اینکه است که خدا خیانت کاران را دوست نمیدارد و خیانت کار هر کس و در هر موردی باشد خدا او را دوست نمیدارد و کفار چه در اینکه مورد و چه در موارد دیگر عهدی که با رسول یا با مؤمنین بستند خیانت مینمایند، و ای رسول البته گمان مکن آنهائیکه کافر شدند بر تو پیشی گرفتند و حقیقه بدان که کافرین نتوانند ما را از عذاب یا فتح دادن مؤمنین عاجز گردانند بلکه دست خدا بالای دستها است و «حفص» که سیاهی قرآن بقرائت او است (لا- يُعْجِزُونَ) بیاء غیبت خوانده یعنی کافرین گمان نکنند که ما از غلبه دادن رسولمان یا از عذاب کردن آنها عاجزیم.

وَاعِدُّوا لَهُمْ مِمَّا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهَبُونَ بِهِ وَعِدُّوا لِلَّهِ وَعِدُّوْكُمْ وَآخِرِينَ مِنْ دُونِهِمْ لَا تَعْلَمُونَهُمُ اللَّهُ يَعْلَمُهُمْ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يُوَفَّ إِلَيْكُمْ وَأَنْتُمْ لَا تُظْلَمُونَ ترجمه آیه شده واضح است و محتاج بتوضیح نیست، خلاصه آیه خطاب بمؤمنین نموده که ای مؤمنین برای نقض عهد کنندگان یا آنهائیکه از جنگ (بدر) فرار کردند آنچه بتوانید از هر چه قوت و توانائی داشته باشید از مهمات جنگی آماده کنید، و از رسول روایت شده که در بالای منبر فرمود (الآن

صفحه : ۴۰۶

(القوة الرمی)

یعنی آگاه باشید که تیرانداختن قوت است، و نیز از اسبهای بسته شده و برای جنگ در راه آمده شده که باین اسباب جنگی بترسانید دشمن خدا و دشمن خود را یعنی کفار مکه را و با اسب و اسلحه کفار دیگر را نیز بترسانید یعنی یهودیهای بنی قریظه را یا اهل فرس یا جمیع دشمنان دین یا منافقین که شما آنها را نمی‌شناسید و خدا آنها را میداند. و مفسرین گفته‌اند مقصود یهودیان بنی قریظه‌اند و یا فرس یا تمام دشمنان که از جمله منافقین میباشند که با مسلمانها نماز میخواندند و شهادتین میگفتند لکن در باطن ایمان نداشتند بلکه دشمن اسلام بودند.

پس از آن بمؤمنین نوید میدهد که گمان نکنید آنچه در راه خدا و جنگ با دشمن انفاق نموده‌اید هدر رفته و عوض ندارد خدای تعالی جزای کامل بشما عطاء مینماید و شما ستم گردیده نخواهید شد.

وَإِنْ جَنَحُوا لِلسَّلْمِ فَاجْنَحْ لَهَا وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ جناح بمعنی میل است و به لام و الی متعدی میگردد و ضمیر لها برای سلم است یعنی مسالمة و مصالحه، در مجمع گفته الجنوح میل است و بال طائر را جناح گفتند برای اینکه میل میکند بیک طرف خودش.

[پایان] آیه برسولش امر فرموده اگر کافرین و مشرکین خواستند با شما صلح کنند و استسلام یعنی سلامتی طلبند تو با آنها صلح کن و از شر آنها که مبدا مثل باقی کفار نقض عهد نمایند مترس و بر خدا توکل نما همانا که او شنوا است گفتگوی شما را میشنود و بتمام امور دانا است.

وَإِنْ يُرِيدُوا أَنْ يَخْدَعُوكَ فَإِنَّ حَسْبَكَ اللَّهُ هُوَ الَّذِي آتَىكَ بِنَصْرِهِ وَبِالْمُؤْمِنِينَ، وَالْأَلْفَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ لَوْ أَنْفَقْتَ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مَا أَلْفَتَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ أَلْفَ بَيْنَهُمْ إِنَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ آیات واضح است و محتاج بتوضیح نیست و اشاره بدو مطلب است: یکی اینکه ای رسول اگر کفار خواستند با تو خدعه کنند و بتو ضرر برسانند بدان

صفحه: ۴۰۷

که خدا یاور و معین تو است و او آنکس است که تو را تأیید کرد بیاری خودش و بمؤمنین. و دیگر از جمله الطافیکه برسولش ابلاغ مینماید اینکه است که در مقام امتنان فرموده خدای تو آنکسی است که بین قلبهای مؤمنین الفت انداخت و تو ای نبی گرامی اگر آنچه در روی زمین بود فدا میدادی چنین قدرتی را نداشتی که بین دلهای مؤمنین الفت و مهربانی اندازی خدا آنکسی است که آنها را با هم مهربان گردانید پس از آنکه بعضی از آنها با بعض دیگر قبلاً دشمن بودند. گفته‌اند مقصود جماعت اوس و خزرجند که بین آنها صد و بیست سال دشمنی بود و در صدد قتل یکدیگر بودند و خدای تعالی ببرکت اسلام بین آنها الفت انداخت و با هم دوست صمیمی گردیدند.

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَسْبُكَ اللَّهُ وَمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ (من) موصوله در محل نصب است بنا بر اینکه مفعول معه باشد یا مجرور و عطف بر کاف خطاب است یا مرفوع و عطف بر اسم (الله) است.

بنا بر نصب معنی چنین میشود کفایت میکند تو را خدا با کسانی از مؤمنین که تابع تو گردیدند، و بنا بر جر و عطف باسم (الله) معنی اینکه میشود که کافی است تو را (الله) و مؤمنین.

و از تفسیر اهل بیت روایت شده که مقصود از اینکه آیه امیر المؤمنین ع است یعنی مراد از (من) موصوله در (من اتبعك) امیر المؤمنین [ع] است یا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرَّضَ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ إِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ عَشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُوا مِائَتِينَ وَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ يَغْلِبُوا أَلْفًا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا الخ خطاب برسول صلی الله علیه و آله و سلم است که ای پیمبر مؤمنین را تحریص کن بجهاد فی سبیل الله و گویا برای اطمینان قلب مؤمنین است که بدانند اگر بقوت ایمان داخل در جهاد گردند هر نفر از آنها بر ده نفر از کافرین و مشرکین غالب میگردند اینکه است که فرموده اگر شما مؤمنین صد نفر باشید بر هزار نفر آنها غالب

صفحه: ۴۰۸

میگردید زیرا که آنان جماعتی میباشند که علم و فهم ندارند و چون شما مؤمنین بایمان قلبتان قوی گردیده با آنها مقاومت مینمائید، و گویا آیه خطاب بمؤمنین است که عدّه کفار هر قدر زیاد باشند شما نباید ترسید و از جنگ فرار کنید بایستی در نبرد با دشمن ایستادگی نمائید و لو اینکه ده برابر شما باشند.

الآن خَفَّفَ اللَّهُ عَنْكُمْ وَ عَلَّمَ أَنْ فِيكُمْ ضَعْفًا فَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ صَابِرَةٌ يَغْلِبُوا مِائَتِينَ وَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ أَلْفٌ يَغْلِبُوا أَلْفِينَ بِإِذْنِ اللَّهِ وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ مفسرین گفته‌اند وقتی آیه اول نازل گردید که بایستی هر نفری از مؤمنین با ده نفر از کفار و مشرکین در جنگ مقاومت نمایند اینکه مطلب بر بسیاری از مؤمنین مخصوصاً آنهاست که تازه ایمان آورده بودند سنگین نموده و گمان کردند چنین قوت و شوکتی برای آنها نیست اینکه بود که آیه اول نسخ گردید و اینکه آیه نازل شد که چون خدا دانست که در شما مؤمنین اشخاص ضعیف میباشند و اینکه حکم که هر نفری با ده نفر مقاومت نماید سنگین نمود نسخ نمود و بر شما تخفیف داد به اینکه که اگر شما هزار نفر باشید بر دو هزار نفر از کفار غالب میگردید یعنی هر گاه کفار دو برابر شما باشند و شما مقاومت نمائید باذن خدا و یاری او بر آنها غالب میگردید (وَ اللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ) و خدا یار و مددکار صبر کنندگان است.

صفحه : ۴۰۹

[سوره الأنفال (۸): آیات ۶۷ تا ۷۵]

اشاره

ما كان لِنَبِيِّ أَنْ يُكُونَ لَهُ أُسْرَى حَتَّى يُثَخِّنَ فِي الْأَرْضِ تُرِيدُونَ عَرَضَ الدُّنْيَا وَاللَّهُ يُرِيدُ الْآخِرَةَ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ (۶۷) لَوْ لَا كِتَابٌ مِنَ اللَّهِ سَبَقَ لَمَسَّكُمْ فِيمَا أَخَذْتُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ (۶۸) فَكُلُوا مِمَّا غَنِمْتُمْ حَلَالًا طَيِّبًا وَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۶۹) يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِمَنْ فِي أَيْدِيكُمْ مِنَ الْأُسْرَى إِنْ يَعْلَمِ اللَّهُ فِي قُلُوبِكُمْ خَيْرًا يُؤْتِكُمْ خَيْرًا مِمَّا أَخَذَ مِنْكُمْ وَ يَغْفِرَ لَكُمْ وَ اللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۷۰) وَ إِنْ يُرِيدُوا خِيَانَتَكَ فَقَدْ خَانُوا اللَّهَ مِنْ قَبْلُ فَأَمْكَنَ مِنْهُمْ وَ اللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ (۷۱)

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَ هَاجَرُوا وَ جَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَ أَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَ الَّذِينَ آوَا وَ نَصَرُوا أَوْلِيَاءَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ وَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ لَمْ يُهَاجِرُوا مَا لَكُمْ مِنْ وَلَايَتِهِمْ مِنْ شَيْءٍ حَتَّى يُهَاجِرُوا وَ إِنْ اسْتَنْصَرُوكُمْ فِي الدِّينِ فَعَلَيْكُمْ النَّصْرُ إِلَّا عَلَى قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَ بَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ وَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ (۷۲) وَ الَّذِينَ كَفَرُوا بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ إِلَّا تَفْعَلُوهُ تَكُنْ فِتْنَةٌ فِي الْأَرْضِ وَ فسادٌ كَبِيرٌ (۷۳) وَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ هَاجَرُوا وَ جَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَ الَّذِينَ آوَا وَ نَصَرُوا أَوْلِيَاءَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَ رِزْقٌ كَرِيمٌ (۷۴) وَ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْ بَعْدِ وَ هَاجَرُوا وَ جَاهَدُوا مَعَكُمْ فَأُولَئِكَ مِنْكُمْ وَ أُولُوا الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَى بِبَعْضٍ فِي كِتَابِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ (۷۵)

صفحه : ۴۱۰

[ترجمه]

نسزد برای هیچ پیمبری که برای او اسیرانی باشد (که از آنان فدا گیرد) تا وقتی که آنها را در زمین بسیار بکشد اراده دارید شما متاع دنیا را و خدا ثواب آخرت را برای شما میخواهد و خدا غالب و درستکار است [۶۷]
اگر نبود حکم خدا که سبقت گرفته هر آینه در آنچه فدا گرفتید بشما میرسد عذاب دردناک [۶۸]
پس از آنچه غنیمت گرفته‌اید بخورید حلال و پاکیزه و از خدا بترسید بدوستیکه خدا آمرزنده و مهربانست [۶۹]
ای پیغمبر بآن اسیرانی که در دستهای شماست بگو اگر بداند خدا که در قلبهای شما خوبی و نیکی است بشما عطاء میکند بهتر از آنچه از شما گرفته شده و شما را می‌آمرزد و خدا آمرزنده و مهربان است [۷۰]
و اگر اراده دارند با تو خیانت کنند حقیقه از پیش با خدا خیانت کرده‌اند پس تو را بر آنها مسلط گردانید و خدا دانا و درستکار

است [۷۱]

همانا آنکسانیکه ایمان آوردند و هجرت نمودند و بمال و جانشان در راه خدا جهاد نمودند و آنهائیکه جای دادند (یعنی انصار) و یاری کردند اینکه جماعت بعضی از آنها دوستان بعض دیگرند و آنهائیکه ایمان آوردند و هجرت نکردند برای شما از دوستی آنها چیزی نیست تا وقتی که هجرت کنند و اگر از شما طلب یاری کنند در کار دین پس بر شما واجب است یاری کردن آنها مگر بر جماعتی که بین شما و بین آنها عهد میباشد و خدا بآنچه میکنید بینا است [۷۲]

و کسانی که کافر شدند بعض آنها دوستان بعض دیگرند در تعاون اگر نکنید آنچه مذکور شد از تعاون حاصل میشود در زمین فتنه و فساد بزرگ [۷۳]

آنکسانیکه ایمان آوردند و هجرت نمودند و در راه خدا جهاد کردند و آن کسانیکه بعد از ایمان جای دادند بمؤمنین یعنی انصار و یاری کردند پیغمبر [ص] را اینکه گروه ایشانند مؤمنین راستی و درستی و برای آنها است آموزش و روزی نیکو [۷۴] و آنهائی که بعد ایمان آوردند و مهاجرت کردند و با شما جهاد نمودند با کفار آن جماعت هم از شمایند و صاحبان خویشی‌ها بعضی از ایشان سزاوارترند ببعض دیگر یعنی در ارث بردن بدرستی که خدا بهر چیزی دانا است [۷۵]

صفحه : ۴۱۱

(توضیح آیات)

ما كان لِنَبِيِّ أَنْ يُكُونَ لَهُ أُسْرَى حَتَّى يُثَخِّنَ فِي الْأَرْضِ تُرِيدُونَ عَرَضَ الدُّنْيَا وَاللَّهُ يُرِيدُ الْآخِرَةَ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ یعنی سزاوار نیست برای هیچ پیامبری که اسیرانی که در تحت اختیار او میباشند از آنها فدا بگیرد و اصحاب او و مرادشان حطام دنیا باشد مگر اینکه بسیار بکشد کافرین را تا اینکه کافرین ذلیل گردند و عده آنان کم شود و اسلام عزیز و مستولی گردد.

اثخان مأخوذ از (اخنه المرض) است وقتی مرض سخت گردد و اصل آن ثخانه بمعنی ثقل و سنگینی است، شاید آیه اشاره باین باشد که نباید بکافرین ترحم نمود و لو اینکه خویشان پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم باشند.

مفسرین گفته‌اند در جنگ بدر هفتاد نفر اسیر گرفتند از جمله آنها عباس پسر عبدالمطلب و عقیل پسر ابی طالب بود حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم در باره آنها با بزرگان صحابه مشورت نمود، و بقول بعضی غرض حضرت امتحان اصحاب بود که استحکامشان در ایمان و خلوصشان در عمل چه قدر است.

ابو بکر گفت یا رسول الله [ص] اینکه اسیران قوم تو و خویشان تو هستند حکم کن هر یک بقدر استطاعت خود فداء بدهند که شاید آنها روزی هدایت گردند و فدائی که میگیری کمک باصحاب باشد، عمر گفت اینها ائمه کفرند و تو را از منزل خودت بیرون کردند بر اینها رحم نکن و بفرما تا همه را گردن بزنند و بحمد الله خدا تو را از مال اینها بی‌نیاز گردانیده عقیل را بدست علی بده و عباس را بدست حمزه و آن چند نفر که خویشان منند آنان را بدست من بده تا آنها را بکشم، و از گروه انصار سعد بن معاذ گفت اشاره فرما تا آنها را در حفره‌ئی جمع کنند و آتش بزنند و همه را بسوزانند حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم فرمود خدای تعالی بعض دلها را نرم کرده که از شیر نرم‌تر است و بعضی را سخت گردانیده

صفحه : ۴۱۲

که از سنگ سخت‌تر است.

پس از آن باصحاب فرمود کار اینها یکی از سه قسم خارج نیست یا اسلام بیاورند یا آنها را بکشند یا فداء بدهند. لَوْ لَا كِتَابٌ مِنَ اللَّهِ سَبَقَ لَمَسَّكُمْ فِيمَا أَخَذْتُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ظاهر آیه در مقام توبیخ و تهدید مؤمنین است که آنها بدون اذن صریح از حق تعالی طمع در فدیة کردند که از اسیران کفار فدیة بگیرند و رهایشان کنند که اگر نبود در قضاء سابق و حکم ازلی که بدون نهی صریح مؤاخذه نکند همانا برای آنچه مؤمنین از کفار گرفتند از فدیة عذاب بآنها اصابت مینمود گفته‌اند پس از اینکه عتاب و نهی صریح از تصرف در فدیة که گرفته بودند خودداری نمودند اینکه بود که اینک آیه نازل گردید فَكُلُوا مِمَّا غَنِمْتُمْ حَلَالًا طَيِّبًا وَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ خطاب مؤمنین است که از آنچه فدیة گرفتید غنیمت است بخورید یعنی تصرف کنید و برای شما حلال و پاکیزه است و بترسید از مخالفت خدا بعد از اینکه و همانا خدا آمرزنده گناهان شما است و بشما مؤمنین مهربان است. يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِمَنْ فِي أَيْدِيكُمْ مِنَ الْأَسْرَىٰ إِنَّ يَعْلَمُ اللَّهُ فِي قُلُوبِكُمْ خَيْرًا يُؤْتِكُمْ خَيْرًا مِمَّا أَخَذَ مِنْكُمْ وَيَغْفِرَ لَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ وَإِنْ يُرِيدُوا خِيَانَتِكَ فَقَدْ خَانُوا اللَّهَ مِنْ قَبْلُ فَأَمْكَنَ مِنْهُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ اینک دو آیه چون ترجمه شده و واضح است محتاج بتوضیح نیست و خلاصه اینک خطاب بر رسول صلی الله علیه و آله و سلم است که باین اسیرانی که در دست مؤمنینند بگو خدا از قلب و نیت شما آگاهست اگر خدا بداند که در قلب شما خیر است یعنی راغب بایمان و یکتا پرستی میباشید و قصد افساد و ضدیت با مسلمین ندارید و ایمان آوردید بشما بهتر از آنچه از شما گرفته شده خواهد داد و بعلاوه گناهان گذشته شما را میآمرزد زیرا که او آمرزنده گنهکاران است و مؤمنین مهربان است و ای رسول اگر اینک جماعت اسیران بخواهند بتو خیانت کنند چنانچه

صفحه: ۴۱۳

قبلا با خدا خیانت کردند و خدا تو را تمکن داد تا اینک در جنگ بدر اسیر تو شدند پس از اینک نیز تو را تمکن میدهد که بر آنها غالب گردی.

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَ هَاجَرُوا وَ جَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ آوَا وَ نَصَرُوا پس از بیان حکم اسیران بدر و الطایفه در باره آنها شده هرگاه ایمان بیاورند، در مقام بیان اصناف مؤمنین برآمده که فرق است بین مؤمنینی که بمال و جانشان در راه خدا مجاهده نمودند از مهاجرین که بیاری رسول صلی الله علیه و آله از مکه بمدینه هجرت نمودند و انصار که مؤمنین مهاجرین را در مدینه جای دادند که اینک جماعت مؤمنین بعضی دوستان و وارث بعضی دیگرند و در دوستی و کمک نمودن بدین خدا با هم اتفاق دارند.

أُولَئِكَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ اینک جماعت مؤمنین بعضی دوستان بعض دیگرند در میراث، از علی بن ابراهیم قمی نقل میکنند که گفته وقتی رسول صلی الله علیه و آله و سلم از مکه بمدینه هجرت کرد بین مهاجرین و انصار عقد اخوت و برادری قرار داد و هر کدام از آنها که میمردند مال او را برادر دینی او میرد نه وارث او و پس از جنگ بدر چون آیه رسید که (النَّبِيُّ أَوْلَىٰ بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ وَ أَزْوَاجُهُ أُمَّهَاتُهُمْ وَ أُولُوا الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ فِي كِتَابِ اللَّهِ الْخ) آیه اخوت نسخ گردید.

و در مجمع البیان گفته که مؤمنین بسبب مواخاه یعنی برادری که با هم بسته بودند از هم ارث میبردند تا وقتی که بآیه (وَ أُولُوا الْأَرْحَامِ) نسخ گردید [صافی] وَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ لَمْ يُهَاجِرُوا مَا لَكُمْ مِنْ شَيْءٍ حَتَّىٰ يُهَاجِرُوا اینک حکم ولایت که بین مهاجرین و انصار بسته شده که از یکدیگر ارث ببرند مخصوص بآنها است و آنکسانیکه ایمان آوردند و با رسول صلی الله علیه و آله و سلم مهاجرت نکردند ولایت با مؤمنین ندارند یعنی از هم ارث نمیبیرند مگر وقتی که مهاجرت کنند.

صفحه: ۴۱۴

وَ إِنْ اسْتَنْصَرْتُمْ وَ كُمْ فِي الدِّينِ فَعَلَيْكُمُ النَّصْرُ إِلَّا عَلَىٰ قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَ بَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ وَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ لکن همین مؤمنانی که مهاجرت

نکردند اگر راجع بدین از شما کمک خواستند آنها را کمک کنید مثل اینکه با کفار در امر دین جنگ داشته باشند یا در فشار کفار باشند آنهم در صورتی میتوانید آنها را یاری کنید که با کفار پیمانی نبسته باشید که در اینکه صورت دیگر جایز نیست عهد و پیمان خود را بشکنید و خدا باعمال و نیت شما بی‌نا است.

وَالَّذِينَ كَفَرُوا بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ إِلَّا تَفْعَلُوهُ تَكُنْ فِتْنَةٌ فِي الْأَرْضِ وَفَسَادٌ كَبِيرٌ در اینکه آیه خدای تعالی مسلمین را نهی نموده از دوستی با کفار و یاری آنها اگر چه اقارب باشند و اینکه واگذارند دوستی بعضی از آنها را نسبت ببعض دیگر (إِلَّا تَفْعَلُوهُ) یعنی مأمور گردیده‌اید از پیوستگی با مؤمنین و دوستی بعضی از مؤمنین نسبت ببعض دیگر حتی در ارث بردن مؤمنین از یکدیگر تفضلاً برای نسبت اسلام است و نسبت قرابت و علقه بین خودتان و بین کفار را قطع نکنید که اگر چنین کنید و نسبت خود را از آنها قطع کنید در فتنه و مفسده بزرگ واقع میگردید زیرا مادامیکه مسلمین ید واحد نباشند یعنی با هم متحد نباشند مشرکین غالب میگردند و بر اهل اسلام تجزّی میکنند و مسلمین را بسوی کفر میکشانند.

[جامع الجوامع طبرسی] وَالَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ آوَوْا وَنَصَرُوا أُولَئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ آیه برمیگردد بیان فضائل و مناقب مهاجرین و انصار که اینهاست مؤمنین بحق و راستی یعنی اینها حقیقت ایمان را دریافتند و در اجر و ثواب بزرگ نسبت باینها تذکر میدهد یکی مغفرت اشاره به اینکه که آمرزش الهی چنان دل آنها را از غل و غش طبیعت پاک میگرداند که آینه مانند نور معرفت و خلوص در آن تظاهر مینماید. و دیگر رزق کریم، رزق کریم رزق روحانی است شاید مقصود

صفحه : ۴۱۵

چنین باشد که پیاداش اعمالشان علی الدوام از طرف حق تعالی نفحات رحمانیه بقلب آنها میوزد و دل و جان آنها را رونق میدهد و از ترشحات فیض سبحانی روح پاک آنها شاداب میگردد.

وَالَّذِينَ آمَنُوا مِنْ بَعْدِ وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا مَعَكُمْ فَأُولَئِكَ مِنْكُمْ وَأُولُوا الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ فِي كِتَابِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ترجمه آیه شده و واضح است محتاج بتوضیح نیست مگر راجع به (أُولُوا الْأَرْحَامِ) چون بعض آیات بالا مشعر بر اینکه بود که کسانی از مؤمنین که با هم عقد اخوت و برادری خوانده‌اند از هم ارث میبرند، گویا اینکه آیه پاسخ آن است که برادر ایمانی ارث نمیبرد و ارث مخصوص بارحام است و بعضی از اقارب در ارث بردن از یکدیگر سزاوارترند و اینکه اولویت تعیینی است همان طوری که در کتاب خدا یعنی قرآن یا لوح محفوظ تعیین گردیده یعنی مراتب وارثها از طبقه اول و دوم و سوم که در کتابهای فقه مفصل بیان شده.

از اول سورة الانعام الی آخر سورة الانفال پایان رسید بقلم کمترین خادمه‌ئی از خدام آل رسول (ص) و کوچکترین ذره‌ئی از ذراری بتول و امه من اماء الله در روز چهارشنبه ششم محرم الحرام ۱۳۹۴ هجری قمری مطابق با ۱۳۵۲ شمسی الحمد لله اولاً و آخراً و ظاهراً و باطناً و صلّی الله علی سیدنا محمد و آله الطیبین الطاهرین و لعنة الله علی اعدائهم اجمعین

درباره مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

بسم الله الرحمن الرحيم

جَاهِدُوا بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ (سوره توبه آیه ۴۱)

با اموال و جانهای خود، در راه خدا جهاد نمایید؛ این برای شما بهتر است اگر بدانید حضرت رضا (علیه السلام): خدا رحم نماید بنده‌ای که امر ما را زنده (و برپا) دارد ... علوم و دانشهای ما را یاد گیرد و به مردم یاد دهد، زیرا مردم اگر سخنان نیکوی ما را (بی)

آنکه چیزی از آن کاسته و یا بر آن بیافزایند) بدانند هر آینه از ما پیروی (و طبق آن عمل) می کنند

بنادر البحار-ترجمه و شرح خلاصه دو جلد بحار الانوار ص ۱۵۹

بنیانگذار مجتمع فرهنگی مذهبی قائمیه اصفهان شهید آیت الله شمس آبادی (ره) یکی از علمای برجسته شهر اصفهان بودند که در دلدادگی به اهل بیت (علیهم السلام) بخصوص حضرت علی بن موسی الرضا (علیه السلام) و امام عصر (عجل الله تعالی فرجه الشریف) شهره بوده و لذا با نظر و درایت خود در سال ۱۳۴۰ هجری شمسی بنیانگذار مرکز و راهی شد که هیچ وقت چراغ آن خاموش نشد و هر روز قوی تر و بهتر راهش را ادامه می دهند.

مرکز تحقیقات قائمیه اصفهان از سال ۱۳۸۵ هجری شمسی تحت اشراف حضرت آیت الله حاج سید حسن امامی (قدس سره الشریف) و با فعالیت خالصانه و شبانه روزی تیمی مرکب از فرهیختگان حوزه و دانشگاه، فعالیت خود را در زمینه های مختلف مذهبی، فرهنگی و علمی آغاز نموده است.

اهداف: دفاع از حریم شیعه و بسط فرهنگ و معارف ناب ثقلین (کتاب الله و اهل البیت علیهم السلام) تقویت انگیزه جوانان و عامه مردم نسبت به بررسی دقیق تر مسائل دینی، جایگزین کردن مطالب سودمند به جای بلوتوث های بی محتوا در تلفن های همراه و رایانه ها ایجاد بستر جامع مطالعاتی بر اساس معارف قرآن کریم و اهل بیت علیهم السلام با انگیزه نشر معارف، سرویس دهی به محققین و طلاب، گسترش فرهنگ مطالعه و غنی کردن اوقات فراغت علاقمندان به نرم افزار های علوم اسلامی، در دسترس بودن منابع لازم جهت سهولت رفع ابهام و شبهات منتشره در جامعه عدالت اجتماعی: با استفاده از ابزار نو می توان بصورت تصاعدی در نشر و پخش آن همت گمارد و از طرفی عدالت اجتماعی در تزریق امکانات را در سطح کشور و باز از جهتی نشر فرهنگ اسلامی ایرانی را در سطح جهان سرعت بخشید.

از جمله فعالیت های گسترده مرکز:

الف) چاپ و نشر ده ها عنوان کتاب، جزوه و ماهنامه همراه با برگزاری مسابقه کتابخوانی

ب) تولید صدها نرم افزار تحقیقاتی و کتابخانه ای قابل اجرا در رایانه و گوشی تلفن همراه

ج) تولید نمایشگاه های سه بعدی، پانوراما، انیمیشن، بازیهای رایانه ای و ... اماکن مذهبی، گردشگری و ...

د) ایجاد سایت اینترنتی قائمیه www.ghaemiyeh.com جهت دانلود رایگان نرم افزار های تلفن همراه و چندین سایت مذهبی دیگر

ه) تولید محصولات نمایشی، سخنرانی و ... جهت نمایش در شبکه های ماهواره ای

و) راه اندازی و پشتیبانی علمی سامانه پاسخ گویی به سوالات شرعی، اخلاقی و اعتقادی (خط ۰۲۴۵۰۲۳۵)

ز) طراحی سیستم های حسابداری، رسانه ساز، موبایل ساز، سامانه خودکار و دستی بلوتوث، وب کیوسک، SMS و ...

ح) همکاری افتخاری با دهها مرکز حقیقی و حقوقی از جمله بیوت آیات عظام، حوزه های علمیه، دانشگاهها، اماکن مذهبی مانند مسجد جمکران و ...

ط) برگزاری همایش ها، و اجرای طرح مهد، ویژه کودکان و نوجوانان شرکت کننده در جلسه

ی) برگزاری دوره های آموزشی ویژه عموم و دوره های تربیت مربی (حضور و مجازی) در طول سال

دفتر مرکزی: اصفهان/خ مسجد سید/ حد فاصل خیابان پنج رمضان و چهارراه وفائی / مجتمع فرهنگی مذهبی قائمیه اصفهان

تاریخ تأسیس: ۱۳۸۵ شماره ثبت: ۲۳۷۳ شناسه ملی: ۱۰۸۶۰۱۵۲۰۲۶

وب سایت: www.ghaemiyeh.com ایمیل: Info@ghaemiyeh.com فروشگاه اینترنتی:

www.eslamshop.com

تلفن ۲۵-۲۳-۲۳۵۷۰ (۰۳۱۱) فکس ۲۳۵۷۰۲۲ (۰۳۱۱) دفتر تهران ۸۸۳۱۸۷۲۲ (۰۲۱) بازرگانی و فروش ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹ امور
کاربران ۲۳۳۳۰۴۵ (۰۳۱۱)

نکته قابل توجه اینکه بودجه این مرکز؛ مردمی، غیر دولتی و غیر انتفاعی با همت عده ای خیر اندیش اداره و تامین گردیده ولی
جوابگوی حجم رو به رشد و وسیع فعالیت مذهبی و علمی حاضر و طرح های توسعه ای فرهنگی نیست، از اینرو این مرکز به فضل
و کرم صاحب اصلی این خانه (قائمیه) امید داشته و امیدواریم حضرت بقیه الله الاعظم عجل الله تعالی فرجه الشریف توفیق
روزافزونی را شامل همگان بنماید تا در صورت امکان در این امر مهم ما را یاری نمایند انشاءالله.

شماره حساب ۶۲۱۰۶۰۹۵۳، شماره کارت: ۶۲۷۳-۵۳۳۱-۳۰۴۵-۱۹۷۳ و شماره حساب شبای: IR۹۰-۰۱۸۰-۰۰۰۰-۰۰۰۰-۰۶۲۱-۰۰۰۰-۰۰۰۰
۵۳-۶۰۹ به نام مرکز تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان نزد بانک تجارت شعبه اصفهان - خیابان مسجد سید
ارزش کار فکری و عقیدتی

الاحتجاج - به سندش، از امام حسین علیه السلام - هر کس عهده دار یتیمی از ما شود که محنت غیبت ما، او را از ما جدا کرده
است و از علوم ما که به دستش رسیده، به او سهمی دهد تا ارشاد و هدایتش کند، خداوند به او می فرماید: «ای بنده بزرگوار
شریک کننده برادرش! من در کرم کردن، از تو سزاوارترم. فرشتگان من! برای او در بهشت، به عدد هر حرفی که یاد داده است،
هزار هزار، کاخ قرار دهید و از دیگر نعمت‌ها، آنچه را که لایق اوست، به آنها ضمیمه کنید.»

التفسیر المنسوب إلى الإمام العسکری علیه السلام: امام حسین علیه السلام به مردی فرمود: «کدام یک را دوست تر می داری: مردی
اراده کشتن بینوایی ضعیف را دارد و تو او را از دستش می رهانی، یا مردی ناصبی اراده گمراه کردن مؤمنی بینوا و ضعیف از
پیروان ما را دارد، اما تو دریچه‌ای [از علم] را بر او می گشایی که آن بینوا، خود را بدان، نگاه می دارد و با حجّت‌های خدای متعال،
خصم خویش را ساکت می سازد و او را می شکند؟»

[سپس] فرمود: «حتماً رهاندن این مؤمن بینوا از دست آن ناصبی. بی گمان، خدای متعال می فرماید: «و هر که او را زنده کند، گویی
همه مردم را زنده کرده است»؛ یعنی هر که او را زنده کند و از کفر به ایمان، ارشاد کند، گویی همه مردم را زنده کرده است، پیش
از آن که آنان را با شمشیرهای تیز بکشد.»

مسند زید: امام حسین علیه السلام فرمود: «هر کس انسانی را از گمراهی به معرفت حق، فرا بخواند و او اجابت کند، اجری مانند
آزاد کردن بنده دارد.»

مرکز تحقیقات و ترجمه

اصفهان

گام‌ها

WWW

برای داشتن کتابخانه های تخصصی
دیگر به سایت این مرکز به نشانی

www.Ghaemiyeh.com

www.Ghaemiyeh.net

www.Ghaemiyeh.org

www.Ghaemiyeh.ir

مراجعه و برای سفارش با ما تماس بگیرید.

۰۹۱۳ ۲۰۰۰ ۱۰۹

